

39

memleket

SİYASET YÖNETİM

altı aylık
kuramsal dergi

KAMUDA İSTİHDAMIN DÖNÜŞÜMÜ

Araştırma Makaleleri:

Akademide Tele Çalışma Deneyimleri: Niteliksel Bir Çalışma
Sebiha KABLAY

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Akp) Ekonomi-Politiğinin İşçi Sağlığı ve
Güvenliğine Etkisi: "Fitrat" Bağlamında Kültürel Faktörlerin Etkisi
Emirali KARADOĞAN

6360 Sayılı Kanunun Büyükşehir Belediyelerinin Kırsal Alanında Yaşayan
Vatandaşların Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerine Etkileri: Ankara Örneği
Filiz AYDIN KOÇ, Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Erken Bir Savunuculuk Koalisyonu Örneği Olarak Milli Petrol Davası
Onat GÜNEŞ

Deli İbrahim Divanı Işığında Hegemonyanın Kuruluşu
ve Karşı Hegemonya Olanakları
Deniz YILDIRIM, Evren HASPOLAT

Türkiye'de Siyasal Kültür: Temel Bir Demokrasi Meselesi
Özgür Olgun ERDEN

Belediyelerde Uzun Vadeli Vizyon Oluşturmak Mümkün Mü?
2050 Büyükçekmece Vizyonu
Mahmut GÜLER, Hasan AKGÜN

Yapay Zekayı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak:
ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri
Şafak ETİKE

Nietzsche'nin İktidarı: Güç İstenci, Perspektivist Hakikat ve
Üstüninsan Kavramları Üzerine Bir İnceleme
Berkin DAĞLI, Ömer ALANKA

memleket SİYASET YÖNETİM

M
S
Y

2023

39

ISSN 1306 8282

memleket Siyaset Yönetim (MSY)

ULAKBİM TR Dizin ve IBBS'de yer almaktadır.

Altı Aylık Kuramsal Dergi • 2023 • Cilt: 18 • Sayı: 39 • Ulusal Hakemli Dergi
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • Sertifika No: 0307-06-008465 • ISSN: 1306-8202
Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

SAYI EDİTÖRÜ

Özgün MİLLİOĞULLARI KAYA

YAYIN KURULU*

Akif Argun AKDOĞAN, Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara
Can Ümut ÇİNER, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Ankara
Süheyla Suzan GÖKALP, Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Evren HASPOLAT, Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ordu
Koray KARASU, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Ankara
Özgün MİLLİOĞULLARI KAYA, Dr., DİSK, Ankara
Cenk REYHAN, Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Deniz YILDIRIM, Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ordu
Ozan ZENGİN, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Ankara

DANIŞMA KURULU*

Prof. Dr. Örsan AKBULUT, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hüsnü AKILLI, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Kayseri
Prof. Dr. Yüksel AKKAYA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Tekin AVANER, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Oya ÇİTÇİ, (Emekli) TODAİE, Ankara
Prof. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN, Ufuk Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Mehmet ECEVİT, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Cengiz EKİZ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Güngör EVREN, Okan Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Can HAMAMCI, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Gülser Ö. KAYIR, (Emekli) Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nuray E. KESKİN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
Prof. Dr. Bilsay KURUÇ, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Ayşegül MENÇİ, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. İzzettin ÖNDER, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Tayfun ÖZKAYA, Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Metin ÖZÜGÜRLÜ, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Sonay B. ÖZÜGÜRLÜ, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN, (Emekli) Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Hakan REYHAN, Hitit Üniversitesi, Çorum
Prof. Dr. Serije SEZEN, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Cem SOMEL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Erkan TURAL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Menaf TURAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van
Prof. Dr. Oktar TÜREL, (Emekli) Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Birkân UYSAL, (Emekli) TODAİE, Ankara
Doç. Dr. Aslı YILMAZ UÇAR, Altınbaş Üniversitesi, İstanbul

* Üyeler, soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

memleket
yayımları

Sahibi: YAYED adına Birgül AYMAN GÜLER

Genel Yayın Yönetmeni: Cenk REYHAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Zühal SİRKEÇİOĞLU DÖNMEZ

Yazı İşleri Müdürü: Burcu OLGUN

Kapak Tasarımı: Kadir YILDIRIMOĞLU

Baskı: DİSK / Genel- İş Sendikası Matbaası, Adakale Sokak No: 4/A Sıhhiye / ANKARA

Tel: 0312 435 44 21

Basım Tarihi: Haziran 2023

memleket Siyaset Yönetim (MSY) Dergisi ulusal hakemli bir dergidir; ULAKBİM TR Dizin ve IBSS indekslerinde taranmaktadır.

<https://dergipark.org.tr/pub/msydergi>

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Genel yayın yönetiminin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Tam metin makalelerine <http://msydergi.com> adresinden erişilebilir.

memleket Siyaset Yönetim

Cilt 18, Sayı 39, Haziran 2023

KAMUDA İSTİHDAMIN DÖNÜŞÜMÜ

Araştırma Makaleleri:

- Akademide Tele Çalışma Deneyimleri: Niteliksel Bir Çalışma.....1
Sebiha Kablay
- Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Ekonomi-Politiğinin İşçi Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi: "Fıtrat" Bağlamında Kültürel Faktörlerin Etkisi.....38
Emirali Karadoğan
- 6360 Sayılı Kanunun Büyükşehir Belediyelerinin Kırsal Alanında Yaşayan Vatandaşların Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerine Etkileri: Ankara Örneği.....62
Filiz Aydın Koç, Uğur Ömürgönülşen
- Erken Bir Savunuculuk Koalisyonu Örneği Olarak Milli Petrol Davası.....100
Onat Güneş
- Deli İbrahim Divanı Işığında Hegemonyanın Kuruluşu ve Karşı Hegemonya Olanakları.....124
Deniz Yıldırım, Evren Haspolat
- Türkiye'de Siyasal Kültür: Temel Bir Demokrasi Meselesi.....166
Özgür Olgun Erden
- Belediyelerde Uzun Vadeli Vizyon Oluşturmak Mümkün mü? 2050 Büyükçekmece Vizyonu.....196
Mahmut Güler, Hasan Akgün
- Yapay Zekayı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak: ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri.....220
Şafak Etike
- Nietzsche'nin İktidarı: Güç İstenci, Perspektivist Hakikat ve Üstüninsan Kavramları Üzerine Bir İnceleme.....250
Berkin Dağlı, Ömer Alanka

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: YAYED Ziya Gökalp Cad. No. 30, Kat. 5, D.17, 06420 Kızılay/ANKARA

Tel: 0 312 430 35 60, Faks: 0312 430 62 90, e-posta: msydergi@gmail.com

memleket Siyaset Yönetim (MSY) Dergisi ekonomi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler, vb. disiplinlerden yararlanarak siyaset bilimi ve kamu yönetimi konularını ele alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan *memleket Siyaset Yönetim (MSY)* hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

memleket Siyaset Yönetim (MSY) Dergisi YAYED yayınıdır; parayla satılmaz.

memleket Siyaset Yönetim

Volume 18, No 39, June 2023

TRANSFORMATION OF PUBLIC EMPLOYMENT

Research Papers

Teleworking Experiences in Academy: A Qualitative Study.....1
Sebiha Kablay

The Impact of the Political Economy of the Justice and Development Party (AKP) on Occupational Health And Safety: The Role of Cultural Factors in the Context of "Nature".....38
Emirali Karadoğan

A Research on the Satisfacton Level of the People Living in Rural Area about the Agriculture and Livestock Support Duties and Present Activities of Municipalities in the New Metropolitan Administration Model Brought by The Law No. 6360: The Case Of Ankara.....62
Filiz Aydın Koç, Uğur Ömürgönülşen

The National Petroleum Cause as an Early Advocacy Coalition Example.....100
Onat Güneş

Constitution of Hegemony and the Possibilities of Counter-Hegemony in the Light of Deli İbrahim Divanı.....124
Deniz Yıldırım, Evren Haspolat

Political Culture in Turkey: A Fundamental Democracy Matter.....166
Özgür Olgun Erden

Is It Possible to Create a Long-Term Vision in Municipalities? The 2050 Büyükçekmece Vision196
Mahmut Güler, Hasan Akgün

Making Artificial Intelligence Work for Human and Public Good: Recommendations of US and EU Policy Papers.....220
Şafak Etike

Nietzsche's Power: A Research of The Will to Power, Perspectivist Truth and The Übermensch.....250
Berkin Dağlı, Ömer Alanka

Published biannually in June and December.

Address: YAYED Ziya Gökalp Cad. No. 30, Kat. 5, D.17, 06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 0 312 430 35 60, Fax: 0312 430 62 90, e-mail: msydergi@gmail.com

memleket Siyaset Yönetim (MSY) Journal publishes academic papers in the field of public administration and political science benefiting from disciplines such as economy, sociology, history and international relations.

memleket Siyaset Yönetim (MSY) is published in Turkish. This journal employs double blind reviewing, where both the referee and author remain anonymous throughout the process.

memleket Siyaset Yönetim (MSY) is a YAYED publication; this publication is free.

Dünyada başlıca kapitalist devletlerde 1960 sonlarında başlayan ve kapitalizme özgü aşırı üretim krizi olarak baş gösteren krizin derinleşmesi, az gelişmiş ülkelerde ağır toplumsal-ekonomik krizlere yol açtı. Kapitalizmin bu ağır krizden çıkış reçetesi neo-liberal veya yeni sağ önermeler oldu. Bu önermelerin temelinde, gelişmiş kapitalist devletlerin iktisadi sorunlarını çözüme kavuşturmak vardı. Temel öneri dünyayı tek pazar olarak örgütlemek ve tek pazarın önündeki ulusal gümrük duvarı engellerini ortadan kaldırmaktı. Bu önerme ağır toplumsal sorunlar altındaki Türkiye’de iktisadi çözüme 24 Ocak 1980 kararlarıyla; siyasi çözüme ise 12 Eylül 1980 darbesiyle ulaşılmaya çalışıldı.

1980 yılına kadar devletin etkinliği için idari reform ön plandayken 1980 sonrasında kamunun neo-liberal devlet modeli temelinde dönüştürülmesi ön plana çıkarıldı. Kamunun yeniden yapılandırılması ve neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle ortaya çıkan dış kaynak krizini çözmek için devreye giren IMF, neo-liberal politikaların derinleştirilmesi işlevini gördü. 1994 krizinin ardından 1998-2008 yıllarını kapsayan stand-by yakın izleme anlaşması ile bankacılık reformu ve sosyal güvenlik reformu yapılmış, tarımsal destekler kaldırılmış ve tahkim kanunu çıkarıldı. 2002 Kasım seçimleri ile tek başına iktidara gelen AKP Hükümeti de 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrasında çizilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” nı izleyerek IMF ile yapılan anlaşmanın eksik halkalarını tamamladı; bu politikaların yasal zeminini güçlendirdi.

Neo-liberal dönüşüm, kamu politikalarında sosyal devlet uygulamalarının tasfiyesi ve emek gücünün değersizleştirilmesi yönünde ilerleyerek Türkiye işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşmasına yol açtı. Özellikle kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve norm kadro gibi uygulamaların hayata geçirilmesi kamuda istihdam, güvencesizlik ve kuralsızlık ekseninde yeniden şekillendirildi. Kamuda istihdam; güvenceli istihdam biçimi olan memurluktan sözleşmeli personele, kadrolu işçilikten geçici, taşeron ya da şirket işçiliğine doğru evrildi.

Kamusal hizmetler, ihaleler yoluyla taşeron firmalara devredilerek kadrolu ve sendikalı istihdamın yerine kamuda istihdamı ve işgücü maliyetlerini azaltmak için ucuz işgücü çalıştırmanın bir yolu olarak taşeronlaştırma yaygınlaştı ve temel bir istihdam politikası haline geldi. 2017 yılında çıkarılan 696 sayılı KHK kapsamında yapılan düzenlemeyle; personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alım ihalesi ile kamuda çalışan taşeron işçiler belirli şartlara

sahip olmaları durumunda merkezi idarelerde sürekli işçi kadrosuna, belediyelerde ise belediye şirketlerine geçirildi. Ancak belediyelerde çalışan işçilerin başta ilave tediye hakkı olmak üzere birçok hakkı, kamuda sürekli işçi kadrosunda çalışanlar ile aynı olmadı. Belediyelerde “belediye şirket işçiliği” adı altında yeni bir istihdam politikası hayata geçirilerek yine güvencesiz ve düşük ücretle işçi çalıştırmanın yolu açıldı.

Kamu istihdamındaki bu dönüşüm, kamu hizmetlerinin niteliğinin sorgulanması yol açtığı gibi, kamuda uygulanan piyasacı politikalar nedeniyle halkın ihtiyaçlarından ve taleplerinden uzaklaşan bir hizmet anlayışının oluşmasına neden oldu.

Memleket Siyaset Yönetim Dergisi’nin 2023 yılının ilk sayısında, kamuda neo-liberal politikalar yoluyla değişen istihdamın niteliği farklı açılardan ele alındı.

Sebiha Kably, “Akademide Tele Çalışma Deneyimleri: Niteliksel Bir Çalışma” başlıklı makalesinde, Covid-19 Pandemisi sonrası kamu sektöründe çok sık kullanılan tele çalışma (uzaktan çalışma) yönteminin eğitim sektöründe akademisyenler tarafından algılanışını, olumlu ve olumsuz yönlerini, iş ve yaşam dengesine etkisini niteliksel bir araştırma ile incelemiştir.

Emirali Karadoğan, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) Ekonomi-Politığının İşçi Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi: “Fıtrat” Bağlamında Kültürel Faktörlerin Etkisi” başlıklı makalesinde, Türkiye’de işçi sağlığı ve iş güvenliği (İSİG) sorununun, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı dönemi ile sınırlı bir analizini yapmıştır.

Filiz Aydın Koç ve Uğur Ömürgönülşen, “6360 Sayılı Kanunun Büyükşehir Belediyelerinin Kırsal Alanında Yaşayan Vatandaşların Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerine Etkileri: Ankara Örneği” başlıklı makalesinde, 6360 sayılı Kanun çerçevesinde büyükşehir ve ilçe belediyelerinin tarım ve hayvancılığı destekleme görevleri ile yürüttükleri faaliyetler hakkında kırsal alanda yaşayan halkın memnuniyet düzeyini tespit etmek amacıyla Ankara örneğinde yürütülen bir alan araştırması sonuçları değerlendirmiştir.

Onat Güneş, “Erken Bir Savunuculuk Koalisyonu Örneği Olarak Milli Petrol Davası” başlıklı makalesinde, literatürde pek çok politika alt sistemini ve politika değişimini gözlemlemek için kullanılan Savunuculuk Koalisyonu Çerçevesi (SKÇ) modelinin sunduğu kavramsal setin evrenselliğini gözlemlemek adına Türkiye’de 1960’lı yıllar boyunca petrol politikası alt

sisteminde oluşan ve bir savunuculuk koalisyonu olarak Milli Petrol Davası ele almıştır.

Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat, “Deli İbrahim Divanı Işığında Hegemonyanın Kuruluşu ve Karşı Hegemonya Olanakları” başlıklı makalesinde, hegemonya, tarihsel blok, karşı hegemonya olguları çerçevesinde Deli İbrahim Divanı romanının sunduğu perspektif incelemiş ve romanın, Gramsciyen anlamda Ulusal-Halkçı bir edebiyatın olanaklarıyla örtüşmesinin kanıtları ele almıştır.

Özgür Olgun Erden, “Türkiye’de Siyasal Kültür: Temel Bir Demokrasi Meselesi” başlıklı makalesinde, demokrasi-siyasal kültür ilişkisinde Türkiye’nin temelde otoriter bir karakteri olan siyasal kültürünün devletçi, milliyetçi, militarist, patriarkal ve asimilasyonu temel alan seçkin-elitist unsurlarının Türkiye demokrasisi ve demokratik sistemi üzerine nasıl bir rol ve etkiye sahip olduğunu incelemiştir.

Mahmut Güler ve Hasan Akgün, “Belediyelerde Uzun Vadeli Vizyon Oluşturmak Mümkün Mü?” başlıklı makalesinde, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu idarelerine 5 yıllık periyotlarla hazırlanması gereken stratejik plan yapma zorunluluğunun kısa ve uzun süreli etkileri tartışılarak Büyükçekmece Belediyesi tarafından hazırlanan 2050 Büyükçekmece Vizyonu ve Büyükçekmece Belediyesi Stratejik Planları incelemiştir.

Şafak Etike, “Yapay Zekayı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak: ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri” başlıklı makalesinde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği’nin (AB) yapay zekaya ilişkin gelecekte yapılacak yasal düzenlemelere öneri olarak ortaya konan iki politika belgesi incelemiştir.

Berkin Dağlı ve Ömer Alanka, “Nietzsche’nin İktidarı: Güç İstenci, Perspektivist Hakikat ve Üstüninsan Kavramları Üzerine Bir İnceleme”

başlıklı makalesinde, Friedrich Nietzsche'nin iktidar mefhumuna olan bakışını anlamlandırma çabasını üzerinden incelemektedir.

39. sayının editoryel sürecinde benden desteğini hiç esirgemeyen Doç. Dr. Ozan Zengin'e teşekkür ederim.

İyi okumalar...

Dr. Özgün Millioğulları Kaya

Sayı Editörü

Araştırma Makalesi:

AKADEMİDE TELE ÇALIŞMA DENEYİMLERİ: NİTELİKSEL BİR ÇALIŞMA

Sebiha KABLAY¹

Öz

Teknolojik aletlerle işin işyeri dışından yapılması genel olarak tele çalışma olarak tanımlanabilir. Pandemi dönemi ile tele çalışma uygulamaları artmıştır. Önceden özel sektörde yaygın olarak kullanılan tele çalışma kamu sektöründe de yaygın kullanılmıştır. Özellikle üniversitelerde online eğitime geçilmesi akademisyenlerin de bu çalışma modeli ile çalışmasına neden olmuştur. Model 6 Şubat Depremleri sonrası yeniden uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmada Covid-19 Pandemisi sonrası kamu sektöründe çok sık kullanılan tele çalışma (uzaktan çalışma) yönteminin eğitim sektöründe akademisyenler tarafından algılanışını, olumlu ve olumsuz yönlerini, iş ve yaşam dengesine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Uzaktan eğitim altyapısının olmaması sistemde sık sık sorunlar çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu çalışma modeli öğrenci ile akademisyen arasındaki etkileşimi olumsuz etkilemiştir. Teknolojik harcamaların artmasına neden olmuştur. İşin evde yapılması nedeniyle ev içi iş yükünü de arttırmıştır. Bazı akademisyenler ise özellikle doktora eğitim sürecinde sistemin etkin kullanılabileceğini düşünmektedir.

Anahtar Sözcükler: Esnek çalışma, tele çalışma, akademi, akademisyen, uzaktan çalışma, uzaktan eğitim.

¹ Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sebihakablay@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1292-684X

TELEWORKING EXPERIENCES IN ACADEMY: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

Working out of the workplace with technological tools can generally be defined as teleworking. With the pandemic period, teleworking applications have increased. Teleworking, which was previously widely used in the private sector, has also been widely used in the public sector. Especially the transition to online education in universities has caused academicians to work with this working model. In this study, it is aimed to examine the perception of the teleworking (remote working) method, which is widely used in the public sector after the Covid-19 Pandemic, by academicians in the education sector, its positive and negative aspects, and its effect on work and life balance. The lack of distance education infrastructure often causes problems in the system. In addition, this study model negatively affected the interaction between the student and the academician. It has led to an increase in technological expenditures. Due to the fact that the work is done at home, it has also increased the domestic workload. Some academics think that the system can be used effectively, especially in the doctoral education process.

Keywords: Flexible working, teleworking, academy, academician, remote work, distance learning.

Giriş

Covid-19 Pandemisi özellikle başlangıç dönemlerinde bilinmezliği nedeniyle hayatın her alanını etkilemiş, bulaşı önlemek için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında insanların bir araya gelmesini engellemek amacıyla çalışma hayatında kimi düzenlemelerin değiştirilmesi, esnetilmesi, esnek çalışma biçimlerine ya da sürelerine geçiş gelmektedir. Altmış beş yaş üstündeki bireyler, bağışıklık sistemi hassasiyeti ve kronik hastalığı olanlar içinse daha ileri önlemler ile sokağa çıkma kısıtlamalarına gidilmiştir. Bu grupta yer alan ve çalışma hayatında bulunan kişilerin kısıtlamalar nedeniyle çalışma hayatları, hatta günlük hayatları durmuş, evlerin içinde geçecek uzunca bir süreye katlanmak zorunda kalmışlardır. Kimi yaşamını idame ettirebilmek için başkasının yardımına gereksinim duymuştur. Özellikle teknoloji ile haşır neşir olmayan ve bu tip cihazları kullanım becerisi bulunmayan kişiler için sosyal destek çok önemli hale gelmiştir. Merkezi ya da yerel yönetimler bu yaş gruplarını desteklemek için çeşitli uygulamaları devreye sokmuştur. Alınan tüm önlemlere rağmen pandemi her türlü siyasal

rejimde ve tüm sosyoekonomik politikalarda önemli sarsıntılar yaratmıştır. Ancak pandemi tüm toplumsal kesimlerde aynı şekilde etki göstermemiş, neredeyse “sınıfsal bir ayrım” gözetmiştir. Neoliberal politikalarla aşman sosyal devletin pandeminin ağırlaştırdığı zorlukları aşmada sosyoekonomik yükü artmış (Selamoğlu, 2021:9), çalışanlar, alt-orta gelir grubundakiler bu salgından en fazla etkilenen kesim olmuştur. Hastalığın yayılımını engellemeye yönelik olarak ekonomik faaliyetlerde kısıtlama, sosyal izolasyon, fiziksel mesafe gibi uygulamalar; sosyal hayat ve ilişkilere etki ederken özellikle de düşük ücretli, güvencesiz ve vasıfsız işçileri daha fazla etkilemiş, eşitsizlikleri derinleştirmiştir (Kutlu, 2000; Urhan, 2021). Aslında Covid-19 Pandemisinin çalışanları bu kadar etkilemesinin en önemli nedeni yaklaşık 40 yıllık bir hegemonyaya sahip olan neoliberalizmin yarattığı eşitsizlikler, güvencesizlik ve otoriterleşmedir (Çelik ve Özdemir, 2021: 169). Bu gruplar savunmasız olup hayatta kalabilmeye ilişkin yegâne stratejileri bir işte çalışmak olduğundan etkiyi derinden hissetmişlerdir.

Çalışma hayatı da salgından etkilenmiş ve yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ancak herkesin birbirine bulaştırması çok kolay olan bu hastalık için evlere kapanmak bir elzem olmasına, belli nüfus gruplarına ciddi kısıtlamalar getirilmesine rağmen özellikle atölye ve fabrikalarda üretim yapması gereken çalışan grupları için riskler göze alınmış ve çok sayıda işçi bir arada çalışmaya zorlanmıştır. Komşuların, aile bireylerinin, öğrencilerin birbirine hastalığı bulaştırma olasılığı olmasına rağmen, konu çalışma olunca, çalışmanın uzaktan çalışmaya evrilemediği noktada, işçiler ve elbette özellikle sağlık çalışanları için riskler göze alınmıştır. Salgının dayattığı izolasyon gerekliliği nispeten daha korunaklı ve güvenceli çalışanları, hatta kamu çalışanlarını da etkilemiştir. Bu dönemde hem özel hem de kamu sektöründe önemli bir grup çalışan uzaktan ya da evden çalışma olarak tabir edilen bir çalışma biçimi ile çalışmaya başlamıştır. Bu çalışma biçimi işyerine gitmeden bazı işlerin evden yapılabilmesini olanaklı kılmıştır (Özveri, 2021: 334). Uzaktan çalışmanın veya evden çalışmanın çeşitli formları bulunmaktadır. Teknolojiyi yoğun kullanmadan üretim sürecini evden yönetmek mümkündür. Oysa pandemi döneminde uzaktan çalışma daha çok teknolojik araçlar ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın konusunu da işin yapılabilmesi için teknolojinin yoğun olarak kullanılmasını gerekli kılan tele çalışma oluşturmaktadır. Tele çalışma uzaktan çalışmanın bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 Pandemisi öncesinde de özellikle özel sektörde yaygın olarak kullanılan tele çalışma, pandemi sonrası kamu sektöründe de yaygınlaşmıştır. İlk ve orta dereceli okulların yanı sıra üniversite eğitiminin de uzaktan erişim modelleri

ile sağlanması eğitim sektöründe tele çalışma modelinin yaygın şekilde ve uzun süre kullanımını mümkün kılmıştır. Salgının yayılma hızının düşmesi ile birlikte yüzyüze eğitime geçilmiştir. Ancak 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli iki büyük depremin yarattığı yıkıcı etki sonrası merkezi yönetimin üniversite öğrencilerinin konakladığı yurtları depremzedeler için kullanmak istemesi nedeni ile uzaktan eğitime yeniden geçilmiş, sadece uygulamalı eğitim veren bazı bölümler yüzyüze eğitime devam etmiş, 3 Nisan 2023 tarihinde ise hibrit (yüzyüze ve çevrimiçi modelin birlikte uygulanması) modele geçilmiştir. Pandemi döneminde bu eğitim ve çalışma modelinin sık sık karşımıza çıkacağına ilişkin ipuçları bulunmakla beraber deprem olayı bu öngörünün doğruluğunu ispatlamıştır. Bu çalışma üniversitelerde tele çalışma modelinin yarattığı dönüşümü incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada üniversitelerde özellikle teknolojik altyapı farklılıkları ile teknolojik kaynaklar için akademisyenlere sağlanan olanakların tele çalışma yönteminin etkinliğini nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Diğer yandan çalışma eyleminin evlere kayması ile evdeki iş yükündeki değişim, toplumsal cinsiyet temelli farklılıkların ortaya çıkıp çıkmadığını tespit etmek de bir diğer amaçtır. Bu çerçevede üniversitelerde hem yüzyüze hem de online eğitim-uzaktan eğitim-deneyimine sahip öğretim elemanları ile gerçekleştirilen niteliksel bir araştırmanın sonuçları aktarılacaktır.

1. Tele Çalışma

Esnek çalışma modelleri 1970'lerden itibaren yoğun bir tartışma yaratan ve uygulama alanı bulan, klasik çalışma modellerinden farklılaşan çalışma biçimleridir. Çalışma hayatında esneklik; sayısal, fonksiyonel/işlevsel (Atkinson, 1985: 11), ücret, taşeron esnekliği, çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi gibi türlere ayrılmaktadır. Fonksiyonel esneklik çalışanların yeni yetenekler kazanmasını, birçok iş arasında hızlıca kayabilmeyi sağlamaktadır. Bu esneklik “mekanik, elektrik ve pnömatik işler” arasında kolayca hareket edebilen, birçok yeteneğe sahip işçiler yaratmakta ve kariyer/iş değiştirebilmeyi olanaklı kılmaktadır.² Sayısal esneklikte ise işgücü talebi doğrultusunda çalışma saatleri hızlı, ucuz ve kolayca arttırılarak ya da azaltılarak firmaların işgücü planlaması yapılmaktadır. Gereksinim duyulan işçi sayısı ile çalışan işçi sayısı denkleştirilmektedir.³ Esneklik açısından diğer bir uygulama ise çalışma sürelerinin esnekleştirilmesidir. Esnek kadro, değişken vardiya uygulamaları, çağrı üzerine çalışma bu yöntemde kullanılan esneklik araçlarıdır (Atkinson, 1985: 11). Ancak tüm bu esneklik

² Fonksiyonel esneklik konusunda ayrıntılı bilgi için Atkinson'a (1985) bakılabilir.

³ Sayısal esneklik konusunda ayrıntılı bilgi için Atkinson'a (1985), Yavuz'a (1995) bakılabilir.

uygulamaları İş Hukuku açısından iş güvencesini tırpanlayan sorunlu uygulamalardır. Küreselleşme ile birlikte sermayenin akışkan hale gelmesi, yatırım yapacağı alanlarda ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, İş Hukuku uygulamaları gibi koruyucu politikaların terk edilmesi taleplerini yükseltmiştir. Özellikle çok uluslu şirketler arasındaki rekabetin artması, teknolojik değişimlerin üretime uygulanması, yatırımların; emeğin maliyetinin düşük, sosyal haklar ve sendikaların zayıf olduğu ülkelere kaydırılmasında esneklik son derece kolaylaştırıcı olmuştur (Kutal, 2011: 24; Kablay, 2021). Ayrıca üretim maliyetlerini düşürme ve rekabet edebilirlik çabalarına (Görücü, 2018: 285) paralel olarak istihdamın dışsallaştırılması, üretimin işyeri dışına taşınması sıklıkla tercih edilmiştir. İşsizlikle mücadelede esnek çalışma yöntemlerinin devletler tarafından özendirilmesi söz konusudur. İş piyasasına dahil olmakta zorluk yaşayan çeşitli gruplar da esnek çalışma biçimlerini tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bazı çalışmalar, kadınlar gibi iş piyasasına girme zorluğu yaşayan gruplar açısından (kadınlar-engelliler- eski hükümlüler- öğrenciler vb.) esnek çalışmanın yeni istihdam stratejisi olduğu ileri sürülmektedir (Tilev, 2018; Berkün vd., 2015). Çalışanların bir kısmı da iş yaşamı ile aile yaşamı dengesini kurmak için bu çalışma biçimini tercih edebilmektedir.

Ülkemizde esneklik baskısı ile çıkarılan 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu'na⁴ 2016 yılında 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁵ ile İş Yasasının 14. maddesinde değişiklik yapılarak “evde çalışma” ve “tele çalışma” yeni esnek çalışma modelleri olarak yasaya eklenmiştir. Bu düzenleme işçi statüsünde çalışanların esnek çalışma modellerini düzenlemeye yöneliktir. Evde çalışma genellikle tekstil, paketleme, halıcılık gibi el emeğine dayanan alanların yanı sıra bilgisayar veya diğer teknolojik cihazların kullanımı ile gerçekleşen çeviri, bilgisayar yazılımı ve programcılığı, mimarlık gibi alanlarda da gerçekleştirilmektedir (Çelik vd., 2019: 216). Teknolojik cihazlar ile gerçekleştirilen uzaktan çalışma tele çalışma olarak adlandırılmaktadır. 4857 sayılı Yasa 14/4. maddesinde uzaktan çalışmayı “işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisi” olarak tanımlamaktadır (Çelik vd., 2019: 217; Süzek, 2019:266). İlgili maddeye 2016 yılında eklenen son fıkraya konuya ilişkin bir yönetmelik çıkartılacağı belirtmiş ancak yönetmelik uzaktan çalışma deneyiminin son derece yaygın kullanıldığı pandemi döneminin

⁴ 10/6/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmî Gazete.

⁵ 6/5/2016 tarih ve 6715 sayılı Resmî Gazete.

birinci yılının sonunda 10 Mart 2021'de⁶ ancak çıkarılabildiği. Evde çalışmaya ilişkin 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu⁷ da 461-469. maddeler arasında ayrıntılı bir düzenleme getirmektedir.

Uzaktan çalışma ve tele çalışmaya ilişkin kamu görevlileri açısından ise ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır. Konuya ilişkin neredeyse tek düzenleme 2011 yılında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun⁸ 100. maddesine eklenen fıkra hükmüdür (6111 sY⁹ 104. md ile). İlgili ek fıkra "Memurların yürüttükleri hizmetin özelliklerine göre, bu madde uyarınca tespit edilen çalışma saat ve süreleri ile görev yerlerine bağlı olmaksızın çalışabilmeleri mümkündür. Bu hususa ilişkin usul ve esaslar, Cumhurbaşkanınca belirlenir" şeklindeki düzenleme ile memurların da uzaktan çalışmasının önünü açmıştır. Pandemi döneminde sağlık sektörü hariç neredeyse tüm kamu sektöründe uzunca bir dönem yaygın olarak uzaktan çalışma ve elbette tele çalışma modeli kullanılmasına rağmen halen ayrıntılı bir düzenlemesi bulunmamaktadır. Üniversitelerdeki online eğitim sürecine ilişkin ise Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çeşitli kararlar almıştır. Bu anlamda uzaktan çalışmaya ilişkin en ayrıntılı düzenlemenin bu alanda olduğu söylenebilir. Sağlık sektöründe ise tele tıp uygulamalarının önünü açan çeşitli girişimler bulunmaktadır.

Tele çalışmanın diğer istihdam biçimlerinden ayırt edici en önemli unsurları "teknoloji, mekân ve organizasyon"dur. İş, bu çalışma biçiminde işyeri dışından yerine getirilmektedir. Bu yer bir ev ya da başka bir yer olabilir. Ayrıca çalışma tamamen ya da kısmen bilgisayar, internet, elektronik posta ya da bilgi sistemleri gibi bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yerine getirilir. Bu teknolojiler hem işin yapılması hem de işçinin işyeri ile iletişim kurması için gereklidir. İşverenin iş organizasyonuna katılım da bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sağlanmaktadır. Ayrıca işin düzenli bir şekilde bu yöntemle yerine getirilmesi gerekmektedir. Ara sıra bu yöntemin kullanılması uzaktan çalışma olarak kabul edilmemektedir (Kandemir, 2011: 41-44; Çelik vd., 2019: 218-219). Tele çalışma kavramı ilk olarak 1973 yılında Nilles tarafından kullanılmış (Ölçer, 2004: 146, Kablay, 2021), 1970'lerde uzak mesafeli işyerlerine gidişi engellemek amacıyla eve yakın ofislerde çalışma şeklinde uygulanmış, sonrasında evde tele çalışmaya dönüşmüştür. Ev eksenli, yüksek mobil tipi, kısmi tele çalışma gibi çeşitleri olup (Görmüş,

⁶ 10/3/2021 tarih ve 31419 sayılı Resmî Gazete, Uzaktan Çalışma Yönetmeliği.

⁷ 11/1/2011 tarih ve 27836 sayılı Resmî Gazete.

⁸ 14/7/1965 tarih ve 12056 sayılı Resmî Gazete.

⁹ 13/2/2011 tarih ve 27857 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazete, Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

2020; İncenacar, 2019). Amaç çalışana işe getirmek değil, işi çalışana götürmektir. Bu model çalışma süresi esnekliği ile mekân esnekliğini birlikte sağlamaktadır (Ölçer, 2004). Çalışan işyeri dışında olsa da işverenin iş organizasyonu içindedir (Görücü, 2018: 286).

Tele çalışma yönteminde özellikle de eğitim sektöründe dört önemli faktör çalışmayı etkilemektedir. Bunlar; “kesintisiz elektrik, kesintisiz internet, tele çalışmaya uygun cihazların bulunması (bilgisayar, tablet, telefon vb.) ve evde uygun çalışma ortamı ile uzaktan erişimle çalışmak ya da okumak zorunda olan kişi sayısı”dır (Kablay, 2021: 15). Tele çalışmada çalışanların bilgisayar teknolojilerini kullanma becerisine sahip olmasının yanı sıra işveren tarafından sağlanmıyorsa bu cihazlara sahip olması da beklenmektedir. Elbette hizmetlerin bu yolla verilmesi hizmetten yararlananların da en azından internet ve sürekli elektrik alt yapısının, internet bağlantısı yapabileceği bir cihazının ve bu cihazları kullanma becerisinin olması gerekmektedir. Eğitim sektöründe uzaktan eğitime geçilmesi de çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Eğitimi takip etmesi gereken ilk-orta ve üniversite öğrencilerinin sürekli elektrik, internet altyapısına ve cihaza sahip oldukları varsayılmıştır.

Literatürde esnek çalışma ve bir esnek çalışma türü olarak tele çalışmanın etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda esnek çalışma modellerinin kurumların ve çalışanların değişen yapıya uyum sağlaması açısından olanak sağladığı (Doğrul ve Tekeli, 2010), işçi ve işveren arasında menfaat dengesi sağlanmasında rol oynadığı (Zeytinoglu, 2012), aileye daha fazla zaman ayrılabilirdiği (Belek, 2018) ileri sürülmektedir. Ancak aile ile geçirilen zamanın artmasının kimi zaman stresi artırdığı da ileri sürülmektedir (Baycık vd., 2021). Tele çalışma; yeni teknolojilerle çalışılırken desteği azalttığı, sosyal izolasyona neden olduğu, aynı zamanda insani gereksinimleri olan çalışanların duygularının göz ardı edildiği (Mann vd., 2000; Aksoy, 2012; İncenacar, 2019), işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından sorunlu olduğu (Berkün vd., 2015) noktasında da eleştiri almaktadır. Uzaktan tele çalışma özellikle işverenler açısından önemli maliyet kalemlerini azaltmaktadır. İş; işyerinden uzakta, evde, yolda, otelde, herhangi bir yerde yapılabilmektedir (Kandemir, 2011: 41). Literatürdeki kimi çalışmalar tele çalışmanın; işyerindeki işçi sayısının azaltılması, işyerlerinin küçültülmesi, kira, ofis mobilyaları, elektronik araçlar açısından maliyetleri azalttığına vurgu yapmaktadır (Kavi ve Koçak, 2010; Aksoy, 2012). Diğer yandan genel giderler (elektrik, su, yakıt, internet) de azalmakta, işin işyeri dışında yapılması nedeniyle iş riskleri de eve nakledilmektedir. İş kazaları sonucu verilebilecek tazminatlar açısından bir azalma söz konusu olmaktadır. Yeni

cihaz alımı ve onarım masrafları da azalmaktadır (Kablay, 2021). Aslında işveren açısından azalan maliyet kalemleri çalışana aktarılmaktadır (Tokol, 2003, İncenacar, 2019). Evde çalışma yapılması nedeniyle evdeki genel giderler (elektrik, su, internet, yakıt) ve mutfak masrafları artmaktadır. Üstelik işverenler kendi maliyetleri azalırken çalışanların maliyetlerinin artmasını telafi edecek ödemelerde bulunmamaktadır. Hatta kimi işverenler, işin gerçekleştirilmesi için gereken cihazlar için de ödeme yapmamakta ve cihaz sağlamamaktadırlar.

2. Kamuda Esneklik Uygulamaları

Neoliberal politikalar esneklik uygulamalarını yaygınlaştırırken özellikle katı bulunan İş Hukuku kurallarının esnekleştirilmesi yönünde etki yaratmıştır. Sermayenin yeni birikim alanları ihtiyacı bir süre sonra devletin örgütlendiği alanların da sermayeye açılmasını, devletin bu alanlardan çekilmesini beraberinde getirmiştir. Özelleştirmeler bu dönemde hızlanmış, sermaye devletin çekildiği alanlara girmiştir. Bu dönemde “minimal devlet” anlayışı ile özellikle endüstri ilişkileri sistemindeki devletin “işveren” rolünün azaltılması amaçlanmıştır. Süreçte sadece kamu kurumlarının özelleştirilmesi ile yetinilmemiş kamu hizmetlerinin pek çoğu piyasa konusu haline getirilmiştir. Yeni dönemde kamu hizmetlerinden yararlanmada “yurttaş” olmak yeterli gelmemiş yeni “müşteri”ler olan yurttaşların bu hizmetler için katılım payı ödemesi istenmiştir (Kablay, 2012; Kablay,2014). Esneklik uygulamaları da kamu sektörüne bu anlayış ile girmeye ve yerleşmeye başlamıştır.

Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı esnek üretim yöntemlerini kullanmış, özelleştirme, özerkleştirme, kamuda özel hukuk kurallarına benzer düzenlemeler, esnek istihdam ve taşeron kullanımını arttırmış, böylece “katı bürokratik uygulamalar” olarak görülen uygulamalardan vazgeçilmesinin önü açılmıştır (Saklı, 2013). Bu yaklaşım geleneksel kamu yönetimi uygulamalarını eleştirirken, geleneksel memur sistemini de “etkisizlik, verimsizlik ve problemlili olma” gerekçeleri ile eleştirmekte kamu çalışanlarının sayısının azaltılmasına ve sözleşmeli personel istihdamına vurgu yapmaktadır (Battaglio, 2010; Kablay, 2014).

Kamuda iş ilişkilerinde statü hukuku kuralları geçerli olduğundan daha katı düzenlemeler mevcuttur. Kadrolar, çalışanların hakları yasalarla düzenlenir. İşçi-işveren ilişkilerindeki gibi sözleşmelerle hak ve yükümlülükler düzenlenmez. Genel olarak da sürekli çalışanlar eliyle görevlerin yerine getirilmesi esastır. Bu durum kamu görevlilerinin daha güvenceli bir istihdam biçimine sahip olmasına neden olmaktadır. Ancak

Kamu Yönetimi anlayışındaki değişim kamudaki çalışma ilişkilerini de etkilemiş, personel rejimlerinde esnekleşme yaratmıştır. Bazı işlerin taşeron verilmesi, sözleşmeli personel istihdamı, farklı istihdam biçiminde çalışanların farklı hakları bu esnekliğin görünümleri olmuştur (Aslan, 2006; Kablay, 2021). Kamu hizmetlerinin asli ve sürekli görevliler eliyle görülmesi ilkesi aşınmış, istisnai olması gereken istihdam biçimleri asli hale gelmeye başlamıştır. Memurluk statüsündeki erime; alt düzey bürokraside taşeron çalıştırma ve geçici çalışma ile sağlanırken, üst düzey bürokraside sözleşmeli personel ile kadro karşılığı sözleşmelilik ile sağlanmıştır (Aslan, 2005). Kablay (2014) kamu sektöründeki esnekleşmenin dört şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlk olarak özelleştirmeler yolu ile devletin işveren rolünün azaltılması söz konusudur. Diğer taşeronlaşmadır. Özellikle yardımcı işler maliyeti düşürmek için ihale ile taşeron devredilmektedir. Aslında bu şekilde kamu kurumu tamamen özelleştirilmemekte, üretmesi gereken çeşitli hizmetler özele devredilmektedir. Üçüncü esnekleşme türü kamu istihdam biçimlerindeki dönüşümdür. Geçici olması gereken sözleşmeli çalışma kamuda yerleşik hale getirilmektedir. Sonuncu esneklik türü ise ücret esnekliğidir. Özellikle performansa dayalı ödeme sistemleri ile ücret esnekliği sağlanmakta, kamu görevlilerinin rekabet temelinde ücretlerini arttırmalarının tek yolu daha fazla çalışma olmaktadır. Sağlık sektöründeki performansa dayalı döner sermaye primi ödemeleri, öğretmenler için uygulanan kurs ücretleri, ek ders ödemeleri, yine akademisyenler için uygulanan ek ders ve akademik teşvik uygulamaları birer ücret esnekliği uygulamasıdır.

Pandemi ile birlikte başka bir esnek uygulama daha kamu çalışanları için söz konusu olmuştur. Bu uzaktan çalışma şeklinde gerçekleşen tele çalışmadır. Pandemi döneminde kullanılan kademeli mesai uygulaması da bir esnek çalışma modelidir. Bulaş olasılığının olması çeşitli işlerin bilgisayar teknolojileri ile yapılması olanağından yararlanmayı gerekli kılmıştır. Tele çalışmanın en uzun kullanıldığı sektörlerden birisi eğitim sektörüdür. Pandemi döneminde bu çalışma biçiminin sıkça karşımıza çıkabileceği öngörüsü bulunmaktadır. 6 Şubat'ta yaşanan Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem ile bu öngörü gerçekleşmiş ve üniversitelerde yeniden online eğitime, yani tele çalışmaya geri dönmüştür. Bu durum bize göstermektedir ki çeşitli doğal afet ve kriz dönemlerinde bu çalışma biçimi sıkça karşımıza çıkacaktır.

3. Akademiye Tele Çalışma Deneyimleri: Alandan Notlar

3.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı Covid-19 Pandemisi sonrası kamu sektöründe çok sık kullanılan tele çalışma (uzaktan çalışma) yönteminin eğitim sektöründe akademisyenler tarafından algılanışını, olumlu ve olumsuz yönlerini, iş ve yaşam dengesine etkisini incelemektir. Covid-19 Pandemisi kamuda tele çalışma modelini yaygınlaştırmış, özellikle eğitim sektöründe can kurtaran gibi algılanmıştır. Araştırma tasarlanırken bu çalışma biçiminin çalışma ilişkilerinde önemli dönüşümlere yol açacağı ve sonraki dönemde de sık başvurulan bir çalışma modeli olacağı düşünülmüştür. 6 Şubat Depremleri sonrası yeniden uygulanmaya konulması bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir.

Çalışma belli araştırma sorularını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunlar;

- Tele çalışma yöntemi çalışma ilişkilerinde ve eğitim sürecinde nasıl bir değişim yaratmıştır?

- Kamuda tele çalışma yöntemi özellikle toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadın akademisyenlerin iş yükünün artmasına sebep olmuş mudur?

- Akademisyenler iş-yaşam dengesini sağlamak için ne gibi stratejiler geliştirmişlerdir?

- Bu çalışma modelinin çalışanlar tarafından olumlu ya da olumsuz algılanan yönleri nelerdir?

Araştırmada tele çalışma yöntemi ile çalışan akademisyenlerin yöntemle ilişkin düşüncelerini derinlikli olarak öğrenmek için niteliksel araştırma yöntemi tercih edilmiş, bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması öncesi Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan etik onay belgesi¹⁰ alınmıştır. Araştırmanın evrenini yüzyüze ve tele çalışma deneyimi olan tüm akademik personel oluşturmaktadır. Çalışmanın sorularına yanıt bulabilmek amacıyla tabakalı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem rastlantısal örnekleme yöntemine benzer şekilde eşit seçilme ilkesine dayanmaktadır. Ancak temsil yeteneği daha yüksek olan bir rastlantısal örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde araştırma evreni türdeş bazı alt tabakalara ayrılarak örnek bu tabakalardan alınmak böylece örneğin temsil yeteneği artırılmakta ve örnek hacmi daraltılmaktadır (Güven, 2006: 145-

¹⁰ 2021-179 sayılı karar.

146). Çalışmaya karşılaştırma yapabilmeye olanakları açısından öncelikle hem yüzyüze hem de online eğitim tecrübesi olan akademisyenler dahil edilmiş, sadece yüzyüze veya sadece online eğitim tecrübesi olan akademisyenler örneklem grubuna alınmamıştır. Çalışmanın eve taşınması nedeniyle toplumsal cinsiyet rollerinin akademisyenler üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek açısından ilk tabaka kriteri olarak cinsiyet değişkeni belirlenmiştir. Ayrıca medeni durum kriteri de göz önüne alınmış her cinsiyette bekâr ve evli akademisyenlerin olması amaçlanmıştır. Diğer bir tabakayı ise üniversitenin bulunduğu il oluşturmaktadır. Şöyle ki üniversitelerin teknik olanakları ve bulunulan il göre ulaşım gibi konuların çalışanlara etkisinin farklı olabilmesi nedeniyle çalışmaya büyük metropol, orta büyüklükte kentteki kampüs ve ilçe kampüsünde çalışan akademisyenler dahil edilmiştir. Belirli bir sayı hedeflenmemiş yanıtların tekrarlandığı noktada görüşmeler sonlandırılmıştır. Bu çerçevede 22 akademik personel ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde unvan konusunda çeşitlilik sağlanmaya da çalışılmıştır. Unvana bağlı olarak gelirin, iş sorumluluklarının farklılaşması bu tercihin öncelikli nedenidir. Ayrıca araştırmacının da akademisyen olması nedeniyle sürece ilişkin gözlem tekniği de kullanılmıştır. Uzaktan çalışma deneyiminin gerçekleştiği dönemlerde (Pandemi ve 6 Şubat Depremleri) saha çalışması yürütüldüğünden görüşme için fakültelere gidildiği dönemde tabakaya uygun olarak rastlantısal olarak görüşme yapılacak akademik personel seçilmiştir. Bu araştırmanın en önemli sınırlılığıdır. Bu sınırlılığı aşmak amacıyla yönlendirmeler ile fakültelere sık gelmeyen akademisyenlerle dış mekanlarda da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış, üç görüşmede ise görüşmecilerin talebiyle not tutulmuştur. Sonraki görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanımına izin vermeyen akademisyenlerle not tutmanın zorluğu nedeniyle görüşme yapılmamıştır.

3.2. Çalışmaya Katılanların Sosyo-demografik ve İşe İlişkin Özellikleri

Çalışmaya katılan 22 görüşmecinin sosyodemografik özellikleri Tablo-1’de gösterilmiştir. Akademisyenlerden 13’ü kadın olup 9’u erkektir. Görüşmecilerden 15’i evli olup bunlardan 9’u kadın, 6’sı erkektir. Bekâr olan 7 görüşmecilerden 4’ü kadın, 3’ü ise erkektir. Görüşmecilerin 15’inin çocuğu bulunmaktadır. 8 kişinin eşi uzaktan çalışma yapan meslek grubundadır. Akademisyenler genellikle eş ve çocuklar şeklinde çekirdek aile ile yaşamaktadır. Ancak akademisyenlerden bekâr olan biri arkadaşları ile aynı evde kalmakta, 4’ü düzenli olarak anne veya babası ile yaşamakta, birinin üniversiteye giden yeğeni yanında kalmakta, birinin ise eşinin annesi arada sırada çocuk bakımına yardım için yanlarına gelmektedir. Normalde yalnız

yaşayan akademisyenlerden biri (Görüşmeci 22) pandemi döneminde 65 yaş üstü olan anne babasının evinde kaldığını ve bir yıl birlikte yaşadıklarını ifade etmiştir.

Görüşmeci	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sahibi Olma	Eşin Mesleği	Evde Yaşayan Kişi Sayısı
Görüşmeci 1	K	38	Evli	2 (7-10 yaş)	Özel sektör Öğretmen	4 Kişi -Eş ve Çocuklar
Görüşmeci 2	K	52	Bekâr	Yok	Yok	Yalnız
Görüşmeci 3	E	40	Bekâr	Yok	Yok	Yalnız
Görüşmeci 4	K	55	Evli	2 (7 yaşında ikiz)	Serbest Meslek	4 kişi+anne
Görüşmeci 5	K	53	Evli	1 (19 yaş)	Emekli	3 kişi+1 yeğen
Görüşmeci 6	K	33	Evli	1 (2,5 yaş)	Sosyal Çalışmacı	3 kişi+ anne
Görüşmeci 7	E	38	Evli	1 (3 yaş)	Öğretmen	3 kişi
Görüşmeci 8	K	42	Bekâr	Yok	Yok	3 kişi (arkadaşları)
Görüşmeci 9	E	39	Evli	2 (1,5-8 yaş)	Öğretmen	4 kişi
Görüşmeci 10	E	39	Evli	1 (3,5 yaş)	Sağlık Teknisyeni	3 kişi
Görüşmeci 11	E	38	Evli	2 (5-8 yaş)	Tıbbi Sekreter	4 kişi +bezen anneanne
Görüşmeci 12	K	34	Evli	1 (10 aylık)	Akademisyen	Anne-baba-kızı 4 kişi
Görüşmeci 13	E	33	Bekâr	Yok	Yok	Yalnız
Görüşmeci 14	K	42	Bekâr	Yok	Yok	Yalnız
Görüşmeci 15	K	47	Evli	1 (12 yaş)	Akademisyen	3 kişi
Görüşmeci 16	K	47	Evli	2 (7-13 yaş)	Hekim	4 kişi
Görüşmeci 17	E	36	Evli	1 (8 yaş)	Akademisyen	3 kişi

Görüşmeci 18	K	42	Evli	1 (8 yaş)	Akademisyen	3 kişi
Görüşmeci 19	E	37	Bekâr	Yok	Yok	Kendi+anne
Görüşmeci 20	K	43	Evli	2 (11-3,5 yaş)	Serbest Meslek	4 kişi
Görüşmeci 21	E	47	Evli	1 (12)	Akademisyen	3 kişi
Görüşmeci 22	K	48	Bekâr	Yok	Yok	Yalnız+ Pandemide anne ve baba ile

Tablo 1: Görüşmecilerin Sosyo-demografik Özellikleri

Akademisyenler çekirdek aile tipinde yaşamayı tercih etse de ailesel ya da bakım sorumluluğu nedeniyle yakın aile bireyleri ile birlikte yaşayabilmektedir. Aileler çocuk bakımı konusunda akademisyenlere sosyal destek sağlarken, bazı akademisyenler de yaşlı ebeveynlerin bakımını üstlenmektedir. Özellikle ailelerinden uzak yerde yaşayan ve bulunduğu ilde sosyal desteği olmayan akademisyenler pandemi döneminde bakım ve temizlik hizmetleri için ücretli emek de çalıştıramadıklarından zorlanmışlardır. Bu durumda, eşler birbirine sosyal destek vererek, zaman ve iş planlaması ile sorunları aşmaya çalışmışlardır. Sosyal destek yoksunluğu akademisyenler açısından kriz dönemlerinde daha da önemli hale gelmektedir.

Tablo- 2’de akademisyenlerin mesleki ve uzaktan çalışma deneyimlerine ilişkin çeşitli özellikler yer almaktadır. Çalışmaya katılanların 4’ü profesör, 9’u doçent, 4’ü doktor öğretim üyesi, 2’si doktor araştırma görevlisi, 3’ü öğretim görevlisidir. 6 Şubat Depremleri nedeniyle online ve hibrit eğitim kararı nedeniyle katılımcıların hepsinin hibrit eğitim deneyimi oluşmuştur. Ancak bu deneyim sınırlıdır. Araştırmanın sonuçlandırıldığı dönemde özellikle küçük yerleşim yerindeki fakültede çalışan akademisyenlerin hibrit modele alışmaya çalıştığı ve çeşitli sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Bu akademisyenler derslere yüzyüze eğitim için kimsenin gelmediğini, fiilen hibrit değil online eğitim verdiklerini ifade etmişlerdir. Pandemi döneminde ise eğitimin tamamen online olduğu belirtilmiştir. Ancak metropolde çalışan akademisyenler pandemi döneminde de hibrit eğitim verdiklerini ifade ederken, orta büyüklükteki kentlerde çalışan akademisyenlerden uygulamalı eğitim veren bölümlerde çalışanlar hibrit eğitimi kullandıklarını ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin bir bölümü kendilerinin yüksek lisans ve doktora eğitimleri esnasında online eğitimden faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin ders deneyimleri 5 yıl ile 22 yıl arasında

değişmektedir. Pandemi döneminde üniversitelerin yanı sıra diğer ilk ve ortaöğretim kurumları da uzaktan eğitimde olduğundan ve çeşitli işyerlerinde uzaktan çalışma yapıldığından evde uzaktan eğitim ve çalışmada bulunan kişi sayısı sorulmuştur. Görüşmecilerden 10'u evde sadece kendilerinin uzaktan çalışma yaptığını, 1 kişi ev arkadaşları ile kendisinin, 2 kişi eşi ile kendisinin, 4 kişi kendisi ve çocuklarının, 5 kişi ise kendisinin, eşinin ve çocuklarının sürece tabi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla görüşmecilerden 12'sinin evinde uzaktan eğitim ya da çalışma sürecinde olan başka kişiler de bulunmaktadır.

Görüşmeci	Unvan	Akademi Yılı/ Ders Verme Yılı	Evde Uzaktan Eğitim ve Çalışan Kişiler	Evde Uzaktan Eğitim/Çalışma Sırasında Kullanılan Cihazlar ve Sayısı	Yeni Cihaz Alımı
Görüşmeci 1	Doç. Dr. (Orta)	8 yıl (6 yıl Öğr.)	Kendisi (Ders ve YL) Eşi	2 Bilgisayar 1 Tablet (Eşi Fizik anlatıyor. Kalemli Tablet)	1 Çizim Tableti
Görüşmeci 2	Dr. Öğr. Üyesi (Orta)	10 Yıl (18 Yıl Öğr.)	Tek	Dizüstü Bilgisayar	-
Görüşmeci 3	Doç. Dr. (Metropol)	15 yıl akademi 12 yıl ders	Tek	Dizüstü Bilgisayar	1 Dizüstü Bilgisayar
Görüşmeci 4	Prof. Dr. (Orta)	11 yıl	Tek	Dizüstü Bilgisayar	-
Görüşmeci 5	Prof. Dr. (Metropol)	22 yıl	Kendi Çocuk	2 Dizüstü Bilgisayar Cep telefonları Tablet	Tablet Cep telefonların 1 yenilediler
Görüşmeci 6	Dr. Ar. Gör. (Metropol)	11 yıl akademi 4 yıl ders	Kendi	Dizüstü Bilgisayar Tablet	1 Çizim Tableti
Görüşmeci 7	Doç. Dr. (Metropol)	11 yıl akademi 15 yıl ders (4 yıl öğretimlik)	Kendi Eşi (Ders-Doktora)	2 Dizüstü Bilgisayar	-
Görüşmeci 8	Prof. Dr. (Metropol)	12 yıl akademi 11 yıl ders	Kendi Arkadaşı	1 Dizüstü Bilgisayar	-
Görüşmeci 9	Dr. Öğr. Üyesi (Küçük)	8 yıl akademi 7 yıl ders	Kendi Eşi Çocuk	2 Dizüstü Bilgisayar 1 Tablet	-

Akademide Tele Çalışma Deneyimleri: Niteliksel Bir Çalışma

Görüşmeci 10	Doç. Dr. (Küçük)	7 yıl akademi 6 yıl ders	Tek	Dizüstü bilgisayar	-
Görüşmeci 11	Dr. Öğr. Üyesi (Küçük)	13 yıl akademi 13 yıl ders	Kendi ve 2 Çocuğu (3 kişi)	1 Dizüstü bilgisayar Ders saatlerini ayarladılar. Bazen cep telefonu	Robot süpürge Kurutma makinesi
Görüşmeci 12	Dr. Öğr. Üyesi (Küçük)	12 yıl akademis yen-10 yıldır	Kendi	1 Dizüstü bilgisayar 1 tablet	-
Görüşmeci 13	Öğr. Gör (Küçük)	9 yıl akademis yen 9 yıl ders	Kendi	1 Dizüstü bilgisayar	-
Görüşmeci 14	Öğr. Gör (Küçük)	18 yıl akademis yen 18 yol ders	Kendi	1 Dizüstü bilgisayar Kamera Hoparlör	1 Dizüstü Bilgisayar
Görüşmeci 15	Doç. Dr. (Küçük)	22 yıl akademis yen 14 yıl ders	Kendi Eşi Çocuk	2 Dizüstü bilgisayar 1 masaüstü bilgisayar	1 Dizüstü Bilgisayar
Görüşmeci 16	Prof. Dr. (Küçük)	26 yıl akademis yen 15 yıl	Kendi 2 Çocuk	2 Dizüstü Bilgisayar Tablet	1 Dizüstü Bilgisayar
Görüşmeci 17	Doç. Dr. (Küçük)	14 yıl akademis yen 7 yıl ders	Kendi Eşi Çocuk	3 Dizüstü Bilgisayar 1 Yazçiz-Grafik Tableti	1 Grafik Tableti 1 Dizüstü Bilgisayar Kamera
Görüşmeci 18	Doç. Dr. (Küçük)	18 yıl akademis yen 16 yıl ders	Kendi Eşi Çocuk	3 Dizüstü Bilgisayar Tablet	1 Dizüstü Bilgisayar Grafik Tableti Kurutma Makinesi Robot Süpürge
Görüşmeci 19	Dr. Ar. Gör. (Küçük)	14 yıl akademis yen 5 yıl ders	Kendi	1 Dizüstü Bilgisayar	-
Görüşmeci 20	Öğr. Görevlisi (Metropol)	14 yıl akademis yen ve ders	Kendi Çocuk	2 Dizüstü Bilgisayar 1 Tablet 1 Yazçiz Tableti	1 Çizim Tableti
Görüşmeci 21	Doç. Dr. (Küçük)	16 yıl akademis yen 16 yıl ders	Kendi Eşi Çocuk	2 Dizüstü Bilgisayar 1 Masaüstü Bilgisayar	1 Dizüstü Bilgisayar

Görüşmeci 22	Doç. Dr. (Küçük)	11 yıl akademis yen 11 yıl ders	Kendi	1 Dizüstü Bilgisayar	1 Dizüstü Bilgisayar Çaycı Büyük Ekran TV
--------------	---------------------	---	-------	----------------------	---

Tablo 2: Tele Çalışma Deneyimi ve Teknolojik Altyapı Durumu

Evde uzaktan çalışma ve eğitim süreçlerine dahil olan kişilerin sayısının artması ev içi çalışma ve eğitim düzeni ile teknolojik aygıtları sağlama açısından sorun yaratabilmektedir. Bu nedenle görüşmecilere evde eğitim esnasında kullandıkları cihazlar ve sayıları sorulmuştur. Eşi ve çocuğu olanların neredeyse tamamının birden fazla dizüstü bilgisayar edinmek zorunda oldukları görülmektedir. Sadece bir görüşmeci (Görüşmeci 11) iki çocuğu ve kendisi uzaktan eğitim süreçlerinde olsa da tek bilgisayar ile süreci yürüttüğünü, bunu da ders saatlerini ayarlayarak yaptığını belirtmiştir. Görüşmecilerden 10'unun birden fazla dizüstü bilgisayarı vardır. Ayrıca tablet ve cep telefonu da süreçte kullanılmıştır. Görüşmecilerden bir kısmı yeni cihaz almak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Özellikle matematiksel veya muhasebe içerikli derslerde akademisyenlerin görsel kullanmak, hesaplama ve çizim yapmak zorunda olması 3 görüşmecinin dizüstü bilgisayarının eğitim için yeterli gelmemesine ve grafik ya da yazçiz tableti adı verilen tabletleri almasına neden olmuştur. Diğer yandan 8 görüşmeci yeni dizüstü bilgisayar almak zorunda kalmıştır. Metropoldeki üniversitede yer alan akademisyenlerin bu gereksinimleri için üniversiteleri destek olurken diğer yerlerde akademisyenler bu sorunu kendileri çözmek zorunda kalmıştır.

Uzaktan eğitim ve tele çalışma süreçleri, çalışabilmek için yeni cihaz alımını gerekli kılmış, bu durum akademisyenlerin teknolojik harcamalarını arttırmıştır. Tele çalışma için alınan cihazlar döviz kuruna göre fiyatlandırıldığından son derece pahalı cihazlardır. Cihaz desteğinin kurum tarafından sağlanmaması ve çalışanın da yeni cihaz için bütçe ayıramaması durumunda eğitim vermede ve eğitimin niteliğinde önemli sorunlar yaşanabilmektedir. Cihaz sağlamak açısından metropolde yer alan üniversitelerde durum daha iyidir. Yapılan gözlemlerde de tespit edilmiştir ki metropoldeki üniversitelerde sınıflarda online ya da hibrit eğitim vermek için bilgisayarlar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli indekslerde yayın yapan akademisyenlere projeler dahilinde bilgisayar desteği sunulduğu da ifade edilmiştir (Görüşmeci 8). Bu üniversitelerde ana kampüste hem internet ağ bağlantısı hem de cihaz durumu daha iyidir. Oysa ilçe merkezindeki kampüs alanında internet ağ bağlantısının kötü olması, her sınıfta wifi olanağının ya da ethernet bağlantısının, bilgisayarın olmaması akademisyenleri özellikle hibrit eğitimde zorlamaktadır. Burada çalışan akademisyenler üniversite tarafından yeterli düzeyde dizüstü bilgisayar desteği verilmediğini, uzun

yıllardır bilgisayarların değiştirilmediğini, projelerden bilgisayar alımına da izin verilmediğini, bu nedenle kendilerinin cihaz sorununu çözmek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Hatta sınıflarda internet altyapısının olmaması akademisyenlerin mobil ağları ile dersi vermelerine neden olmaktadır. Alt yapı sağlanmadan hibrit eğitime geçilmesi ve sınıflarda dersin hem yüzyüze hem de online anlatılmasının istenmesi akademisyenlerin yükünü ve stresini arttırmıştır. Teknolojik destek açısından akademisyenler arasında adaletsiz bir durum söz konusudur.

3.3. Akademide Tele Çalışmanın Çalışma Hayatına Etkileri

Akademisyenler uzaktan tele çalışmanın çeşitli zorlukları olduğundan söz etmişlerdir. Bunların başında özellikle matematiksel ya da uygulamalı ders anlatan akademisyenlerin süreçten olumsuz etkilenmesi gelmektedir. Bu akademisyenler öğrenciye ulaşabilmek için daha özellikli cihazlar almışlar, ders hazırlıkları uzamıştır. Diğer yandan üniversitelerin uzaktan eğitim modülündeki aksaklıklar veya yaşanan bölgedeki elektrik ve internet altyapısı da akademisyenleri dönem dönem zora sokmuş, bağlantı yapılamaması derslerin akşam ya da hafta sonlarına kaymasına ve mesainin yaşamın her dönemine yayılmasına neden olmuştur. Akademisyenlerden birisinin konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir:

“Aslında uzaktan eğitim biraz da güvencesiz çalışma, esnek bir çalışma düzenini getirdi. Dolayısıyla mesai kavramını tamamen ortadan kaldırdı...Elektrik problemi oldu, internet problemi oldu, bağlanamayan öğrenciler oldu... Esnek çalışmanın getirdiği bazı dezavantajlar da var. Sürekli bağlantı halindesiniz. Online çalışma dışında kendi yaptığınız işler de var. Sistem altyapısının güçlü olmaması da bizi çok zorladı...sistemin çökmesi hem bizi hem öğrencileri zorladı. Üniversite olarak daha fazla destek verilse fiziki şartlarımızı güçlendirmemiz iyi olurdu. Sürekli yüzyüze eğitimde tahtayı kullanıyorum, slayt kullanmadım. Tane tane işlemleri anlattım. Ama online dönemde buna olanağım olmadı. Bunun için yazıcı tabletinin bu sorunu çözebileceğini gördüm. Bunla ilgili uygulamaları satın aldım. Kendi sistemimi kurdum” (Görüşmeci 17, Erkek, Doçent).

Görüldüğü üzere sorunları da akademisyenler kendi başına çözmek zorunda kalmışlardır. Başka bir akademisyen ise esnek çalışmanın kendilerini banka ATM’lerine çevirdiğini ifade etmiştir. Sürekli hizmete hazır, yorulmayan/yorulmaması gereken, her sorunu çözen/çözmek durumunda olan akademisyenler söz konusudur.

“Pandemi döneminde 7/24 çalışan ATM’ler gibi olduk. Bitmeyen bir mesai söz konusuydu...dersleri hazırlamak da sorundu. Çünkü ben derslerimi tahtada anlatıyordum ve slaytlarım yoktu... sürekli birkaç ay slayt hazırlamak zorunda kaldım. Dersleri anlatırken yerel elektrik ve internet kesintileri, üniversitenin uzaktan eğitim sisteminin çökmesi, yapılamayan dersleri akşam ve hafta sonuna kaydırmama neden oldu. Dinlenebileceğim yegâne zamanlarda ya slayt hazırlamak ya da ders yapmak zorunda kaldım. Bir de artan toplantılar söz konusu oldu. Eskiden fiziksel olarak katılamacağım... eğitim, toplantı taleplerini reddediyordum. Ancak bu toplantıların da online olarak yapılıyor olması reddetme olanağını kısıtladı. Gerçekten de kendini tamamlayacağın bir zaman dilimi kalmadı. Bu çalışma düzeni öğrencide de alışkanlık yaptı. Günün her saatinde telefonda, sosyal medya hesaplarından, maillerden ilgili ilgisiz çok sayıda mesaj geldi. Üniversitenin öğrenciye desteği tam olmayınca öğrenciler de sürekli hocalara ulaşarak sorunu çözmeye çalıştı...sosyal yükümüzü de arttırdı” (Görüşmeci 22, Kadın, Doçent).

Akademisyenler açısından tele çalışmanın en önemli olumsuz yönünün ders yükünün fazla olması nedeniyle akademik performansı azaltmak olduğu literatürde dile getirilmektedir (Kanoğlu ve Sağlam, 2020). Online eğitimde sadece ders hazırlamak değil sınav yapmak da çeşitli zorlukları barındırmaktadır. Bir akademisyen hem ders hem de sınav hazırlamanın zorluklarından şu şekilde söz etmiştir:

“Benim için ders hazırlama süreci çok zor oldu. Sınavları yaparken ben normalde klasik soruları sorular. Ama sistem buna izin vermiyordu. Birkaç tane deneyeyim dedim...ben çizilmiş bir şablon verip onların taşıyabilecekleri böyle hesap isimlerini koysam dedim ama orada sorun çıktı ve çocuklar ara sınavda baya bir hezimete uğradı... Onun için de bir takım telafi ödevleri (vermem ve) değerlendirmem gerekti. Çünkü onların bilgilerini ölçemediğim için alamadılar o puanı” (Görüşmeci 20, Kadın, Öğr. Görevlisi).

Bekâr bir kadın akademisyen ise iş yükünün değişen yapısını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“İş yükü aynıydı ama iş yükünün niteliği değişti. Fiziksel olarak kalkıp hazırlanıp bir kuruma gitme, binaya gitme olayı kalktı. Sürekli bilgisayar başında bir durum ortaya çıktı. Daha önceden hiç uzaktan çalışma deneyimi(miz) olmadığı için bu teknolojiyi daha önce kullanmamıştık. Bu konuda üniversitenin bilgi işlem dairesi çok güzel ayrıntılı bir video hazırladı. Bakıldığında herkesin aşama aşama işlemleri yapması sağlandı...ödev yüklenmesi, evde sınav, kaynak ekleme sekmelerini de zaman içinde daha etkili anlayıp kullanabildik” (Görüşmeci 2, Kadın, Dr. Öğr. Üyesi).

Kanoğlu ve Sağlam (2020) çalışmalarında tele çalışmanın akademisyenler için daha rahat araştırma olanağı sağladığı, yayınlarına daha

fazla odaklandıkları, normalden daha fazla çalışabildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada da özellikle bekâr erkek akademisyenlerin benzer şekilde evde çalışma ortamını kolay oluşturdukları, okula gitmemenin bazen avantaj olduğu ifade edilmiştir. Bu akademisyenlerden birisinin konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir:

“Evde pandemi dönemi 1,5 yıl sürdüğü için kendime bir çalışma ortamı yarattım ve düzenli bir çalışma hayatım oldu. Sunum dosyaları yükledim sisteme, sunum dosyalarının yeterli olmadığı noktada da destekleyici makale, kitap bölümü gibi şeyler ekledim. Yüzyüze eğitimde ise daha ziyade tahtayı kullandım. Sunum hazırlama ek bir zaman ve mesaiye neden oldu. Özellikle sınav dönemlerinde büyük sorunlar yaşadık...bağlantı sorunları oldu. Online sınav içindeki davranışları sorun olmuştur. Yazılımın getirmiş olduğu yük kaldırılmadığı için dersin kavrılmamasına neden oldu. Bu nedenle ben de sistemin daha az kullanıldığı hafta sonlarına ders koymak zorunda kaldım.” (Görüşmeci 19, Erkek, Dr. Ar. Gör).

Akademisyenlere iş ortamından uzaklaşmanın iş arkadaşları ile ilişkileri nasıl etkilediği de sorulmuştur. Genel olarak tele çalışmanın iş arkadaşları ile ilişkileri soğuttuğu, iletişimi zorlaştırdığı ifade edilmiş, arkadaşlık ilişkileri ve işyerinin özlemediği ifade edilmiştir. Ancak işyerinde problem yaşayan akademisyenler süreci olumlu olarak değerlendirmişler, sorun yaşadıkları kişileri görmemenin kendilerine iyi geldiğini ifade etmişlerdir. Literatürde yapılan kimi çalışmalar da benzer şekilde çalışma ortamındaki stres ve çatışma ortamından uzak kalmayı sağladığı için çalışanların ruhsal olarak rahat hissetmesine dikkat çekmektedir (Kanoğlu ve Sağlam, 2020). Konuya ilişkin bir akademisyenin açıklamaları aşağıdadır:

“Ben uzaktan çalışma modelini tercih ederim...Bölümde yaşadığım sıkıntılar nedeniyle online eğitimi tercih ediyorum. Esasında Covid oldukça üzücü seyretti ülkede. İnsanlar vefat ettiler falan. Ama ben şöyle düşündüm. Keşke bu Covid devam etmese, insanlar ölmese ve ben okula gitmesem. Çünkü okula yönelik ciddi bir uzaklaşma hissettim. Yaşadığım sorunlar buraya kendimi ait hissetmememe sebep oldu. Ve uzaklaştığım için gerçekten mutlu oldum...bu çalışma sistemi benim üzerimde olumlu bir etki yarattı” (Görüşmeci 12, Kadın, Dr. Öğr. Üyesi).

Görüldüğü üzere tele çalışma yöntemi akademisyenlerin çalışma hayatını her anlamda etkilemiştir. Hem günlük rutinler hem dersler hem de sınavlar bu değişimden payını almıştır. Özellikle teknik olanakların yeterli olmadığı, teknolojik cihazlar açısından desteklenmeyen akademisyenlerin sorunları daha da fazla olmuş, genelde bu sorunları tek başlarına çözmek zorunda

kalmışlardır. Tele çalışma, işi eve taşıdığından iş yaşam dengesini de etkilemiştir.

3.4. Tele Çalışmanın İş ve Aile Hayatına Etkileri

Esneklik iş-aile yaşamı dengesinin sağlanmasında alanların daraltılması ya da genişletilmesi konusunda olanak sağlamaktadır. Bireylerin kendi belirledikleri saatlerde çalışabilmesi iş ve aileyi ayıran sınırın da daha esnek olmasına neden olmaktadır. Bu aynı zamanda mekânsal esnekliği de sağlamaktadır (Clark, 2000: 757). Bireyin özellikle bakım sorumluluğunun olması durumunda esnek çalışma iş-aile yaşamı dengesinin sağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Kablay, 2021; Aksoy, 2012). Ayrıca bakım için ücretli hizmet alınmıyorsa bu maliyet unsuru da azalmakta (Kablay, 2021) ancak bakım emeği hane içinde verildiğinden hane içi iş yükü artmaktadır.

Tam kapanma önlemlerinin uygulandığı dönemde kreşlerin, okul öncesi bakım ve eğitim kurumlarının kapalı olması nedeniyle iş-aile yaşamı dengesinin sağlanmasında tele çalışmanın önemli bir kolaylık sağladığı ileri sürülmektedir (ILO, 2020). Ancak burada çocukların evde olmasının ve işin de evde yapılmasının yaratacağı bazı sorunlar göz ardı edilmektedir. Özellikle çocuğun küçük olması durumunda anne ya da babanın uzaktan eğitim verdiği esnada çocuğun ortamda bulunması ve gereksinimleri krizlere neden olabilmektedir. Ayrıca çocukların eğitimde olması durumunda, onların da uzaktan eğitim yapması, evde hem cihazlar hem de ev için düzen açısından düzenlemeleri gerekli kılmaktadır.

Çalışmadaki önemli merak noktalarından birisi tele çalışma yönteminin kadın akademisyenlerin toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle iş yükünü arttırıp arttırmadığıdır. Görüşmeler sonucu akademisyenler arasında toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün nadir olduğu tespit edilmiştir. Özellikle eşlerin ikisi de akademisyense ev işleri ortak yapılmakta, boş zamana göre işler devredilmektedir. Nadir olarak alışveriş ya da ev dışı işler konusunda erkekler daha fazla rol üstlenmektedir. Ancak ev, çocuk bakımı ile eğitimi konusunda genellikle eşitlikçi bir yaklaşım vardır. Dolayısıyla pandemi sonrası artan ev içi sorumluluklar sadece kadın akademisyenlerin değil erkek akademisyenlerin de yükünü arttırmıştır. Bu yükü baş edebilmek için akademisyenler çeşitli stratejiler uygulamışlardır. Akademisyenlere ev içi işleri nasıl paylaştıkları sorulmuştur. Eşitlikçi yaklaşımı erkek akademisyen şu şekilde ifade etmektedir:

“Ev işleri ortaktı. Çocuk bakımı ve dersler konusunda da ortak iş bölümü vardı. Okula bırakma ve alma işlerini ben yapıyordum. Derslerde de eşimle beraber hangimiz uygunsa o yardımcı oluyordu. Yemek yapma ortak, ev temizliği ortak

ya da yardımcı alıyorduk on beş günde bir. Bulaşık vb. ortak yapıyorduk. Çamaşır genelde eşimde idi. Online ders döneminde ütü yapmıyorduk. Pandemi öncesi ise herkes kendi ütüsünü yapıyordu. Alışverişi ortak yapıyorduk veya hızlı bir şey alınacaksa ben gidiyordum. Kasap alışverişini ben yaparım genelde. Temizlikte süpürgeyi de ben açarım genelde. Covid sonrası ise yardımcı alamadık. Ev temizliği de bize kaldı. Dışarıda yemek olayı bitti. Pandemi sonrası kızımız da evde olduğundan öğle yemeği de işin içine girdi. Biz öğlen atıştırarak idare ediyorduk. Pandemi yemek yapma, temizlik yükünü arttırdı. Başta market alışverişlerini sabunlu suyla temizliyorduk marketten bir şey gelmesin diye. Bu işi de genelde ben yaptım” (Görüşmeci 21, Erkek, Doçent).

Pandemi özellikle ev içi işler için yardımcı alan akademisyenleri daha çok etkilemiştir. Evde bakım hizmeti verilmesi gereken çocuk ya da dışarı çıkması yasak olan yaşlı grubu olduğunda yük artmıştır. Pandemi döneminde sokağa çıkma yasağına takılan 65 yaş üstü ebeveyni olan kadın akademisyen süreci şu şekilde açıklamıştır:

“Pandemi döneminde annemle babam 65 yaş üstünde olduğu ve dışarı çıkışları yasak olduğundan aileden de kimse yardımcı olamayacağı için onların yanında kalmaya başladım. Normalde kendi evimde küçük ve gündelik işleri ben yapar, ayda bir yardımcı kadın alırdım... Pandemi ile birlikte ananemle babamın yanına taşınmam bir anda evdeki iş yükümü sonsuz arttırdı. Bizimkilere sokağa çıkma yasağı olduğu için yüklü alışveriş yapmak ve bunları taşımak zorunda kaldım. Annem ve babamın raporlu ilaçları olduğu için bunları takip etmem, eczaneden almam gerekti. Üstelik onlara hastalık taşımamak için evden çıkış ve eve giriş tam bir seremoniye dönüştü. Pandeminin başlangıcında her eve girişimde duş almaya başladığım için derslere, ev işlerine, temizliğe zaman yetmez oldu. Çok bunaldım. Eve yardımcı alamadığımız için annemle işleri yaptık. Yemeği o yapıyordu... odadan çıktığımda da temizlik yaptık. Annemle babam sebze ve protein tüketsin diye değişik salatalar yapmaya çalıştım. Hatta akıma kapılarak ekmek de yapmaya çalıştım (gülüyor). Sonra alıştık sürece...Obsesyona doğru gidiyorduk yoksa. Ama iş yükü sadece ders anlatmada değil evde de vardı” (Görüşmeci 22, Kadın, Doçent).

Akademisyenlerden bekâr olanların tele çalışmaya ilişkin ev- aile hayatında yaşadıkları sorunlar evlilere göre daha azdır. Akademisyenlerin evli olması, bakıma gereksinim duyan anne-baba ya da çocuğun bulunması iş-aile yaşamı dengesi açısından büyük sorun yaratmıştır. Ayrıca evde uzaktan çalışan eşin ya da uzaktan eğitim alan çocuğun/çocukların olması sorunları arttırmıştır. En büyük sorun hanede sahip olunan cihaz sayısıdır. Aileler sorun yaşanmaması için çeşitli stratejiler üretmişlerdir. Bunlardan ilki yeni cihaz alarak hanede sürece dahil olan herkesin kolaylıkla eğitime katılabilmesidir.

İkinci strateji ise çocuğun bulunması durumunda çocuğun ders saatlerinde eşlerden birinin ders koymamasıdır. Zaman planlaması ile çocuğun dersi sırasında herhangi bir olumsuzluk olursa dersi olmayan ebeveyn çocuğa yardımcı olmaktadır. Ayrıca evde uzaktan eğitime tabi olan kişi sayısının artması odaların buna göre hazırlanması ve bölüşülmesine de neden olmuştur. Genellikle herkesin bir odayı çalışma veya eğitim odası yaptığı öğrenilmiştir. Bunda elbette akademisyenlerin ücretlerinin diğer memurlara göre daha iyi olması, çocuk sayısının fazla olmaması (görüşme yapılanlarda en fazla iki çocuk vardır), işleri nedeniyle zaten pek çoğunun bilgisayara sahip olması ve daha konforlu evlerde yaşamaları etkin olmuştur. Örneğin asgari ücretli bir çalışanın üç çocuğu söz konusu olduğunda ve evde bilgisayar, tablet, telefon olmadığına bu çocukların ders takibi televizyondan mümkün olabilmektedir. Akdedemeyenlerdeki genel sorun ise eşin de akademisyen ya da öğretmen olması durumunda ev içi düzeni sağlamaya yöneliktir. Konuya ilişkin bir akademisyen yaşadığı zorluğu belirtmiştir:

“Çocukların evde olması her şeyi değiştiriyor. Çocuklar evdeyken geceye bırakıyorsunuz ders hazırlığını. Mesaim uzadı. Önceden çocuklar okulda olduğu için derslerimi mesai saatinde hazırlayabiliyorken bunu yapamadım. Eşim işi nedeniyle şehir dışına sık çıktığı için çocukların eğitiminin ev içine dahil olması yükümü arttırdı...gece de çalışmama neden oldu” (Görüşmeci 20, Kadın, Öğr. Görevlisi).

Eşi de akademisyen olan ve bulunduğu ilde yakını olmayan başka bir kadın akademisyen de yaşadığı süreçten aşağıdaki şekilde söz etmiştir:

“Eşimle dönüşümle ders saatleri yaptık. Aile desteği yok, sosyal destek yok, çocuğu tek başına büyütüyoruz. Dolayısıyla bu anne babaya büyük iş düşürüyor. Eşit diyebileceğim şekilde işleri bölüştük. Covid sonrası da değişen bir şey olmadı iş bölümümünde. Ama biz iki birey olarak da zaman yönetiminde sorun yaşadık. Dersler azmış gibi görünüyordu ama bütün zamanınızı kaplıyordu. Sonra yemek yapmalıyım, diğer yeniden üretim süreçlerine girmeliyim. Evin temizliği...ilk başta bir adaptasyon sorunu oldu. Zaman yönetimini yapamadık, bir anda gün bitiyordu. Ama birlikte çözdük” (Görüşmeci 15, Kadın, Doçent).

Bekârlar için de ev içi işlerin artması sorundur. Özellikle kadın akademisyenler bu konudan şikâyet etmektedirler. Onlar da pandemi öncesi ev temizliği için yardımcı aldıklarını ifade etmekte, pandemi sonrası bu hizmeti alamamalarının yüklerini arttırdığını ifade etmektedirler (Görüşmeci 2, 14, 22). Bekâr erkek akademisyenler ise pandemi öncesi ev işleri için yardımcı çağırmadıklarını ifade etmişlerdir (Görüşmeci 3, 13, 19). Bekâr bir kadın akademisyenin ailesi de çalıştığı ilde olmadığından her şeyi kendinin yapmak zorunda olmasına ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“Öncesinde yardımcı alıyordum ihtiyaç duyduğunda, cam silme, balkon yıkatma, perde, halı için. Pandemi döneminde ailemden kimsem de burada olmadığından kendim yaptım her şeyi. Banka, hastane, postane, sanayi işi (araba), servis işi her şey sana bakıyor” (Görüşmeci 2, Kadın, Dr. Öğr. Üyesi).

Bekâr erkek akademisyen de ev içi işlerin arttığını, bu nedenle bazı işlerin hızlıca yapılması zorunluluğu oluştuğunu ifade etmiştir:

“Evdeki işlere daha fazla zaman ayıramadım. Daha hızlı yapmak zorundaydım bazı şeyleri. O da tabii “üstünkörü” bir şekilde yapılmasına yol açtı” (Görüşmeci 19, Erkek, Dr. Ar. Gör).

Eşler ders saatlerini eğitim sürecinde bir çocuk olduğunda çocuğa göre ayarlamakta, çocuğun ders saatinde birisi boşta kalmaya özen göstermektedir. Bunun en önemli nedeni internet altyapısı veya sistem hatalarında müdahale edebilme gerekliliğidir. Çalışma düzeninin yanı sıra ev düzeni de buna göre ayarlanmaktadır. Konuya ilişkin bir akademisyenin görüşleri:

“Dersleri eşim ve ben farklı saatlerde yaptık ki sıkışma olmasın, internette sorun yaşamayalım diye. Kızım derse sabah dokuzda başlıyordu öğlen üçe dörde kadar sürüyordu. Kızımız kendi odasındaydı. Biz de aynı anda derse girebiliyorduk ama birimiz mutlaka dışarıda oluyordu, kızımızın eğitiminde bir aksaklık olursa diye. Biz de salon ve çalışma odasını paylaştık. (Hepiniz dersteyseniz kızınızın dersiyle ilgili bir sorun olduğunda ne yaptınız?)...Birimizden biri dersi durdurup, öğrencilerden izin isteyip hızlı bir şekilde sorunu çözüyorduk. Hızlı bir şekilde çözemiyorsak dersi tekrar etmek zorunda kalıyorduk” (Görüşmeci 21, Erkek, Doçent).

Büyük yaşta çocuğu olanlarda daha az problem yaşanmıştır. Pandemi döneminde üniversiteye hazırlanan 19 yaşında bir kızı olan akademisyenin ifadeleri:

“Ev 4 oda bir salon olduğu için kızımın ve benim ayrı bir çalışma ortamımız oldu. Ancak eşim de toplantılara katılmak durumunda kalıyordu. O da salonda giriyordu toplantıya. Çok ders saatini ayarlamaktan ziyade odaları ayarlıyorduk... Fakat cihazları yenilemek zorunda kaldık. Sınırsız olmasına rağmen internet zorlanmaya başladı. O noktada kota arttırdık mobil cihazlarda. Sınırsız erişimin de bir kotası varmış. Ev içinde sorun çıkmamasını böyle sağladık (Görüşmeci 5, Kadın, Profesör).

Evde arkadaşları ile kalan kadın akademisyen (Görüşmeci 8, Kadın, Profesör) odalar ayrı olduğundan ve herkesin kendi odasında çalışmasından dolayı süreçte problem yaşamadığını, temizlik yükünü birlikte çözdüklerini

ifade etmiştir. Akademisyenlerden evde kendi ve çocukları olanlar, eşleri uzaktan çalışmaya dahil olmayanların da süreçteki sorunlarla tek başına uğraşması gerekmiştir. Hem kendi ders yükleri hem çocukların (çocuk sayısının artması sorunu da büyümektedir) eğitim süreci yorucu olmuştur. Bu dönemde her şeyi hızlı yapma gerekliliği sağlık açısından zararlı birtakım eğilimlere de neden olmuştur. Akademisyenlerden birisi sürece ilişkin şu bilgiyi vermektedir.

“Ben mutfağa geçiyordum (ders için), kızım (5. sınıf öğrencisi idi) wifi salonda çektiği için çoğu zaman salonda girdi derslere. Çünkü onun çok uzun saatler dersi vardı. Sabahtan akşam beşe kadar o bilgisayar başında oturuyor, arada yemek yiyordu. Orada kötü bir beslenme düzenimiz de başladı. Çünkü ben derse girip çıkıyorum. O dönemde noodle tüketmeye başladık. Hızlı tüketime de geçmeye başladık. Yardımcımı çağıramadım. Oğlum çok küçüktü. Anaokulu seviyesindeydi. Onunla çok zorlandım. Başına (bilgisayarın) oturtturamıyordum...çocukların eğitimiyle ben ilgilenmek zorunda kaldım. Çünkü eşim sağlıklı olduğu için o saatlerde çalışıyordu. (Çocukların ders esnasında sorunu olduğunda ne yapıyordunuz?). Sesini kısıyordum (bilgisayarın)” (Görüşmeci 16, Kadın, Profesör).

Küçük çocuğu olan, eşi öğretmenlik yapan ve aynı zamanda doktora eğitimi alan erkek bir akademisyen ise sürece ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Çok zor bir dönemdi...ayrı çalışma odamız yoktu... çocuk çalışmamı çok engelleyebiliyordu. Covid döneminde geçici süreyle kayınvalidemiz bizde kalmıştı. Benim derslerim daha esnek olduğu için genellikle eşimin çalışma saatine göre dersleri ayarlıyordum...eşim özel sektörde öğretmen olduğu için onun biraz daha katıydı... eşimin doktora dersleri de çok uzun sürüyordu, üç saat ders yapıyordu. O esnada ben çocuğu parka götürüyordum, içerde oyun oynayıp annesinden uzak tutmaya çalışıyordum. Sosyal desteğimiz hiç yoktu. Kayınvalidemiz bir süre bizde kaldı. Kızımız okul (kreş) başlayınca süreci biz idame ettirdik, destek almadık. Biz çocuğu uyuttuktan sonra çalışabiliyorduk saat ondan sonra. Benim doçentlik öncesi bir süreci ve yayınlarımı toparlamam gerekiyordu. Dolayısıyla bu süreç (doçentlik hazırlığı) biraz uzadı. Saat ondan sonraya kendi işlerimizi öteledik” (Görüşmeci 7, Erkek, Doçent).

3.5. Tele Çalışmanın Eğitime Etkileri

Pandemi döneminde tele çalışmanın en yaygın uygulandığı sektör eğitim sektörü olmuştur. Vaka sayılarının arttığı dönemde uzaktan eğitime geçilmiş, tele çalışma bir gereklilik halini almıştır. EBA TV, Zoom, diğer uzaktan eğitim ve toplantı modülleri eğitimde kullanılmış, online eğitim platformlarında

dersler yapılmış, ödevler verilmiş, ses ve kamera sistemleri ile eğitmeni ile öğrenci arasında iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Ölçme değerlendirme de yine online sistemler ile gerçekleştirilmiştir (Kablay, 2021). Bu çalışma biçiminden çalışanların çoğu memnun değildir. Akademisyenlerin büyük çoğunluğu yüzyüze eğitimi çevrim içi eğitime tercih etmektedirler. Tele çalışmadaki en önemli sorun öğrenci ile “etkileşim” sorunu olarak dile getirilmiştir. Akademisyenlere evde uzaktan eğitim sürecinde en fazla zorlandıkları konular sorulmuştur. Özellikle tele çalışmaya uygun olmayan sistem hatalarının büyük sorun yarattığı ifade edilmiştir. Akademisyenlerden ikisinin konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir:

“Sistem kaynaklı sorunlar yaşadık. Sistemde kopmalar, sisteme girememek gibi. Dolayısıyla derse giremiyorduk, haftalık planlar değişmek zorunda kalıyordu üniversitenin online eğitim sistemindeki arızalar nedeniyle. Planlardaki bozulma çok etkiledi”. (Görüşmeci 21, Erkek, Doçent).

“Öğrenciye konuyu anlatmak çok daha zor oluyor, çok daha basitleştirmek zorunda kalıyorsunuz. Katılım çok düşüktü. Bazı öğrenciler köyde olduğu için internete bağlanamadı... Teknik olarak uzaktan eğitime hiç uygun değil okulun sistemi. Dersi bütün tahtayı çeken bir kamera ile fakültede anlatmak isterdim. Powerpoint yansıtmak uygun değil. Bu teknik imkânlarla olabilecek bir şey değil uzaktan eğitim. Geniş açılı, pikseli yüksek, tahtayı görebilecek bir kamera gerekli. Katılanlara (derse) dahi ulaşamadık. Ama derste öğrenciler de anlamadığını söylemedi. Yüzyüze iken öğrenciler anlamadığını söylüyordu ya da ben yüzlerine bakınca anlıyordum anlamadıklarını. Tekrar etmem gereken yerleri anlayabiliyordum yüzyüze eğitimde” (Görüşmeci 10, Erkek, Doçent).

Öğrencilerin derse katılım düzeyinin düşük olması diğer önemli bir sorundur:

“Eğitim açısından, öğrencilere ulaşım açısından çok sorun yaşadık. Çünkü öğrenciler derse çok az katılıyordu...online eğitimdeki sınıfta 10 kişiyi bulursak seviniyorduk. Öğrenciye ulaşamadığımızda...geri bildirim gelmediğinde eğitim tek yönlü oluyor. Daha fazla yoruluyorsunuz. Yoksa sınıf ortamında sorularla yanıtla hem siz daha aktif oluyorsunuz hem de sınıf içinde etkileşim olduğunda yükünüz azalıyordu. (Öğrencilerin derse girmeme nedenleri nelerdi?). Bir kısmının bilgisayarı yok, bir kısmı köylerde, kırsalda kalıyor. Bir kısmı da evin içi çok kalabalık olduğundan, tek göz odada, sobalı, herkesin oturduğu odadan katılamıyordu, katılmak istemiyordu. Katılsa bile cep telefonundan katılıyordu. Genelde mobilden katılanlar da hoparlör açmıyordu” (Görüşmeci 21, Erkek, Doçent).

Eğitim Fakültesinde çalışan bir akademisyen uygulama eğitimine ilişkin sıkıntılarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Eğitim sisteminin yapısı tamamen yüzyüze eğitime göre ayarlandığı için başlangıçta bunun sıkıntısını yaşadık. Özellikle pandemi döneminde 4. sınıfta olup da öğretmenlik uygulaması dersine gitmek zorunda olan öğrencilerimiz uzaktan çok kısa sürelerle öğrencilere bağlanabildiler... Hem süre çok kıstlı hem de çocukların doğal ortamındaki etkileşimini, birbiri ile, öğretmen ile iletişimini göremeden, seslerini duyamadan, yüzlerini göremeden öğretmenlik uygulamasını yapmış oldular ve çok büyük bir kazanımdan mahrum oldular” (Görüşmeci 2, Kadın, Dr. Öğr. Üyesi).

Bir başka akademisyen de eğitim sistemine ilişkin yaşadıklarını şu şekilde ifa etmiştir.

“Covid 19’da her şey evin içinde olacak şekilde organize edildiği için masabaşı olacak şekilde bu kısaltılmış bir süreci içeriyordu. İşin yapılış tarzında değişiklik oldu... herkesin bir anda online eğitimci sıfatına döndüğünü söyleyebilirim. En büyük zorluk bu online eğitime yönelik bir altyapının olmamasıydı. Bir de iş ortamı eve taşındığından bu zordu. Bir anda odana çocuk girebiliyor, kapına güm güm vurabiliyor ya da kapı çalabiliyor, kargo geliyor ya da apartman görevlisi su (merdiven temizliği için) isteyebiliyor. O süreçler eğitim hayatının en zorlayıcı kısımlarıydı. Online eğitimin katılım derecesi yüzde 30’lardaydı. Bu süreç öğrenci hoca iletişimini kopardı” (Görüşmeci 9, Erkek, Dr. Öğr. Üyesi)

Uzaktan eğitim sürecindeki çalışma biçiminden memnun olan ve sistemi etkin şekilde kullanabilen bir akademisyen de sürece ilişkin şu şekilde bilgi vermiştir:

“Ben süreçte ders vermenin yanında ayrıca bir yüksek lisans eğitimine de başladım... Benim açımdan uzaktan çalışma sisteminden ben çok memnun kaldım. Verimliydi kendi adıma. Ofise git, hazırlan, tekrar gel, öyle bir koşuşturma olmadı. Bir de benim hamilelik ve bebek yetiştirme dönemime denk geldi, hamileliği rahat geçirdim... esnekliğe sahip olmak beni çok rahatlattı. Artı daha konforlu. Bazen yüzyüze eğitime giderken bilgisayarı götürüyorum, ses sistemi götürüyorum. Bazen sınıflarda hoparlör çalışmıyor, uzaktan kumanda olmuyor projektör için. Derse başlamak, teknolojik donanımı kurmak bir 5 dakikamı alıyor. Sonra onları tekrar toplamak vakit alıyor. Şimdi hem teknoloji ayağınızın altında, hemen ilgili videoyu bağlıyorum, sunumu açıyorum, grup çalışması yapabiliyorum” (Görüşmeci 1, Kadın, Doçent).

Altyapının düzgün çalışması verimliliği arttırmaktadır. Ayrıca akademisyenlerin bu eğitim sistemine alışkın olması, sistemle ilgili bilgi

sahibi ve değişik öğrenme modellerini sisteme uygulama becerisine sahip olmaları da bu çalışma sistemine olumlu yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Akademisyenlerin yaşlarının tele çalışma sistemine ilişkin belirgin bir farklı yaklaşım yaratmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni zaten normal çalışma hayatlarında da bilgisayarı, sunum teknolojilerini kullanıyor olmak akademisyenlerin sürece uyum sağlamasını kolaylaştırmış, çalışana bağlı aksaklıkların ortaya çıkması engellenmiştir. Sorun genellikle elektrik, internet gibi altyapı ile üniversitelerin uzaktan eğitim sistemleri nedeniyle çıkmıştır. Bir diğer önemli sorun ise öğrencilerin derse düşük katılımıdır. Bir akademisyen öğrencilerle iletişimin genellikle not istemeye yönelik olduğunu ifade etmiştir (Görüşmeci 19, Erkek, Dr. Ar. Gör).

Akademisyenlerin bir kısmı uzaktan eğitimin özellikle lisansüstü eğitimde yararlı olduğunu ifade etmişlerdir (Görüşmeci 1, 2, 4, 18, 21). Ayrıca sistemin özellikle üniversite dışından jüri üyesi gerektiren sınavlarda bazı kolaylaştırıcı etkileri de bulunmaktadır. Üniversitelerin sadece jüri üyelerine otobüs yolculuğu karşılığını ödeme koşulu jüri bulunmasını zorlaştırmaktadır. Tele çalışma ile jürilerin hibrit oluşturulması uygulaması da yaygınlık kazanmış ve yerleşik hale gelmiştir. Bu da lisansüstü düzeyde online ya da hibrit sistemlerin avantajları olduğuna ilişkin görüşleri pekiştirmektedir. Görüşmecilerden birisinin konuya ilişkin değerlendirmesi şu şekildedir:

“Online eğitim özellikle yüksek lisans, doktora öğrencilerimiz için iyi oldu. Uzaktaki kentlerde olan öğrencilerin gelmelerine gerek kalmadı. Ayrıca politika gereği dışarıdan gelen hocalara bir ücret ödenerek jüri yapılması gerekiyor. Ama bu sınavlara yüksek lisans ya da doktora sınavlarına çok komik ücretler ödendiği için hocaları utana sıkıla davet ediyorduk. Online sistem olunca hocalarımızı davet ettiğimizde online katılıyorlar ve bu onlar için de bir avantaj oldu aslında. Bu üniversitenin de işine geldi, ücret ödememeye başladı. Şimdi hibrit olarak yapıyoruz sınavları. Bu sistem böyle devam edecek gibi de görünüyor. Onun dışında biz online sistemi seminerlerde, sempozyumlarda kullanarak öğrencilerimize farklı hocaları tanıtmaya fırsatımız oldu” (Görüşmeci 4, Kadın, Profesör).

Eğitim açısından tercih edilen model ağırlıklı olarak yüzyüze eğitimidir. Ancak lisansüstü eğitimde online eğitimin faydalı olduğu düşünülmektedir. Profesör olan görüşmecilerden biri (Görüşmeci 5) özellikle lisansüstü eğitimde online eğitimin kullanılabileceğini, şehir dışından gelen öğrencilerin yol ve konaklama masrafının azaltılacağını ifade etmiştir. Başka bir akademisyen ise (Görüşmeci 22) araştırma ve yazma deneyimi olan doktora öğrencileri için sistemin kullanılabilmesini ancak tezli yüksek lisans öğrencileri için uygun olmadığını ifade etmiştir. 6 Şubat Depremleri sonrası

lisansüstü öğrenciler için uygulamanın gereksiz olduğu, bu öğrencilerin genel olarak yurttan değil evde kaldığı ifade edilmiştir.

6 Şubat Depremleri sonrası alınan uzaktan eğitim kararı görüşmecilerin büyük çoğunluğu tarafından gereksiz olarak nitelenmiştir. Başka önlemlerin önce alınması gerektiği, pandemi döneminde zaten öğrencilerin süreçten koptuğu ve yeniden bir online eğitim ile özellikle 4. sınıf öğrencilerin büyük zarar gördüğü ifade edilmiştir. Karar alınırken uzun dönemli düşünmek ve altyapı olanaklarını değerlendirmek gerektiği düşünülmektedir. Pandemi döneminde Covid-19 hastalığının bilinmez bir hastalık olması, insandan insana çok kolay bulaşması, özellikle yaşlılar ile bağışıklık sistemi zayıf olanlarda ölümcül sonuçlar yaratması nedeniyle alınan kararın doğru olduğu ifade edilmiştir. Ancak 6 Şubat Depremlerinde böyle bir durumun olmadığı, ülkenin 11 kentinin yoğun olarak etkilendiği, oysa üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun İstanbul, Ankara, İzmir gibi üç metropol kentte bulunduğu, çoğunun depremden etkilenmediği, kararın sadece deprem bölgesi için değil tüm ülke için alınmasının “enkazı tüm yurda yaydığı” düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Üniversitelerin geç açılması, deprem bölgesindeki öğrenciler için kayıt dondurma, başka üniversitelerde ücretsiz özel öğrencilik, online eğitim gibi modellerin denenebileceği ifade edilmiştir. Üniversite aynı zamanda sosyal ve kültürel bir çevre de olduğundan gençlerin elinden bu sosyal ortamın alınması genel olarak doğru bulunmamaktadır. Görüşmecilerden sadece ikisi bu konuda olumlu görüş bildirmiştir.

3.6. Tele Çalışmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Esnek çalışma modellerinin genellikle işletmelerin rekabet gücünü arttırdığı, teknolojik gelişmelere uyum sağlandığı, çalışanları zamanı esnek kullanma açısından olanak sağladığı (Demir ve Gergil, 2008: 72), verimlilik ve yaşam kalitesini arttırdığı, ofis-mekân tasarrufu sağladığı, iş ilişkilerinde esneklik sağladığı, devamsızlık oranlarını azalttığı (Alkan Meşhur, 2007; Görmüş, 2020) ileri sürülmektedir. Esneklik istihdamı artırma açısından sihirli bir değnek gibi sunulmaktadır. Özellikle iş piyasasında tam zamanlı iş bulma zorluğu yaşayan kadınlar, öğrenciler, engelliler, emekliler ve göçmenler gibi grupların iş piyasasına girişinin kolaylaştığı ifade edilmektedir (Ölçer, 2004; Tilev, 2018). Yapılan çalışmada da özellikle kadınların gebelik dönemleri ve doğum sonrası dönemlerinde tele çalışmanın tercih edilen bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Çünkü evde çalışma olanağının sağlanması gebelik öncesi ve sonrası alınacak izinleri, ücretsiz izin uygulamasını azaltmaktadır. Yüzyüze eğitimde devam edecek olsa belki de ücretsiz izin alması gerekecek kadın akademisyenler tele çalışma ile çalışmaya devam edebilmiş (Örneğin Görüşmeci 1), ders saatlerini ayarlama konusunda da bir esnekliğe sahip

olduklarını ifade etmişlerdir. Kanoğlu ve Sağlam'ın (2020) çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Esnek çalışma aile ile vakit geçirme olanağını arttırmanın yanı sıra küçük yaşta çocuğu olan annelerin çocuklarına daha fazla zaman ayırmasına olanak tanımaktadır. Yine Covid-19 Pandemisi döneminde kronik hastalığı olan ve özellikle korunması gereken kişilerin çalışması da tele çalışma ile mümkün olmuştur. Tele çalışma yolda kaybedilen süreler de engel olmaktadır (Kablay, 2021; Berkün vd., 2015). Bu çalışma biçiminin uygulanması Covid-19 pandemisi döneminde hastalık bulaş riskini azaltmakta, servis, dolmuş vb. kullanımı azaldığı için insanlar kendini daha fazla güvende hissetmiştir (Kanoğlu ve Sağlam, 2020). Görüşmelerde de derslerin esnek bir şekilde ayarlanabilmesi çalışanlar açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Özellikle de eşin de tele çalışma yapması durumunda genellikle esnek davranan ve çalışma zamanını farklılaştıran kişi akademisyen eş olmaktadır (Ör Görüşmeci 7). Tele çalışmanın genel olarak otonomi arzusunu karşılamakta elverişli olduğu literatürde de belirtilmektedir (Berkün vd, 2015).

Tele çalışmanın eğitim sisteminde uygulanmasının en önemli olumsuz etkisi öğrenci ile olan etkileşimin kopmasıdır. Ayrıca yüzyüze eğitim yönteminde tahtayı kullanan akademisyenlerin sunum yapma zorunluluğu ders hazırlıklarını uzatmıştır (Görüşmeci 20).

Tele çalışmanın hem çalışma nedeniyle teknolojik harcamaları arttırdığı hem de pandeminin yarattığı bulaş ortamı ve artan iş yükü nedeniyle ev için teknolojik cihazlara yatırım yapılmasını arttırdığı, bu nedenle bütçeye olumsuz etki etki ettiği ifade edilmiştir:

“Bilgisayar almak zorunda kaldık. İnternet gücünü artırdık, sınırsız yaptık” (Görüşmeci 21, Erkek, Doçent).

“Grafik tableti almak zorunda kaldım, bunların programlarını da kendim aldım. Kamera sistemi aldım ki gerekirse kamera ile dersi anlatayım” (Görüşmeci 17, Erkek, Doçent).

“Bir dizüstü bilgisayar, grafik tableti aldık dersler için. Ayrıca ev işleri için yardımcı alamadığımızdan ev işlerini kolaylaştırmak için kurutma makinesi ile robot süpürge aldık” (Görüşmeci 18, Kadın, Doçent). Aynı şekilde başka bir görüşmeci de (Görüşmeci 11) robot süpürge ve kurutma makinesi aldığını ifade etmiştir. Oysa aynı görüşmeci evde çocukları ile birlikte 3 kişi uzaktan eğitim sürecinde olmasına rağmen yeni bilgisayar almamış, ders saatlerini ayarlayarak tek bilgisayarı kullanmışlardır. Mevcut bilgisayarın uzaktan

eğitimde yetersiz kalması bazı akademisyenlerin bilgisayarını yenileme gerekliliği yaratmış, yeni masraflar ortaya çıkmıştır (Ör Görüşmeci 22).

Akademisyenlerden teknik, matematiksel ya da muhasebe dersleri verenler için yazıçizi/grafik tableti almak gereklilik olmuştur. Görüşmecilerden 5'i (Görüşmeci 1,6,17,18,20) bu tableti almak zorunda kaldığını ifade etmiştir.

Yapılan görüşmelerde artan harcamalar tele çalışmanın diğer bir olumsuz yönünü oluşturmaktadır. Teknolojik giderlerin yanı sıra akademisyenler; mutfak masrafları, elektrik, yakıt, su, internet, temizlik malzemesi giderlerinin arttığını ifade etmiştir. Sürekli evde olmak bu giderlerin artmasına neden olmuştur. Literatürde de belirtildiği gibi işverenin bu yöndeki maliyetleri azalırken çalışaninki artmaktadır (Tokol, 2003; Kavi ve Koçak, 2010; Aksoy, 2012; Kablay, 2021).

Pandemi döneminde evden çalışılması bazı harcamaların ise azalmasına neden olmuştur. Bu durum masraflar açısından olumlu karşılanmıştır. Genel olarak akademisyenlerin ulaşım giderleri azaltmıştır. Çalışanlar açısından trafikte geçirilen sürenin kısalması, işe geç kalma stresinin azalması önemli bir avantajdır (Kablay, 2021; Aksoy, 2012; Baycık vd., 2021). Ulaşım, özellikle küçük yerleşim yerinde çalışan ancak büyük yerleşim yerinde yaşamayı tercih edenler için önemli bir harcama kalemidir. Küçük kentte yaşayan ve çalışanlar açısından ise ulaşım önemli bir masraf değildir. Diğer bir azalan harcama kalemi giyimdir. Üniversiteye gidilmemesi, derslerin evden yürütülmesi kıyafet giderlerinde de bir azalma yaratmıştır. Görüşmeciler genelde eşofman ile ders yaptıklarını ifade etmiştir. Bu sonuç evde çalışma ile işçilerin yol ve kıyafet harcamalarının azaldığını ileri süren araştırmaların sonuçları ile örtüşmektedir (Koçak ve Kavi, 2010; Baycık vd., 2021). Ayrıca bazı kişisel bakım harcamaları (kuaför, berber, güzellik, spor, hobi harcamaları vb.) da süreçte azalmıştır (Kablay, 2021). Diğer bir azalan harcama kalemi de sosyal harcamalardır. Uzunca bir süre lokantalar, kafeler, sinema ve tiyatrolar kapalı olduğu için sosyal harcamalar azalmıştır. Pandemi döneminde eve temizlik hizmetleri için yardımcı çağrılmadığından buna ilişkin masraflar da azalmıştır.

Tele çalışma için daha fazla araç, bilgi, deneyim ve öz-disiplin gerekli olup (Biber ve Gürün Karatepe, 2023) uzun süre işyerinden ayrı çalışma çalışanların işinden soğumasına neden olurken kimi zaman da gereksiz olduğu hissiyatı yaratabilmiş, sürekli evde kalma insanların sıkılmasına (Kanoğlu ve Sağlam, 2020), işyerinden ayrı ve bağımsız çalışmanın sonucu olarak sosyal ve mesleki izolasyona (Kandemir, 2011) neden olmuştur. Baycık vd. (2021)

de araştırmalarında iş arkadaşları ile yüzyüze görüşmemenin dayanışmayı azalttığını, dinlenme sürelerine uyulmadığını, sürekli kamera ile “gözetlenmenin” baskı yarattığını tespit etmiştir. Ayrıca zorunlu olarak bu çalışma sistemine geçilmesi çalışanların önemli sorunlar yaşamasını arttırmıştır (Biber ve Gürün Karatepe, 2023). Tele çalışma evin işyeri haline gelmesine neden olduğundan özel hayata ilişkin sorunlar da yaratmaktadır. Ayrıca çalışırken özellikle kameranın ve hoparlörün açık olması kişisel alanın üçüncü kişiler tarafından izlenmesine neden olmuştur. İşin riskleri de eve taşınmakta, bu riske sadece çalışan değil evde yaşayan herkes maruz kalmaktadır. Evde uzaktan çalışan ya da uzaktan eğitim alan kişi sayısının fazla olması evde bu cihazlardan yayılan radyasyona sebep olmaktadır. İş güvencesinin diğer çalışanlara göre daha düşük olduğu da ileri sürülmektedir (Soysal, 2006).

Tele çalışmanın en olumsuz etkisi ise mesai kavramının olmamasıdır. Özellikle ev eksenli tele çalışmada çalışma süreleri işverenin iş yoğunluğuna bağlı taleplerine göre ayarlanabilmekte, çalışanın istekleri göz ardı edilebilmekte, normal çalışma sürelerini aşan, hatta gece dönemlerini kapsayan bir çalışmaya dönüşebilmektedir. İşveren talepleri doğrultusunda çalışma saatlerinin ayarlanması çalışma ve serbest zaman geçişlerinin belirsizleşmesine neden olabilmektedir (Erdayı, 2021). Günün her saati tele çalışma için uygundur. Akademik personel de ders saatlerine denk gelmesin diye toplantılarını özellikle akşam ya da hafta sonlarına koyabilmekte, yapılamayan derslerin telafisi serbest zamanlara kaydırılabilmektedir. Bu da kişilerin boş vakitlerine de el konulması anlamına gelmektedir.

Sonuç

Bilişim ve iletişim teknolojileri kullanılarak yapılan tele çalışma modeli Covid-19 Pandemisi sonrası yaygınlık kazanmıştır. Model özellikle eğitim sektöründe yaygın ve uzun süre kullanılmış, pandeminin hız kesmesi ile normal çalışma düzenine geçiştir. Ancak 6 Şubat Depremleri sonrası üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmesiyle akademisyenler yeniden tele çalışma yöntemi ile çalışmaya başlamıştır. Tele çalışmanın akademideki algılanışı ve etkilerini anlamak için yapılan bu çalışmada genel olarak ülkenin, özeldede ise üniversitelerin tamamının henüz bu çalışmaya hazır olmadığı anlaşılmaktadır. En azından şartların uygun olmadığı yerlerde tüm ülkeyi kapsayan yaygın bir tele çalışma, uzaktan eğitim modeli hem çalışanlar hem de eğitim alanlar açısından çeşitli sorunları içinde barındırmaktadır. Çalışma hem metropol hem de orta büyüklükte ve küçük yerleşim yerlerindeki fakültelerde gerçekleştirildiğinden kurumlar arası, hatta aynı kurumda

fakülteler arasında da olanaklar açısından büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Ülkede elektrik kesintilerinin sık olması, internet alt yapısının yetersiz ve yavaş olması tele çalışma açısından önemli bir kısıt yaratmaktadır. Eğitim hakkı açısından ise özellikle kırsalda yaşayan öğrencilerin sisteme erişememesi eğitim hakkına erişimi kısıtlamaktadır. Üniversite öğrencilerine yeterli cihaz ve internet desteğinin sağlanmaması uzaktan eğitimdeki en önemli sorunlardandır. Çünkü akademisyenler uzaktan eğitimde öğrencilerin büyük bölümünün derse katılmadığını ifade etmektedir.

Eğitim açısından diğer bir sorun ise akademisyenlerin öğrencilerle etkileşim sağlayamamasıdır. Derslere katılımın düşük olması, katılan öğrencilerin de genelde kamera ve mikrofon kullanmaması öğrencilerle akademisyenler arasındaki iletişimi güçleştirmektedir. Derslerin anlaşılıp anlaşılmadığına dair geri bildirim olanağı çok azdır. Tele çalışma öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimi açısından olumsuz sonuç yaratmaktadır.

Çalışma ilişkilerinde ise hem olumlu hem de olumsuz etkiler söz konusudur. Akademisyenler en önemli sıkıntıyı öğrenciler gibi alt yapı açısından hissetmişlerdir. Ancak sadece elektrik ve internet bağlantısı akademisyenler açısından yetersiz değildir. Bilgisayar, kamera, mikrofon, çizim tableti gibi cihazların varlığı da çok önemlidir. Akademisyenlerin önemli bir kısmı tele çalışma nedeniyle yeni bilgisayar almak zorunda kalmıştır. Bilgisayar desteğinin üniversiteler tarafından sağlanmaması akademisyenler açısından bir maliyet unsuru oluşturmuştur. Özellikle evde başka tele çalışma yapan ya da uzaktan eğitim sürecinde olan aile bireyinin olması yeni cihaz almayı zorunlu kılmıştır.

Çalışanlar açısından uzaktan çalışma işyeri arkadaşları ile iletişimi güçleştirmiştir. Ancak bu çalışma yöntemini işyerinde problem yaşayan kişiler tercih etmişlerdir. Ayrıca gebelik, küçük çocuk sahibi olma, kronik hastalığın varlığı, işyerine uzak bir yerde oturma gibi durumlar tele çalışmaya olumlu yaklaşımı da beraberinde getirmektedir. Çalışmanın önemli sorularından birisi tele çalışmanın özellikle toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadın akademisyenlerin iş yükünü arttırıp arttırmadığı noktasındadır. Çalışmada akademisyenlerde belki de eğitim seviyeleri ve genellikle ailelerin sosyal desteklerinden uzak olma nedeniyle belirgin bir toplumsal cinsiyet rolü olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla tele çalışma ile işin evde yapılıyor olması özel olarak kadınların iş yükünü arttırmamıştır. Ancak tüm gruplarda özellikle küçük ya da eğitim çağındaki çocuk varlığı hem erkek hem kadın akademisyenlerin iş yükünü arttırmıştır. İş-aile yaşamı dengesini sağlamak açısından akademisyenler zaman esnekliğini kullanmışlardır. Uzaktan çalışma yapan eşlerden diğerinin akademisyen olmaması durumunda zaman

esnekliğini yapan genellikle akademisyenlerdir. Evde cihaz sayısının yetersiz olması durumunda ders saatleri, eşin çalışma saatine göre ayarlanmakta bazen akşam ya da hafta sonlarına kayabilmektedir. Tele çalışma bu anlamda mesainin uzamasına neden olmuştur. Akademisyenler zaten akşam ya da hafta sonu saatlerinde bilimsel çalışmalar yapmakta, makaleler yazmakta, sınav kâğıdı ya da ödev, tez okumaktadır. Ancak tele çalışma derslerin de bu sürelere kaymasına neden olmuştur. Akademik açısından kendi çalışmaları için üretim yapma süreci zorlaşmıştır. Ayrıca ev işleri ya da bakım hizmeti için ücretli hizmet alınamaması akademisyenlerin iş yükünü de arttırmıştır. Bu noktada akademisyenlerin bir kısmının hayatı kolaylaştıracak temizlik robotu, kurutma makinesi, çay makinesi gibi ev teknolojilerine de başvurması söz konusu olmuştur.

Tele çalışma işverenin işyerinde yükleneceği elektrik, su, yakıt, internet, yemek gibi bazı maliyetlerin çalışana yüklenmesine neden olmuş, akademisyenlerin bu kalemlerdeki harcamaları artmıştır. Dönemin özelliği nedeniyle mutfak, temizlik ürünü harcamalarında da bir artış söz konusudur. Ancak ulaşım, giyim, sosyal veya kişisel bakım harcamalarında bir azalma söz konusudur.

6 Şubat depremleri sonrası uzaktan eğitim kararının alınması akademisyenler açısından onaylanmamaktadır. Kararın hızlı alındığı, başka çözüm yolları denenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca hızlı bir şekilde hibrit eğitime geçilmesi de sorun yaratmıştır. Çünkü özellikle küçük yerleşim yerlerinde tüm sınıflarda internet bağlantısı ve bilgisayar bulunmamaktadır. Akademisyenler kendi kotaları ile cihazlarını taşıyarak dersleri yapmaktadırlar. Üniversiteler arasında bu anlamda bir fırsat eşitsizliği söz konusudur. Küçük yerleşim yerlerindeki akademisyenler sorunlarla baş başa bırakıldıklarını düşünmekte, kendi çözümlerini üretmeye çalışmaktadırlar. Süreçte, akademisyenler bilimsel bilgi üretme fonksiyonundan feragat etmekte, öğretmene dönüşmektedirler.

Tele çalışma yönteminin uygulanabilmesi pek çok olanağı sağlasa da teknolojik alt yapı ve donanım sağlanmadan genele yayılması çalışanlar ve hizmetten faydalananlar açısından sorun yaratmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Beyhan (2012), “Bilgi Teknolojileri ve Yeni Çalışma İlişkileri”, Ege Akademik Bakış, 12(3), s. 401-413.
- Alkan-Meşhur, H. Filiz (2007), “Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar”, Akademik Bilişim 07-IX Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 2 Şubat 2007, (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi), s. 265-272.
- Aslan, Onur Ender (2005), Kamu Personel Rejimi Statü Hukukundan Esnekliğe, (Ankara: TODAİE).
- Aslan, Onur Ender (2006), Kamu Personel Rejiminin Anayasal İlkeleri Tarihi ve Toplumsal Temelleri, (Ankara: TODAİE).
- Atkinson, John (1985), Flexibility, Uncertainty and Man Power Management, (Brighton, UK: The Institute for Employment Studies University of Sussex).
- Aydın, Yılmaz ve Yıldırım, H. Okan (2021), “Covid-19 Pandemi Sürecinde Artan Uzaktan Çalışmanın Tarihsel, Hukuki ve Ekonomik Boyutu”, International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7 (45), s. 1902-1911.
- Battaglio, R. Paul (2010), “Public Service Reform and Motivation: Evidence from an Employment At-Will Environment”, Review of Public Personnel Administration, 30 (3), s. 341-363.
- Baycık, Gaye, Doğan, Sevil, Dulay Yangın, Dilek ve Yay, Oğuzhan (2021), “Covid-19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler”, Çalışma ve Toplum, (3), s. 1683-1727.
- Belek, İlker (2018), Esnek Üretim Derin Sömürü, (İstanbul: Yazılama Yayınevi).
- Berkün, Sanem, Dilbaz-Alcahan, Nur ve Ataklı-Yavuz, Ruya (2015), “Kadın İstihdamını Artırmada Alternatif Bir Değerlendirme: Evde Çalışma”, IAAOJ (International Anatolia Online Journal Social Sciences Journal, 2 (2), s. 43-61.
- Biber, Öznur ve Gürün-Karatepe, Seçil (2023), “Covid-19 Pandemisi ile Birlikte Uzaktan Çalışma Modelinin Olumlu ve Olumsuz Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi, 3 (1), s. 41-47.
- Clark, Sue Campbell (2000), “Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance”, Human Relations, 53(6), s. 747-770.
- Çelik, Aziz ve Özdemir Furkan (2021), “Türkiye’de Covid-19 ile Mücadele ve Sosyal Politika: Sosyal Diyalog ile İşsizlik, İstihdam ve Gelir Destekleri Açısından Bir Değerlendirme”, Urhan Betül, Öztürk, M. Onat, Durmaz,

- Orkun Saip (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de Sosyal Politika, (İstanbul: Sarmal Kitabevi): 167-217.
- Çelik, Nuri, Caniklioğlu, Nurşen ve Canbolat Talat (2019). İş Hukuku Dersleri, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım).
- Demir, Fevzi ve Gerşil, Gülşen (2008), “Çalışma Hayatında Esneklik ve Türk Hukukunda Esnek Çalışma”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (16), s. 68-89.
- Doğrul, Burcu Şefika ve Teleki, Seda (2010), “İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2 (2), s. 11-18.
- Erday, A. Utku (2021), “İşyeri Dışında Bir Esnek Çalışma Modeli Olarak Ev Eksenli Tele Çalışma: Beklentiler ve Sorunlu Alanlar”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(41), s. 1211-1246.
- Görmüş, Ayhan (2020), “Kovid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Mesafeli Çalışma Biçimi: Tele Çalışma”, Turkish Studies, 15(4), s. 481-496.
- Görücü, İbrahim (2018), “Tele Çalışma (Evden Çalışma)”, Kürşad Özdaşlı vd. (Ed), Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar 2, (New York-Ankara: Gece Kitaplığı): 285-306.
- Güven, Sami (2006), Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri, (Bursa: Ezgi Kitabevi). International Labour Organization (ILO) (2020). Teleworking During The Covid-19 Pandemic and Beyond A Practical Guide. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf (10/04/2023).
- İncenacar, Tuğba (2019), “Tele Çalışma ve Ortaya Çıkan Sorunların Çalışanlar Üzerindeki Etkisi”, 3. International EMI Entrepreneurship&Social Sciences Congress, 28-30 Haziran, Lefkoşa.
- Kablay, Sebiha (2012), “Teacher Employment Under Neoliberalizm: The Case of Turkey”. Ginsburg Mark (Ed). Preparation, Practice, and Politics of Teacher, (Rotterdam: Sende Publisher): 161-173.
- Kablay, Sebiha (2014), “Kamu İstihdamındaki Esnekleşmeye 4B Örneğinden Bakış”, Müftüoğlu Özgür, Koşar Arif (Ed). Türkiye’de Esnek Çalışma, (İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı): 158-184.
- Kablay, Sebiha (2021), “Kamuda Yeni Esnek Çalışma Biçimleri ve Covid-19”, Fisceconomia International Congress on Social Sciences. 7th-8th May 2021 Virtual Mode.

- Kandemir, Murat (2011). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma*. (İstanbul: Legal).
- Kanoğlu, Mehmet Fatih ve Sağlam, Kübra (2020), “Covid-19 Pandemi Döneminde Akademik ve İdari Personelin Esnek Çalışma Sistemine İlişkin Görüşleri”, Ankara International Congress on Scientific Research-III, 2-4 Ekim, Ankara.
- Koçak, Orhan ve Kavi, Ersin (2010), “Bilgi Toplumunda Evden Çalışmanın Etik Boyutu”, Sosyal Siyaset Dergisi, 59(2), s. 69-88.
- Kutal, Gülten (2011). “Türkiye’de Çalışma Hayatında Esneklik Uygulamaları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası, 55 (1), s. 23-43.
- Kutlu, Denizcan (2020). “Covid-19 Salgınında Türkiye’de Yoksullaşma Dinamikleri ve Sosyal Yardımlar”, Çalışma Ortamı, 164, s. 33-36
- Mann, Sandi, Varey, Richard ve Button Wendy (2000), “An exploration of the Emotional Impact of Tele-Working via Computer-Mediated Communication”, Journal of Managerial Psychology, 15 (7), s. 668-690.
- Ölçer, Ferit (2004), Telework: 21. Yüzyılın Yeni Çalışma Biçimi”, Öneri Dergisi, 6(22), s. 145-165.
- Özveri, Murat (2021), “Evden Çalışma ve Erişilememe Hali”, Urhan Betül, Öztürk, M. Onat, Durmaz, Orkun Saip (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de Sosyal Politika, (İstanbul: Sarmal Kitabevi): 333-377.
- Saklı, Ali Rıza (2013), “Fordizmden Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerinde Etkileri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (44), s. 107-131.
- Selamoğlu, Ahmet (2021), “Sunuş”, Urhan Betül, Öztürk, M. Onat, Durmaz, Orkun Saip (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de Sosyal Politika, (İstanbul: Sarmal Kitabevi): 9-14.
- Soysal, Tamer (2006), “Tele Çalışma”, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, (9), s. 133-165.
- Süzek, Sarper (2019), *İş Hukuku*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım).
- Tilev, Figen (2018), “Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı”, Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2 (2), s. 121-150.
- Tokol, Aysen (2003), “Tele Çalışma Geleceğin Çalışma Şekli Olabilir mi?”, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 9(2), s. 116-141.
- Urhan, Gülcan (2021), “Covid-19 Salgını Sürecinde Sosyal Yardımlar ve Sosyal Korumada Yeni Eğilimler”.
- Urhan Betül, Öztürk, M. Onat, Durmaz, Orkun Saip (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de Sosyal Politika, (İstanbul: Sarmal Kitabevi): 119-165

- Yavuz, Arif (1995), *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*, (Ankara: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası).
- Zeytinoglu, Emin (2012), “Çalışma Barışına Katkısı Olabilecek Bir Sistem: Esneklik”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (22), s. 157-175.
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu 14/7/1965 tarih ve 12056 sayılı Resmî Gazete.
- 4857 Sayılı İş Kanunu, 10/6/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmî Gazete.
- 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu 11/1/2011 tarih ve 27836 sayılı Resmî Gazete.
- 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 13/2/2011 tarih ve 27857 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazete.
- 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 6/5/2016 tarih ve 6715 sayılı Resmî Gazete.
- Uzaktan Çalışma Yönetmeliği, 10/3/2021 tarih ve 31419 sayılı Resmî Gazete.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN (AKP) EKONOMİ-POLİTİĞİNİN İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNE ETKİSİ: “FITRAT” BAĞLAMINDA KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN ROLÜ

Emirali KARADOĞAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı hiç dinmeyen, gittikçe derinleşen ve bir o kadar da çözümden uzaklaşan işçi sağlığı ve iş güvenliğinin (İSİG) Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı dönemi ile sınırlı bir analizini yapmaktır. Çalışmada öncelikle İSİG’e dair kavramsal tartışma İSİG’e dair nedensellik yaklaşımları üzerinden yürütülecektir. Ardından literatür kısmında özellikle inanç ve kültürel faktörlerin hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde İSİG’ye etkileri incelenecektir. Çalışma istatistiki veriler de desteklenmiştir. Bu doğrultuda İSİG’e ilişkin Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) istatistik birimi ILOSTAT’ın istatistiki veri setleri üzerinden AKP döneminin değerlendirilecektir. Çalışmada ilgili dönemdeki meseleye bilimsel bakıştan kopuşun işaretleri olarak nitelenebilecek ve AKP’nin sıklıkla başvurduğu “kaderci/fitrat” gibi yaklaşımları öne çıkaran inanç ve kültürel faktörlerin izleri sürülecektir. Bu bağlam da AKP’nin bu tür kavramları siyasal İslam ideolojisi çerçevesinde kullandığına yönelik bir tartışma da yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, fitrat, inanç ve kültürel faktörler, siyasal islam, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

¹ Dr., Tez-Koop-İş Sendikası, emiralikaradogan@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1952-1626.

THE IMPACT OF THE POLITICAL ECONOMY OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY (AKP) ON OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: THE ROLE OF CULTURAL FACTORS IN THE CONTEXT OF "NATURE"

Abstract

The aim of this study is to make a limited analysis of the occupational health and safety (ISIG), which never ceases, is getting deeper and further away from a solution, limited to the period of the Justice and Development Party (AKP) government in Turkey. In this study, first of all, the conceptual discussion on OSH will be carried out through causality approaches to OSH. Then, the effects of belief and cultural factors on OHS, both at the international and national levels, will be examined in the literature section. The study was also supported by statistical data. In this direction, the AKP period will be evaluated over the statistical data sets of the Social Security Institution (SGK) and the statistical unit of the International Labor Organization (ILOSTAT) regarding OHS. In this study, the traces of belief and cultural factors will be traced, which we see as the signs of a break from the scientific view of the issue in the relevant period, and which emphasize the approaches such as "fatalistic / natura", which the AKP frequently resorts to. In this context, a discussion will also be conducted on the AKP's use of such concepts within the framework of political Islam ideology.

Keywords: Occupational health and safety, nature, faith and cultural factors, political islam, Justice and Development Party (AKP)

Giriş

İşçi sağlığı ve iş güvenliği (İSİG) meselesi çalışma yaşamının en can alıcı ve bir o kadar da göz ardı edilen konusudur. Bu meselenin bağımlı çalışmanın başladığı ilk günden bu yana sürüp gelen ve giden dolayısıyla sadece günümüze ait bir sorun olmadığı görülmektedir. Kuşkusuz sanayi devrimi ile birlikte vahşi kapitalizmin ortaya çıkmasının ardından İSİG'nin toplumsal bir sorun haline geldiğini de ayrıca belirtmek gerekir.

İSİG'de iki ön kabulün etkili olduğu görülüyor: Birinci grupta yer alanlara göre, iş kazaları ve meslek hastalıkları önlenemez, ikinci grupta yer alanlara göre ise iş kazaları ve meslek hastalıkları önlenemez niteliktedir. Aslında bu ön kabuller İSİG politikalarının temelini oluşturuyor. Bunları şu şekilde de ifade etmek mümkün; işyerindeki tehlikelere karşı önlem

alınabileceğini iddia eden görüş, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte işçiyi önceleyen ve her anlamda koruyan ve gözeten bir yaklaşımı benimserken, iş kazası ve meslek hastalığının önlenemeyeceğini kabul eden ve dikte eden görüş ise bu tür vakaların önüne geçmenin mümkün olmadığını ve bu bağlamda da, “bu işin fitratında var”, “kader”, “Allah’ın takdiri” vb. inanç ve doğaüstü güçleri öne çıkaran bir “önüne geçilemezlik” yaklaşımı benimsemekte ve benimsettirmektedir.

AKP’nin ekonomi politikaları her ne kadar liberal izler taşısa da, toplumsal yapının dönüşümüne dair muhafazakar siyasal İslam² ideolojisi ön plana çıkmaktadır. Yeni toplum inşasında cumhuriyet tarihinin modernleşme ideolojisine karşı bir duruşu ve dönüşümü, diğer bir ifade ile karşı devrimi hedeflemektedir. Özellikle toplumsal olaylarda başta olmak üzere birçok alanda dini referanslar ve retorik üzerinden kurulan ilişki bunu doğrular niteliktedir. AKP’nin dış politikadan, iç politikaya kadar birçok hamlesinin siyasal İslam ideolojisi çerçevesinde ilerlediği açıktır. Biz bu çalışmada sadece AKP’nin kullandığı dini referans ve retorik’in İSİG’e etkisini inceleyeceğiz. Genel bir siyasal İslam değerlendirmesi bu çalışmanın sınırlarını ve bağlamını aşan bir niteliktedir.

Bu çalışmanın amacı hiç dinmeyen, gittikçe derinleşen ve bir o kadar da çözümden uzaklaşan İSİG’in Türkiye’de AKP iktidarı dönemi ile sınırlı bir analizini yapmaktır. Çalışmada öncelikle İSİG’e dair kavramsal tartışma yürütülecek ve literatür aktarılacaktır. Literatür incelemesinde özellikle inanç ve kültürel faktörlerin hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde İSİG’ye etkileri incelenmiştir.

Çalışmada ilgili dönemdeki meseleye bilimsel bakıştan kopuşun işaretleri olarak nitelenebilecek ve AKP’nin çokça başvurduğu “kaderci/fitrat” gibi yaklaşımları öne çıkaran inanç ve kültürel faktörlerin

² Siyasal İslam (İslamcılık) modern devlet ve devletçiklerin anayasal, ekonomik ve yargısal olarak, bu kesimde canlanma ya da otantikliğe dönüş olarak algılanan İslami uygulamalarla yeniden kurulması gerektiğini öne süren ve toplumsal dönüşümlerle birlikte sosyal ve politik alanın İslam’a göre dönüştürülmesini öngören siyasi ideoloji olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2021). Siyasal İslam siyasal alanı totaliter bir şekilde düzenlemeyi ve İslami normların toplum, kültür, siyaset ve hukukta belirleyici olmasını amaçlamaktadır (Schröter’den Aktaran, Saif, 2021). Kara (2004: 41) da Siyasal İslam’ı, Batı karşısında İslam’ı bir ideoloji olarak kurgulayan ve Müslüman toplumları bir bütün olarak yeniden inşa ederek bir ‘ümme devleti’ kurmayı amaçlayan İslamcı düşünce olarak ifade etmektedir. Siyasal İslam’da inanç sahibi inancı kendi içinde yaşamakla yetinmeyi reddeder. Onu kamusal varlığın bütünlüycü bir boyutu olarak yansıtmak ister. Açıkçası dini, kişisel davranışlarını yöneten bir gerçek gibi algılar (Roy, 2010:102)

izleri sùrùlecektir. ÇalıŖmada durumun vahametini ortaya koymak için İSİG'e iliŖkin Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) ve Uluslararası ÇalıŖma Örgùtùnùn (ILO) istatistik birimi ILOSTAT'ın istatistiki veri setleri üzerinden AKP dòneminin İSİG verileri değerlendirilecektir. Ama açıkça belirtmek gerekir ki SGK'nın sağlıklı veri sunup sunmadığı ayrı bir tartıŖma konusudur. İstanbul İŖçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisinin (İSİG) bizlere sunduğu özellikle iŖ kazası sonucu òlùm vakalarının SGK verilerinin çok üzerinde olduğunu da belirtmek gerekir.

1. İŖçi Sağlığı ve İŖ Güvenliğine YaklaŖım

1.1 İŖçi Sağlığı ve İŖ Güvenliği Sınıfsal Bir Meseledir

İŖçi sağlığı ve güvenliğine iliŖkin bir meseleyi tartıŖsacaksak öncelikle ana karakterini de ortaya koymamız gerekir. Dolayısıyla ortaya konan karakter meseleye dair sorun kaynağını ve çözùm önerilerini belirler niteliktedir.

İŖçi sağlığı ve güvenliği iŖçi sınıfı ve sermaye sınıfı arasında yürütùlen sınıfsal bir mücadeledir. Meselenin sınıfsal niteliği tarafların tutum ve davranıŖlarını da doğrudan belirler. Burada devletin; ki asıl ifade ile siyasi iktidarın rolù kritiktir. Siyasal iktidarların kapitalist sistemi güvence altına alan politikalara daha sıcak baktığını, diğer bir ifade ile serbest piyasa ekonomisi adı altında sermayeyi emekçi kitlelere tercih ettiğini yüzyıllardır edinilen deneyimler bize öėretmiŖtir. Türkiye'de de özellikle son 80 yılda, 61 Anayasası sonrası kısa dònem ile 1970'lerdeki kısa süreli Ecevit hükùmetlerinin sosyal demokrat politikaları dıŖında emekçi halk kitlelerinin menfaatine politikaların yürütùldüėünü söylemek mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyet tarihi siyaset bağlamında bir bakıma sağcı iktidarların sermaye yanlısı ekonomi politikaları tarihi niteliğindedir. Sağcı politikalarla bezenmiŖ ekonomi-politik, temel hak ve özgùrlüklerden, kırsal ve kentli emekçi halk sınıflarının hak menfaatlerine, hatta çevrenin, doğanın tahribatına kadar birçok alanı sermaye sınıfının menfaatine uygun hale getirmiŖtir. Kendisi yapamadığı noktalarda da darbelerle halk kitleleri zorunlu rızaya mahkum edilmiŖlerdir.

1.2 İŖ Kazaları ve Meslek Hastalıkları Önlenebilir Niteliktedir

ÇalıŖma yaŖamının en temel sorunlarının baŖına gelen iŖ kazaları ve meslek hastalıkları önlenebilir niteliktedir (FiŖek, 2013). İŖ kazalarının nedenlerini tasnif etme biçimi, sorunun çözümüne de doğrudan etki etmektedir. Bu bir algı ve bilinç meselesidir. Bu konudaki belki de en büyük hata 1930'larda Heinrich (1930) tarafından tasnif edilen Domino Kuramının

günününüz koşullarında sorgulanmadan kabul edilmesidir. Bu çalışmaya göre, iş kazalarının yüzde 88'i tehlikeli davranışlardan, yüzde 10'u tehlikeli durumlardan ve yüzde 2'si de önlenemeyen nedenlerden kaynaklanmaktadır. Burada ifade edilen tehlikeli davranışın kaynağı işçi olduğuna göre temel neden de işçi ve işçi davranışı gösterilmiştir. Biz bunun geçerli olmadığını düşünüyoruz. Fişek (2014: 9) iş kazalarının çoğunun (%95), tehlikeli durum ve davranışın bir arada olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Fişek, Heinrich'in Domino modelini de farklı bir şekilde ele almaktadır. İş kazasına neden faktörler olan doğal ve sosyal yapı, güvensiz davranışlar, güvensiz durum, iş kazası ve yaralanma/ölüm birer domino taşı olarak kabul edilir ve her devrilen bir diğerini tetikler. Fişek, burada önemli olanın, iş kazasının önlenmesi ya da yaralanma/ölümle sonuçlanmaması için hangi taşın ya da faktörün yok edilmesi gerektiği üzerinde durur. Sonuç olarak güvensiz durum dışındaki faktörlerin az çok kaçınılmaz olduklarını; ancak güvensiz durumun ortadan kaldırılabileceğini ve en etkili müdahalenin de bu olacağını şu ifade şeklinde dile getirmiştir: “... iş kazalarının önlenmesi yaklaşımının temeli, çalışma ortamının, kazaya yol açmayacak hale dönüştürülmesi çabalarına dayanmaktadır” (Fişek, 2014: 10).

Uluslararası literatürde de, son yüz yılda iş kazalarının nedenselliği üzerine farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bu konuda model geliştirme çabalarının olduğunu görüyoruz. İlk dönem çabalar olarak kabul edilen Kerr (1950) ve Heinrich'in (1959) nedensellik modelleri daha basit yaklaşımlar olarak görülürken, özellikle 1990 sonrası insan hatalarını azaltma yaklaşımı (Petersen, 1996), olaylar zinciri modeli (Loosemore, 1998) gibi çalışmalar, hayatın karmaşıklığını içeren kaza nedensellik modelleri olarak kabul edilmektedir (Gibb ve ark., 2006: 47). Ancak bu yaklaşımlarda da Fişek'in daha önce dile getirmiş olduğumuz tehlikeli durum ve davranışın bir arada olması yaklaşımıyla paralellik gösterdiğini görüyoruz.

Loughborough'un iş kaza nedensellik modelinde iş kazalarının meydana gelmesi ve artmasında çalışanlar, işyeri, malzeme ve ekipmanlar arasındaki etkileşimin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu modele göre çalışanların eylem, davranış, kapasite ve iletişimlerinin yine işçilerin kendi tutum, motivasyon, bilgi, beceri, denetim, sağlık ve yorgunluklarından etkilenmektedir (Aktaran Gibb ark., 2006: 46).

Kazaların ana (kök) nedeni iyice irdelendiğinde işçinin güvensiz hareketinden çok, yönetim sistemi daha doğru bir tanımla yönetsel hataların neden olduğu kazaların çoğunlukta olduğu görülür (Taşyürek, 2018: 12). 1930'lu yıllardaki bilimsel yaklaşım eksikliği ve teknolojinin iş güvenliğine uygulanma düzeyindeki yetersizlikler günün koşullarında geçerli gösterilip

kabul edilmiştir. Ancak günümüzdeki teknolojik gelişmelerin işyerinde kullanılması üretimi arttırırken bir yandan da daha güvenli üretim araçlarının dizaynını birlikte getirmiştir.

İş kazası ve meslek hastalıkları ile mücadelede iki sorun alanı bulunmaktadır. Bu iki alanda önlemlerin eksikliği iş kazası ve meslek hastalığı sorunlarını kaçınılmaz kılmaktadır. Birincisi emek sürecine dair, diğeri ise emekçinin kendisine dair alanlardır. Birincisinde yani iş kazası ve meslek hastalıkları ile mücadelede emek sürecinin iyileştirilmesinde bilimsel yöntem ve tekniklerin birlikte kullanılması işle ilgili soruna çözüm üretebilmektedir. Ancak doğrudan emekçi ile ilgili olan mücadele alanı daha çok kişinin eğitim, kültür ve inançları ile ilintilidir. Bu son alan bilim ve teknolojik gelişmeleri neredeyse işlevsiz kılacak düzeye ulaşabilmektedir. Bazı çalışmalar İSİG problemlerin önlenmesinde algıların önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Lyneis ve Madnick, 2008: 4; Guldenmund, 2000). Özellikle tanrı, doğaüstü güçler ve kader gibi inanç ve kültürel faktörlerin iş kazalarında etkili olduğu araştırmaların sonuçlarına da yansımıştır (Afolobi vd. 2021: 8) Daha önce ifade etmiş olduğumuz gibi işe bağlı tehlike ve risklere dair önenebilir ve önlenemez algısının da etkisi İSİG ile mücadelede kilit öneme sahiptir. Dolayısıyla çözümün bilimsel yöntemlerde mi yoksa doğaüstü güç ve kader anlayışında mı aranacağı kritik bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yirmi yıllık AKP iktidarının ikincisinden yana tavır takındığı ve emekçi kitlelere bu algıyı dayattığı bu çalışmanın temel iddiasıdır.

1.3 İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ile Mücadelede Bilimsel Yaklaşım

Çalışma yaşamında her geçen gün yeni tehlike kaynakları ve bunlara bağlı riskler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni çalışma biçimleri de geçmişte olduğu gibi çalışanların sağlık ve güvenliği üzerinden olumsuz etki yaratabilecek koşullar ve durumlar içerir. Bunlara karşı önlem alınması zorunludur. Ancak tehlike ve risklere karşı alınacak önlemlere dair farklı yaklaşımlar olduğu açıktır. Her yeni teknolojik cihaz, yeni dizayn edilmiş çalışma ortamı, çalışma süresi, çalışma biçimi çalışanın psikososyal hali, fiziksel / bedensel iyilik durumu iş yerindeki tehlikelerin etkisini artırır. Tehlike kaynaklarının önceden tespit edilmesi ve gerekli yok edici ve düzeltici işlemlerin yerine getirilmesi gerekir. Bu nedenle de hem işin teknik yönü hem de çalışanların sosyal, fiziksel ve bedensel yönü iyi bir şekilde analiz edilmelidir. Bu amaçla da İSİG'in multi-disipliner yönüne vurgu yapılmaktadır (Fişek, 1995). Teknik, hukuk, tıp ve sosyal bilimlerin iç içe geçtiği bir yaklaşım İSİG'de başarının vazgeçilmez koşuludur.

İSİG fizyoloji ve toksikoloji de dahil olmak üzere tıp, ergonomi, teknoloji, ekonomi, hukuk, fizik ve kimya, gibi bilimsel alanlarla iç içe olan kapsamlı multidisipliner / çok bilimli bir alandır (Allı, 2008: 17). İSİG'e dair meselelerin çok bilimli bir yaklaşımla çözülmesi ve önlemlerin bu yaklaşımla alınması gerektiği Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) belgelerine de yansımıştır (ILO, 2015: 2). Bu doğrultuda da Türkiye'nin de 2005 yılında onayladığı ILO'nun 155 No'lu İş Sağlığı ve güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşmesi, Sözleşmeye imza atan hükümetlere alınacak önlemlerde gerekli teknik ve bilimsel bilginin izlenmesi gerektiğini şart koşmaktadır (ILO, 1981).

Dolayısıyla iş kazalarından ve meslek hastalıklarından işçilerin korunmasının temel koşulu tüm bilim alanlarını içerecek bir yaklaşımla hareket edilmesi ve bu yönde önlemler alınmasıdır. Bu yaklaşım, işyerinin kuruluş aşamasından başlayarak emek süreci ve çevreyi de kapsayan bir döngüyü içermektedir.

2. İnanç ve Kültürel Faktörlerin İSİG'e Etkisi

İnsanlar ilk çağlarda açıklayamadıkları olayları, inançları çerçevesinde inandıkları tanrı/tanrılara ve doğaüstü güçlere atfetmişlerdir. Ancak bilimsel gelişmelerle birlikte tanrıların gazabı, cezalandırma işareti olarak inanılan deprem, sel, yangın vb. birçok olaydan aslında önlem alınarak sakılabileceğinin farkına varıldı. Hayatı akışına bırakmak kuşkusuz sadece olağanüstü doğa olayları için geçerli değildi. Meydana gelen kazaların da tanrıdan geldiği ve önlem almanın inanca uygun düşmediğine yönelik kabulleniş, insanların bir nevi hayatlarına mal oluyordu. Amacımızın burada dini ritüel ve inançların sosyolojik ya da teknik açıdan toplum üzerindeki etkisini tartışmak olmadığını belirtmek isteriz. Amacımız, konumuz bağlamında İSİG'de bilimsel yaklaşımı ikinci plana atan "her şeyin tanrıdan geldiği" vb inanç ve kültürel faktörlerin etkilerini ortaya koymaktır.

Literatürde inançların İSİG'i olumsuz yönde etkilediğine dair çalışmaların yer aldığı görüldü. Yapılan çalışmalarda gelişmekte olan ülkelerde iş kazalarının meydana gelmesinin işçilerin bir tür kader inancı doğrultusunda tanrının takdirine bağlanmasının azımsanmayacak düzeyde olduğunu gösteriyor. (Afolabi ve ark. 2021). Bu tür algının özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha ön plan olduğunu ifade eden bir çalışmada ölümle sonuçlanan iş kazalarının %92'sinin düşük ve orta gelirli ülkelerde meydana geldiği tespitinde bulunuluyor (Wu ve ark., 2017). Dolayısıyla orta ve düşük gelir grubundaki gelişmekte olan ülkelerde

inançların İSİG önlemlerine olumsuz etkilerinin incelenmesini zorunlu kılıyor.

İşçilerin dini inanç ve tutumlarının işyerlerinde alınan İSİG'e yönelik önlemlere uyulmasına engel olduğu, diğer bir ifade ile, işçilerin alınan önlemlerin kadere ve "tanrının eylemlerine" etki etmesinin mümkün olmayacağına dair inançlarının, alınan önlemleri işlevsiz kıldığı teorik ve ampirik çalışmalarla ortaya konmuştur (Umeokafor ve ark., 2014; Idubor ve Oisamoje, 2013). Diğer yandan literatür taramasında inanç ve tutumların olumsuz etkisinin sadece gelişmekte olana ülkelerde değil, Danimarka, Kanada gibi gelişmiş ülkelerde de etkili olduğu görülmüştür. Hatta işverenlerin bunu fırsata dönüştürerek işçi sağlığına dair önemleri almadıkları ve bu yöndeki maliyetlerden kurtuldukları ifade edilmektedir (Hasle, 2009; Eakin ve ark. 2010).

Nijerya'da yapılan nitel bir çalışmada birçok farklı sektörden katılımcıların azımsanmayacak oranda Tanrı'nın iradesi, doğaüstü güçler ve kader gibi dini veya kültürel faktörlerin İSİG sorunlarından sorumlu olduğuna dair görüşleri aktarılmıştır. Hatta işyerinde küçük bir kazanın, Tanrı'nın bir işçiyi işyeri dışındaki daha ciddi bir olaydan korumasının bir yolu olabileceğine inanılmaktadır. Kazaya karşı bir önlem almaya gerek olmadığı, çünkü özellikle işine hile karıştırmayan, işine sadık, kötülük düşünmeyen işçilerin ve işverenlerin tanrı tarafından işyerinde kazalara karşı korundukları dile getirilmiştir. Kısaca İSİG sorunlarını ancak Tanrı önleyebilir. Herhangi bir ölümünün bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktur, çünkü bunun gerçekleşmesi kaderinde vardır. Büyülenen kişi, büyülendiğini bilmiyor olabilir anlayışının hakim olduğu görülmüştür (Afolabi ve ark., 2021: 4-5).

Genel olarak, bir yerde yaygın olan kültür, işlerin nasıl yapılacağını belirlemede uzun bir yol kat eder. Toplumda var olan kültür, gelenek ve normlar da insanların iş kazalarını nasıl algıladıklarında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Tanrı veya üstün bir varlık bir kazanın olmasına izin vermezse, bunun olmayacağı inancı, insanların güvenlik kurallarını gerektiği kadar ciddiye almamalarına neden olabilmektedir. Kazalar, tehlikeli duruma, tehlikeli davranışa ve hatalı ekipmana (çoğu durumda) atfedilmek yerine kadere, cadılara ve büyücülere atfedilir. Yeterli güvenlik önlemlerinin alınması ve güvenli bir çalışma ortamının sağlanması yerine, bazı işverenlerin batıl inançlara dayalı fetiş ritüellerine yol açmaktadır (Idubor ve Aisomoje, 2013: 164). Dolayısıyla İSİG politikaları hazırlanırken, çalışanların iş kazası başta olmak üzere İSİG problemlerinin önlenip önlenemeyeceğine dair algılarının dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmektedir (Afolabi ve ark., 2021: 8)

Yapılan literatür taramasında, Türkiye’de yapılan çalışmalarda da inançların İSİG’e dair önlemlerin alınmasına etkileri bağlamında incelendiği ve kadercî anlayışın iş kazalarında etkili olduğuna dair tespitlerde bulunduğu görülmüştür (Demir ve Öz, 2018: 196). Demir ve Öz çalışmalarında, yöneticilerin ve sorumluların görevlerini yerine getirmeleri koşulu ile “İş kazaları kader değildir, önlenebilir” ifadesini sorunlu olarak görmekte ve teolojik olarak “İş kazaları kaderdir” şeklinde bir tespitte bulunmuşlardır. Diğer yandan Soma maden kazası sonrası yapılan bir çalışmada ise kadercilik anlayışının iş kazalarını önlemede bilimsel yöntemlerin önüne geçtiğine dair tespitlerde de bulunduğu görülmüştür (Yılmaz, 2014: 42). Güranlı (2016: 24) da İSİG’de inanca dair ve kaçınılmazlık algısı yaratan bu tür kavram kullanımının ideolojik arka planına işaret etmektedir. Trafik kazalarına yönelik yapılan çalışmalarda kadercî anlayışın sürücüler tarafından önlemlerin alınmamasının göz ardı edilmesine ve güvensiz sürüşte etkili olmasına yol açtığı tespit edilmiştir (Serin ve Ark., 2022: 186-202; Sümer, 2002: 33; Coşkun, 2016: 154).

3. AKP Döneminde İşçi Sağlığı ve Güvenliği

3.1 AKP İktidarı Döneminde İşçiler İş Cinayetlerinde Ölmeye Devam Ediyor

AKP’nin iktidarları döneminde İSİG için iki farklı dönemden bahsedebiliriz. Zoraki neoliberal dönem ve despotik rant kapitalizmi dönemi. Bu çalışmanın kapsamında olmamakla birlikte AKP öncesi koalisyon hükümetlerince yürürlüğe konan ve Kemal Derviş politikaları olarak bilinen ekonomi reçetesinin 2010’lara kadar zorunlu sürdürülmesinin ve AB uyum sürecinin zorunlu etkilerinin altını çizmek gerek. Tablo 1’deki veriler de AKP döneminin İSİG’deki görünümünü çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: İşçilerin her gün artan bir şekilde kaza geçirmesi ve ölmesi engellenememiştir.

Yıllar	Vaka sayısı		Ölümlü vaka	
	İş kazası	Meslek hastalığı	İş kazası	Meslek hastalığı
2003	76.668	440	810	15
2004	83.830	384	841	2
2005	73.923	519	1072	24
2006	79.027	574	1592	9
2007	80.602	1208	1.043	1
2008	72.963	539	865	1
2009	64.316	429	1.171	0
2010	62.903	533	1.444	10
2011	69.227	697	1.700	10
2012	74.871	395	744	1
2013	191.389	351	1.360	0
2014	221.366	494	1.626	0
2015	241.547	510	1.252	0
2016	286.068	597	1.405	0
2017	359.653	691	1.633	0
2018	430.985	1044	1.541	0
2019	422.463	1088	1.147	0
2020	384.262	908	1.231	5
2021	511.084	1207	1.382	35
Toplam	3.787.147	12.608	23.859	113

Tablo.1 AKP İktidarları Dönemindeki İş Kazası ve Meslek Hastalığına Dair Veriler (2003-2021)

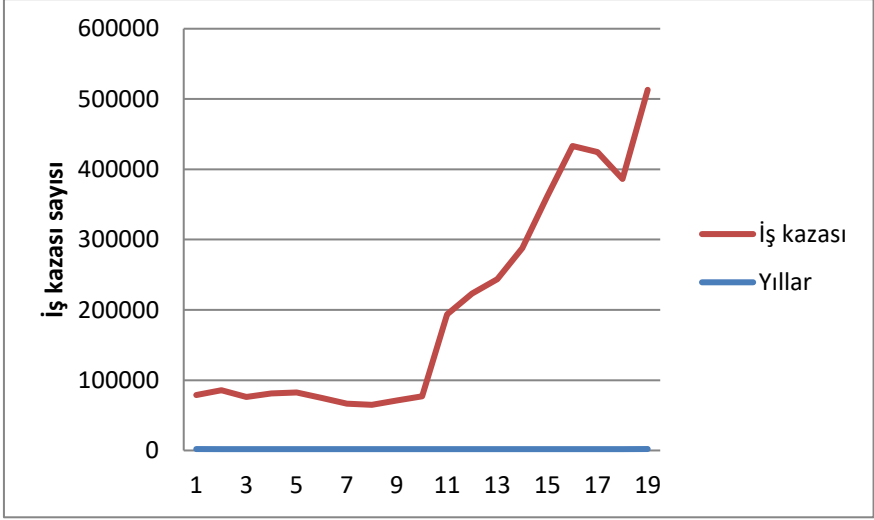
Kaynak: SGK verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi 2010’de 63 binlere kadar gerileyen iş kazası vakaları, artan bir hızla on yıl sonra 511 binlere ulaşmıştır. İşçi cinayetleri sonucu hayatını kaybedenlerin de sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Fakat bu çarpıcı artışın asıl nedeni, meydana gelen iş kazası sayısındaki artış değil, SGK’nın iş kazası ve meslek hastalıklarına dair istatistiki veri elde etmesinde ve derlemesinde farklı bir metodolojiye geçmesidir. 2012 ve öncesi yıllarda iş kazası geçiren sigortalı sayılarına ait istatistikler verilirken ödemesi yapıлып kapatılan iş kazası vaka sayıları esas alınmaktaydı. 2013 yılından itibaren iş kazası bildirim formunun elektronik ortamda alınmaya başlanması ile iş kazası geçiren tüm sigortalı sayılarına ait veriler Avrupa Birliği Standartları çerçevesinde yani İş Kazalarına İlişkin Avrupa İstatistikleri (European Statistics on Accidents at Work - ESAW) dikkate alınarak verilmeye başlanılmıştır. ESAW metodolojisine göre iş kazası sonrası işe başlama

kazadan sonraki 5. günde meydana gelmiş ise bu iş kazası istatistiklere yansıtılmaktadır (SGK, 2014). Bununla birlikte SGK Aktüerya ve Fon Yönetimi Daire Başkanlığından ilgili uzmanla yaptığımız görüşmede, 2013'ten sonra daha önce dikkate alınmayan aynı gün işe başlama vakalarının da artık istatistiklerde yer aldığını ve metodolojik değişimle birlikte bunun da etkili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca işverenlerin cezai yaptırımla karşılaşmayacakları ya da cüzi bir oranda yaptırımla karşılaşabilecekleri basit iş kazası vakalarını elektronik sisteme derhal yükleme istek ve imkanlarının etkisinin de üzerinde durulduğu görüldü. Dolayısıyla 2013 öncesi vaka sayıları ile metodolojik değişim sonrası vaka sayılarının doğrudan kıyaslanması bize sağlıklı ve doğru bir sonuç vermeyecektir. Bu bağlamda 2013 ve sonrası istatistiklerin özellikle dikkate alınarak analiz edilmesi daha uygun olacaktır.

19 yıllık AKP iktidarında yaklaşık 24 bin işçi iş cinayetlerine kurban edilmiştir. SGK verilerinden farklı olarak İstanbul İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisi (İSİG Meclisi) verileri ise daha ağır bir tablo sunuyor. İSİG Meclisi verilerine göre AKP iktidarları döneminde (2023'ün ilk dört ayı dahil) en az 31 bin 131 emekçi iş kazaları sonucu hayatını kaybetmiştir (İSİG, 2023). Ek olarak tarım sektörü başta olmak üzere bir çok sektörde, farklı bir nedenle öldüğü kaydedilen ya da kayıt dışı çalışırken hayatını kaybedenlerin İSİG Meclisinin de verilerinde yer almadığını düşündüğümüzde tablonun ne kadar kötü olduğu daha net anlaşılacaktır.

SGK verilerinden oluşturulan Grafik 1'de iş kazalarındaki dramatik artış daha net bir şekilde görülmektedir. 2013 yılı öncesi dönemden bağımsız bir şekilde 2013-2021 yılları arasındaki dönemde de keskin bir artışın olduğu görülmektedir.

Grafik 1 - Yıllara Göre İş Kazası Sayıları (19 yıllık AKP iktidarı: 2003-2021)

Kaynak: SGK İstatistik yıllıkları (2002-2021)

2003 yılında SGK'ya (SSK) kayıtlı işçi sayısı ile 2021 yılındaki kayıtlı işçi sayısının aynı olmaması, diğer bir ifade ile nüfusun da buna paralel olarak artmış olması muhtemel istihdam oranına bağlı olarak kaza oranları da artar gibi bir çıkarıma yapılabilir. Bu nedenle istihdamdaki işçi sayısından bağımsız olarak bize sağlıklı veri sunan hesaplama ise iş kazası sıklık hızıdır. SGK istatistik yıllıklarından derlediğimiz Tablo 2'de iş kazası sıklık hızları verilmiştir. Daha önce ifade etmiş olduğumuz 2013 öncesi metodolojik farklılıktan kaynaklı olarak 2013 verisi de tabloya işlenmiştir. Böylece daha sağlıklı bir analiz yapılması olanaklı olacaktır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi 2013 sonrası dönemde de iş kazası sıklık oranı çarpıcı bir şekilde artmıştır. Kısaca, iş kazası sıklık hızındaki artışı oranları da AKP'li yıllarda emekçi kitlelerin güvenliksiz bir şekilde çalıştırıldıklarının açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yıllar	İŞ KAZASI SIKLIK HIZI	
	1,000,000 iş saati	100 kişide
2007	3,61	0,81
2013	5,88	1,32
2021	12,27	2,76

Tablo 2- İş Kazası Sıklık Hızı

Kaynak: SGK İstatistik Yıllıkları

ÇSGB tarafından hazırlanan Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi - III ve Eylem Planı 2014-2018'de işçi sağlığına yönelik kısa, orta ve uzun dönemli hedefler ortaya konmuştur: “6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun çalışma hayatında kısa, orta ve uzun vadeli yansımaları ve sonuçları olacaktır. Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği hizmeti sunan ortak sağlık ve güvenlik birimlerinin, eğitim kurumlarının, iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin sayısı ve iş sağlığı ve güvenliği profesyonelleri ile sözleşme yapan işyerlerinin sayısındaki artış, Kanunun kısa dönemdeki yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta ve uzun vadede ise çalışma ortamındaki bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması ile iş kazaları ve meslek hastalıklarının azaltılması ve bu konudaki duyarlılığın topluma benimsetilmesi hedeflenmektedir.” (ÇSGB, 2014: 11). Politika belgesinin kısa dönemli hedefinin işçi sağlığının özelleştirilmesine dair olduğu göze çarpmakla birlikte, kısa dönemde iş kazası ve meslek hastalığının önlenmesine veya azaltılmasına dair bir beklentinin olmaması dikkat çekicidir. Ve fakat yukarıdaki istatistiki verilerde görüldüğü gibi iş kazası ve meslek hastalıklarının azaltılması bir yana, artışı dahi durdurulamamıştır.

AKP'deki dönüşüm politika belgelerinde açıkça görülmektedir. 2006-2008 Politika Belgesinde “İş kazalarının sayısının en az % 20 oranında azaltılması” (ÇSGB, 2005: 23) hedefler arasında yer alırken, 2014-2018 Politika Belgesinde (ÇSGB, 2014: 18) net bir hedef konmamakla birlikte metal, maden ve inşaat sektörlerine ilişkin “Ülkemizde iş kazası sayısının en çok görüldüğü bu üç sektördeki düşme, göçük, patlama, sıkışma ve benzeri diğer risklerden kaynaklanan kazaların azaltılması” gibi belirsiz bir hedef konmuştur. Ancak Soma, Ermenek ve Amasra gibi iş kazaları politika belgelerindeki hedeflerin çok uzağında kaldığının göstergesidir. 2006-2008 dönemindeki hedeflerden birisi de meslek hastalığı tespit sayısının artırılmasına yöneliktir. Fakat meslek hastalıklarına dair çalışmaların da beklenin çok gerisinde kaldığı da bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü İstatistik Birimi'nin (ILOSTAT) verilerinden derlenen Tablo 3'te 2010-2015 yıllarına ait 100 bin işçide iş kazası ölüm oranları verilmiştir (Karadoğan, 2019: 32). Tablo 3'te ILO'ya 2010-2015 yılları arasında düzenli veri sağlayan ülkelerin verilerinin işlenmiştir. Ayrıca SGK'nın verilerinin dar kapsamlı olduğu, tarım ve kayıtdışı çalışanları kapsamadığı bu nedenle eksik olduğunu da akılda tutmak gerek. İlgili döneme ait verilerde Türkiye'nin ölümlü iş kazası oranlarında dünyada ilk sırada yer almaktadır.

Sıra No	Ùlke	201 0	201 1	201 2	201 3	201 4	201 5	Ortalama
1	Tùrkiye	13,3	14,4	5,7	8,3	9,4	6,9	9,67
2	Meksika	10	10,5	9,8	8,1	7,9	8,2	9,08
3	Hong Kong, Çin	7	7	7	7	7	6	6,83
4	Romanya	4,9	6,4	5,8	5,6	5,5	5,6	5,63
5	Litvanya	4	4,1	5	4,5	4,7	3,8	4,35
6	Portekiz	4,1	5,1	4,8	3,6	3,6	3,5	4,12
7	Letonya	3,73	4,2	4,1	3,6	4,5	3,3	3,91
8	Bulgaristan	3,6	3,6	3,8	3,4	4,5	3,6	3,75
9	Avusturya	4,4	3	3,4	3,4	3,1	3,2	3,42
10	Luxembourg	3,8	2,7	3,4	1,6	4	3,3	3,13
11	Estonya	3,2	3,1	2,2	3,2	2,6	2,9	2,87
12	Çek Cumhuriyeti	2,5	3,2	2,4	2,6	2,4	2,8	2,65
13	Fransa	2,4	3,1	2,5	2,4	2,7	2,6	2,62
14	İtalya	3,1	2,7	2,6	2,3	2,3	2,4	2,57
15	Hırvatistan	2,5	2,7	3,9	2,1	1,9	2,2	2,55
16	Kıbrıs	4,9	1,5	2,7	2,5	1,7	1,3	2,43
17	İrlanda	2,3	2,7	2,3	2,1	2,5	2,5	2,40
18	İspanya	2,2	2,5	2,2	1,9	2	2,3	2,18
19	Macaristan	2,6	2,4	1,7	1,4	2,2	2,3	2,10
20	Slovakya	2	1,6	2,2	2,4	1,7	2,7	2,10
21	Singapur	2,2	2,3	2,1	2,1	1,8	1,9	2,07
22	Belçika	2,3	2,8	1,8	2,5	1,5	1,4	2,05
23	Norveç	1,7	2,1	1,4	1,9	1,7	1,5	1,72
24	Danimarka	1,5	1,6	1,8	1,5	1,4	1	1,47
25	Panama		1,6	1,5	1,3	1,2	1,5	1,42
26	Finlandiya	1,3	1,5	1,3	1,5	0,9	1,4	1,32
27	Almanya	1,2	1,2	1,2	1	1,1	1	1,12
28	İsveç	1	1,2	1,3	1	0,8	0,9	1,03
29	Yunanistan	0,7	0,9	0,7	0,6	0,8	1,2	0,82
30	İngiltere	0,6	0,7	0,6	0,9	0,8	0,8	0,73
31	Hollanda	0,9	0,7	0,5	0,6	0,6	0,5	0,63

Tablo 3 - İŒ Kazası Òlùm Oranları (100 Bin İŒçide) 2010-2015

Kaynak: Karadoğan (2019: 32)

Aktarılan tüm istatistikler Tùrkiye'deki siyasi iktidarın İSİG'i göz ardı etmiŒ olduğunun açık göstergesi niteliğindedir. Dikkat çekici olan ise sürekli bir sorun olarak gösterilen "mùstakil mevzuat eksikliği"nin 30.06.2012 tarihli

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile giderilmesinin ardından iş kazalarının dramatik bir şekilde artmasıdır. Kuşkusuz salt bir kanunun tek başına çözüm olması mümkün değildir. 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu çalışma yaşamında esnekliği son derece başarılı biçimde işveren lehine kurgulamıştır. Dolayısıyla böyle bir iş kanunun düzenlediği çalışma yaşamında İSİG yasaının çok başarılı olması mümkün değildir (Ergör, 2022).

Aslında daha önce ifade etmiş olduğumuz AKP'nin zorunlu neo-liberal döneminin son düzenlemesi niteliğindedir. Bundan sonraki dönem artık neoliberal politikalarından (en azından Batı bloku ile ilişkilerin geliştirilmesini de önceleyen düzenlemeleri içeren) bir kopuşun arifesine denk düşmektedir. Ancak siyasal İslam ideolojisine sahip AKP döneminde İSİG alanındaki tablonun bu kadar kötü olmasının temelinde neoliberal politikalarla birlikte eşgüdümlü yürütülen dini söylem ve politikaların da etkili olduğunu belirtmek gerek. İnanç ve kültürel faktörlere dair vurgunun AKP yöneticileri ve bürokratları tarafından bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu söylem bir yandan iktidarın hedeflediği siyasi toplumsal temeli inşa ederken, diğer yandan da sermaye sınıfının İSİG alanındaki maliyetlerini ve hukuki yaptırımlarını aza indiren bir yolun altyapısını hazırlamıştır.

3.2 AKP Döneminin Ekonomi-Politığının İSİG'e Etkisi

AKP iktidarı genel anlamda liberal muhafazakar sağ bir parti olarak ortaya çıkmış ve bu yönde politikalar yürütmeye başlamıştır. Özellikle çalışma yaşamının ilgilendiren 4857 Sayılı İş Kanunundan, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununa, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunundan 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa kadar birçok düzenleme ile sağ geleneğin sıkı bir yürütücüsü olmuştur. Kısaca çalışma yaşamına dair sermaye yanlısı özelleştirme, taşeronlaştırma, kuralsızlaştırma, esnek çalışma biçimine ilişkin düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Diğer bir ifade ile emekçilerin ve ülkenin zararına, ama sermayenin yararına yol açan düzenlemeler yapmıştır. İSİG de bunca kuralsızlığın içerisinde es geçilmemiştir. Kapitalizme “Vahşi”lik niteliği kazandıran faktörlerin başında işçilerin sağlığına olumsuz anlamda doğrudan etki etmesi yani işçilerin erkek, kadın, çocuk, yaşlı demeden fabrikalarda ölesiyeye çalıştırılmaları gelmektedir. İşçi sınıfının ortaya çıkışı sonrası ilk talepleri doğrultusunda mücadele alanları da siyasi haklar ve işçi sağlığına yöneliktir. O günden bu yana devam eden işçi sağlığı mücadelesi hız kesmeden devam etmektedir. Siyasi iktidarın sermaye ile birlikte yürüdüğü bu yolda İSİG teknik bir alan sıkıştırılmaya çalışılmaktadır. Aksine İSİG alanı mesleki

teknik angajmanının perdelemesine sığmayacak kadar ekonomi-politiktir (Akbulut, 2022).

AKP yùneticileri sermaye yanlısı politikalarını çok da gizlemeden açıktan yürùtmüşlerdir. Ve bu doğrudan söylemlerine de yansımıştır. AKP'li Cumhurbaşkanı 2017 yılında işverenlere hitaben "*Şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifadeyle anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki hayır, burada greve müsaade etmiyoruz, çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız*" demiştir (www.evrensel.net., 2017). Grev, toplu sözleşmeli endüstri ilişkileri rejiminde işçilerin sermayenin baskı ve saldırılarına karşı kullanabilecekleri tek silahlarıdır. İSİG de kuşkusuz, iktidar ve sermayenin ortak hareket alanı içerisindeki yerini almıştır. TOBB başkanının "*İş ve yatırım ortamı önündeki engelleri tespit edip, hükümetimizle birlikte kaldırdık. İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı, KOBİ'lerimize büyük yükler getiriyordu, bunları kaldırttık.*" (Hisarcıklıoğlu, 2018) ifadeleri, işçilerin sağlığı ve güvenliği aleyhine iktidar-sermaye birlikteliğinin açık göstergesi niteliğindedir. Dolayısıyla Boratav'ın (2022) da vurguladığı gibi, "*Sendikalaşma ve emekçi sınıf örgütleri AKP'li yıllarda sembolik düzeylere gerilemiş; özellikle enflasyon ortamında (1990'lı yılların aksine) gelir kayıplarını engelleyebilecek güçleri yok olmuştur*". Karşısında örgütlü bir güç de bulunmayan AKP'nin ekonomi-politiğinin sermaye yanlısı tutumundan İSİG de olumsuz yönde etkilenmiştir.

AKP bir yandan sermayeye yönelik engelleri kaldırırken, bir yandan da siyasal İslam hedeflerine uygun bir toplum yaratma talebini dile getirdiği gör÷lmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir konuşmada hedeflerinin dindar bir nesil olduğunu açıkça dile getirmiştir:

"İmam hatip neslini sürekli daha ileriye taşımak, ülkemizin, milletimizin ve tüm ümmetin geleceğinin teminatı haline dönüştürmek için çok daha fazla çalışmamız, çok daha fazla emek vermemiz gerekiyor. Başbakanlığım dönemimde bir konuşmamda 'Dindar nesil yetiştireceğiz' dedim, birileri çılına döndü. Yani 'Bir başbakan böyle konuşamaz' dediler. Yani niye konuşamayacağımı ben de anlayamadım. Ben bir başbakan olarak hedefimi böyle belirlemişim, ama bu demek değil ki bu ülkede dinsiz olanlara hizmet vermeyeceğiz. Biz bu ülkede dindarına da hizmetimizi verdik, dinsizine de hizmetimizi verdik, bize hakaret edenlere de hizmetimizi verdik, orada bir ayırım yok ama hedefimiz dindar nesildir çünkü biz şunu biliyorduk, bitaraf olan bertaraf olur. Böyle yürüdüğümüz bu yolda." (AA, 2016).

3.3 “Çok-Disiplinli Bilimsel” Yaklaşımdan “Fıtrata”: AKP Döneminde İSİG’in Görünümü ve Dönüşümü

İşçi sağlığı ve güvenliğinin en önemli özelliklerinden birisi çok-bilimli (multidisipliner) bir yapıya sahip olmasıdır. Hem tıp bilimleri, hem teknik (mühendislik) bilimleri hem de sosyal bilimleri ilgilendiren bir alandır (Fişek, 1995: 168). Dolayısıyla işçilerin sağlıklarının ve güvenliklerinin sağlanmasında üç büyük bilim disiplininin birlikte çalışmasını zorunlu kılmaktadır. İşyerinin teknik ve fiziki yapısından işçinin sağlık gözetimine, kullanılan makine ve teçhizatın güvenli hale getirilmesinden, çalışanların sağlık ve güvenliğine dair tutum ve davranışlarının değiştirilmesine kadar birçok konuda farklı bilim alanlarının temsilcilerinin bir takım olarak çalışmasını öngörür. Ve sürekli değişen ve gelişen üretim ve toplumsal ilişkilerin bilimsel incelemesine bağlı olarak işin işçiye işçinin işe uygun hale getirilmesi İSİG’in en önemli ilkelerinden birisidir. Kısaca bilimsel yaklaşım olmadan İSİG’de yeterli ve gerekli önlemin alınması pek olası değildir. Şunu da kısaca belirtmek gerekir ki bilimsel araştırma, çalışma ve personel istihdamı kısa vadeli düşünen işveren açısından bir maliyet unsurudur. Dolayısıyla işveren İSİG ile kazanç arasında bir seçim yapar. Ülkedeki İSİG karnesi de bu seçimin yansıması niteliğindedir.

AKP döneminde bilimsel yaklaşımın hedef olarak konduğu, buna karşın uygulamada ise dışlandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni yukarıda ifade etmiş olduğumuz AKP ekonomi-politiğinin sınıfsal karakteri ile ideolojik siyasal İslam yaklaşımıdır. AKP, özellikle kendi yarattığı yeni sermaye sınıfı (Her iktidar dönemi kendi sermaye grubunu oluşturmaktadır. Özal döneminin yarattığı Ceylan İnşaat gibi büyük yapı firmalarını örnek gösterebiliriz) ile birlikte işçiden değil, kar maksimizasyonundan yana politikalar izlemiş ve izlemeye de devam etmektedir. AKP, iktidarlara döneminde sermaye sınıfı ile birlikte hareket kabiliyetini arttıracak kamu bürokrasisini de yedeğine alarak, çalışma yaşamını sermaye aleyhine etkileyen ve etkileyecek tüm engelleri ortadan kaldıracak pratik politik tercihlerde bulunmuştur. Bu aynı zamanda ideolojik tercihi yükselen bir sermaye oluşturmasını da AKP için olanaklı kılmıştır (Çulhaoğlu, 2010: 233). İş kazaları ve meslek hastalığı istatistik verileri tam da bu yöndeki tercihlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

AKP’yi diğer sermaye yanlısı iktidarlardan (ulusal/uluslararası) ayıran temel özellik, “işçi sağlığı ve güvenliğine “kaderci” yaklaşımıdır. Çelik (2022: 552), AKP’ce kullanılan kader söylemini sermayenin kâr hırsının, kamu işletmelerine yeterli kaynak ayrılmamasının, özelleştirmenin, taşeronlaştırmanın üstünü örten bir örtü işlev gördüğünü belirterek, bilim ve teknikte ilerlemelere rağmen işçilerin hâlâ çalışırken ölmelerinin nedenini de

şirketlerin kâr hırsından, vahşi kapitalizme ve onun ideolojisi neoliberalizme dayandırmaktadır.

İnanç ve kültürel faktörler arasında sayılan kaderci yaklaşım, bilimsel yaklaşıma meydan okuma niteliğindedir. Bu meydan okumanın görüngüsünde her ne kadar dini bir motif olsa da görüngünün arkasında sınıfsal karakteri de gizlidir. Çünkü suçluların tespiti, verilen cezalar, bürokratlara yönelik soruşturmaların engellenmesi, suçlu bürokratların cezai yaptırım yerine ödüllendirilmesi (Yılkin, 2022) kaderci yaklaşımın sadece işçiye uygulandığını gösteriyor. Diğer yandan kaderci yaklaşım, yoksul halk kitlelerinin sığındığı din duygusuna hitap ederek, dini enstrümanlarla işçilerin sömürüye rıza göstermeleri hedefini arka planda gizlemektedir.

Literatür kısmında farklı ülke deneyimleri ve Türkiye'deki işçilerin inançlarının İSİG'ye ilişkin alınan önlemlere uyulmasındaki isteksizliği vurgulanmıştı. Ancak literatürde aktarılan sorundan farklı olarak burada kamu otoritesi ve ülkenin yürütme işlevini gören siyasi iktidarın bu yönde bir anlayışa sahip olmasıdır. Siyasi iktidarın açık ya da örtük bir biçimde, inanç temelinde iş kazalarını açıklaması, hem alınan önlemlere uyulmasını hem de eğitimlerle çalışanların İSİG farkındalıklarının artırılması ve bu yöndeki bilinçlerini geliştirilmesi çabalarını da olumsuz yönde etkiler niteliktedir. Ancak bunun AKP'nin siyasi İslam ideolojisine uygun bir tavır olduğunu da açıkça belirtmekte fayda var. Meydana gelen kitlesel ölümlü iş kazaları sonucu kullanılan söylem ve yürütülen politikaların da bu yönde biçimlendiğini görüyoruz.

13 Mayıs 2014 Soma maden faciası sonrası AKP iktidarının Başbakanı Erdoğan, *"Arkadaşlar yani biz bir defa bu tür ocaklarında, kömür ocaklarında bu olanları, lütfen buralarda bu olaylar hiç olmaz diye yorumlamayalım. Bunlar olağan şeylerdir. Literatürde iş kazası denilen bir olay vardır. Bunun yapısında 'fitratında' bunlar var. Hiç kaza olmayacak diye bir şey yok."* (www.haber.sol.org.tr, 2014) ifadeleri bilimsel yaklaşımdan kopuşu net bir şekilde ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 26 Ekim 2022'de Bartın/Amasra maden faciası sonrası *"Bizim kader planına inanmış insanlarız, kader planına inandığımız için de bunun ne dünü ne bugünü ne de yarını hiçbir zaman olmayacaktır. Bunlar her zaman olacaktır, bunu da bilmemiz lazım"* (<https://www.cumhuriyet.com.tr>, 2022) şeklindeki sözleri bu savımızı destekler niteliktedir.

Siyasi iktidar sahiplerinin İSİG başta olmak üzere emekçi sınıflara karşı tutum ve davranışları, iktidarın bürokrat ve memurlarında da karşılığını bulmuştur. Diyanete bağlı müftülüklerin de işçilere karşı ve sermaye yanlısı

tutumlarının olması şaşırtıcı olmasa gerektir. İstanbul Müftülüğünün 26.12.2012 tarihli ve “Hayat, Tedbir ve Takdir” başlıklı hutbesindeki “*Tedbirde de ölçülü olmalıyız. Bu husustaki aşırılık Yüce Allah’a güveni sarsan bir davranış haline dönüşür.*” İfadeleri ile Düzce Müftülüğünün 29 Nisan 2011 tarihli ve “İşçi ve İşverenin Sorumlulukları” başlıklı hutbesinde “*İşyeri işçi için ekmek kapısıdır. Çalışanın geçimi bu ekmek kapsına bağlıdır, işi gereğinden fazla yavaşlatmak veya işyerine zarar vermek, kari ve karlılığı azaltıcı davranışlarda bulunmak çalışana ağır dini mesuliyet altına sokar*” (Çelik, 2022: 545) ifadeleri siyasi iktidarın İSİG ile çalışma yaşamına dair kadercî bakış açısının açık örnekleridir.

Sonuç

İSİG’in salt teknik ve hukuki bir mesele olmadığını daha önce ifade etmiştik. Ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmişliği ile demokratik sosyal bir hukuk devleti yapısının düzeyi tüm üretim ilişkileri ile birlikte, üretimdeki sınıflar ile toplumun diğer kesimlerine yönelik politikaların seyrini de doğrudan etkilemektedir. İnanç ve kültürel faktörlerin gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere bir çok gelişmiş ülkede de İSİG önlemlerin alınmasına ket vurduğu görülmüştür. Bilimsel yaklaşımın dışlanması ve kültürel faktörlerin öne çıkarılması masum bir niyet şeklinde görünmemektedir. İşçi iş kazası geçirmeyi ve meslek hastalıklarına yakalanmayı kendi inancına uygun bir şekilde içselleştirerek kadere vb. bağlayabilir. Sonuç olarak işverenler de bu durumu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilir. İşverenin bu tür yaklaşımları kendi sınıf tavrına da uygun düşmektedir. Literatür kısmında buna dair örnekler aktarılmıştı. Bu elbette mücadele edilmesi ve önlem alınması gereken bir durumdur; ancak burada kritik olan ise bu tür doğa üstü güçlere dair inanç ve dini retoriklerin kamu otoritesini elinde tutan siyasi iktidarların kullanmasıdır. Bunun temel belirleyicisi elbette siyasi iktidarların sahip oldukları ideolojik altyapı ve hedefleridir. Türkiye’de son 21 yıldır kesintisiz iktidarda olan AKP siyasal İslam çizgisindeki muhafazakâr bir parti olarak bu tür kavramları bilinçli bir şekilde kullanmaktadır.

Yukarıda açıklamış olduğumuz veriler çerçevesinde AKP hükümetinin 21 yıllık iktidarında çevre ve toplum sağlığını da birlikte düşünmemiz gereken İSİG’i sermaye lehine düzenlemekten geri durmadığı açıktır. Hatta kapitalizmin İngiltere’de yayılmasında Protestan işçileri rızaya zorlamak için kullanılan püriten ahlakın benzer dini motiflerinin günümüz Türkiye’inde görülmesi AKP’nin dersini iyi çalıştığının işareti olarak okunabilir. Siyasi iktidarın muhafazakar kimliği ve siyasal İslam ideolojisi bir yandan muhafazakar ve dini inançlar temelinde yükselen bir toplum tabanı inşa

ederken diğere yandan da sınıfsal mücadelede egemen sınıflar lehine dini argümanların kullanılmasını zorunlu kılıyor.

İŞİG alanında bilimsel yöntemlerden uzaklaşmak emekçi kitlelerin işten kaynaklı tehlike ve riskleri ile baş başa kalmalarına yol açmakta ve yalnızlaştırmaktadır. Bu, iş kazalarına ve meslek hastalıklarına doğrudan davetiye çıkarma niteliğindedir. Tek bir işçinin dahi bu yönde arka planda var olan inancı tüm İŞİG politikalarını işlevsiz kılabilir. Siyasi iktidarın siyasal İslam ideolojisi bağlamında iş kazalarını çalışanların inançlarına hitap ederek mantığa büründürmesi işçi sınıfının çalışma yaşamındaki tehlikeleri arasına alınması ve bu yönde mücadele edilmesi gereklidir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2016), "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: 'Milletimizin karşısında kim varsa hepsine birden 'hodri meydan' diyoruz", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-milletimizin-karsisinda-kim-varsa-hepsine-birden-hodri-meydan-diyoruz/528332>, (10.05.2023).
- Afolabi, Funmilayo Juliana, de Beer, Paul ve Joke A. Haafkens (2021), "Can Occupational Safety and Health Problems be Prevented or Not? Exploring the Perception of Informal Automobile Artisans in Nigeria", *Safety Science*, (135), s. 1-9, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S092575352030494X?token=395FD4E4FFCFDC6478A81DC3B374CAF992D06F79C61C6552B38C75D1B93115C895BB69BBDF8E81E7E2358AAD9EF22F8F&originRegion=eu-west-1&originCreation=20230506124731>, (04.05.2023).
- Akbulut, Metehan (2022), "Türkiye'de İş Kazaları", <https://www.metehanakbulut.com/turkiye-de-i-s-kazalari.html>, (22.11.2022).
- Allı, Benjamin O. (2008), *Fundamental Principles of Occupational Health and Safety*, (Geneva: International Labour Organization), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_093550.pdf, (15.05.2023).
- Boratav, Korkut (2022), "AKP, Türkiye ve Ekonomik Liberalizm", <https://haber.sol.org.tr/haber/prof-dr-korkut-boratav-ile-soylesi-akp-turkiye-ve-ekonomik-liberalizm-350467>, (24.11.2022).
- Bruning, N. Sue ve Nick Turner(2009), "Healthy and Safe Workplaces: Aspiring to Contributions from Multiple Administrative Disciplines", *Canadian Journal of Administrative*, 26 (1), s. 3-6. DOI: 10.1002/CJAS.94, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/cjas.94>, (28.04.2023).

- Coşkun, İbrahim (2016), “Trafikte Tedbirsizliği ve Kural İhlallerini Meşrulaştıran Kader ve Tevekkül Anlayışları”, *Din ve Trafik*, C. 1, s. 151-172. (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), https://isamveri.org/pdfdrgr/D254447/2016/2016_COSKUNI.pdf (10.05.2023).
- Çelik, Aziz (2022), *Akp'nin 20 Yılında Emeğin Halleri: Despotik Emek Rejimi Üstüne Yazılar* (2002-2022), https://www.researchgate.net/publication/365097756_AKP%27nin_20_Yilinda_Emegin_Halleri-Despotik_Emek_Rejimi_Ustune_Yazilar_2002-2022_TAM_METIN-ACIK_ERISIM (05.12.2022)
- ÇSGB (2005), *T.C. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi (2006-2008)*, https://www.csgeb.gov.tr/medias/3902/politika_belgesi_tr_2006_2008.pdf (05.12.2022)
- ÇSGB (2014), *Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi - III ve Eylem Planı 2014-2018*, https://www.csgeb.gov.tr/medias/3905/politika_belgesi_tr_2014_2018.pdf (05.12.2022)
- Çulhaoğlu, Metin (2010), “AKP'nin Yürüdüğü Yer: Bir Model ve Açıklama Denemesi”, *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal –Muhafazakar İttifak, Sümer, Çağdaş ve Fatih Yaşlı (Der.)*, (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları), s. 225-236.
- Demir, Adullah ve Ali Öz (2018), “Teolojik Açından İş Kazalarının İncelenmesi”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (14), s. 189-197, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/579763>, (10.05.2023).
- Eakin, Joan M., Champoux, Daniele ve Ellen MacEachen (2010), “Health and Safety in Small Workplaces: Refocusing Upstream”, *Canadian Public Health*, (101) (Suppl 1), s. 29-33. <https://doi.org/10.1007/BF03403843>
- Ergör, Alp (2022), “Temel İş Sağlığı Hizmetleri (TİSH) kavramını tanımlamak hizmet sunumunu anlamayı kolaylaştırabilir”, <https://saglik2023.org/blog/temel-is-sagligi-hizmetleri-tish-kavramini-tanimlamak-hizmet-sunumunu-anlamayi-kolaylastirabilir>, (30.11.2022)
- Fişek, Ali Gürhan (1995), “Çok-Bilimli Eksende İşçi Sağlığı İş Güvenliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50 (3), s. 167-172, DOI: 10.1501/SBFder_0000001846.
- Fişek, Ali Gürhan (2009), “Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi: Ulusal Eylem Planı”, <https://fisek.org.tr/kurum-kimligi/birliktelikler/ulusal-is-sagligi-guvenligi-konseyi/ulusal-eylem-plani/#2006>, (02.12.2022)
- Fişek, Ali Gürhan (2013), “Çalışma Yaşamında Sağlık, Güvenlik ve Çevre İçin İnsan Odaklı Yaklaşım”, *Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Verimlilik*

Genel Mùdùrlùėù IV. Verimlilik Kongresi, <https://gurhan.fisek.net/calisma-yasaminda-saglik-guvenlik-ve-cevre-icin-insan-odakli-yaklasim-2/#ref5>, (11.05.2023).

FiŖek, Ali Gùrhan (2014), ÇalıŖma YaŖamında Sağlık Guvenlik, (Ankara: FiŖek Enstitùsù ÇalıŖan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfi Yayını, No:1-2,).

Gibb, Alistair, Haslam, Roger, Gyi, Diane, Hide, Sophie, ve Roy Duff (2006), "What Causes Accidents?", Civil Engineering, (159), s. 46-50.

Guldenmund, Frank W. (2000), "The Nature of Safety Culture: A Review of theory and Research", Safety Science, 34 (1), s. 215-257, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S092575350000014X?via%3Dihub>, (10.05.2023).

Gùrcanlı, Gùrkan Emre (2016), "İŖçi Sağlığı ve İŖ Guvenliėinde Omurgayı Oturtmak", DİSKİSG, (1), s. 7-26.

Hasle, Peter, Kines, Pete ve Lars Peter Andersen (2009), "Small Enterprise Owners' Accident Causation Attribution and Prevention", Safety Science, 47, s. 9-19, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0925753507001890>, (13.04.2023)

Heinrich, William Herbert (1930), "Industrial Accidents and Safety", Monthly Review, United States Department of Labor (USA: Washington).

Heinrich, William Herbert (1959), Industrial Accidents Prevention: a Scientific Approach, 4th Ed., (New York: McGraw Hill)

Hisarcıklıoğlu, Rifat (2018), "Umutsuzluğa Prim Vermeyeceğiz", <https://www.dunya.com/ekonomi/hisarciklioglu-umutsuzluga-prim-vermeyecegiz-haberi-415813> (05.12.2022).

<https://haber.sol.org.tr> (2014), "Erdoğan: Bu İŖin Fitratında Var", <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/erdogan-bu-isin-fitratinda-var-haberi-92417>, (06.12.2022)

<https://www.cumhuriyet.com.tr> (2022), "Bartın'da 'Kader planına inanmıŖ insanlarız, bunlar her zaman olacaktır' diyen Erdoğan'a çok sert tepki", <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/bartinda-kader-planina-inanmis-insanlariz-bunlar-her-zaman-olacaktır-diye-erdogana-cok-sert-tepki-1992648> (10.05.2023)

<https://www.evrensel.net>, (2022), "Erdoğan'dan İtiraf: OHALLe Grevlere Mùsaade Etmiyoruz" <https://www.evrensel.net/haber/326078/erdogandan-itaraf-ohalle-grevlere-musaade-etmiyoruz>, (24.11.2022)

- Idubor, Enaruna Ehimwenma ve Michael D. Aisomoje (2013), “An Exploration Of Health And Safety Management Issues In Nigeria’s Effort To Industrialize” *European Scientific Journal*, 9 (12), s. 154-169, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=664e344372b2faaa1f76827cc00e7c4cbcc04b07>, (09.05.2023).
- ILO (1981), 155 No’lu İş Sağlığı ve güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşmesi, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377299/lang--tr/index.htm, (15.05.2023).
- ILO (2015), “ILO Standards On OSH”, https://www.ilo.org/legacy/english/osh/en/story_content/external_files/fs_st_1-ILO_4_en.pdf, (15.05.2023).
- İSİG (2023), “2023 yılının İlk Dört Ayında 585, AKP’li Yıllarda en az 31 bin 131 işçi Hayatını Kaybetti”, <https://www.isigmeclisi.org/20863-2023-yilinin-ilk-dort-ayinda-585-akp-li-yillarda-en-az-31-bin-131-isc>, (14.05.2023)
- Kara, İsmail (2004), “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Geçerlilik Değeri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –İslamcılık- Cilt: 6, (İstanbul: İletişim Yayınları)*, s. 34-47.
- Karadoğan, E. (2019), *Liman İşçilerinin Sağlığı ve Güvenliği*, (Ankara: Siyasal Kitabevi).
- Korkmaz, Esfender (2021), “Siyasal İslam ve Muhafazakarlık”, <https://www.esfenderkorkmaz.com/siyasal-islam-ve-muhafazakarlik/>, (15.06.2023)
- Loosemore, M. (1998), “Psychology of Accident Prevention in the Construction Industry”, *Journal of Management in Engineering*, 13 (3), s. 50-56.
- Lyneis, John ve Stuart Madnick (2008), “Preventing Accidents and Building a Culture of Safety: Insights from a Simulation Model”. Working paper CISL # 2008-03. <http://web.mit.edu/smadnick/www/wp/2008-03.pdf>, (10.05.2023).
- Petersen, D. (1996), *Human Error Reduction and Safety Management*, (New York: International Thompson Publishing).
- Roy, Oliver (1995), *Siyasal İslam’ın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Roy, Oliver (2010), *İslam’a Karşı Laiklik*, (Çev. Ender Bedisel), (İstanbul: Agora Kitaplığı).
- Saif, Mohammed (2021), “İslam Tartışmalarının Yeni Hayaleti: ‘Siyasal İslam’”, <https://perspektif.eu/2021/06/01/islam-tartismalarinin-yeni-hayaleti-siyasal-islam/> (17.05.2023).

- Serin, Mustafa, Taştan, Abdulvahap ve Asım Ayten (2022), "Trafikte Sùrùcù Davranışı ve Dindarlık İlişkisi: Kayseri Örneği", Erciyes Akademi, s. 186-212, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2190422>, (10.05.2023).
- SGK, (2014), SGK İstatistik Yıllıkları: 2013, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>, (15.06.2023)
- Sùmer, Nebi (2002), "Trafik Kazalarında Sosyal Psikolojik Etmenler: Sùrùcù Davranışları, Becerileri Ve Sosyal Politik Çevre", Türk Psikoloji Yazıları, 5, s. 1-36, <http://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy130199612002000m000210.pdf>, (10.05.2023)
- Taşyùrek, Mustafa (2018), "İş Kazalarının Çoğunluğu Kaza Geçiren İnsanların Hatasından mı Olur?", Çalışma Ortamı, s. 8-12.
- Umeokafor, Nnedinma, Umeadi, Boniface B.N. ve Jones, Keith (2014), "Compliance with occupational safety and health regulations: A review of Nigeria's construction industry", 3rd International Conference on Infrastructure Development in Africa (ICIDA), s. 70-84, https://pure.manchester.ac.uk/ws/portalfiles/portal/207068205/OAE_ICIDA_2014_Conference_proceedings_copy.pdf, (02.05.2023).
- Wu, Yue, Schwebel, David C., Hu, Guoqing, (2018), "Disparities in unintentional occupational injury mortality between high-income countries and low-and middle-income countries: 1990–2016", International Journal of Environmental Environmental Research And Public Health, 15 (10), 2296, s. 2-11, <https://www.mdpi.com/1660-4601/15/10/2296> (06.05:2023).
- Yılkın, Nagihan (2022), "Acı hatırlatma! Kozlu faciasının kusurlusu Türkiye Tařkùmrù Kurumu'nun başında", <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/aci-hatirlatma-kozlu-faciasinin-kusurlusu-turkiye-taskomuru-kurumunun-basinda-1992403> (29.11.2022).
- Yılmaz, Fatih (2014), "Soma Ekseninde Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme", Yarın, (42), s. 40-48, (İzmir: Egiad Yayını), <https://30yil.egiad.org.tr/yarin-dergisi-sayi-42/>, (11.05.2023).

Araştırma Makalesi:

**6360 SAYILI KANUNUN GETİRDİĞİ YENİ BÜYÜKŞEHİR
YÖNETİMİ MODELİNDE BELEDİYELERİN TARIM VE
HAYVANCILIĞI DESTEKLEME GÖREVLERİ VE
MEVCUT FAALİYETLERİ HAKKINDA
KIRSAL ALANDA YAŞAYAN HALKIN
MEMNUNİYET DÜZEYİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA: ANKARA ÖRNEĞİ**

Filiz AYDIN KOÇ¹

Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN²

Öz

Türkiye’de, yerel yönetimlerle ilgili değişen mevzuat hem yerel yöneticilerin hem de yöre halkının ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilerken, bu etkilerin çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. 2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun getirdiği yeni büyükşehir yönetimi modeli ile büyükşehir belediyesi sınırını il ve ilçe belediyesi sınırını ilçe mülki idare sınırına genişletirken, yerel yönetim kademe ve birim sayısını azaltmış; özellikle il özel idaresinin ve köylerin kapatılmasıyla kırsal alanda yaşayan halkı değişen mevzuata uyum sağlamaya zorlamış, tarım ve hayvancılıkla uğraşan küçük ölçekli üreticilerin sorunlarını artırmıştır. Bu makale, 6360 sayılı Kanun çerçevesinde büyükşehir ve ilçe belediyelerinin tarım ve hayvancılığı destekleme görevleri ile yürüttükleri faaliyetler hakkında kırsal alanda yaşayan halkın memnuniyet düzeyini tespit etmek amacıyla Ankara örneğinde yürütülen bir alan araştırması sonuçlarına dayanmaktadır. Araştırmada, Kanunun içeriği ve uygulaması mahallenin ilçe merkezine

¹ Hacettepe Üniversitesi SBKY Kamu Yönetimi Programı Doktora Öğrencisi, filizaydinkoc@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-5345-5891.

² Hacettepe Üniversitesi SBKY Bölümü Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Yerel Yönetimler Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, omur@hacettepe.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9851-2618.

uzaklığı, orman mahallesi olup olmaması, yer aldığı ilçenin gelişmişlik düzeyi ve yöre halkının kırsal alanda (sürekli, mevsimlik veya hafta sonu) yaşama süreklilikleri açısından da değerlendirilmiştir. Nihai olarak değişimin, yöre halkının tarım ve hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca uzaklık, yaşama sürekliliği ve gelişmişlik kriterlerine göre yöre halkının beklenti ve talepleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım ve hayvancılık, belediye, kırsal mahalle, 6360 sayılı Kanun, Ankara.

A RESEARCH ON THE SATISFACTON LEVEL OF THE PEOPLE LIVING IN RURAL AREA ABOUT THE AGRICULTURE AND LIVESTOCK SUPPORT DUTIES AND PRESENT ACTIVITIES OF MUNICIPALITIES IN THE NEW METROPOLITAN ADMINISTRATION MODEL BROUGHT BY THE LAW NO. 6360: THE CASE OF ANKARA

Abstract

In Turkey, the changing legislation on local governments directly affects the economic activities of both local administrators and local people, and requires a multidimensional approach to these effects. While the Law dated 2012 and numbered 6360 expanded the metropolitan municipality border to the provincial border and the district municipality borders to the district border, it reduced the number of local government levels and units, forced the local people living in rural areas to adapt to the changing legislation particularly with the abolishment of local provincial administration and villages, and increased the problems of small-scale producers dealing with agriculture and livestock breeding. This article is based on a field study conducted in the case of Ankara in order to determine the satisfaction level of the people living in rural are about the agriculture and livestock support duties and present activities of municipalities within the framework of Law No. 6360. In the research, the content and implementation of the Law have been evaluated in terms of the distance of the neighbourhood to the district center, whether it is a forest neighborhood, the level of development of the districts they are located in, and the living durations of the local people (permanently, seasonally or on the weekend) in the rural area. Finally, it has been determined that the change has negatively affected the agricultural and livestock activities of the local people. In addition, significant differences have been determined between the expectations and demands of the local people

according to the criteria of distance, living durations in rural area and development level.

Keywords: Agriculture and Livestock, Municipality, Rural Neighbourhood, Law No. 6360, Ankara.

Giriş

Türkiye’de büyükşehir belediyesi modeli kırk yıla yakın süre içinde üç aşamadan geçerek bugünkü halini almıştır. İlk aşamada 1984 tarih ve 3030 sayılı Kanun ile “iki kademeli büyükşehir yönetim modeli” kurulmuş; ikinci aşamada 2004 tarih ve 5216 sayılı Kanun ile İstanbul ve Kocaeli için il düzeyinde büyükşehir modeli ve 14 büyükşehirde 20-30-50 km yarıçaplı alanlarda “genişletilmiş büyükşehir modeli” ortaya konulmuştur. Üçüncü aşamada ise 2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun³ ile İstanbul ve Kocaeli modeli geliştirilerek toplam 30 ilde bu kez il özel idaresi olmayan, köyü ve beldesi bulunmayan “il mülki sınır ölçeğinde büyükşehir modeli” uygulamaya konulmuştur. 3030 sayılı Kanun metropoliten kentler için, 5216 sayılı Kanun metropoliten alanlar için geliştirilmişken, 6360 sayılı Kanun ile mülki idare sınırları esaslı bir büyükşehir yönetim modelini getirmiştir.

Genel Gerekçesi iki temel üzerine inşa edilen 6360 sayılı Kanun ile hizmet sunumu bakımından daha etkili ve verimli bir yönetsel yapının inşa edileceği ve bu yapının demokratik hayata katılımı sağlayacağı ifade edilmiştir. Geniş ölçekli planlama politikalarının uygulanması, imar bütünlüğünün sağlanması, teknolojiden yararlanılması, nitelikli teknik personelin istihdam edilmesi ile verimliliğin artması, etkin kaynak kullanımı ve bölüşümünün sağlanmasına katkı yeni yapıdan beklenen olumlu gelişmeler olarak Kanunun Genel Gerekçesinde yer almaktadır (TBMM, 2012). Kanun, il çapında faaliyet gösterecek büyükşehir belediyeleri ve ilçe çapında faaliyet

³ 06.12.2012 tarihinde Resmi Gazete’ de yayımlanan On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair 6360 sayılı Kanun’a 14.3.2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanunun 1 inci maddesiyle, bu Kanunun başlığında yer alan “on üç” ibaresi “on dört” olarak, “yirmi altı” ibaresi “yirmi yedi” olarak değiştirilmiş ve 1 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Muğla,” ibaresinden sonra gelmek üzere “Ordu,” ibaresi eklenerek toplam büyükşehir belediyesi 29’dan 30’a çıkarılmıştır. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> (10.10.2022). Bu yasal düzenlemelerle yeni büyükşehir yönetim modelinde ilk kademe belediyesi statüsüne son verilmiş ve ülke genelindeki 30 büyükşehir belediyesi sınırları içerisindeki tüm ilçe belediyeleri büyükşehir ilçe belediyesi statüsüne kavuşturulmuş, ilçe belediyesi sayısı da böylece 143’den 519’a çıkarılmıştır.

gösterecek ilçe belediyeleri için ölçek ekonomisi, optimum hizmet alanı, mali kaynak planlaması, kaynakların ekonomik, etkin ve etkili kullanımı ve koordinasyon gibi konularda küçük ölçekli yerel yönetim birimlerinin yetersizliğinden kaynaklanan sorunlara da çözüm üretmeyi hedeflemektedir.

Görüldüğü gibi 6360 sayılı Kanunun en genel amacının, bütünlüklü hizmet sunarak kaynak israfını azaltmak, etkililiği ve verimliliği yakalayabilmek olduğu ifade edilmektedir. Bütüncül bakış açısı özellikle büyük ölçekli hizmetlerde; yani, büyük ölçekli plan yapabilme, büyükşehir belediyesi imkanı ile sanayi, çevre ve ulaşım gibi sorunları çözebilme, imar ve planlama bütünlüğünü sağlama gibi konularda avantaj yaratabilecektir. Ancak bu hususların yerel yönetim deneyimi bağlamında tartışmaya açık yanlarının olduğu da belirtilmektedir (Zengin, 2014: 96).

Sadioğlu vd. de, 6360 Kanunun amacının bir yandan il ölçeğinde daha etkin ve verimli hizmet sunumunu gerçekleştirirken, diğer yandan büyükşehir ve ilçe belediyeleri aracılığıyla kentsel ve kırsal ihtiyaçları karşılayabilmek olduğunu belirtmektedirler (Sadioğlu vd., 2015: 82). Bununla birlikte 6360 sayılı Kanun hem amacı ve içeriği hem de uygulanması bakımından üzerinde en fazla tartışılan, olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde çok sayıda akademik ve uygulamacının görüş beyan ettiği bir yasal düzenleme olarak Türk yerel yönetim tarihinde yerini almıştır (Bölük ve Ömürgönülşen, 2020).

6360 sayılı Kanun kentsel alan yönetiminde olduğu kadar kırsal alanın yönetiminde de hem büyükşehir hem de ilçe belediyeleri açısından doğrudan ve önemli etkiler yaratmıştır. Bunlardan bazıları; kırsal alanın tüzel kişilik açısından siyasal ve yönetsel temsil gücünü zayıflatması, yerel hizmet sunumunda hizmetin türüne göre kentsel ya da kırsal nüfus aleyhine değişiklik yaratması ve ilçe belediyelerini büyük ölçüde işlevsizleştirmesidir. Özellikle büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında devredilebilir ve ortak sorumluluğu gerektiren hizmetlerin (sosyal yardım, zabıta hizmetleri, yol yapımı vd.) varlığı nedeniyle uzak mesafelerdeki mahallelere hizmet götürülürken ciddi bir koordinasyona ihtiyaç olduğu aşikardır. Güler'in eleştirel bir bakış açısıyla vurguladığı gibi Kanun, yerel yönetim birimlerinin sayısal fazlalığı nedeni ile ortaya çıkan kaynak israfını önlemeyi, optimal büyüklük için hizmet üretimini, hizmetlerin geniş ölçekte ve tek merkezden üretimini sağlayarak ölçek ekonomileri yaklaşımını hayata geçirmeyi amaçlamıştır (Güler, 2012: 1). Diğer yandan ölçek bazında ve yönetsel bazda etkinlik sağlamak üzere hayata geçirilen yasal değişikliklerin geçmiş demokrasi deneyimini zedelediği

gibi yöre halkının yerel yönetimlerle olan ilişkisine de zarar verdiği tespiti de yapılmıştır (Sadioğlu vd., 2017: 4).

6360 sayılı Kanun Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimlerinden itibaren son sekiz yıldır uygulanan ve kırsal mahallelerde yaşayan vatandaşlar tarafından çarpıcı etkileri hissedilen bir düzenleme olma özelliği ile halen politika yapıcılarını, yürütücülerini ve bilim insanlarını tarafından tartışılmakta ve yeni düzenlemelerle kırsal alana uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. 6360 sayılı Kanunun etkileri sadece vatandaş düzeyinde olmamış, ilgili kurum ve kuruluşlar da bundan nasiplerini almıştır. Geçmişte il özel idarelerinin yürüttüğü hizmetlerin önemli bir kısmı ilçe belediyesi ve büyükşehir belediye sistemine devredilmiş ve bu kurumları da yeniden yapılanma sürecine sokarak hizmet alanlarının genişlemesine neden olmuştur.

Makaleye konu olan alan araştırması, 2014 yılı itibarı ile köyden ve belde belediyesinden mahalleye dönüşen yerleşim yerlerinde yaşayan halkı ve muhtarları kapsamaktadır. Genelde 6360 sayılı Kanunun getirdiği sistemle ilgili, özelden ise yöre halkının tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile ilgili olarak yaşadıkları sorunları ve talepleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, 6360 sayılı Kanunun uygulamasının ve yarattığı etkilerin büyükşehir belediyesinin nüfusuna, coğrafyasına ve ekonomik durumuna olduğu kadar, kırsal mahallenin ilçe merkezine uzaklığına, orman mahallesi olup olmamasına, yer aldığı ilçenin gelişmişlik düzeyine ve yöre halkının kırsal alanda (sürekli, mevsimlik veya hafta sonu) yaşama sürekliliğine göre değişip değişmediği de belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, kırsal alanda yaşayan vatandaşların tarım ve hayvancılık faaliyetlerini yürütmelerini engelleyen, kısıtlayan, azaltan nedenlere yer verilerek, eski köy-yeni mahallelerin ilçe merkezine uzaklığı, orman mahallesi olma durumu, vatandaşların mahallerde sürekli, mevsimlik ya da hafta sonu yaşama durumlarına ve ilçelerin gelişmişlik düzeylerine göre karşılaştırmalı veriler analiz edilecektir. Nihai olarak, literatür ve alan araştırması bulgularından yola çıkılarak kırsal alanda yaşayan halkın tarım ve hayvancılık faaliyetlerini yapmasını engelleyen hususlar varsa bunların yeniden değerlendirilerek yasal düzenlemenin kırsal alanın özelliklerine uyumlu hale getirilmesine yönelik önerilerde bulunulacaktır. Makale, sürdürülebilir tarımsal üretim ile tarım ve hayvancılık politikaları açısından yerel düzeydeki karar vericilere ve uygulayıcılara yönelik bazı önerilerle sonlandırılacaktır.

1. 6360 Sayılı Kanunun Getirdiği Değişim ve Erken Etkileri

6360 sayılı Kanunun amacı ve içeriğine yönelik olarak yukarıda ifade edilen genel açıklama ve eleştirilerin ötesinde Kanunun özellikle kırsal alandaki yerel örgütlenme ve yerel hizmetler açısından getirdiği değişim ile bu değişimin özellikle belediyelerin tarım ve hayvancılık hizmetleri ile kırsal alanda yaşayan halkın tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerindeki erken etkileri üzerinde durulmalıdır.

Arıkboğa'nın da belirttiği gibi 6360 sayılı Kanun büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yerel hizmetlerin yürütülmesine yönelik yetki, sorumluluk ve mali kaynakların bölüşümünde büyükşehir belediyesi lehine olmak üzere tek tipçi bir yaklaşım benimsemiştir. Oysaki geniş coğrafi alanlara sahip olan büyükşehirlerde birbirinden oldukça farklı büyüklüklere, nitelik ve kapasitelere sahip ilçeler bulunmaktadır. Ayrıca büyükşehirlerin kırsalında tüzel kişiliği kaldırılan belde belediyeleri ve köylerden dönüşen kırsal mahalleler için özel formüller de düşünülmemiştir. Kırsal mahallelerin yerel ihtiyaçlarının büyükşehir ve ilçe belediyelerince karşılanması öngörülmüştür. Kırsal alanda yer alan mahallelerin tüzel kişiliğinin bulunmaması ve mahalle muhtarının yetkilerinin köy muhtarlarına oranla önemli ölçüde kısıtlı olması belediyeler ile kırsal mahalleler arasında hizmet sunum sürecinde çeşitli işbirliklerinin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Tek tipçi yaklaşım ile kentsel ve kırsal nitelikli mahallelerin aynı hukuki statüye sahip olması hizmet sunumunda önemli farklılıklar yaratmaktadır (Arıkboğa, 2018: 2, 18). Ayrıca, her kırsal mahallenin (eski köyün ve beldenin) de kendine özgü durumuna göre (uzaklık, nüfus, gelişme vb.) değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Gözler, 2013: 20). Kırsal mahallelerin hem büyükşehir modeliyle bütünleşmesini devam ettirebileceği hem de bir ölçüde de olsa özgün koşullarını koruyarak varlığını sürdürebileceği yeni ve farklı bir statüye ihtiyaç vardır (Arıkboğa, 2018: 2, 27-29).

Yeni büyükşehir yönetim modelinin kırsal için getirdiği yapının kimi avantaj ve dezavantajları vardır. Yeni model, bir yandan kır-kent bütünleşmesine katkı yapabilirken, yerel kalkınmayı teşvik edebilir ve kırsal mahallelere çeşitli hizmetlerin ulaşmasını kolaylaştırabilir. Diğer yandan bu değişimle birlikte kırsal mahallelerde yaşayanlar, belediye mevzuatı ve onunla ilişkili mevzuatın kapsamı içine girmiştir. Bu durum tarım ve hayvancılık faaliyetleri, meraların kullanılması, imar gibi konularda çeşitli sorunların doğmasına yol açmıştır. Örneğin kırsal mahallede yaşayanlar, yeni veya ek bir

ahır, samanlık, ambar vs. yapmak istediklerinde, mevcut imar mevzuatına tabi olacaklardır. 6360 sayılı Kanunda kırsal mahallenin hukuki bir tanımı yapılmadığı için hayvancılık konusunda da çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca yeni model, ilçe merkezinden uzakta bulunan kırsal mahalleleri bütünüyle belediyelere bağımlı hale getirmiştir. Örneğin kırsal mahallede yaşayanlar mezarlığa cenazelerini defnedebilmek açısından belediyeye bağımlı haldedirler (Arıkboğa, 2018: 27).

Bu gibi nedenlerle yeni büyükşehir yönetim modelinde kırsal mahallelerle ilgili ilave bazı düzenlemelerin yapılması faydalı olacaktır. Örneğin Arıkboğa, kırsal mahallelere 6360 sayılı Kanun çerçevesinde belediyelerin bugünkü geniş mülki sınırları içinde kalmaya devam ederek bir ölçüde kendi varlıklarını koruyabileceği yeni bir statü verilebileceğini ifade etmektedir. Burada önerilen statü köy gibi bir yerel yönetim statüsü olmayıp, yerel yönetim altı bir statü olacaktır. Mahalle muhtarlığının kırsalda tüzel kişiliğe sahip halidir. Daha açık bir ifadeyle kırsal mahalleye kaynağını yasadan alan bir tüzel kişilik ve mahalle muhtarlıklarına ilave bazı yetkiler verilebilir; bu alanlarda yaşayanlara imar bakımından çeşitli kolaylıklar ve belediyeler ile kırsal mahalle yönetimi arasında kurumsal işbirliği imkanı sağlanabilir. Bu yeni statü, ilçe merkezine belirli bir mesafedeki (Örn. 10 km'den daha uzak) kırsal mahalleler için düşünülebilir. Kırsal mahallenin bu veya benzeri şekilde hukuki olarak tanımlanması, tarım ve hayvancılık, imar, meralar vb. konularda bu mahallere özgü düzenlemeler yapılmasını kolaylaştıracaktır. Yine bu tür bir tüzel kişilik, kırsal mahallelere mal edinebilme, personel istihdam edebilme (bekçi, korucu vs.), küçük bakım-onarım işleri için bütçe oluşturabilme, borç-alacak ilişkisi içine girebilme, özel ve tüzel kişilerle çeşitli işbirlikleri yapabilme gibi imkanlar sağlayabilecektir. Belediye ve mahalle muhtarlığı mevzuatı ve diğer ilgili mevzuatta bu yeni statüye uygun değişiklikler yapılabilir (Arıkboğa, 2018: 27-28).

Kırsal mahallelere tüzel kişilik verilmesinin yanı sıra kırsal mahalle yönetimini güçlendirici ilave bazı düzenlemelerin yapılması da yararlı olacaktır. Arıkboğa, kırsal mahalle yönetimine, köy yönetiminde olan bazı yetkilerin geri verilebileceğini ifade etmektedir. Kırsal mahallelere mezarlık ve cenaze hizmetleri başta olmak üzere çeşitli konularda bazı inisiyatifler tanınabilir. Ayrıca içme suyuyla ilgili bazı yetkiler yetki aktarımı yoluyla kırsal mahallelere verilebilir. Yine yetki aktarımı yoluyla, büyükşehir ve ilçe belediyelerine kırsal mahallelerle çeşitli işbirlikleri yapabilme imkanı sağlanabilir. Örneğin, belediyeler mahalleye götürdükleri bir takım hizmetlerin bu tüzel kişi tarafından sahiplenilmesini ve bakımının yapılmasını isteyebilir, onlara çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere bazı mal, araç ve

gereçler tahsis edebilir ve gerek gördüğü başka konularda onlara yetki aktarabilir (Örn. Gönüllü itfaiyecilik). Yine tarım ve hayvancılık konusunda belediyeler ile kırsal mahalleler söz konusu tüzel kişilik üzerinden çeşitli işbirlikleri yapabilir (Arıkboğa, 2018: 28).

Yukarıda da ifade edildiği üzere 6360 sayılı Kanunun olumlu ve olumsuz etkileri halen politika yapıcılarını, yürütücüleri ve bilim insanları tarafından tartışılmakta ve bazı olumsuz özelliklerine yönelik olarak Kanunda bir takım düzenlemeler yapılma eğilimi görülmektedir. Kırsal mahalle denildiğinde 6360 sayılı Kanunla köy ya da belde belediyesi statüsünden dönüşen, ilçe merkezine uzak yerleşim yerleri akla gelmektedir. 6360 sayılı Kanunla belediyeler sadece kentsel alandan değil kırsal alandan da sorumlu hale gelmiştir. Belediyeler, bu mahallelerin ilçe merkezindeki kentsel nitelikli mahallelerden farkını ifade edebilmek için fiilen bunlara kırsal mahalle adını vermişlerdir. Ancak bu fiili kullanım 16 Ekim 2020 tarih ve 7254 sayılı Kanunla 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na eklenen bir düzenleme ile hukuki zemin kazanmıştır⁴. Bu düzenleme, köy veya belde belediyesinden mahalleye dönüştürülen yerleşim yerlerine belirli şartları sağlaması ve başvuru yapması koşulu ile “kırsal mahalle” olabilme hakkını getirmiştir. Söz konusu düzenlemenin getirdiği kırsal mahalle olabilme kriterleri arasında; sosyo-ekonomik durum, kent merkezine uzaklık, belediye hizmetlerine erişim, yapılaşma durumu yer almaktadır. Kırsal mahalle olabilme için hem ilçe belediye meclisinin hem de büyükşehir belediye meclisinin olumlu kararı da gerekmektedir. Yine bu düzenlemede kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alan ayrımları getirilmiştir. Bu ayrımın ayrıntıları da 15 Nisan 2021 tarih ve 31455 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği’nde⁵ yer almaktadır. Bu Yönetmelik hükümleri, 6360 sayılı Kanun ile mahalleye dönüştürülen köylerde (kırsal mahallelerde) yaşayan vatandaşlar için bazı vergi, harç, katılım payı ve ücretlerde muafiyet veya indirimler bağlamında rahatlatıcı bir düzenleme getirmişse de vatandaşların ekonomik faaliyetlerine ilişkin sorunların çözümünde yeterli olmayacağı yönünde genel bir kanaat mevcuttur.

2004 tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yerel hizmetlerin bölüşümüne yönelik yetki ve sorumluluklar bakımından dörtlü bir tasnif getirmiştir: i) Büyükşehir

⁴ 5216 sayılı Kanun Ek Madde 3, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf> Ek:RG-16/10/2020-7254/10 md.) (01.12.2022).

⁵ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210415-2.htm> (01.12.2022).

belediyesinin tek başına kullanacağı yetki ve sorumluluklar; ii) büyükşehir belediyesinin uhdesinde olan ancak istenirse devredilebilecek yetki ve sorumluluklar; iii) hem büyükşehir belediyesinin hem de ilçe belediyelerinin yetkili oldukları ortak hizmetler; iv) ilçe belediyelerinin tek başına kullanacağı yetki ve sorumluluklar (Arıkboğa, 2015: 202-219). Görüldüğü üzere bazı hizmetlerin yürütülmesi, yetkisi ve sorumluluğu her iki kademedeki belediyelere de verilmiştir. 6360 sayılı Kanunla birlikte büyükşehir belediyesi hizmet sınırlarının il mülki sınırlarına genişlemesinden dolayı “Büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilirler.” hükmü 5216 sayılı Kanuna⁶ eklenmiştir. Böylece, yeni büyükşehir yönetim modelinde tarım ve hayvancılığı desteklemek her iki kademedeki belediyenin sorumluluğundadır (Zengin, 2014: 13). Bu makalenin temel konusunu oluşturan kırsal kalkınmaya yönelik tarım ve hayvancılığı destekleme hizmet ve faaliyetleri de büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerinin ortak sorumluluğuna girmektedir.

Kırsal kalkınmanın en temel ekonomik faaliyetinin tarım olduğu ülkelerde, küçük ölçekli üretim yapanların sorunlarının çözümü için politika üretmek artık yerel yöneticilerin de sorunu haline gelmiştir (WWF, 2014: 32-34). Ancak, yerel yönetimlerin mevzuat, işleyiş ve kaynak açısından bu sorunu çözme kapasite ve yetenekleri sorgulanabilir. Güler de kırsal yerleşmelerin kentsel yerleşmeden coğrafi ve ekonomik açıdan ayrılması sebebiyle belediye mevzuatı çerçevesinde yönetilemeyeceği gibi belediyelerin de hayvancılık sektörünü yönetebilecek yetki ve kapasitesinin olmadığını vurgulamaktadır (Güler, 2012: 4-5).

Türkiye’de son dönemde büyükşehir belediyesi mevzuatında yaşanan değişiminin yerel yöneticiler ve hane halkları üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlayan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülen *Yerel Yönetim Reformu Projesi (LAR III), Final Etki Değerlendirme Raporu’nda*, kırsal alandaki tarım ve hayvancılıkla ilgili konular olumsuz değerlendirmeler arasında yer alırken, belediyelerin söz konusu hizmetlerle ilgili yöntem ve uygulama biçimlerini henüz yerleştiremediği vurgulanmaktadır. Belediyelerin kentsel hizmet sunumuna daha fazla odaklı olmaları nedeniyle tarım ve hayvancılık hizmetlerine yeteri kadar destek veremedikleri, uyum sorunu yaşadıkları ve bu hizmetleri ek bir uğraş alanı olarak gördükleri tespit edilen hususlar arasında yer almaktadır. Raporda, tarım ve hayvancılık hizmetleriyle ilgili yetki ya da görevlendirme tanımlarının geniş ve açık uçlu olması nedeniyle 6360 sayılı Kanunda yeniden

⁶ Ek fıkra: 12/11/2012-6360/7 md. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf> (30.11.2022).

sınırlama, tanımlama yapılabileceği gibi Kanunun mevcut haliyle esnek kalmasının da belediyeler arasında imkan ve ihtiyaca göre koordinasyon yapabilme imkanı tanıyabileceği görüşlerine yer verilmektedir. Rapor nihai ve en yaygın görüş olarak 30 büyükşehirde uygulanan bu mevcut modelin eksiklikleri ve aksaklıklarının giderilmesinden sonra diğer illere de uygulanabileceği sonucunu paylaşmaktadır (*LAR III, Final Etki Değerlendirme Raporu*, 2020: 6-8-10-65). Rapora yöneltilebilecek en temel eleştiri büyükşehir belediyesi sisteminde zamanla oluşan değişimi toptancı bir şekilde değerlendirilmesi olabilir. 5216 sayılı Kanunla 20-30-50 km yarıçaplı alanlarda “genişletilmiş büyükşehir modeli” ile mahalleye dönüşen köyler, zamanla genişleyen şehirle neredeyse birleşmiş ve ilçe merkezine en yakın mahallelerdir. Burada yaşayanlar için bu değişim çok yerinde olmuştur. Ancak 6360 sayılı Kanun ile 50 km ve daha uzak mesafelerdeki köylerden dönüşen mahallelerde yaşayanlar için sonuçlar çok farklıdır ki bu sonuçlara yaptığımız alan araştırmasında değinilmiştir.

Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda da idareler arasında yetki paylaşımının net olarak yapılmadığı ve buna bağlı sorunlar yaşanan alanlar arasında tarım ve hayvancılık hizmetleri ve kırsal kalkınma hizmetlerinin de yer aldığı ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 88).

Orman, mera, otlak, yaylak, verimli tarım alanları gibi doğal alanların büyükşehirlerin kırsalında yer alması nedeniyle 6360 sayılı Kanunla köye ait ortak alanların ilçe belediyesine veya farklı kamu kurumlarına devredilmesiyle yöre halkının dışında kullanıma açılmasının, satılmasının, hobi bahçesine dönüştürülmesinin ya da tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının çevresel olarak olumsuz etkiler yaratacağı da belirtilmektedir (Duru, 2015: 28-29).

6360 sayılı Kanun ile kırsal alanda yaşayanların tarım ve hayvancılık faaliyetleri de dahil olmak üzere orman köylülerinin sorunları da artık ilçe ve büyükşehir belediyelerinin görev alanına dahil olmuştur (Duru, 2015: 28). Ankara İlinin 6360 sayılı Kanun öncesindeki (şu an da bu mahalleler, orman mahallesidirler) toplam köy sayısının %54,7'sinin orman (orman içi ve orman bitişiği) mahallesi olduğu göz önüne alınırsa yaşanan değişimleri hem orman mahalleleri hem de diğer kırsal mahalleler açısından birlikte değerlendirmek gerekmektedir. 5216 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemelerde orman köyleri ayrı düzenlenmiş, orman köy tüzel kişiliği kabul edilerek, imar açısından da

büyükşehir belediye mücavir alanında sayılmıştır (Muratoğlu, 2015: 77). Ancak 6360 sayılı Kanunda orman mahallesi ile ilgili hiçbir düzenleme yapılmamış, diğer mahallelerle aynı konumda tutulmuştur.

Orman mahallelerinde yaşayanlar sosyo-ekonomik olarak yerinde kalkındırmak, yaşam kalitelerini iyileştirmek, refah seviyelerini yükseltmek, ormanlara muhtemel baskıyı azaltmak ve şehir merkezine göçü engellemek amacıyla üretilen politikaların daha sağlıklı belirlenebilmesi için 6831 sayılı Orman Kanunu'nun⁷ vatandaşlara vermiş olduğu haklar ve yükümlülükler çerçevesinde köylerin ormanla ilişkileri düzenlenmektedir. Bu bağlamda Orman ve Köy İlişkileri Dairesi Başkanlığı'nın (ORKÖY) kredi ve hibe destekleri ferdi ya da tarımsal kalkınma kooperatifleri kredi desteği⁸ şeklinde verilmektedir. ORKÖY'ün bu mahalleri desteklemesinde 6360 sayılı Kanundan kaynaklanan bir hukuki değişiklik olmamıştır⁹.

6360 sayılı Kanunla büyükşehir belediyelerine tarım ve hayvancılık ile ilgili verilen görev ve tanınan yetkiler konusundaki tartışma devam etmekle birlikte büyükşehir belediyelerinin kırsal alanda vatandaşlara sebze fidesi, fidan, küçükbaş hayvan, vb. dağıtırken, kırsal kesimin ürettiği ürünlerin satışını arttırmak için bir takım kooperatiflerin kurulmasını da desteklemektedir (Eken ve Ömürgönülşen, 2022).

Ülkemizde Cumhuriyet Dönemi öncesine de dayanan, tarımsal kalkınmayı amaçlayan ve demokratik örgütlenmenin yereldeki en önemli unsurlarından olan kooperatifçilik deneyimi, geçmişten bugüne bir takım iyi uygulama örneklerine sahip olsa da ne yazık ki kırsal kalkınmaya önemli bir katkısı olamamıştır. Bunun nedenleri arasında; üyelerle birlikte başarılı profesyonel bir kooperatif yönetiminin olmaması, genç ve eğitimli çiftçilerin geliştirilememesi, kooperatif kurma süreçlerinin kolaylığı, işleyiş sürecindeki sorunlar, finansal problemler ve denetim gibi sebepler vardır. Bu sebeplerle mevcut kooperatif deneyimlerinin birçoğu başarılı olamamış ve vatandaşların

⁷ <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/orman-kanunu-6831> (10.10.2022)

⁸ Bu destekler; dış cephe mantolama, kat kalorifer sistemi, güneş enerjisinden su ısıtma, dam örtülüğü, plastik sera, küçük ve küçükbaş hayvancılık (süt ve besi koyuncululuğu, sığırcılığı), seracılık meyvecilik, bağcılık, fenni arıcılık, kültür mantarcılığı, tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği (sumak), ev hanımlarına mikro kredi, traktör, tambur, motorlu testere vb. Projeler, iş makinaları, süt toplama tesisi, mandıra tesisi, zeytin salamura işleme tesisi, soğuk hava deposu tesisi, kereste tesisi, kekik defne işleme tesisi desteğidir

⁹ "Orman köyü veya orman köylüsüne tanınan hak, sorumluluk ve imtiyazlardan istifade eden kasaba iken; 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun ile 20.02.2014 tarihli 6525 Sayılı Kanun kapsamında mahalleye dönüşen yerler, büyükşehir belediyesi kapsamında olmayan yerlerdeki köy ve kasabalarla aynı hak, sorumluluk ve imtiyazlardan faydalanmaya devam ederler." (6831 Sayılı Kanun Ek Madde 17/ Ek: 19.04.2018-7139/17.Md.).

kooperatiflere güvenini ve katılma isteğini azaltmıştır. Durum böyle olsa da ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik açısından ilçe belediyelerinin koordinasyonunda, valilik, büyükşehir belediyeleri, tarım müdürlüğü gibi paydaşlarla birlikte kooperatif girişimciliği desteklenmelidir (Sadioğlu vd., 2019: 641)

2. Alan Araştırmasının Yöntemi

Bu makalede, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı Doktora tez çalışması kapsamında Temmuz 2022 tarihinde Ankara İli genelinde yürütülen “Yeni Büyükşehir Yönetim Modelinde İlçe Belediyelerinin Hizmet Sunumlarına İlişkin Vatandaş Memnuniyet Düzeyini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara Örneği” konulu alan araştırmasının, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ilişkin bazı temel bulgularına yer verilmiştir. Alan Araştırması Ankara İlinin 9 ilçesinde (Akyurt, Kazan, Polatlı, Ayaş, Çubuk, Nallıhan, Kalecik, Çamlıdere, Bala) 380 kişi ile yüz yüze anket yapılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca her bir ilçeden en az iki muhtar olmak üzere toplam 19 muhtarla yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Örnekleme sayısı, %5 Tip-1 hata ve %80 güç ile 3 grupta beklenen memnuniyet oranlarının %40, 50 ve 60 olması durumunda gereken kişi sayısı en az 363 olarak hesaplanmıştır (Effect size: 0,163299). İlçeler, 2012 yılı öncesinde kırsal alana sahip olanlar arasından; ilçe nüfusu, kırsal alan nüfusu, ilçelerin alanı (km²), ilçelerde km² ye düşen nüfus, Ankara şehir merkezine uzaklık (km), 2022 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması¹⁰ skoruna göre 3 gruba ayrılmış ve bu 3 gruptan benzer ilçeler içinden rastgele 9 tanesi seçilmiştir. Örnekleme esas alınan ilçelerin kırsal alan nüfusu, 6360 sayılı Kanun çıkmadan önce yapılan 2009 yılı Mahalli İdareler Genel Seçimleri’ndeki köy ve belde seçmen sayılarının, genel seçmen sayısı içindeki yüzde oranları dikkate alınarak hesaplanmıştır.

İlçeler;

✓ Merkeze yakın, gelişmişlik kademesi 2 olanlar, km²’ye düşen nüfusu fazla olanlar ve kırsal alanı düşük olanlar birinci gruba,

¹⁰ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü (2022) <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf> (07.01.2023) .

✓ Merkeze orta yakınlıkta, gelişmişlik kademesi 3 olanlar, km²'ye düşen nüfusu orta olanlar ve kırsal alanı orta büyüklükte olanlar ikinci gruba,

✓ Merkeze en uzak, gelişmişlik kademesi 4 ve 5 olanlar, km²'ye düşen nüfusu en az olanlar ve kırsal alanı en fazla olanlar üçüncü gruba dahil edilmiştir (Bkz. Tablo 1).

SN	Seçilen İlçeler	2020 Nüfusu	İl Nüfusu içindeki Payı (%)*	2009 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Seçmen Sayısına ¹¹ Göre Köy ve Belde Payı (%)	İlçelerin		Ankara Şehir Merkezine Mesafesi (Km)	2022 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik (SEGE)		2020 Kırsal Alan Nüfusu Tahmini	Örnekleme Oranı (0,0036) (Planlanan Sayı)	Gerçekleşen Sayılar	Grup
					Alanı (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Nüfus		Sıralama Skoru	Kademesi				
1	Akyurt	37.456	0,66	3,0	369	102	29	0,705	2	1135	4	10	Birinci Grup
2	Kazan	12.941	0,23	6,2	547	24	34	1,538	2	802	3	12	
3	Polatlı	126.623	2,24	22,0	3.618	35	72	0,581	2	27857	99	88	
4	Ayaş	13.686	0,24	30,9	1.041	13	46	0,032	3	4229	15	37	İkinci Grup
5	Çubuk	91.142	1,61	8,4	1.198	76	37	0,298	3	7656	28	46	
6	Nallıhan	27.434	0,48	60,9	2.079	13	132	-0,102	3	16707	60	52	Üçüncü Grup
7	Kalecik	56.736	1,00	39,4	1.110	51	51	-0,359	4	22070	81	62	
8	Çamlıdere	8.883	0,16	56,7	782	11	70	-0,526	5	5037	18	30	
9	Bala	25.780	0,46	59,0	1851	14	48	-0,611	5	15210	55	43	
Toplam		400.681								100.703	363	380	

Tablo 1: Örnekleme Seçilen İlçelere Ait Değişken Verileri ile Planlanan ve Gerçekleşen Sayılar

¹¹<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Belde.htm>
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Ilce.htm>
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Koy.htm>
 (01.10.2022).

Ayrıca eski köy-yeni mahalleler üç farklı değişkene göre seçilmiştir (Değişken-1: Bağlı olduğu ilçe merkezine uzaklık, Değişken-2: Eskiden belde belediyesi veya köy statüsünde olma, Değişken-3: Orman mahallesi veya mahalle olma)¹² (Bkz. Tablo 2). İlçelerde uygulanması planlanan anket sayısı da her birime oldukça eşit (her mahalleye ortalama 10 anket olacak şekilde) dağıtılmıştır.

Açıklama	Orman Köyü Sayısı (Orman İçi ve Bitişik)	Diğer Köy Sayısı	Toplam Köy Sayısı (Orman Köyü+Diğer Köy)	Belde Belediyesi Sayısı	Toplam
Ankara	397	287	684	42*	726
Köylerin % Dağılımı	54,7	39,5	94,2	5,8	100
Örneklem Sayıları	199	143	342	21	363
Alanda Gerçekleşen Sayılar	206	137	344	37	380
Alan Gerçekleşme Oranı (%)	54,2	36,1	90,3	9,7	100

Tablo 2: Ankara İlinin 6360 Sayılı Kanun Öncesi Yerleşim Yerlerinin Evren, Örneklem Dağılımı ve Alanda Gerçekleşme Oranları

Kaynak 1: <https://www.tkd.gov.tr> > File > OrmanKoyleri Orman Köyleri Listesi – TKDK (03.10.2022)

Kaynak 2: (Adıgüzel, 2012:161)

*Tablo 2’de yer alan toplam belde belediyesi sayısı

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Belde.htm> linkinde 40 olarak geçmekte ise de Tablo-2’nin erişildiği kaynaktan (Adıgüzel, 2012:161) 42 olduğu görülmektedir. Araştırmanın genel örneklem dağılımına etkisi önemsenmeyecek düzeyde az olması nedeni ile ikinci kaynaktan yer aldığı gibi kullanılmıştır.

Alan araştırması sonucunda, gerçekleşen görüşmeler ilçelerin grup büyüklüklerine, mahalle statü dağılımlarına, Ankara il geneli yaş ve cinsiyet oranlarına uyumlu olarak gerçekleştirilmiştir. Toplam 32 yerleşim yerinde (3 belde belediyesinde-Çayırhan, Oltan, Afşar- ve 29 mahallede) 380 anket ve

¹² Dördüncü bir değişken olarak mahallelerin “kırsal mahalle olup-olmaması” değişkeni belirlenmişse de alan araştırmasının pilot çalışmasında soru sağlıklı çalışmadığı için çıkarılmıştır. Henüz muhtarların hukuki olarak “kırsal mahalle” olma süreci hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı, başvuru süreçlerini başlatanlar olsa da sürecin sonuçlanmadığı ya da henüz başvuru yapmayan muhtarların da olduğu görülmüştür. Ayrıca yerel halk da bu konuda yeterli bilgi sahibi değildir.

19 mülakat yapılmıştır. Nicel veriler istatistiki bir paket programı aracılığıyla analiz edilmiş, nitel verilere ise içerik analizine tabi tutulmuştur.

3. Analiz ve Bulguların Tartışılması

Yürütülen alan araştırması sonucunda elde edilen nicel ve nitel veriler ile bunların analizinden elde edilen sonuçlar “Nicel Veri Analiz Sonuçları” ve “Nitel Veri Analiz Sonuçları” olmak üzere iki ayrı başlık altında aşağıda sunulmuştur.

3.1. Nicel Veri Analiz Sonuçları

Nicel verilerin analizinden elde edilen sonuçlar (frekans ve çapraz tablolar halinde) şu şekilde sunulabilir:

Yıl Aralıkları	Sayı	%
1-15 yıl	46	12,1
6-10 yıl	16	4,2
11-15 yıl	6	1,6
16-25 yıl	24	6,3
25+ yıl	58	15,3
Doğduğumdan beri	230	60,5
Toplam	380	100,0

Tablo 3: Kaç yıldır burada yaşıyorsunuz?

Tablo 3’e göre alan araştırmasına katılanların %60,5’inin doğduğundan itibaren bu yerleşim yerlerinde yaşadığı görülmektedir. %15,3’ünün de 25 yıldan daha fazla süredir bu yerleşim yerlerinde yaşadığı görülürken, bu grubun neredeyse tamamını evlilik nedeniyle gelen kadınlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların %75,8’i geleneksel bağlarla bu yerleşim yerlerine bağlıdır. 1-15 yıldır burada yaşayanlar ise %12,1 oranıyla son yıllarda hafta sonu ve mevsimlik yaşamak için kent merkezinden kırsala gelenlerdeki artışı göstermesi bakımından anlamlıdır.

Durumlar	Sayı	%
Sürekli burada yaşıyorum	259	68,2
Mevsimlik geliyorum	104	27,4
Hafta sonları geliyorum	17	4,5
Toplam	380	100,0

Tablo 4: Sürekli burada mı yaşıyorsunuz?

Tablo 4'e göre alan araştırmasına katılanların %68,2'sinin sürekli olarak bu yerleşim yerlerinde yaşadığı, %27,4'ünün mevsimlik olarak ve %4,5'inin ise sadece hafta sonları gelip yaşadığı görülmektedir. Katılımcıların neredeyse 1/3'nün geçici olarak bu yerleşim yerlerinde yaşaması Tablo 3'deki verilerle de uyumlu olup, kırsalda yaşam biçiminin değiştiğine işaret etmektedir.

Durumlar	Sayı	%
Fikrim Yok	13	3,4
Kesinlikle memnun değilim	52	13,7
Memnun değilim	148	38,9
Ne memnunum ne değilim	68	17,9
Memnunum	92	24,2
Kesinlikle memnunum	7	1,8
Toplam	380	100,0

Tablo 5: Yaşadığınız yerleşim yerinin mahalleye dönüşmesinden memnun musunuz?

Tablo 5'e göre alan araştırmasına katılanların %38,9'u yaşadıkları yerleşim yerinin mahalleye dönüşmesinden memnun olmadığını belirtirken, kesinlikle memnun olmayanların oranı ise %13,7'dir. Toplamda memnun olmayanların oranı %52,6'dır. Katılımcıların yarısından fazlası bu değişiklikten memnun değilken toplamda memnun (memnun ve kesinlikle memnun) olanların oranı ise %26'dır. "Ne memnunum ne değilim" diyenler (%17.9) ise gelecekte hizmetlerin daha iyi ve yeterli olabileceği beklentisi ile kararsızlık içindedirler.

Durumlar		Sayı	%
	Evet	222	60,2
	Hayır	122	33,1
	Fikrim yok	25	6,8
	Toplam	369	100,0

Tablo 6: Yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?

Tablo 6'ya göre alan araştırmasına katılanlardan “yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz” sorusuna “evet” yanıtını verenlerin oranının %60 ile açık ara önde olduğu görülmektedir. Eski statü talebi, yani köy ve belde belediyesi olarak kalma isteği çok açık bir biçimde görülmektedir. Ancak %33,1 oranıyla “hayır” diyenler de azımsanmayacak büyüklüktedir. Gelecek yıllarda hizmet sunumunda belirgin iyileşmeler sağlanacak olursa bu oranın artması beklenebilir.

Durumlar		Sayı	%
	Sorunlar azaldı	87	24,4
	Sorunlar arttı	169	47,3
	Sorunlar aynen devam ediyor	101	28,3
	Toplam	357	100,0

Tablo 7: Mahalleye dönüşüm ile birlikte size göre sorunlar nasıl değişim gösterdi?

Tablo 7'ye göre alan araştırmasına katılanlara, yaşadıkları yerleşim yerinin mahalleye dönüşümü ile sorunların nasıl değişim gösterdiği sorulduğunda, “sorunlar arttı” ve “sorunlar aynen devam ediyor” diyenlerin toplam oranının %75,6 ile oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Yani kırsal alanda yaşayanlar için mevcut sorunlar çözülmediği gibi bunlara yeni sorunların eklendiği verilen yanıtlardan anlaşılmaktadır.

Durumlar	Sayı	%
Fikrim yok	48	12,6
Kesinlikle katılmıyorum	45	11,8
Katılmıyorum	147	38,7
Ne katılıyorum ne de katılmıyorum	30	7,9
Katılıyorum	95	25,0
Kesinlikle katılıyorum	15	3,9
Toplam	380	100,0

Tablo 8: Hizmetlerin merkezileşmesi kent-kır dengesizliğini azaltmıştır.

6360 sayılı Kanunun amaçlarından biri olan kent ve kır dengesizliğinin azaltılması hususu, Kanunun uygulanmaya başlamasından itibaren geçen sekiz yılın sonunda katılımcılara sorulmuş ve onların %50,5'i hizmetlerin merkezileşmesinin kent-kır dengesizliğini azaltmadığını ifade etmiştir. Hizmetlerin merkezileşmesinin kent-kır dengesizliğini azalttığını düşünenlerin oranı ise %28,9 düzeyinde kalmıştır (Bkz. Tablo 8).

Durumlar	Sayı	%
Fikrim yok	45	11,9
Kesinlikle katılmıyorum	6	1,6
Katılmıyorum	40	10,6
Ne katılıyorum ne de katılmıyorum	25	6,6
Katılıyorum	199	52,8
Kesinlikle katılıyorum	62	16,4
Toplam	377	100,0

Tablo 9: Ahır ve ağıl işlerimizi yapmamız zorlaşmıştır.

Tablo 9’a göre, mahalleye dönüşüm ile birlikte “ahır ve ağıl işlerimizi yapmamız zorlaşmıştır” ifadesine katılanların toplam oranı %69,2’dir. Bu oran göstermektedir ki katılımcıların neredeyse %70’i hayvancılığa bağlı işlerini yapmakta zorlanmaktadır. Bu zorlukların en başında hayvanları otlatacak mera, otlak, yaylak gibi yerlere erişimlerinin yasaklanması, hayvanların doğal alanlara yayılım yerine ahırlarda tutularak beslenmesi ve buna bağlı olarak yem ve sulama maliyetlerinin yüksek olması gelmektedir.

Durumlar	Sayı	%
Fikrim yok	42	11,1
Kesinlikle katılmıyorum	15	4,0
Katılmıyorum	53	14,0
Ne katılıyorum ne de katılmıyorum	27	7,1
Katılıyorum	194	51,2
Kesinlikle katılıyorum	48	12,7
Toplam	379	100,0

Tablo 10: Tarla, çayır, bağ-bahçe işlerimizi yapmamız zorlaşmıştır.

Tablo 10’a göre, mahalleye dönüşüm ile birlikte “tarla, çayır, bağ-bahçe işlerimizi yapmamız zorlaşmıştır” ifadesine katılanların toplam oranı %68,9’dur. Bu oran, Tablo 9’daki ahır ve ağıl işlerine ilişkin verilerle de uyum içerisindedir. Buradaki en önemli zorluklar sulama, gübre, tohum vb. maliyetlerinin yükselmesi, tarımsal alanların imara açılması ve hobi bahçelerine dönüştürülmesi gibi hususlardır.

Durumlar	Sayı	%
Doğru karardır	49	12,9
Yanlış karardır	255	67,1
Fikrim yok	76	20
Toplam	380	100,0

Tablo 11: Kanun kapsamında, köyünüze ait mera/yaylak/otlak gibi hayvancılıkla ilgili araziler belediye mülkiyetine geçti, bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Katılımcılara “Kanun kapsamında, köyünüze ait mera/yaylak/otlak gibi hayvancılıkla ilgili araziler belediye mülkiyetine geçti, bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu sorulduğunda, bu kararın yanlış olduğunu söyleyenlerin oranı %67,1 gibi oldukça yüksek bir düzeye ulaşmaktadır (Bkz. Tablo 11). Belediye mülkiyetine geçen arazilerin belediye tarafından satışa/kiraya çıkarılması, hobi bahçesine dönüştürülerek tarım dışı faaliyetlerde kullanılması katılımcıları rahatsız etmektedir. Bu durum aynı zamanda dışa göçü teşvik ederek kırsalda yabancılaşılmaya yol açmaktadır.

			Yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?			Toplam
			Evet	Hayır	Fikrim yok	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	68	68	11	147
		%	30,6%	55,7%	44,0%	39,8%
	Erkek	Sayı	154	54	14	222
		%	69,4%	44,3%	56,0%	60,2%
Toplam		Sayı	222	122	25	369
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 12: Yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?

Tablo 6’da sorulan “yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?” sorusu bu kez farklı cinsiyetler açısından ele alındığında, soruya “evet” cevabı verenler arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Kadınların %30,6’sı “evet” derken, erkeklerin %69,4’ü “evet” cevabını vermektedir. Bu oransal farklılık yerel hizmetlerin kadınların yaşamı ile doğrudan ilgili olduğuna ve aynı zamanda kadınların da hayatlarını değiştirecek ve hatta kolaylaştıracak yasal-yönetimsel değişiklik ve dönüşümlere daha açık olduğuna işaret etmektedir.

			Tarımsal alanlarınızın bugün/gelecekte imara açılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?			Toplam
			Olumlu değerlendiriyorum	Olumsuz değerlendiriyorum	Fikrim yok	
Sürekli burada mı yaşıyorsunuz?	Sürekli burada yaşıyorum	Sayı	56	151	52	259
		%	21,6%	58,3%	20,1%	100,0%
	Mevsimlik geliyorum	Sayı	19	62	23	104
		%	18,3%	59,6%	21,2%	100,0%
	Hafta sonları geliyorum	Sayı	2	14	1	17
		%	11,8%	82,4%	5,9%	100,0%
Toplam		Sayı	77	227	76	380
		%	20,3%	59,7%	19,7%	100,0%

Tablo 13: Tarımsal alanlarınızın bugün/gelecekte imara açılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Tablo 13'e göre, "tarımsal alanlarınızın bugün/gelecekte imara açılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu büyük oranda olumsuz değerlendirilmekle birlikte, "sürekli burada yaşıyorum" diyenlerden, "olumlu değerlendiriyorum" diye yanıt verenlerin oranı %21,6 ile en yüksektir. Mevsimlik gelenler %18,3, hafta sonu gelenler %11,8 oranında olumlu değerlendirmektedir. Yerleşim yerlerine sonradan gelenlerin, yerleşim yerinin eski yapısı ile kalmasını düşük oranlarla da olsa daha çok istediği görülmektedir. Tarımsal alanların imara açılmasını üç grubun da yarısından fazlası olumsuz değerlendirmektedir.

6360 Sayılı Kanununun Getirdiği Yeni Büyükşehir Yönetimi Modelinde Belediyelerin Tarım ve Hayvancılığı Destekleme Görevleri ve Mevcut Faaliyetleri Hakkında Kırsal Alanda Yaşayan Halkın Memnuniyet Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği

			Yaşadığımız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?			Toplam
			Evet	Hayır	Fikrim yok	
İlçe Gelişmişlik Grubu	2. Gelişmişlik Seviyesi (1. Grup)	Sayı	79	53	10	142
		%	55,6%	37,3%	7,0%	100,0%
	3. Gelişmişlik Seviyesi (2. Grup)	Sayı	96	48	12	156
		%	61,5%	30,8%	7,7%	100,0%
	4.-5. Gelişmişlik Seviyesi (3. Grup)	Sayı	47	21	3	71
		%	66,2%	29,6%	4,2%	100,0%
Toplam		Sayı	222	122	25	369
		%	60,2%	33,1%	6,8%	100,0%

Tablo 14: Yaşadığımız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?

Tablo-14'e göre ilçelerin gelişmişlik seviyesinin azalması ile birlikte katılımcılar tarafından yaşanan yerin eski statüsünde kalması talebi artmaktadır (4. ve 5.seviye için 66,2). İlçe gelişmişlik seviyesinin en yüksek olduğu yerleşim yerlerinde bu oran en düşüktür (%55,6). Yani gelişmiş olan yerleşim yerlerinde yaşayan katılımcıların eski statü talebi daha düşüktür.

			Yaşadığımız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?			Toplam	
			Evet	Hayır	Fikrim yok		
Mahalleniz daha önceki statüsü?	Köy	Sayı	72	54	7	133	
		%	54,1%	40,6%	5,3%	100,0%	
	Orman içi köy	Sayı	23	11	4	38	
		%	60,5%	28,9%	10,5%	100,0%	
	Orman bitişi köy	Sayı	98	51	13	162	
		%	60,5%	31,5%	8,0%	100,0%	
	Belde belediyesi	Sayı	29	6	1	36	
		%	80,6%	16,7%	2,8%	100,0%	
	Toplam		Sayı	222	122	25	369
			%	60,2%	33,1%	6,8%	100,0%

Tablo 15: Yaşadığımız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?

Tablo 15’te “yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?” sorusunda verilen yanıtlara bakıldığında, daha önce köyde (köy, orman içi köy, orman bitişiği köyde) yaşayanların yarısından fazlasının (sırasıyla %54.1. %60.5 ve %60.5) bu soruya olumlu yanıt verdikleri görülmekte olup, daha önce belde belediyesinde yaşayanların ise en yüksek oranda (%80.6) eski statüde kalınmasını talep ettikleri anlaşılmaktadır. Burada belde belediyelerindeki dönüşümün etkisi açıkça görülmektedir. Belde belediyesi, kendine bağlı mahalleler dahil tek bir mahalleye indirgenmiş ve bu yeni yerleşim yerinin tek bir muhtar ile yönetilmesi modeline geçilmiştir. Ankara’da buna en iyi örnek yaklaşık 12 bin nüfuslu Çayırhan Mahallesi’dir. Çayırhan Muhtarıyla yapılan mülakatta da mevcut mahalle muhtarlığı sistemi kapsamındaki görev ve yetkiler çerçevesinde tek bir muhtarın tüm mahallenin (yani eski beldenin) muhtarlık işlerine bile yetişmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

			Yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?			Toplam
			Evet	Hayır	Fikrim yok	
Mahallenizin bağlı olduğunuz ilçeye uzaklığı (km)	1-5 km	Sayı	31	28	2	61
		%	50,8%	45,9%	3,3%	100,0%
	6-10 km	Sayı	47	33	5	85
		%	55,3%	38,8%	5,9%	100,0%
	11-20 km	Sayı	68	33	7	108
		%	63,0%	30,6%	6,5%	100,0%
	21-30 km	Sayı	33	10	2	45
		%	73,3%	22,2%	4,4%	100,0%
	31-40 km	Sayı	32	9	7	48
		%	66,7%	18,8%	14,6%	100,0%
	41-50 km	Sayı	8	9	2	19
		%	42,1%	47,4%	10,5%	100,0%
	51-60+ km	Sayı	3	0	0	3
		%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam		Sayı	222	122	25	369
		%	60,2%	33,1%	6,8%	100,0%

Tablo 16: Yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?

Tablo 16’ya göre mahallelerin bağlı oldukları ilçe merkezine olan uzaklıkları arttıkça “yaşadığınız yerin eski statüsünde kalmasını ister miydiniz?” sorusuna “evet” yanıtı verenlerin oranı genelde artmaktadır. İlçe

merkezine uzaklık arttıkça yeni durumla ilgili yeterli bilgi sahibi olmamaya bağlı olarak “fikrim yok” yanıtı da daha yüksek oranlarda seyretmektedir. İlçe merkezine uzak yerleşim yerlerinde yaşayanların eski statü talebi yakın yerleşim yerlerinde yaşayanlara oranla (tek istisnası ilçe merkezine uzaklığı 41-50 km. arası olan mahallelerde yaşayanlar olmak üzere) daha fazladır.

			Mahalleye dönüşüm ile birlikte, size göre sorunlar nasıl değişim gösterdi?			Toplam
			Sorunlar azaldı	Sorunlar arttı	Sorunlar aynen devam ediyor.	
Mahallenizin bağlı olduğunuz ilçeye uzaklığı (km):	1-5 km	Sayı	15	25	20	60
		%	25,0%	41,7%	33,3%	100,0%
	6-10 km	Sayı	25	30	26	81
		%	30,9%	37,0%	32,1%	100,0%
	11-20 km	Sayı	18	59	28	105
		%	17,1%	56,2%	26,7%	100,0%
	21-30 km	Sayı	7	24	11	42
		%	16,7%	57,1%	26,2%	100,0%
	31-40 km	Sayı	13	26	8	47
		%	27,7%	55,3%	17,0%	100,0%
	41-50 km	Sayı	9	3	7	19
		%	47,4%	15,8%	36,8%	100,0%
	51-60+ km	Sayı	0	2	1	3
		%	0,0%	66,7%	33,3%	100,0%
Toplam		Sayı	87	169	101	357
		%	24,4%	47,3%	28,3%	100,0%

Tablo 17: Mahalleye dönüşüm ile birlikte, size göre sorunlar nasıl değişim gösterdi?

Tablo 17’de görüldüğü üzere yerleşim yerlerinin ilçe merkezine uzaklıkları ile mahalleye dönüşüm ile birlikte yaşanan sorunların artış ilişkisine bakıldığında, ilçe merkezine uzaklık arttıkça sorunların da önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bunun tek önemli istisnası Tablo 16’da olduğu gibi ilçe merkezine uzaklığı 41-50 km. arası olan mahallelerde yaşayanların verdikleri yanıtlardır. Ancak yine de, “sorunlar arttı” ve “sorunlar aynen devam ediyor” diyenlerin toplamına bakıldığında katılımcıların büyük

çoğunluğu sorunların zaten var olduğunu ve dönüşümden sonra daha da arttığını ifade etmektedirler.

3.2. Nitel Veri Analiz Sonuçları

Nitel veriler beş ayrı başlıkta analiz edilmiştir. Bu başlıklar; yetki karmaşası ve hizmette kayırmacılık, su kullanımı, tarımsal faaliyetler, hayvancılık faaliyetleri, içe ve dışa göçün etkileridir.

3.2.1. Yetki Karmaşası ve Hizmette Kayırmacılık

Yürütülen alan araştırması sonucunda elde edilen bazı nitel bulgular yöre halkının yerel hizmetlerin gerçek sorumlusunun kim olduğu hakkında kafa karışıklığı yaşadığını göstermektedir. Katılımcılar hangi hizmetin hangi kurumdan gelmesi gerektiğini tam olarak bilemedikleri için yöre halkının bazı yanlış değerlendirmelerde bulduklarını ifade etmektedirler. Köy tüzel kişiliğinin kaldırılmasıyla birlikte geçmişte il özel idaresi bütçesi, köy bütçesi, imece ve dayanışma ile yürütülen hizmetlerin tümü katılımcılar tarafından büyükşehir ve ilçe belediyelerinden beklenir hale gelmiştir. Katılımcılar, yerel hizmetlerin sunulması noktasında eskiden tek bir muhataplarının olduğunu; onun da köy muhtarı olduğunu söylemektedirler. 6360 sayılı Kanunla mahalle muhtarına dönüşen köy muhtarının salma, köy sakinlerine su aboneliği, BAĞKUR kaydı ve bankalardan çekilecek tarımsal kredi başvurusu gibi konularındaki tüm yetkileri elinden alınmış ve köy muhtarı yetkisz bir mahalle “irtibat kişisi” konumuna düşürülmüştür. Tekdüze bir yaklaşım ile sadece köylerin değil belde belediyelerinin de tüzel kişiliğinin kaldırılmasıyla belde belediyeleri tek bir mahalle muhtarlığına indirgenmiş ve buralarda da benzer sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Katılımcılar, büyükşehir ve ilçe belediyesi arasında da özellikle ortak yetki alanlarında bir tür yetki karmaşası olduğunu ifade etmektedirler. Bu tür yetki çatışmalarının farklı siyasi parti aidiyetiyle de ilişkili olduğunu düşünenler azımsanmayacak düzeydedir.

Katılımcıların üzerinde önemle durduğu bir başka husus ise hizmette kayırmacılıktır. Genel olarak kırsal mahallelerde yaşayan katılımcılar, ilçe belediyelerinden gelen hizmetlerin çok yavaş ve yetersiz olduğu kanaatinindedir. İlçe belediyelerinin ağırlıklı olarak ilçe merkezindeki kentsel mahallelere odaklanması nedeniyle ilçe merkezinde yaşayanlarla eşit mali yükümlülükleri olmalarına rağmen eşit hizmet alamadıklarını ifade etmektedirler.

Katılımcılar ilçe belediye başkanlarının mahalleleri ziyaret ederek ihtiyaç tespiti yapması, mahallelinin görüşlerini alması ve buna göre bir hizmet

planlaması yapması gerektiğini önemle vurgulanmaktadır. İlçe belediyelerinin bütçe yetersizliği olduğu katılımcılar tarafından da kabul edilmiş önemli bir sorundur. Ayrıca katılımcılar seçilmiş yöneticilerin (Örn. belediye başkanlarının) atanmış yöneticilere (Örn. vali ve kaymakamlara) göre hizmet sunumunda daha fazla yanlı davrandığını belirtmektedirler. Hizmet sunumunun oy verme davranışından da etkilendiği belirtilen temel hususlar arasındadır.

3.2.2. Su Kullanımı

Yürütülen alan araştırması sonucunda su kullanımı ile ilgili olarak elde edilen nitel bulgular olumlu ve olumsuz değerlendirmeler şeklinde iki ayrı başlık altında ele alınabilir.

3.2.2.1. Olumsuz Değerlendirmeler

Yöre halkı su hizmetinin Ankara Büyükşehir Belediyesine geçerek, Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi'ne (ASKİ'ye) bağlanmasını henüz tam olarak kabullenmiş değildir.

İçme suyu abonelik ücreti, içme suyu kullanım ücreti, içme suyunun temizliği, her hanede kesintisiz akması ve yeterliği katılımcılar açısından üzerinde önemle durulan hususlardandır. Eski köy-yeni mahallelerde köy çeşmelerinin şebekeye bağlanması sonucunda daha önce hayvanların ve evlerin önündeki bahçe ve bostanların sulanmasında kullanılan çeşmelerin devre dışı kalmasıyla su fatura tutarları yükselmektedir. İçme suyunun tarım ve hayvansal sulamada kullanılması sonucunda çok yüksek faturalarla karşılaşıldığı ve bu durumun tarım ve hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

Birçok mahallede su borularının il özel idaresi döneminde ev içlerine kadar döşendiği görülse de su borularının zamanla eskidiği, tamir ve tadilata ihtiyacı olduğu, bunun yapılmaması halinde suyun önemli bir kısmının boşa akarak israf olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Geçmişte il özel idareleri tarafından yapılmaya başlanan, ancak il özel idarelerinin kapatılması ile yarım kalan bazı kanal, büz, boru döşeme vb. hizmetlerin belediyeler tarafından tamamlanamaması nedeniyle bazı bağ ve bahçelerin kurduğu ifade edilen olumsuzluklar arasındadır. Kıraç topraklı mahallerdeki tarlaların sulama sorununu ise hiç çözülemeyen sorunlar arasında yer aldığı ifade edilmektedir.

3.2.2.2. Olumlu Değerlendirmeler

Özellikle eğimli mahallerde geçmişte alçak yerleşimdeki evlerde su sınırsız bir şekilde ve israf edilerek kullanıldığından yüksek yerleşimdeki evlere çıkamamaktayken suyun ücretli hale gelmesiyle birlikte herkesin daha tutumlu su kullanımı nedeniyle yüksek yerlere de suyun çıktığı katılımcılarca ifade edilmektedir.

Ayrıca su hizmetinin büyükşehir belediyesine geçmesiyle birlikte, su sıkıntısı yaşayan mahallerde ASKİ'nin depo yaparak suyu biriktirmesi, gerekmesi halinde tankerle su getirmesi, suyu ilaçlaması ve suyu eskiye göre kesintisiz bir şekilde her eve ulaştırması memnuniyetle karşılanmaktadır. Geçmişte ev içinde kullanılmak üzere taşıma su kullanılması özellikle kadınlar için büyük bir külfet iken, bugün suyun çeşmeden akması kadınlar arasında memnuniyet yaratmaktadır.

Geçmişte su borularının özellikle kış mevsiminde patlaması halinde dayanışma ile borular daha hızlı tamir edilirken, şimdi tamir için ASKİ ekiplerinin gelmesi beklediğinden bu bekleme süresinde boşa akan suyun israf olduğu ifade edilse de, kişilerin isteğine ve yardımına bağlı kalmadan ASKİ tarafından tamirat-tadilat hizmetinin nizami bir şekilde verilmesi katılımcılarca olumlu karşılanmaktadır. Hizmetlerin kişiden bağımsız hale gelip kurumsallaşması olumlu değerlendirmeler arasındadır.

3.2.3. Tarımsal Faaliyetler

Köy tüzel kişiliğine ait mera, otlak, yaylak ve diğer arazilerin, ilçe belediyesi veya başka kamu kurum ve kuruluşlarının mülkiyetine geçmesi ile geçmişte hayvanların otlatılması için kullanılan bu alanlara erişimin yasaklanması ile tarım ve hayvancılık faaliyetleri oldukça olumsuz yönde etkilenmiştir. Köy muhtarının eskiden köyün ortak tarım alanlarını köylülere ekip-biçmesi için kiralayabilmesi (icar) sayesinde hem köylü hem de köy gelir elde edebiliyorken şimdi bu alanların ilçe belediyesi tarafından mahalle halkı dışındaki kişilere satılıyor veya kiraya veriliyor olması ve mahallelinin kullanımına yasaklanması mahallerde özellikle sürekli yaşayan ve çiftçilik ve hayvancılık yapan vatandaşları rahatsız etmektedir.

Eski köy arazilerinin miras yolu ile parçalı hale gelmesi, tarımsal faaliyet yapacak yeterli büyüklükte alanın kalmaması tarımı olumsuz yönde etkilerken özellikle gençleri de göçe teşvik etmektedir. Tarım arazilerinin tahlilinin yapılarak, uygun ürün türünün belirlenmesi ve toprağın daha verimli hale getirilebilmesi için önlem alınması talep edilen konular arasındadır. Özellikle

büyükşehir belediyesinin tarımsal destekleri (tohum, fide, hayvan, mazot vb.) katılımcılar tarafından olumlu karşılanmaktadır. Bazı katılımcılarca daha fazla destek talep edilirken, desteklerden haberdar olamama durumundan da söz edilmektedir. Tohum destekleri ile ilgili olarak tohum kalitesi ve verim sorunları yaşandığından bahisle desteklerin sonuç ve süreçlerinin de takip edilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Nihai olarak mahallelerdeki tarımsal üretimin önemli ölçüde azaldığı ifade edilirken katılımcılar tarım ve hayvancılık faaliyetlerini destek ve teşvikle sürdürmek istediklerini ifade etmektedir.

Tarımsal alanlarla ilgili olarak tarlaların imara açılarak ya da bölünerek hobi bahçeleri şeklinde mahalle halkı dışındaki yabancılara satılması da mahalle halkı için en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Belediyelerin arsaları satış, kiralama vb. faaliyetleri öncesinde mahalle halkıyla iletişime geçmesi, görüşünün alınması, bilgisine başvurulması ve öncelikli olarak onları tercih etmesi katılımcılar tarafından talep edilmektedir.

3.2.4. Hayvancılık Faaliyetleri

6360 sayılı Kanun ile eski köy-yeni mahallelerin büyükşehir belediyesi sınırları içerisine girmesi sonucunda bu yerleşim yerlerinde hayvancılık faaliyetlerinde bulunmak hukuken imkansız hale gelmiş olsa da yöre halkının bazı kurallara uyması koşuluyla ya da ilçeye uzak mahallelerde herhangi bir kısıtlama olmadan faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Bazı yerleşim yerlerinde yöre halkına birkaç büyükbaş hayvan için izin verildiği de katılımcılar tarafından ifade edilmektedir.

Hayvancılıkla ilgili en önemli sorun yukarıda da belirtildiği üzere hayvanların sulama sularının şebeke suyundan kullanılması halinde su faturalarının yükselmesidir. Özellikle kıraç topraklı mahallelerde bu durum hayvancılık faaliyetlerini kısıtlayacak ölçüde önemli bir sorundur. Orman köylerinde yaşayanlar yaylalara giderek bu sorunu daha hafif atlatabilmektedirler. Mahallelerin göç alması ve yeni sakinlere açılması nedeniyle de özellikle mevsimlik ve hafta sonu gelenler hayvancılık faaliyetinden doğan kirlilik, hastalık, koku ve sinekten rahatsız olmakta ve şikayet mekanizmasını kullanmaktadırlar. Bu durum mahalle sakinleri arasındaki komşuluk, birlik ve dayanışma ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu sorunlar hayvancılık faaliyetinin sürdürülmesi ve geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Hayvancılık faaliyeti ile ilgili olarak 6360 sayılı Kanun gereği yeni ahır, ağıl, kümes vb. yapmak da imar mevzuatına tabi olduğu için ruhsat ücreti ödeme, izin için ilçe merkezine gidip gelme zahmeti, gerekli evrak hazırlama yeterliği gibi sorunları bir arada barındırmaktadır. Mahalleli en azından küçük yapıların imar iznine tabi olmadan yapılmasını talep ederken, mahalleye sonradan yerleşenler bu yasaklardan memnundurlar. Bu yasaklarla bölgenin daha temiz bir hale geldiği ve kaçak yapıların azaldığı gibi tespitler yapılmaktadır.

Özellikle mahallede sürekli yaşayanlar hayvancılık yapılmasıyla ilgili olarak komşularıyla sorun yaşamamak adına belediyenin bir yer göstermesini, tekrar meralık alanlar belirlenmesini talep etmektedirler.

Ülkenin genel ekonomik koşullarının zorluğu nedeniyle yem, saman ve elektrik gibi giderlerin çok yüksek olduğu ifade edilirken bir de belediyeler tarafından çıkarılan zorluklar ve artan denetimler eklenince hayvancılığın neredeyse yapılmayacak duruma geldiği belirtilmektedir. Ahırların elektrik tarifesinin özellikle orta ve büyük çaplı çiftçiler için ticarethane tarifesinden uygulanması da maliyet açısından ifade edilen bir olumsuzluktur.

İlçe merkezine yakın mahallelerde geçmişte hayvansal atıklar tarımsal arazilere dökülürken şimdi kokuya sebep olması ve sinek yapması nedeniyle buna yasak getirildiği ve atık dönüşüm tesislerine götürülmesi zorunluluğuna bağlı olarak bu durumun ilave maliyet getirdiğinden bahsedilmektedir.

Hayvancılık faaliyetinin tarımsal faaliyet gibi mevsimlik değil yıl boyunca sürekli olarak yapılan bir faaliyet olması nedeniyle hayvanların bakımı için halkın mahallelerde sürekli yaşaması gerekmektedir. Ancak bazı katılımcılar, ilköğretimde taşınmalı eğitim olması ya da okulların ilçe merkezinde bulunması nedeniyle mevsimlik olarak ilçeye göç etmeleri gerektiği için hayvanlarını satmak zorunda kaldıklarını belirtmektedirler. Öğrencilerin taşınmalı olması yerine birkaç mahallenin birleşerek öğretmenlerin taşınmalı hale getirilmesiyle hayvancılık faaliyetinin daha sürdürülebilir olacağı da belirtilmektedir.

Bu noktada belediyelerin kırsal mahalleleri daha fazla turizme açma ve buralara iç göçü teşvik etme eğilimi gösterdiği, hobi bahçelerine göz yumduğu ya da yasal olarak yapması gerekeni yapmadığı da katılımcılar tarafından dile getirilmektedir.

İlaçlama hizmeti özellikle hayvancılık faaliyeti ile oluşan koku, sinek, böcek vb.'nin azaltılmasına yönelik olarak belediyelerin sunduğu önemli

hizmetleri arasında olup, yöre halkını da memnun eden bir hizmettir. Ancak ilalamının daha sık ve yeterli yapılması hemen tüm katılımcılar tarafından talep edilmektedir.

3.2.5. İlçe ve Dışa Göçün Etkileri

İlçe göç, 6360 sayılı Kanunla birlikte köyün ortak alanlarının büyük ölçüde belediye mülkiyetine geçerek satışı açılması, mahallelinin tarımsal alanları bölüp parçalayarak gelir elde etmek için hobi bahçeleri biçiminde satışı çıkarmasıyla mahalle halkı dışındaki yabancıların hafta sonu ya da mevsimlik olarak kullanmak için ev yeri veya tarla satın alması ve geçmişte kente göç edenlerin özellikle yerel hizmetlerin artması nedeniyle memleketlerine geri dönmesi şekilde olmaktadır. Bu durum eski köy-yeni mahallelerde kozmopolit bir yapı oluştururken tarımsal arazileri de amacı dışında kullanıma açmış olmaktadır. Kalabalıklaşma ile birlikte hırsızlık gibi olayların artışı güvenlik sorununu beraberinde getirmektedir.

Hobi bahçeleri konusu özellikle mahallede sürekli yaşayanları derinden etkilemektedir. Bu konu sadece tarım arazilerinin bölünüp, parçalanması olarak değil, toprağın ve çevrenin kirlenmesi, dışardan gelenlerin çevreye özen göstermemesi ve toplum kurallarına aykırı davranışlar sergilemesi gibi birçok boyutuyla ele alınmalıdır. Dışarıdan gelenlerin mahallede mülk sahibi olmaları, gelecekte mahallede çoğunluğu oluşturmaları ileride mahalle muhtarını bile mahalle halkı arasından seçememe endişesini yaratmaktadır. Yeni gelen sakinlerin sosyo-ekonomik açıdan mahalleliden daha iyi durumda olması da hizmet arz ve talebi açısından ciddi farklıklar yaratabilecektir. İlçe merkezlerine ulaşımın yetersiz olması nedeniyle özel araç edinme zorunluluğu ve özellikle kadınların ulaşımında neredeyse tamamen erkeklere bağımlı kalması da dışa göçü teşvik etmektedir.

Genelde ilçe merkezine yakın mahallerde, özellik nüfus artışıyla birlikte mahalle yerleşim alanı içinde yeni ev yapımı için yeterli alanın olmaması, imar planlaması nedeniyle yasaklandığı için yeni ev yapımı için yer verilmemesi, yasaklar ve kısıtlar nedeniyle tarım ve hayvancılık yapılamaması, yeterli büyüklükte toprağa sahip olunamaması, eğitim ve sağlık vb. gibi nedenlerle özellikle genç nüfus dışa ve özellikle büyükşehirlere göç etmektedir. Kırsalda yerel hizmetlerin, sosyal faaliyetlerin ve de iş imkânlarının yetersiz olması gençler arasında dışa göçü tetiklemektedir.

Özellikle yaşlı nüfusun yoğun olduğu mahallerde ise sağlık ve yaşlı bakım hizmetlerinin ya hiç ya da yetersiz olması da dışı göçe neden olmaktadır.

Sonuç

Literatürden ve alan araştırmasından elde edilen bulgular, 6360 sayılı Kanunun içeriği ve uygulamasının sadece kentsel alanda değil kırsal alanda da ciddi etkiler yarattığını göstermektedir. Kanunun özellikle kırsal alana etkileri 30 büyükşehir nüfusuna, coğrafyasına ve ekonomik durumuna olduğu kadar aynı büyükşehir içinde uzaklık, gelişmişlik ve sürekli ya da mevsimlik-hafta sonu yaşama durumuna göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Tüm bu farklılıklar hizmete erişim açısından türlü zorluklar oluşturmaktadır. Bu zorlukların bazıları; merkezleşmenin artması, büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki yetki paylaşımının net olmaması, kurumlararası koordinasyon eksikliği, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapılması önündeki engellerin artması, yeni büyükşehir modeline geçiş ve uyum sağlamada güçlük ile yaşam maliyetinin yükselmesidir.

Alan araştırmasından elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan yöre halkının önemli çoğunluğu doğduğundan itibaren ve sürekli olarak eskiden köy ve belde belediyesi olan bu yeni mahallelerde yaşamaktadırlar. Köylerinin/belde belediyelerinin mahalleye dönüştürülmesinden büyük çoğunluk memnun değildir ve sorunlarının arttığını vurgulayarak yerleşim yerlerinin eski statüsünde kalmasını istediklerini belirtmektedirler. İlçelerin gelişmişlik seviyesi azaldıkça, mahallelerin ilçe merkezlerine uzaklığı arttıkça, mahallelerin eski statüsünde kalması isteği artmaktadır. Belde belediyelerinde ve orman köylerinde yaşayan katılımcılar da yerleşim yerlerinin eski statüde kalmasını diğer mahallelerde yaşayanlara göre daha fazla istemektedirler. Uzaklık arttıkça, “sorunlar artıyor” ve “mevcut sorunlar da aynen devam ediyor” diyenlerin oranlarındaki genel artış uzaklık ile hizmet etkinliği arasındaki olumsuz bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Hizmetin belirlenmesi, ulaşması, maliyeti ve niteliği gibi çeşitli kriterler açısından belediyelerin uzaklığa göre hizmet sunumu planlaması yapmaları gerekmektedir.

6360 sayılı Kanunla daha önce kırsal alanda mülki idare amirlerinin etkili olduğu il özel idarelerinin yerini büyükşehir ve ilçe belediyelerinin alması karşısında siyasi parti aidiyeti olan seçilmiş belediye başkanlarının partizanlık yaptığı ve yerel hizmet sunumunu seçmen davranışına göre planladığı kanaati katılımcılar nezdinde büyük ölçüde yaygındır. Ayrıca katılımcılara göre hizmetlerdeki koordinasyon eksikliğinin bir nedeni de büyükşehir ve ilçe belediye başkanlarının farklı siyasi parti aidiyetine sahip olmalarıdır.

Katılımcıların da belirttiği gibi farklı özelliklerdeki mahalleler (ilçe merkezindekiler ile ilçe merkezine uzak ve kırsal nitelikli mahalleler) arasında hizmet sunumunda standart ve hakkaniyet sağlanamamaktadır. Büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki yetki karmaşasına neden olan büyükşehir belediyesi mevzuatının ilgili hükümleri yeniden düzenlenerek, en yakın mahalleden en uzak mahalleye kadar standart hizmet götürebilme koşullarına göre düzenlemeler yapılmalıdır. Seçimle iş başına gelmiş yerel yöneticilerin de kamu hizmetlerinin sunumunda tarafsızlığa, hakkaniyete ve şeffaflığa özen göstermesi ve farklı mahalleler arasında denge sağlanması gerekmektedir.

Alan araştırması bulguları literatür ile birlikte değerlendirildiğinde 6360 sayılı Kanunun en azından ilk aşamada tarım ve hayvancılıkla uğraşan yöre halkına genel olarak olumsuz yansıdığı söylenebilir. Yöre halkının tarım ve hayvancılık faaliyetlerini yapmasını engelleyen hususların açıklığa kavuşturularak yeniden değerlendirilmesi ve bu yönde yeni düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda adı mahalle ama fiili olarak köy olan bu yerleşimlerin muhtarlarının yetkileri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ve genel yaşam düzenine göre yeniden düzenlenmeli, kullanıma kapatılan mera, yaylak, otlak gibi alanların yerine ikame edilebilecek alan tahsisleri tarım ve hayvancılığı desteklemek adına yapılmalıdır.

Yerelde merkezileşme ile birlikte bir büyükşehir ve ilçe belediyesine bağlanmak yöre halkı nezdinde güven ve güçlülük hissini artırırken bir yandan da yardım, destek ve teşvik beklentisini yükseltmiştir. Oysaki, belediyelerin de bu konularda gücü ve organizasyon yeteneğinin kısıtlı olduğu katılımcılar tarafından da ifade edilmektedir. Bu durum belediye ile mahalleliyi karşı karşıya getirmektedir. Ankara örneğinde görüldüğü gibi tarım ve hayvancılığı teşvik ve desteklemek için denetim ve takip sistemi kurulmalı, toprak analizleri yapılmalı ve yöre halkı verimliliği yüksek bitki ve hayvan yetiştiriciliğine yönlendirilmelidir. Bu alanda faaliyette bulunanlara yönelik eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri de düzenlenmelidir.

Hobi bahçeleri için verimli tarım alanlarının kullanılması engellenmeli, belediyelerin ve vatandaşların bu konudaki mevzuat hükümlerine göre davranması sağlanarak, yöre halkının şikayetlerini azaltacak biçimde mevzuat yeniden düzenlenmelidir.

Tarım arazileri değil, tarıma elverişli olmayan araziler yapılaşmaya açılmalıdır. Özellikle mahallerde sürekli yaşayan katılımcılar köy tüzel kişiliğinin geri gelmesini tarım ve hayvancılık faaliyetlerini eskisi gibi

yürütmek adına talep etmektedirler. Köy tüzel kişiliği geri getirilemese bile kırsal mahalle düzenlemesiyle, sadece mali konularda değil yöre halkının tarım ve hayvancılık faaliyetlerini rahatlıkla yürütebileceği ve geliştirebileceği koşullara yeniden dönülmelidir.

Bazı büyükşehirlerde kırsal kalkınmaya yönelik olarak, tarım ve sulama kooperatifleri, kooperatif marketler ve kadın kooperatifleri gibi oluşumlar çeşitli paydaşlarla birlikte tarıma yönelik faaliyetlerini büyükşehir belediyeleriyle işbirliği yaparak yürütmektedirler. Diğer büyükşehir belediyelerinin desteklediği bu faaliyetlere benzer çalışmalar Ankara için de geliştirilmeli ve kırsal kalkınma daha fazla desteklenmelidir.

Yöre halkının dışa göçünü engelleyecek sosyal ve ekonomik önemler birlikte ele alınmalıdır. Özellikle eğitime bağlı olarak genç nüfus göçünü engellemek için birkaç mahalleyi bir araya getirecek uygun bir yerel konumda en azından ilköğretim okulları yeniden açılmalı, öğrenciler yerine öğretmenler taşınmalı hale getirilmelidir.

Özellikle Covid-19 Pandemisinin de etkisiyle kentli halkın, kente yakın yörelerde doğal hayat içerisinde yaşamaya eğilim göstermeleri son yıllarda artmıştır. Bu mevsimlik göçler karşısında, kırsal alanın eski ve yeni sakinlerinin birlikte yaşayabilecek şekilde karşılıklı olarak haklarına ve faaliyetlerine saygı duymaları, kurallar çerçevesinde bir arada yaşama kültürünü geliştirmeleri gerekmektedir.

Yerel yönetimlerde yaşanan dönüşüm, etkinlik ve verimlilik gibi amaçlara ulaşmayı hedeflerken bir yandan da yerel kimlik, geleneksel kültür, katılım ve demokrasi gibi unsurları zedelediği görülmektedir. Belde belediyesi ve köyün tüzel kişiliği kaldırılmadan önce bu küçük yerleşim yerlerinde pek çok hizmet dayanışma, imcece ve kendi ortaklık duyguları ile yapılmakta ve eksiklikler ilgili belde belediye başkanı veya köy muhtarı tarafından daha üst merci ve makamlara iletilmekteydi. Bugün ise mahalle muhtarı ile herhangi bir mahalleli mahalleye ilişkin bir talebi ya da şikayeti daha üst merci ve makamlara iletme açısından neredeyse aynı konumdadır. Bu bakımdan gerek büyükşehir gerekse ilçe belediyelerin muhatap olduğu kişi ve dolayısıyla talep ve şikayet sayısı da artmıştır. Kırsal mahallelerdeki muhtarlık kurumunun yeniden ele alınıp, güçlendirilmesinde fayda vardır.

İl mülki sınırına genişletilmiş büyükşehir modelinde geniş bir kırsala sahip illerde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelecekte de sürdürülebilir olması ve kırsal kalkınmaya destek sağlanabilmesi için yaşanan bu değişimleri bir arada değerlendirmek, tüm mevzuat, kültür ve davranış alışkanlıklarını da

buna göre yönetmek gerekmektedir. Bazı büyükşehir belediyelerinin son yıllarda bu alanda yapmış olduğu başarılı girişimler diğerleri içinde örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, 6360 sayılı Kanun yerelde merkezileşme ile birlikte kırsal mahallelere yol, su, ulaşım ve çöp toplama gibi hizmetlerin ulaştırılmasında belirli standartlar ve kolaylıklar getirmiş olmakla birlikte kırsal alanda yaşayan vatandaşların günlük yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayacak ekonomik koşullar üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratmıştır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin kırsal alanda yaşayanların geçimlerinin en önemli kaynağı olduğu düşünüldüğünde yöre halkının bu faaliyetlerini daha modern koşullarda sürdürebilmelerini sağlayacak örgütlenme, teşvik ve desteklerin oluşturulması elzemdir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Şenol (2012), “6360 Sayılı Yasa’nın Türkiye’nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, s. 153-176.
- Arıkboğa, Erbay (2018), “Yerinden Yönetim ve Merkezileşmiş Büyükşehir Sisteminde Yetkilerin Dağıtılması”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı:6 (1), s.1-34.
- Arıkboğa, Erbay (2015), “Büyükşehir Yönetim Sistemi: Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri”, Kemal Görmez (Der.), *Yerel Yönetimler*, Ankara: Orion Yayınları, s. 187-223.
- Avrupa Birliği UNDP Avrupa Yerel Yönetim Reformu Projesi (YYR III), (2022), <https://www.lar.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/A.2.1.1.-Etki-Değerlendirme-Raporu.pdf> (13.10.2022).
- Bilgin Kamil Ufuk, Uğur Ömürgönülşen, Mustafa Kemal Öktem, İlker Gündüzöz, Uğur Sadioğlu ve Vahide Feyza Urhan (2018), *Türkiye’de Mahalle Yönetimi*, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Bölük, Aslı ve Uğur Ömürgönülşen (2020), “6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyeleri Sınırları İçerisinde Kapatılan ve Mahalle Statüsüne Dönüştürülen Belde Belediyeleri ve Köylerin Durumu: Bodrum Örneği”, U. Sadioğlu, M. Kemal Öktem ve Uğur Ömürgönülşen (Der.), *Sanayileşme ve Göç Kıskaçında Kent ve Çevre Yönetimi Üzerine Yazılar II*, (e-kitap), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s.262-286.

- Duru, Bülent (2015), “Yeni Büyükşehir Düzeninde Kırsal Alanlar”, *Güney Mimarlık*, Sayı:19, s. 28-29.
- Dünya Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) (2014), *Türkiye'nin Su Riskleri Raporu*, (Ofset Yapımevi: İstanbul).
https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/turkiyenin-su-riskleri-raporu_web.pdf?4180/turkiyenin-su-riskleri-raporu (07.12.2022)
- Eken, Bestami ve Uğur Ömürganülşen (2022), “Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Yerelde Kalkınmaya Yönelik Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *4. Kartepe Zirvesi: Dirençli Şehirler ve Şehrin Dönüşümü*, 24-27 Mart 2022, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Gözler, Kemal (2013), “6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İlde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun mudur?”, *Legal Hukuk Dergisi*, Cilt 11, Sayı 122, s. 37-82.
(www.idare.gen.tr/6360-elestiriler.pdf) (05.05.2020).
- Güler, Birgül Ayman (2012), “Hükümetin 8 Ekim 2012 Günlü Bütünşehir Yasa Tasarısı Üzerine”, *www.yayed.org*, (20.01.2022).
- Mevzuat Bilgi Sistemi (2012),
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> (10.10.2022).
- Mevzuat Bilgi Sistemi (1956),
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6831.pdf> (10.10.2022)
- Muratoğlu, Tahir (2015), “Mahalli İdareler Mevzuatında 6360 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 32, s.59-96.
- Ömürganülşen, Uğur, Mustafa Kemal Öktem, Uğur Sadioğlu (2018), *Yeni Büyükşehir Belediye Yasaları Sonrasında Türkiye’de Mahalle Yönetimi Araştırması* (2013)”, (Ed. K. U. Bilgin ve İ. Gündüzöz), Türkiye’de Mahalle Yönetimi Araştırmaları, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, s. 125-296.
- Sadioğlu Uğur, Ahmet Fethan Baykoç, Muhsin Bingöl (2019), *Sürdürülebilir Yerel Kalkınmada Kooperatifçilik Sorunsalı: Aydın- Çine Örneği, Kırsal Kalkınma Ve Kooperatifçilik*, (Ed. Ayşegül Mengi, Deniz İşçioğlu) Ankara Üniversitesi Yayınları No: 658, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 621, A.Ü. Ernst Reuter İskân Ve Şehircilik Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 2, s. 605-644.
- Sadioğlu, U., Dede, K., & Yüceyılmaz, A. (2017), “Yeni büyükşehir belediyesi modelinde belde belediyelerin sonu: Değirmendere örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), s. 95-119.

- Sadioğlu Uğur, İrfan Özacit, Uğur Ömürgönülşen (2015), "Yeni Büyükşehir Belediyesi Modeli Türkiye de Değişen Değişmeyen Merkezileşme ve Adem i Merkezileşme Politikaları," *Yasama Dergisi*, Sayı: 30, s. 70-92.
- TBMM (2012), *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair 6360 sayılı Kanun Genel Gerekçesi*, <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>, (01.08.2017).
- T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2021), "Kırsal Mahalle Ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210415-2.htm> (15.10.2022).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017), *On Birinci Kalkınma Planı Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/On Birinci Kalkinma Plani Ozel Ihtisas Komisyonlari El-Kitabi.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/On_Birinci_Kalkinma_Plani_Ozel_Ihtisas_Komisyonlari_El-Kitabi.pdf) (10.10.2022)
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü (2022), "İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2022", *Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 35 Araştırma Raporu Sayı: 8 Şubat 2022*, Ankara. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf> (03.10.2022).
- T.C. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2022), [https://www.tkd.gov.tr › File › OrmanKoyleri Orman Köyleri Listesi – TKDK](https://www.tkd.gov.tr/File/OrmanKoyleri/Orman_Koyleri_Listesi_-_TKDK) (14.02.2022).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü (2012), <https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane-sitesi/mevzuat-sitesi/Yonetmelikler/ORMAN%20K%C3%96YL%C3%9CLER%C4%B0N%C4%B0N%20KALKINDIRILMALARININ%20DESTEKLENMES%C4%B0%20FAAL%C4%B0YETLER%C4%B0NE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%20Y%C3%96NETMEL%C4%B0K.pdf> (18.11.2022)

T. C. Yüksek Seçim Kurulu (2009),

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Belde.htm>

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Ilce.htm>

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/SecmenSayilari/Koy.htm> (20.02.2021).

Zengin, Ozan (2014), “Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 72(2), s. 91-116.

6360 Sayılı Kanunun Getirdiği Yeni Büyükşehir Yönetimi Modelinde Belediyelerin Tarım ve Hayvancılığı Destekleme Görevleri ve Mevcut Faaliyetleri Hakkında Kırsal Alanda Yaşayan Halkın Memnuniyet Düzeyi zerine Bir Araştırma: Ankara rneği

ERKEN BİR SAVUNUCULUK KOALİSYONU ÖRNEĞİ OLARAK MİLLİ PETROL DAVASI¹

Onat GÜNEŞ²

Öz

Politika değişimi terimi gerek yazında gerekse gündelik dilde yoğun bir biçimde kullanılsa da kamu politikası literatüründe pek çok kuram, model ve çerçeve önerisine konu olarak son dönemde bir akademik disipline dönüşmüştür. Bu bağlamda önde gelen modellerden biri konuyu soyuttan somuta taşıma konusunda literatürde önemli bir yeri olan Savunuculuk Koalisyonu Çerçevesi'dir (SKÇ). Bu çalışmada literatürde pek çok politika alt sistemini ve politika değişimini gözlemlemek için kullanılan SKÇ modelinin sunduğu kavramsal setin evrenselliğini gözlemlemek adına Türkiye'de 1960'lı yıllar boyunca petrol politikası alt sisteminde oluşan ve bir savunuculuk koalisyonu olarak Milli Petrol Davası ele alınmaktadır. Sonuç olarak Milli Petrol Davası'nın SKÇ kapsamında değerlendirilebileceği ve 1973 Petrol Reformu Kanunu'nun yasalaşmasına giden politika değişikliği sürecinde etkili olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası, politika değişikliği, enerji politikası, petrol politikası, savunuculuk koalisyonu

¹ Bu makale, "Türkiye'de Petrol Politikasının Değişiminin İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., onatgunes@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-5539-3022

THE NATIONAL PETROLEUM CAUSE AS AN EARLY ADVOCACY COALITION EXAMPLE

Abstract

Although the term of policy change is used extensively both in the literature and in daily language, it has recently turned into a academic discipline as the subject of many theories, models and framework proposals in the public policy literature. The Advocacy Coalition Framework (ACF), which has a significant role in the literature on bringing an issue from the abstract to the tangible, is one of the most prominent frameworks in this context. In order to observe the universality of the conceptual set provided by the ACF model, which is used to observe many policy subsystems and policy changes in the literature, the National Petroleum Case, an advocacy coalition that was formed in Turkey's petroleum policy subsystem in the 1960s, is discussed in this study. As a result, it becomes clear that the National Petroleum Cause can be assessed within the parameters of ACF and that it had a significant impact on the process of changing policy that resulted in the passing of the Petroleum Reform Law dated 1973.

Keywords: Public Policy, Policy Change, Energy Policy, Petroleum Policy, Advocacy Coalitions

Giriş

Günlük dilde hatta zaman zaman sosyal bilimler literatüründe politika değişimi kavramı kolaylıkla kullanılmaktadır. Kavramın kolaylıkla kullanılmasından kasıt değişim sözcüğünün kamu politikası literatüründeki yeri ve öneminin göz ardı edilmesi olarak betimlenebilir. Kavramın kullanılış biçimi günlük dil için bir miktar anlaşılır olsa da kamu politikası literatüründe Lindblom'un Artırmacılık (*incrementalism*) yaklaşımıyla başlayan ve 1980'lerden itibaren politika değişikliklerini gözlemlene ve nedenlerini ortaya koymaya amaçlayan çeşitli teorem, çerçeve önerisi ve modeller göz önüne alındığında bilimsel bir bakış açısına başvurulmadan yapılan değerlendirmeler eksik olacaktır. Kamu politikası disiplini kurucularından biri olarak kabul edilen Lindblom'a göre (1979) artırmacı politika değişiklikleri büyük çoğunlukla deneme yanılma (*trial and error*) yöntemine dayanmaktadır ve politika kararları çoğulculuk temelinde çıkar gruplarının (*interest groups*) karşılıklı partizan anlaşmayla (*partisan mutual adjustment*) alınmaktadır. Bu bakımdan Lindblom politikaların artırmacı olmasını da

önermekte, böylece hataya düşme ihtimalinin minimize edilebileceğini iddia etmektedir. Bu düşünceler aslında politika yapımı için sadece bir öneri değildir, Lindblom bunu söylerken bir durum tespiti de yapmaktadır. Bir taraftan da demokrasi ona göre en rasyonel yönetim biçimidir, rasyonel yaklaşım nasıl demokrasilerde karar verme meselesinin temelini oluşturuyorsa kamu politikasının hem yapım süreçlerinin (*policymaking*) normatif olarak hem de akademik birikiminin de ontolojik olarak özünü oluşturmaktadır.

Politika değişikliğinin artırıcı karakteri ile ilgili 1980’lerden itibaren ortaya atılan kuramlar Lindblom’un düşüncelerine mesafeli ve eleştirel olarak yükselmiştir. Baumgartner ve Jones (1993) politika değişikliğinin denemeyanılma ve küçük adımlar çerçevesinde değerlendirmenin eksik olacağını, herhangi bir politika alanında uzun süreli stabil dönemlerden sonra gerek politika alanının içinden gerekse dışından gelebilecek birtakım faktörlerin etkisiyle ani değişiklikler olabileceğini, bu değişiklik dönemlerinin ise “kesinti” olarak tanımlanabileceğini ileri sürmüştür. Politika değişikliğinde Lindblom’un görüşlerine eleştirel yaklaşan bu yazarlar kamu politikalarının artırıcı olmaktan ziyade uzun süren stabil dönemlerin büyük çaplı siyasi olayların meydana gelmesiyle kesintiye uğradığına, bir diğer deyişle politika değişiminin kesintili karakterine vurgu yaparlar (Baumgartner ve Jones, 2009). Diğer taraftan, Kesintili Denge Kuramı’nın (*Punctuated Equilibrium Theory*) artırıcılığa karşı aldığı bu açık tavrın yanı sıra doğrudan artırıcı politika değişikliğine ilişkin bir eleştiri getirmese de Patika Bağımlılığı Yaklaşımı politika değişikliklerinden ziyade politikanın durağanlığı (*stability*) üzerine odaklanarak bir bakıma artırıcı bir karakter sergilerken Kingdon’ın Çoklu Akış Kuramı ise politika ve siyasetin eşleştiği anda açılan politika pencerelerinden yararlanılmasında etkili olan politika girişimcilerinin rolüne odaklanarak politika değişikliğini açıklamaya çalışmaktadır (Capano, 2009).

Politika değişikliği sorunsalına farklı bakış açıları getiren bu çalışmaların yanı sıra Paul Sabatier’in 1980’li yıllarda ortaya attığı Savunuculuk Koalisyonu Çerçevesi (SKÇ, *Advocacy Coalition Framework*) kamu politikası disipliniinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçeve önerisine göre politika değişiminin temelinde ilk olarak “herhangi bir kamu politikası alanında yer alan rekabet halindeki farklı savunuculuk koalisyonları arasındaki etkileşim” yatmaktadır (Sabatier, 1991: 6-7). Sabatier teorisini geliştirirken, diğer pek çok politika değişimi teorisi ve modelinde olduğu gibi, Batılı liberal demokrasilerdeki vakaları çalışmıştır. Kamu politikası değişimi bakımından Türkiye’de yapılacak bir incelemede ortaya atılan bu kuramların ne derece uygulanabilir ve gözlemlenebilir olduğunun tartışmaya açılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Buradan hareketle 1954'ten günümüze alanı düzenleyen kanunu pek çok kez değişikliğe uğramış olan petrol politikasındaki değişim çarpıcıdır. Bu değişiklikleri kamu politikası disiplini açısından düşündüğümüzde farklı kuramların farklı dönemleri analiz etmede yararlı olabileceği iddia edilebilir. Bu açıdan yaklaşıldığında 1960'ların ortasından itibaren petrol politikası alt sistemindeki tartışmalar dikkat çekicidir. Ülkede 27 Mayıs İhtilali'nin etkileri devam etmektedir ve 1961 Anayasası ile birlikte kamu politikalarının çerçevesini çizmekle görevlendirilmiş olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) öncülüğünde planlı ekonomi dönemine girilmiştir. Petrol politikası ise 1954'ten beri yabancı şirketleri önceleyen, sektörün özel sektör öncülüğünde gelişimini hedefleyen ve dönemin koşullarına göre serbest piyasa kurallarına göre oluşturulmuş bir görünüm sergilemektedir. Politikanın bu karakteristiği 1960'ların ortalarından itibaren eleştiri konusu olmaya başlamış, bu eleştiriler genel olarak yabancılara tanınan “geniş ayrıcalıklar”ın bir eleştirisine dayanan, devlet işletmeciliğinin petrol konusunda öncü olması gerekliliğinin önemine dikkat çeken ve konunun kamu yararı niteliği taşımasının vurgulandığı bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Dahası bu durum petrol sektörünün dar-teknik çevresinden çıkarak basın, akademi, çeşitli gençlik örgütleri ve toplumun pek çok kesiminde yayılmış ve belli ölçüde sistemli bir hal almıştır. Milli Petrol Davası olarak isimlendirebileceğimiz bu politika koalisyonu 1973 Petrol Reformu Kanunu'na kadar giden yolda etkili olmuştur.

Bu çalışmada politika değişimi bağlamında 1973 Petrol Reformu Kanunu'na giden sürecin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda yukarıda tanımlanan Milli Petrol Davası yaklaşımının Sabatier'in SKÇ modeline göre değerlendirilerek kuramsal açıdan uyumunun anlaşılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, ilk bölümde bu Sabatier'in çerçeve önerisinin politika değişimini ele alış biçimi ve bu değişimi gözlemek için ortaya koyduğu argümanlar tartışılacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise Milli Petrol Davası ve ortaya koyduğu düşünceye yer verilecek ve Milli Petrol Davası'nın SKÇ'nin kuramsal yaklaşımına uyumu tartışılacaktır. Son bölümünde de bu tartışmalar sonucunda makalenin politika değişimi açısından ulaştığı sonuç ve değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Politika Değişimi Bağlamında Savunuculuk Koalisyonu Çerçevesi Modeli

Kamu politikası disiplinde değişim konusunda Artırmacılık Kuramı'na eleştirel olarak yükselen SKÇ'nin ortaya koyduğu model 3 ana unsur altında incelenebilir. Bunlardan ilki SKÇ'nin politika değişiminde uygun zeminin oluşması için gerekli koşullardır. İkincisi ortaya koyulan çerçeve önerisinde

soyuttan somuta giderken nasıl bir yaklaşım sergilendiğidir. Son olarak da Sabatier'in disipline kazandırdığı modelin politika değişimi bakımından önemine vurgu yaparken diğer taraftan da vaka çalışması olarak ele alacağımız Milli Petrol Davası ile bağlantı noktalarını gözlemlemesinin amaçlanması bir diğer önemli unsur olarak göze çarpmaktadır. Bu unsurların önümüzdeki bölümlerde aşamalı olarak ele alınması ve her birinin bölümler altında sırasıyla ele alınması planlanmıştır.

1.1. SKÇ Kapsamında Değişikliğin Gözlemlenmesi için Gereklilikler

Sabatier politika değişikliği meselesinin literatürde indirgemeci bir yaklaşım ile ele alındığını işaret ederek, oldukça kompleks bir süreç olarak tanımladığı politika değişiminin Heclö'ya atıfla şu iki durumun bir sonucu olduğunu iddia eder: (1) toplumsal, ekonomik ve siyasi anlamda geniş ölçekli bir değişim (2) hem güç rekabeti ve hem de politika sorunsalının tespiti için daha donanımlı araçlar geliştirme çabalarını içeren politika topluluklarını içindeki insanların etkileşimi; ya da özet olarak politika ağları arasındaki etkileşim (Sabatier, 1988: s.2-3). Heclö'nun bu görüşlerinden yola çıkan Sabatier, Heclö'nun bunu politika değişimini kavramak için bir çerçeve önerisi haline getiremediğini onun hedefinin politika elitleri arasındaki etkileşimlere odaklanarak bir savunuculuk koalisyonu kuramı geliştirmek olduğunu belirtir. Wilson ise (2000) Sabatier'in politika değişikliği bağlamında kamu politikasını irdelemek için Savunuculuk Koalisyonu Çerçevesini geliştirdiğini belirterek; bu çerçevenin, politika değişikliği çalışmalarının 1) on yıl veya daha fazla bir zaman perspektifine ihtiyaç duyulması, 2) politika alt sistemlerine odaklanması, 3) ülkeler arası bir boyut içermesi ve 4) kamu politikalarının inanç sistemleriyle aynı şekilde kavramsallaştırması gerektiğini önermektedir. Sabatier'in kuramı politika değişikliğinin artırıcı karakterine doğrudan karşı bir pozisyon almaz veya açık bir eleştirel yaklaşım geliştirmez. Bir diğer deyişle, Savunuculuk Koalisyonu Çerçeve önerisini Lindblom'un artırıcılığına karşı açık bir eleştirel yaklaşım üzerine kurulmamıştır, daha çok politika değişikliğinin farklı politika ağlarının arasındaki ilişkilerden doğduğuna işaret etmekle yetinir. Bir çerçeve önerisi yaparak politika değişikliği meselesinin soyuttan somuta götürmeyi hedefler.

1.2. Soyuttan Somuta Doğru: İnanç Sistemi

Somut bir model ortaya koymasıyla da politika değişimi literatüründeki bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmuş olan SKÇ politika değişikliğinin üç parametreye bağlı olduğunu öne sürmektedir (Sabatier, 1988; Sabatier, 1991): 1- Savunuculuk Koalisyonlarının varlığı: gerek kamu

gerekse özel sektörün çeşitli kesimlerinden ve temel olarak benzer inanç sistemine (*belief system*) sahip aktörlerin aynı politika hedefleri doğrultusunda çaba sarf etmesi 2- Politika alt-sisteminin dışında gelişen birtakım değişimler, bu değişimler sosyoekonomik koşulların değişmesinden farklı politika alt-sistemlerinin etkisi bu şekilde değerlendirilebilir 3- Bazı durağan (stabil) sistem parametrelerinin etkisi- temel toplumsal yapı ve anayasal ile hukuki düzene ilişkin kuralların değişimi. Buradan hareketle, ilk olarak, bir savunuculuk koalisyonunun temelinde ve farklı kesimleri bir politika değişikliği amacı çevresinde bütünleştiren inanç sistemi bulunmaktadır. Değer öncelikleri kümesi ve değer önceliklerinin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin nedensel varsayımlar ve bunların nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin yöntemleri içeren inanç sistemi farklı kesimlere mensup politika aktörlerini bir politika değişimi ve amacı doğrultusunda bir araya getirmede en kullanışlı araç olarak nitelendirilmektedir (Hann, 1995; Bennett ve Howlett, 1992). Sabatier'e göre (1988) herhangi bir politika sisteminde yer alan savunuculuk koalisyonlarının taşıdıkları bu inançların hükümetlerin programlarına nüfuz edilmesini sağlayarak somut aksiyonlara dönüştürülmesini hedeflerler. İnanç sistemleri genel olarak üç katmanlı olarak değerlendirilmektedir (Sabatier, 1988: 17-20): Bunlardan ilki derin-normatif- çekirdek, ikincisi yakın-politika-çekirdek, üçüncüsü ise ikincil yönlerdir. Normatif çekirdek, değişmesi çok zor olan temel ontolojik önermelerden oluşurken, yakın çekirdek değişmesi zor olan, normatif çekirdeğe ulaşmak için temel politika konumlanmalarını içerir ve ikincil yönler ise değişmesi görece kolay olan politika çekirdeği oluşturmak için gerekli araçsal kararlar ve bilgi araştırmalarından oluşmaktadır. Derin Çekirdek, Yakın Çekirdek ve İkincil Yönler tanımsal anlamda şu şekilde özetlenebilir (Lim ve Eun, 2018; Hann, 1995): İnanç Sistemi'nin Derin Çekirdek katmanı insan doğasına ilişkin birtakım özellikleri, özgürlük, güvenlik ve otorite gibi temel değerleri, etnisite, cinsiyet, din ve meslek gibi sosyokültürel aidiyetleri barındırırken, Yakın (Politika) Çekirdek kavramı ilgili politika alanına ilişkin genel tutum, beklenti, çözüm önerisi ve davranışları içermektedir. İnanç Sisteminin en dış katmanı olarak nitelendirebileceğimiz İkincil Yönler ise ilgili kamu politikası önerisinin genel olarak yasalar, kurallar ve bütçelemeye dair idari yanlarına nasıl bir yaklaşım sergileneceğine ilişkin yaklaşımları içermektedir.

Dolayısıyla herhangi bir politika alt sisteminde savunuculuk koalisyonundan bahsedebilmemiz için ilk başta belli bir inanç sistemi etrafında birleşmiş olan ve toplumun farklı kesimlerine mensup aktörler bulunmalıdır. Farklı kesim tanımları Marksist literatürdeki gibi bir sınıfsal nitelik taşımaz, kamu politikası disiplininin genel karakteristiğine uygun olarak SKÇ de çoğulcu-liberal bir yaklaşım sergiler. Bu kapsamda, değişik kesimler burada daha çok işlevsel bir tanım ile karşılanabilir, bu işlevselliği

somut olarak akademisyenler, basın mensupları, bürokratlar, özel sektör temsilcileri, meslek veya gençlik örgütleri ve sendikalar gibi aktörler SKÇ modelinde öne çıkmaktadır. Ancak böyle bir koalisyonun görünürlük tespitinin yanı sıra bu kesimler arasında inanç sistemi konusunda yukarıda ortaya konulan üç katman da önem taşımaktadır. Derin Çekirdek, Yakın Çekirdek ve İkincil Yönler'in tamamının bir savunuculuk koalisyonu içinde tanımlanan aktörlerin hepsinin homojen ve bütüncül bir şekilde taşınması beklenmemekte, inanç sistemi daha çok Derin Çekirdek ve Yakın Çekirdek'de yer alan bilgi ve inançlar üzerinden tanımlanmaktadır (Sabatier, 1987). Sabatier bütünleştirici ve paylaşılan bu inanç ve değerlerin politikanın temel tutkalı vazifesi olduğunu söylemektedir. İnanç sistemlerinin ikincil yönleri ise daha ziyade bir politika alt sisteminde yer alan çeşitli savunuculuk koalisyonlarının arasında rekabet ve öğrenmeye konu olmakta ve değişikliğe daha kolayca uğrayabilmektedir. Bu durumda bir savunuculuk koalisyonu tanımlı yapabilmek için inanç sisteminin derin ve yakın çekirdeklerinde büyük ölçüde homojenleşmiş, İkincil Yönler'de de diğer iki katman gibi belli ortak bir yaklaşımda buluşabilmiş ortak bir inanç sisteminde buluşmuş politika aktörleri topluluğunu betimleyebilmemiz gerekmektedir.

Çeşitli politika aktörlerini savunuculuk koalisyonları altında birleştiren inanç sistemleri yanı sıra politika değişimi açısından SKÇ'nin bir başka önemli katkısı da politika öğrenimidir. Politika öğrenimi herhangi bir politika alanındaki inanç sisteminin içinde olabileceği gibi inanç sistemleri arasında da meydana gelebilir (Sabatier, 1988). Bu etkileşim politika değişimine hizmet edebilir; bu etki daha ziyade inanç sistemlerinin ikincil yönlerinin etkilenmesi zaman zaman ise yakın çekirdeklerdeki değişimler ve nadiren de normatif çekirdeklerdeki değişime yol açabilir. Dolayısıyla politika öğrenimi yoluyla gerçekleştirilecek politika değişimi bakımından da farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Farklı savunuculuk koalisyonlarının kurucu unsurları olarak nitelendirilebilecek olan inanç sistemleri arasındaki ilişkiler hem daha önce değinilen politika öğrenimi süreçleri için önemliken diğer taraftan da SKÇ kapsamında yapılacak bir analiz için birden fazla koalisyonun varlığının gerekliliğine işaret etmektedir. SKÇ açısından politika değişimi, sonuç itibarıyla, bir karşılıklı etkileşim ve uzlaşma işidir; bu durumda Sabatier'in kamu disiplini literatüründe öne sürdüğü SKÇ Kuramı savunuculuk koalisyonlarının rekabet ve mücadele haline odaklanmış olan bir genel politika değişimi modelidir (Sabatier, 1988: 4). Dolayısıyla, SKÇ teoremiyle bir dönemi ve politika savunuculuğu koalisyonları incelenmek isteniyorsa ilgili kamu politikası alanında etkileşim ve mücadele içinde bulunan ve belli

bir zaman periyodunun sonunca kısmi veya tamamen bir uzlaşuya varan en az iki farklı politika aktörleri topluluğunu görülebilmesi gerekmektedir.

Değişim meselesi ontolojik olarak belli bir zaman dilimine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, değişim gözlemi yapılabilmesinin ön koşulu anlamlı bir analizden ziyade belli bir periyod gereklidir, aksi halde değişimi görebilmek imkansızdır. Konu kamu politikası değişimi olduğunda bu “belli bir periyod” sorunsalına yaklaşım, politikaya ilişkin görüşlerin gelişimi, ortaya atılması, savunuculuk koalisyonları arasındaki etkileşim ve mücadele ile politikanın resmiyete -resmi bir politika metnine dönüşümü- göz önüne alındığında birkaç ayıldan başlayarak, birkaç on yıla kadar uzanabilmektedir. SKÇ de bu periyodun önemine dikkat çekmiş ve herhangi bir politika değişiminin SKÇ analizine tabii tutulması için 10 yıllık bir zaman dilimine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Sabatier, 1987; Wilson, 2000). Dolayısıyla, ele alınacak dönemin zaman aralığı da SKÇ açısından yapılan bir politika değişikliği analizinde önemli görünmektedir.

SKÇ'nin iki önemli unsuru olan inanç sistemi ve zaman perspektifi olgusuyla birlikte bir diğer önemli unsur olarak demir üçgenden sıyrılma olarak özetleyebileceğimiz bir olgunun da göz önünde tutulması gereklidir. Demir Üçgen (*Iron Triangle*) politika alanlarının elit karakterine atf yapan özellikle teknik nitelik taşıyan politika alanlarının konuyla doğrudan ilgilenen kısıtlı bir çevreyi ifade ederken, demir üçgenden sıyrılmak ise farklı kesimlerin oluşturduğu ve konuyla doğrudan ilgisi olmayan aktörlerin de tartışmaya dahil olduğu savunuculuk koalisyonları ve bu koalisyonlar arasındaki tartışmaya yayılmasına da işaret etmektedir. Demir üçgenler Sabatier'e göre (1987) devlet kuruluşları, yasa yapıcı kurumlar ve çıkar grupları arasında sıkışıp kalmışken, savunuculuk koalisyonları bu sınırlılığını kırarak bir kamu politikasının toplumun geniş kesimlerinde tartışılmasına neden olmaktadır. Bu bir taraftan da karşılıklı bir ilişki biçimidir; bir kamu politikasının geniş kesimlerce tartışılması demir üçgenden sıyrılmaya yardımcı olurken, hem de politika değişimini motive eden ve zaman zaman da hızlandıran bir etki görebilmektedir.

1.3. Vaka Çalışmasına Geçerken SKÇ'nin Önemi

Şu ana kadar ortaya konulan birtakım somut durumlar göz önüne alındığında politika değişimi bağlamında SKÇ'nin bir model ortaya koyabilmesi hem 1980'lerde literatüre bir yenilik getirmiş hem de meselenin yalnızca teorik düzlemde kalmamasını sağlayarak somutlaşmasına katkıda bulunmuştur. Capone (2009), bu bağlamda, SKÇ'yi literatürde bu yıllarda ortaya atılmış diğer çerçeve önerileri ve modeller ile birlikte sayar. Ancak bu kuram, somut

bir model sunabilme özelliği ile birlikte herhangi bir politika değişimini yalnızca birtakım davranışsal yaklaşımlar geliştirerek ele almaya mesafeli görünmektedir. Bu noktada, kuramın öne sürdüğü yaklaşımının temelindeki savunuculuk koalisyonları ve aralarındaki ilişkilerin yanı sıra diğer önemli iki unsuru, makro bir yaklaşım sergilemek ve davranışsal yaklaşımın getirebileceği araçsallık problemini ele alınan dönemde arka planda gelişmekte olan ekonomik, toplumsal ve konjonktürel gelişmeleri göz önüne almaktan geçmektedir. Sabatier'e göre politika alt sistemleri ve savunuculuk koalisyonları arasındaki mücadele ve öğrenme süreçleri önemlidir ancak politika değişiminin tek nedeni değildir; sosyoekonomik değişim ve gelişmeler ile dünya geneli ölçeğindeki hegemonik değişimler (bir diğer deyişle uluslararası ilişkiler düzlemindeki gelişmeler) politika değişimi üzerinde etkilidir ve göz önüne alınmalıdır (Sabatier, 1987; Sabatier, 1988). Bunları politika değişimi üzerinde etkili olan dinamik faktörler olarak nitelendiren Sabatier, bu faktörleri göz önüne almasının SKÇ'yi diğer model ve çerçeve önerilerinden ayıran bir özellik olarak nitelendirmektedir (Sabatier, 1987: 7). Burada son olarak üzerinde durulması önemli bir husus olarak gördüğümüz dış etkenler (*external factors*) meselesidir. Politika değişimi literatüründe dış etkenler bir politika alt sisteminin doğrudan içinde yer almayıp dışında meydana gelen gelişmeler olarak tanımlanmaktadır (Zittoun, 2009). Örneğin Türkiye'de karayolu tercihli ulaşım politikasının başka bir politika alt sistemi olan enerji politikası üzerindeki etkisi düşünülebilir.

Politika değişimi bağlamında SKÇ'nin ortaya koyduğu ve savunuculuk koalisyonu temelli yaklaşımı özellikle Anglosakson ülkelerinin yanı sıra Batı ülkelerinde çeşitli politika alt sistemlerinde tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. SKÇ'nin bir politika değişimi modeli olarak öne sürdüğü savunuculuk koalisyonları ve bunlar arasındaki etkileşimin bir örneğini Türkiye özelinde bulabilmek mümkün müdür? Böyle bir örnek mümkünse SKÇ modeline ne ölçüde uymaktadır ve seçili politika alt-sisteminde meydana gelen değişimin neden ve sonuçları ne olmuştur, nasıl bir değerlendirme yapılabilir? Bir sonraki bölümde bu sorular tartışmaya açılacaktır.

2. Petrol Reformu Kanunu'na Giden Yolda Petrol Politikası Tartışmaları

Petrol meselesinin birincil enerji kaynağı olarak kömürü tahtından etmesiyle tüm dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'de de cumhuriyetin ilanından itibaren önemli bir konu haline gelmeye başlamıştır. İlk olarak Milli Petrol Davası tartışmalarına uzanan bu yolda yaşanan gelişmeleri, “dava”nın arka planını gözler önüne serebilmek amacıyla ana hatlarıyla tarihsel süreç bağlamında ortaya konacaktır.

2.1. Cumhuriyet Döneminden Demokrat Parti İktidarına Genel Hatlarıyla Petrol Politikası

19. Yüzyıl sonundan itibaren motor teknolojisindeki gelişmeler bir çeşit hidrokarbon olan petrolün önemini arttırmaya başlamış, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan İngiliz Donanması'nın dizel motorları kullanmaya başlamasıyla ulaşım sektörüne yayılmış ve kömürün iki yüzyıldır süren egemenliğine son vererek 20. Yüzyılın petrol çağı olarak adlandırılmasına yol açmıştır (Yergin, 2018). İmparatorluğun dağılma yıllarında bu çağın önemini geç de olsa kavramaya başlayan Osmanlı, sistemli ve nitelikli ham petrol aramaları, biraz da Birinci Dünya Savaşı'nın da olumsuz etkisiyle yapamamış ve dolayısıyla bu alandaki araştırmalar ancak cumhuriyetin ilk dönemlerinde oldukça da iptidai koşullarda başlatılabilmektedir. 1926'da çıkan, alanı düzenleyen ilk kanun olan 792 Sayılı Petrol Kanunu bu konuda devleti tekel haline getirerek yetkili kılan ve sektörün ilk resmi politika metni olan kanunu 1933'te Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin kurulması takip etmiş, 1935'te ise Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) diğer madencilik alanlarıyla birlikte petrolde de 792 sayılı kanunu yürütmekle görevlendirilmiştir (TPAO, 2004). 1954'te kadar süren bu durumda devletçilik ilkesi çerçevesinde petrol politikası oluşturulmuş ve yürütülmüştür.

1954'teki değişiklik ise petrol sektöründe günümüze kadar süren devletçilik-hür teşebbüsçülük ve yabancı sermaye karşıtlığı-yandaşlığı dikotomilerinin başladığı, günümüzde halen ülkedeki petrol sektörünün amiral gemisi konumunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) kurulduğu bir dönem olarak dikkat çekicidir. 6326 no.lu Petrol Kanunu bir önceki 792 sayılı kanunu ilga ederek kanunlaşmış ve petrol politikasında bir nevi sarkaç gibi günümüze kadar gündemde olacak politika değişimlerinin fitilini ateşlemiştir. Bu yeni dönem ve takip eden yıllarda petrol politikası gerek teknik yönü ağır basan niteliği gerekse henüz ulaşım politikasında karayolu tercihli seçimlerin sonuçlarının görünür olmaması nedeniyle geniş toplum kesimlerine yansıyan bir etki olmamasından dolayı genel itibariyle kamu politikası disiplini açısından demir üçgen içinde tartışılmıştır. Politikanın demir üçgen içinde sıkışarak politika yapımcıları ve bürokratik kurumlar ile sınırlı düzeyde basında tartışılarak yasalaşmasında gerek üniversitelerde yetişmiş akademisyenin henüz çok sınırlı düzeyde olması gerek teknolojik gelişmelerin Türkiye'ye Batı ülkelerindeki kadar geniş bir yansımaları olmaması da sayılabilir.

Petrol politikası alt-sistemindeki bu durum 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve sonrasında 1961 Anayasası'nın ortaya koyduğu Planlı Ekonomi Politikası ile birlikte tartışmaya açık hale gelmeye başlamıştır. Demokrat Parti'nin (DP)

karayolu öncelikli ulaşım politikasının sonucu olarak gerek kişisel araç kullanımının artması gerekse karayolu yük taşımacılığı maliyetlerinin fiyat artırıcı bir unsur olması nedeniyle toplumun bütün kesimlerinde etkisinin hissedilmeye başlamasıyla bu kez 1954 düzenlemelerinden farklı olarak yukarıda sayılan iki dikotomide hür teşebbüsçük yerine devletçilik ve yabancı sermaye taraftarlığı yerine karşıtlığı çerçevesinde söylemler ortaya çıkmış, ve bu savları desteleyen farklı toplum kesimlerine mensup politika aktörleri de bir araya gelmeye başlamıştır. Burada kamu politikası disiplini açısından dikkat çekici olan husus ise bir politika alt sisteminde SKÇ'nin öne sürdüğü bağlamda başta Milli Petrol Davası olmak üzere politika savunuculuk koalisyonları ortaya çıkmış ve 1973'teki politika değişimi ile sonuçlanan bir sürecin itici gücü olmuşlardır.

2.2. Milli Petrol Davası

Türkiye'de petrol politikası 1950'lerin sonuna kadar genel itibariyle arama ve üretim (*upstream*) odaklı olarak ve çevre ülkelerdeki büyük keşiflere benzer olarak Türkiye'nin de önemli bir petrol rezervine sahip olabileceğine dair inançla girilmiştir. Dönemin TPAO Arama Dairesi jeologlarından Esat Kıratlıoğlu yapılan özel görüşmede bu umudu şu şekilde anlatmıştır.

Petrol jeolojisi üzerine doktoramı Avusturya-Graz Üniversitesi'nde bitirdikten sonra büyük bir şevkle TPAO'da 1960'ta arama jeologu olarak işe başladım. Biz doğrudan sahaya gittik, beş yıla yakın Hakkari, Şırnak, Siirt, Adıyaman tüm potansiyeli olduğu düşünülen sahada neredeyse hiç merkeze dönmeden ve petrol konusunda Libya gibi olabileceğimiz inancıyla gece gündüz hafta içi hafta sonu dinlemeden çalıştık. (Kıratlıoğlu, Özel Görüşme, 2022).

Politika imajı olarak 1950'lerin ortasından itibaren petrol politikasına egemen olan bu inancın reel politikaya dönüştürebilmesi için iki düşünce öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki petrol politikasında devletçi anlayışın egemen olmasını savunan düşünce, ikincisi ise petrol konusunda teknik ve mali imkansızlıkları öne sürerek yabancı sermayeye muhtaç olduğundan hareketle hür teşebbüs yanlısı liberal ekonomi anlayışıdır. Bu ayrışmada DP iktidarı döneminde gerçekleşen 1954 düzenlemeleri petrol politikası bakımından ikinci anlayışı tercih etmiş, petrol sektörünün devlet eliyle değil özel sektör öncülüğünde geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kamu politikasının yeni yapıcılarını, ki en başta iktidardaki DP olmak üzere, bu düşünceye bağlı görmektedir. 1954 düzenlemesinin raporunda "Petrol politikamız hakkında yeni bir karar vermek zorundayız: ithalatla mı çözeceğiz yoksa petrol ihtiyatlarımızı bir an evvel kabili istifade hale getirmek ve artan iktisadi gücümüzle memleketin imar ve ihya faaliyetlerini büsbütün hızlandıracak mıyız? Bu yolda özellikle ikincisiyle gayret vardır. Ancak bunun devlet eliyle,

MTA eliyle yapılamayacağı anlaşılmıştır" denilerek bu durum açıkça ortaya konmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, D9, C29, İ4, 57İtk., 1954: s. 95). Yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile TBMM gündemine gelip, aynı günlerde yasalaşan 6326 sayılı Petrol Kanunu hususi teşebbüsü başat olarak kabul eden, MTA'nın faaliyetlerini daraltan, rekabete önem veren, yabancı petrol şirketlerine müsait ortam hazırlayan, sermaye ve karların serbestçe transfer edilebildiği, vergi muafiyetleri konusunda bonkör ve güvenli bir ortamı kanun yoluyla sağlayan yapıda olacak şekilde bir petrol politikasını benimseyerek yürürlüğe girmiştir (TBMM ZC, D9, C29, İ4, 57İtk., 1954: s. 79-80).

Petrol politikasında yaklaşık otuz yıl sonra gerçekleşen bu politika değişikliği 1950'li yıllar boyunca pek çok yabancı petrol şirketini Türkiye'ye çekerken, MTA'nın ilgili birimlerinden ayrılarak kurulan TPAO'nun alana önemli bir politika aktörü olarak girmesine de yol açmıştır. Kıratlıoğlu'nun da vurguladığı (2022) "son derece iptidai üretim koşullarına karşın ülkeye 1954 düzenlemeleriyle Türkiye petrol sektörüne giriş yapan yabancıların yüksek teknolojik araçları" yine 1954 düzenlemesiyle kurulan ve bir çeşit üst kurul niteliği hüviyeti taşıyan Petrol Dairesi Reisliği'nin (PDR, 1960) raporlarında ham petrol üretimindeki başarılı artışlar olarak yansımıştır. Ancak nicel verilere yansıyan bu olumlu gelişmelere rağmen 1961 Anayasası sonrasının toplumsal ikliminde "tam bağımsızlık" tartışmaları petrol politikasında da karşılık bulmuş 1960'ların ortalarına doğru petrol politikası özellikle yabancı petrol şirketlerine 1954 düzenlemeleriyle tanınan geniş imtiyazların eleştirisi ve devletçilikten yana tavır koyan bir yaklaşım toplumun pek çok kesiminde yankı bulmaya başlamıştır. Bu durumda reform meselesi devletçilik tartışmalarıyla da zaman zaman iç içe geçmiştir. Ancak yine de devletçilik-hususi teşebbüs tartışması petrol politikasının bu yeni döneminin diğer önemli tartışma konusu olarak ele alınmalıdır. Ekonomik gelişmeler bakımından değerlendirildiğinde de Petrol Reformu Kanunu aslında kısmi bir kırılma noktası olarak nitelendirilebilir. Boratav'ın (2012) "içe dönük bağımlı gelişme" yılları olarak tanımladığı 1962-1976 döneminin yavaş yavaş sonlarına gelirken genel kanının aksine bu dönemi Kalkınma Planları'na göre incelemenin sağlıklı olmadığına işaret eder. Ona göre yalnızca Birinci Kalkınma Planı diğer Kalkınma Planlarına göre ayrıksı durmaktadır. Bu plan büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini öngörüyor; ithal ikameci sanayileşmeyi tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak ortaya koyarken, örneğin ikinci plan bu bakımdan bir sarı sendika tanımına atıfla "sarı plan" olarak nitelendirilmektedir (Boratav, 2012: 126-127). Dolayısıyla bu durum reform algısının özellikle Milli Petrol Davası yanlılarının konuyu devlet işletmeciliğinin ve kamu yatırımlarının önde olması şeklinde anlamasına yol açmaktadır. Pamuk da 1970'lerin genel ekonomi politikası bakımından

Türkiye'nin iktisadi modelinin devletçilikten özel sektör denetimine doğru değiştiği, ekonominin özellikle de kent ekonomisinin denetiminin kamu kuruluşlarından İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde büyük holdinglere geçmeye başladığı yıllara tekabül ettiği ve bu yönde Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) de bir dönüşüm içinde olduğunu ortaya koyduğu hedefler bakımından 1960'lardan farklı olarak özel sektörü incelemeye başladığı yıllardır (2014: 250-251). Bu durumda petrol politikası alt sisteminde 1970'lerin başı itibariyle filizlenen petrol bunalımının Sabatier'in politika değişiminde konjonktürel gelişme olarak itici bir güç olarak tanımlanabilir. Boratav'ın Birinci Kalkınma Planı'nın devletçilik konusundaki özel durumu ve 1960'larda yükselen sol-milliyetçi çizgideki akımların bürokrat, yazar ve akademisyenlerin oluşturduğu ve petrol konusunu kritik ve hayati bir milli mesele olarak konumlayan politika savunucularının üzerinde etkisinin büyük çaplı olduğunu ve hem siyasi hem de uluslararası durumun petrol politikasında "yeniden devletçilik" denecek değişimlerin yaşanmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

Arka plandaki bu gelişmeler bir tarafta, petrol politikası bakımından temel tartışma noktasının 1954 sürecine benzer bir biçimde temel olarak iki inanç sisteminden beslenmeye devam ettiğini görülmektedir. Bunlardan birincisi iktisadi bakımdan süregiden devletçilik-liberalizm tartışması; ikincisi ise kapitülasyonlar endişesine kadar varan bir yabancı sermaye karşıtlığıdır. Her iki eksen zaman zaman kesişerek zaman zaman ise ayrılarak kamuoyunda tartışma alanı bulmuş görünmektedir. Bu noktada 1966 yılı önemlidir; bahsi geçen yıl TBMM'de bir Petrol Araştırma Komisyonu kurulmuş, Petrol Kanunu'nun değiştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Diğer taraftan, 1965'te petrol konusunda basında yoğun tartışma ve değerlendirmeler izlenmektedir. Örneğin petrolün millileştirilmesi konusunda Prof. Dr. Muammer Aksoy'a göre memlekette bir ikiye ayrılma vardır; bir taraf yabancı petrol şirketlerine karşı Türkiye'nin çıkarlarını korumaya çalışırken, öbür taraf yabancı petrol şirketlerinin çıkarlarını savunmaktadır. (Aksoy, 2012). Bu noktada İlhan Selçuk petrolün mutlaka millileştirilmesi gerektiğini savunarak bunun yalnızca iktisadi bir zorunluluk olmadığını siyasi ve milli güvenlik bakımından da hayati önem taşıdığına işaret etmektedir (Selçuk, 1965). İlhan Selçuk henüz genç yazarlarından biri olduğu Cumhuriyet Gazetesi'nde petrol davasını özellikle 1965 yılı içinde defalarca ele almış; genel olarak petrol sahalarının tamamen millileştirilmesi, petrolün tüm alt sektörlerinin devlet ya da kamu kurumları eliyle yürütülmesini ve bu alt sektörlerin dikey bütünleşmiş bir kamu kurumu çatısı altında yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır. Konuyu Samsun'a yeniden çıkmak metaforuna kadar vardır (Selçuk, 1968). Benzer görüşlerle kamuoyu yaratmaya çalışan diğer önemli isim Aksoy sadece görüşlerini açıklamakla kalmamış 1966

yılında Petrol ve Madenleri Koruma Derneği'nin kuruluşuna öncülük etmiştir (Cumhuriyet, 1966a).

Enerji bürokrasisinde özellikle 1965 seçimlerindeki iktidar değişikliği sonrası yaşanan sarsıntılar da genel olarak petrolde özel sermaye ya da yabancı sermaye karşıtlığı üzerinden okunabilir. 1966 yılının hemen başında TPAO yönetim kurulu üyeleri Fazıl Yalçın, Emin Bozoğlu ve Nevzat Şengel'in "kanun ve usullere aykırı olarak" Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın ısrarı ile görevlerinden alınmaları yabancı şirketlere cephe almaları, Batman-İskenderun Boru Hattı'nın şirket haline getirilmesine karşı çıkmaları ve yabancı şirketlere ait olan petrol rafinelerinin genişletilmesi kararına muhalefet ettikleri sebeplerine bağlanmaktadır (Cumhuriyet, 1966b). Dahası benzer durum sadece yönetim kurulları üyeliklerinde olmamakta dönemin TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu, Petrol Ofisi Genel Müdürü Kenan Onat ve Etibank Genel Müdürü Tahsin Yalabık da benzer sebeplerle ve "usullere aykırı olarak" 1965 seçimleri sonrasında Demirel Hükümeti tarafından apar topar görevlerinden alınmaktaydı (Aksoy, 1965). Dolayısıyla 1954 kanununda yapılması düşünülen tadilat rafa kaldırılmış petrol politikası bir bakıma yeniden 1960 öncesi yabancı sermayeyi önceleyen karakterini tartışmaya bir süreliğine daha kapatmıştır. 1960'ların ortalarında petrol sektöründe ortaya çıkan bu gelişmeler yeni yeni filizlenen bir politika savunuculuğu koalisyonun habercisi olarak değerlendirilmektedir. Milli Petrol Davası (MPD) olarak adlandırdığımız bu düşüncenin etkisi gerek uluslararası arenadaki gelişmeler gerekse bu düşünceye paralel olarak betimlenebilecek ülke içi iktisadi ve toplumsal konjonktürel gelişmelerin de katkısıyla sürekli petrol politikası üzerinde 20 yıllık bir periyotta oldukça etkili olmuştur.

Dolayısıyla, Milli Petrol Davası anlayışı kurumsallaşmış bir politika savunuculuğu koalisyonu olarak ele alınabilir. Türkiye'de petrol politikası bakımından bu durumun bir ilk olduğunu söylemek mümkündür. 1960'ların ortalarından itibaren petrol meselesine benzer pencereden bakan aktörlerin oluşturduğu bu koalisyon Sabatier'in (1988) işaret ettiği kamu politikalarının inanç sistemleriyle aynı şekilde kavramsallaştırılması gerekliliği prensibine oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu inanç petrol politikasının iktisadi olarak devletçi, sosyoekonomik olarak kamu yararının önemine dikkat çeken ve toplumcu birtakım hassasiyetlere haiz, diskurunu da milliyetçi-yurtsever bir çizgide yabancı sermaye karşıtlığı üzerine kuran bir politika savunuculuğunda somutlaşmaktadır. Selçuk'un konuyu ikinci bir kurtuluş savaşı gerekliliği, Aksoy'un petrol konusunda sömürgecilikten kurtulmanın acil bir ihtiyaç olduğu ve Topaloğlu'nun konuyu kamu hizmeti ve yararı konusunda değerlendirmesiyle Milli Petrol Davası inanç konusunda

kavramsallaştırmayı başarmış ve büyük halk kitleleri üzerinde de etkili olmuştur. Savunuculuk koalisyonunun basında en başta gelen temsilcisi olarak Selçuk, akademiden Aksoy, bürokrasiden ise Topaloğlu öne çıkmakta ancak koalisyon sadece bu aktörlerle de sınırlı kalmamıştır. Savunuculuk koalisyonunun inanç sisteminin çekirdeğinde petrol konusunda ülkenin bir çeşit işgal ve sömürü düzeni altında olduğu düşüncesinde yatmaktadır. Bu anlamda da petrol meselesi ilk kez bu kadar geniş halk kitlelerinde tartışılmış ve özellikle üniversite öğrencileri arasında bu “işgalden” kurtulmanın yolları aranmaya başlanmıştır. Örneğin 28 Mayıs 1965’te Türk-İş ve Türkiye Milli Talebe Fedarasyonu (TMTF) tarafından “petrol millileştirilmelidir” temalı “Türkiye’yi sömüren yabancı şirketler kahrolsun” “Türkiye Vietnam olmayacak!” “Kahrolsun Emperyalizm” başlıklı afişler bir gecede tüm İstanbul’a asılınca 50 öğrenci gözaltına alınmıştı (Cumhuriyet, 1965). İTÜ ve ODTÜ Öğrenci Birlikleri 1965 yılı içinde ayrı ayrı mevcut petrol politikasının tartışıldığı açık oturumlar düzenlediği ve Muammer Aksoy’un bu oturumların başlıca konuşmacılarından olduğu görülmektedir (Cumhuriyet, 1965). İhsan Topaloğlu ise özellikle planlı dönemin en önemli aktörü konumundaki DPT’nin planlarıyla AP’nin uygulamaları arasındaki farkları eleştirmekte ve bu farkların özellikle rafinericilik alt-sektöründe yoğunlaştığına işaret etmektedir (Topaloğlu, 1968). Yazar, petrol politikasında, planlar dışına çıkılarak, hesapsız kitapsız şekilde yapılan uygulamalar memleketeye büyük kayıplara sebep olduğu, devlet eliyle yürütülmesi gereken yatırımlar için bazı özel şirketlere izin verilerek plan ilkelerinin dışına çıktığı ve petrol politikasında özellikle devlet işletmelerindeki üst düzey atamalarda partizanca bir tavır takınıldığı tespitlerini yapmaktadır (Topaloğlu, 1968: 26-27). Tüm bu uygulamalardan ise o dönemde iktidarda bulunan AP’yi sorumlu tutmaktadır. Üniversite gençliği arasında MPD konusunda en etkili aktör olarak Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) isimli kuruluş ve onun 1960’lı yıllarda başkanlığını yapmış olan ve dönemin gençlik liderlerinden olan Alp Kuran’dır. Kuran’a göre (1965) 1954 düzenlemesi Türkiye’nin aleyhine işleyen, yabancılara karşılıksız imtiyazlar sağlayan, her yıl milyonlarca lira döviz kaybına sebep olan bir kanundur ve bu durum bugün namuslu ve vatansız her Türk’ün kabul ettiği bir gerçektir. Kuran petrolün millileştirilmesi argümanının nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: 1- Milli güvenlik açısından özellikle Kıbrıs Bunalımı göz önüne alındığında petrolün hayati önemi göz ardı edilmemelidir 2- İktisadi hayat ve Kalkınma açısından bu tip kilit sektörlerin devletin elinde ve denetimi altında bulundurulması zorunluluğu vardır, iktisadi liberalizmi benimseyen İngiltere gibi ülkeler dahi petrol sektöründe millileştirme yoluna gitmektedir 3- Anayasa açısından 130. Maddeye göre tabii servetler ve yer altı kaynakları devletin hüküm ve tasarrufu altındadır temel hükmü çerçevesine mevcut petrol yasası aykırıdır. 4- Milli bağımsızlık açısından ise ülkenin siyasi bağımsızlığının yolu iktisadi

bağımsızlıktan geçmekte, petrol konusunda yabancılara 1954 düzenlemeleriyle tanınan geniş imtiyazlar milli bağımsızlığa aykırı durumdadır (Kuran, 1965: 19-25). Bu somut gelişmeler halkın tamamında olmasa bile işçi örgütleri ve üniversite öğrencileri arasında petrol ve milli petrol davası konusunda bir kamuoyu oluştuğunu ve Sabatier'in üzerinde durduğu bir politika savunuculuğu koalisyonunun ortaya çıktığını göstermektedir.

Petrol politikasındaki 1973 sürecinde ve bu sürece giden yolda bir Milli Petrol Davası koalisyonundan bahsedilebilir ancak Sabatier'in ortaya koyduğu çerçeve önerisi değişimin farklı savunuculuk koalisyonları arasındaki bir çeşit ortaya noktayı bulma ya da bir diğer deyişle uzlaşmadan kaynaklanan bir değişimi tasvir etmektedir (Sabatier, 1988). Bu noktada Milli Petrol Davası bir savunuculuk koalisyonu olarak kabul edilebilir olmakla birlikte politika alt sisteminde savunuculuk koalisyonu olarak nitelendirilebilecek başka toplulukların olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir. Bu noktadan bakıldığında, AP kendisini varisi olarak gördüğü DP'nin yaptığı 1954 düzenlemelerine sahip çıkar görünmektedir. Milli Petrol Davası mevcut petrol politikasından hoşnutsuz olan kesimler tarafından ortaya atılmıştır; bu Sabatier'in savunuculuk koalisyonlarının herhangi bir politika alanında mevcut bulunan gerek organizasyon gerek düzenleme gerekse düşünce bağlamında kurumsal yapılardan memnun olunmaması üzerine ortaya çıktığı teziyle uyumludur (Bennett ve Howlett, 1992). AP üyeleri ve çevresi bu bakımdan mevcut durumla ilgili bir memnuniyetsizlik ve eleştiri içinde görünmemekte; dolayısıyla sistemli ve sürekli bir görünüm arz eden savunuculuk koalisyonu ortaya çıkarma istek veya gayretinde olmadıkları gözlemlenmiştir. Yine de bu dönemde özellikle Milliyet, Son Havadis ve Tan gibi AP çizgisine yakın gazetelerde yazıları yayınlanan Bedii Faik, Tekin Erer, Yusuf Ziya Ortaç gibi köşe yazarları ile endüstriden gelen Esat Kırathoğlu, akademik camiaya mensup ve Türkiye'nin ilk petrol mühendisliği bölümünün başında bulunan İTÜ öğretim üyesi Prof. Dr. Ekrem Göksu gibi isimler Milli Petrol Davası gibi sistemli ve sürekli olmasa da bir anlamda karşı görüşleri içeren bir savunuculuk koalisyonu oluşturmuşlardır. Mehmet Lütfi Ballısoy isimli gazeteci bu isimlerin yazı ve görüşlerini "*Türkiye'de Petrol Davası*" isimli bir kitapta 1965 yılında yayınlamıştır. AP çizgisine yakın ve Milli Petrol Davası'nın genel itibariyle karşısında yer alan bu koalisyonun en güçlü yönü olarak petrol sektörünü teknik anlamda çok iyi bilen iki önemli kişiyi içermesidir: Göksu ve Kırathoğlu gibi aktörler gerek eğitimlerini bu alanlarda almış olmaları gerekse konuya birtakım teknik ayrıntılarıyla bakabilmeleriyle bu koalisyonun Milli Petrol Davası'na göre güçlü yanını oluşturmaktadır. Dönemin önemli şahitlerinden biri olan Kırathoğlu ile yapılan mülakatta bizzat kendisi de bu konuya vurgu yaparak,

Milli Petrol Davası'nı oluşturan aktörlerin genel itibariyle petrol sahası konusunda bilgisiz olduklarını belirtmiş, konuya daha çok ideolojik saiklerle yaklaştıklarını ileri sürmüştür (Kıratlıoğlu, 2022). Ayrıca Kıratlıoğlu 1965 itibariyle Türkiye'de petrol hususunda söz sahibi olabilecek teknik eleman sayısının otuz kişi civarında olduğunu bildirirken Göksu MTA'nın yetiştirdiği petrol mühendislerinden yarım düzineden fazlasının (ki bu yarım fazlaya tekabül etmektedir) bugün Amerikan ve Kanada vatandaşı olduğunu belirterek Türkiye'de petrol sektörünün yabancı sermayeye şiddetle ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir (Kıratlıoğlu, 1965; Göksu, 1960 içinde Ballısoy, 1965). Göksu bu argümanı devlet kurumlarına siyasetin çok fazla müdahil olduğuna, bilim ve tekniğin geri plana atılarak mühendislerin işlerini sağlıklı bir biçimde yapmasına engel olduğuna düşüncesine temellendirirken; Kıratlıoğlu bu iddiayı daha da ileri götürerek “yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'den atılmasını istemek petrolcü olarak en hafif tabiriyle akılsızlıktır; petrolün ne olduğunu bilmeyenlerin çabasını maruz görmek lazımdır” demektedir (Kıratlıoğlu, 1965: 119, Ballısoy içinde). Bu koalisyonun üyelerinden bir kısmı bu görüşleri Petrol Reformu Kanunu sürecine de taşımışlardır.

2.3. Milli Petrol Davası Kamu Politikasına Evrilirken

Petrol politikasındaki Milli Petrol Davası'nın öncülük ettiği bu tartışmalar politika yapıcı konumundaki TBMM'ye yansımış 1966 yılının Aralık ayında Petrol Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Bir yıldan fazla süren çalışmalar boyunca iki savunuculuk koalisyonu ilk kez resmi bir ortamda karşı karşıya gelmiş bu politika değişimi bağlamında karşılıklı politika öğrenimine yol açmıştır. Raporda taraflar petrol kanunun revize edilmesi konusunda uzlaşmış, dahası AP iktidarında yürütülen bir çalışma olmasına rağmen liberal yaklaşıma mesafeli bir çizgi benimsenmiştir (Cumhuriyet, 1968). AP'nin birkaç ay sonra hazırlayarak TBMM'ye sevk ettiği yeni kanun tasarısı ise raporda yer alan görüşlerin aksine 1954 düzenlemelerinin devamı niteliğinde bir görünüm sergilemiştir. Tüm bu gelişmeler petrol politikasının sürekli olarak gündemde kalmasını sağlamış ve nihayetinde 1972 yılı sonunda TBMM'ye gelen 1702 Numaralı Petrol Reformu Kanunu 25/12/1972'de Genel Kurulda görüşülmeye başlanmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyesi Cemalettin İnkaya hem Senato'da hem de Millet Meclisi'nde toplamda 11 gün boyunca gece gündüz sürecek görüşmelerinin tartışma alanlarını oldukça başarılı bir biçimde şu şekilde ifade etmiştir: “birbirimize Atatürkçülüğü, yabancı sermayeyi, özel teşebbüsçülüğü, karma ekonomiyi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin fonksiyonu yeteri derecede öğrettik” (CSTD, 1973, B :51 3 . 4. 1973 O: 1, s.12). Gerçekten de petrol politikası dışında ekonomi politikasında, devletçiliğe, oradan tam bağımsızlığa kadar pek çok konunun

bazen bağımsız olarak bazen de iç içe geçerek tartışıldığı bu 11 gün petrol politikasında değişiklik bağlamında bize en yoğun veriyi sunan bir dönem olarak nitelendirilebilir.

12 Mart Muhtırası sonrasında Erim Hükümeti idaresi altında Milli Petrol Davası'nın savunucularından olan İhsan Topaloğlu Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak atanmış ancak bu görev fazla uzun sürmemiş yerine önce Nezih Devres daha sonra da Mehmet Nuri Kodamanoğlu getirilmiştir. Devres bürokrasiden gelme bir bağımsız teknokrat olarak görev yapmışken, Kodamanoğlu aynı Topaloğlu gibi CHP üyesiydi (ETBK, 2021). Ancak Kodamanoğlu ne petrol politikası konusunda ne de enerji politikası konusunda daha önceki dönemlerde aktif bir görev almamış, Milli Eğitim kökenli bir bürokrattır. Meclis görüşmelerine Kodamanoğlu'nun başkanlığında girilmiş ve Bakan görüşmelerin ilk günü tasarının hedef ve ilkelerini şu şekilde özetlemiştir:

(1)Türkiye'nin petrol yataklarını süratle tespit etmek (2) Bulunan kaynakları süratle, fasilasız ve verimli bir şekilde geliştirmek (3) ham petrolü milli imkanlarımızla işlemek (4) petrol faaliyetlerinin, aramadan dağıtımına kadar bir bütün olduğu idraki içinde bu maksatla görevli milli kuruluşlarımızı tek elde ve rasyonel bir organizasyon içinde toplamak (5) Petrol Dairesi'ni petrol politikasını oluşturmakla görevlendirmek. (TBMM Tutanak Dergisi, 1972: s 14-15)

Kanun 1973 yılının başlarında henüz Küresel Petrol Krizi etkilerini, en azından Türkiye üzerinde, tam olarak hissettirmemişken 3 Ocak 1973'te Millet Meclisi'nde 194 kabul oyuna karşılık 114 ret 14 çekimsiz oyla kabul edilmiş ve 4 ay sonra 5 Nisan 1973'te 26 ret 1 çekimsiz karşılık 41 kabul oyuyla ile Cumhuriyet Senatosu'ndan geçmiş ve 18 Nisan 1973 günü Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu resmi politika metninin kamu politikası değişikliği açısından durumunu değerlendirmeden önce getirdiği nesnel ilklere ve değişikliklere göz atmak faydalı olacaktır. İlk olarak petrole ilişkin resmi bir metinde ilk kez kamu yararı olgusu kendisine yer bulmaktadır. Buna göre petrol aramalarına ilişkin kamulaştırmalarda 37. Maddede "Kamulaştırma kararı talep üzerine Genel Müdürlükçe -PİGM-verilir. Bu kamu yararına ilişkin bir karar hükmünde olup müteakip işlemler İstimlak Kanunu hükümleri dairesinde cereyan eder." denilerek bu tür işlerde kamu yararı gözetileceği hükme bağlanmıştır (Resmî Gazete, 1973). Buna ek olarak ve daha dikkat çekici olan ise kanunun tamamının kamu yararı hassasiyeti gözetilerek hazırlanmış olmasıdır. Kanunun genel gerekçesinde kamu hizmeti ve kamu yararı prensiplerine uzunca bir yer ayrılmış ve petrol sektörünün bir kamu hizmeti sayılması ve petrol politikasındaki tüm prensiplerin buradan hareketle kamu yararı çerçevesinde düzenlenmesi

gerektiğinin altı çizilmiştir. 1702 sayılı kanunun olmasa da Milli Petrol Davası'nın öncü aktörlerinden biri olan İhsan Topaloğlu ve arkadaşlarının akaryakıt depo ve antrepolarının devleştirilmesi için verdikleri madde teklifinin genel gerekçesinde yer alan şu ifadeler kamu yararı meselesinin petrol sektöründe ele alınış biçimi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Bugün bütün dünyada Devletin ekonomik hayata müdahalesi artmış ve kamu hizmeti, kamu yararı kavramları çok geniş olarak yorumlanmaya başlamış ve bu sebeple birçok hizmetler kamu hizmeti sayılarak bu alanlara Devletin müdahale gereği duyurulmuştur. Esasen bir ihtiyacın kamu hizmeti niteliğini kazanacak derecede önemli olup olmadığı takdir yetkisi idare edenlere aittir. İdare edenler bir konuda kamu ihtiyacının tam olarak giderilmediğini ve bu durumun 'kamu düzenini sarstığını ve devamlı nitelikte olan bu kamu ihtiyacının Devletin katılması ile giderilebileceğini takdir ederlerse bu takdirlerini bir kanunla tespit ederler. (...) Bir ihtiyacın kamu hizmeti şekline sokulması ve kamu hizmeti niteliğini taşıyan özel sektörün kamu yararının gerektirdiği hallerde devletleştirilmesi, Devletin ülkesinde bulunan taşınır ve taşınmaz mallar ile çalışma konuları üzerindeki mutlak hâkimiyet hakkından doğar ve toplum yararını gerçekleştirmek konusunda idare edenlerin sahip olduğu takdir yetkisine dayanır. Bu bakımdan mutlak ve vazgeçilmez bir hakır (MMTD, 1972: s. 146-147).

Dönemin politika yapıcıları kamu yararını sağlamanın yolunu devletleştirmeden ya da kamu sektörüne öncelik tanımdan geçtiğine inanmaktadır. Bu inancı bir skala ekseninde düşünürsek bu skalanın bir ucunda devletleştirmeyi millileştirmeye birlikte ele alarak boru hatlarından, petrol sahalarına, ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılmaya başlamış olan akaryakıt istasyonlarından, petrol depolarına kadar sektörün tamamına devletçe el konulması düşüncesi yer alırken, bu kamu yararı skalasının diğer ucunda ise millileştirme düşüncesine mesafeli, karma ekonomiye yakın bir düşünce ekseninde yer alan ve petrolde kamu sektörüne öncelik tanınmasına olanak verilmesi yaklaşımı yer almaktadır. CHP sözcülerinden Sezai Orkunt genel olarak bu konuda TPAO'ya öncelik tanınması gerekliliğini öne sürerek, bu kamu kurumu öncülüğünde petrol meselesinin tek elde toplanmasının kamu yararına olacağına dikkat çekmektedir (MMTD, 1972, 31b, D.3, T.3). Enerji bakanı Kodamanoğlu'nun da kamu kuruluşlarına eski statülerinden farklı bir statü getirildiğini ve milli müessese olan TPAO'nun diğer özel ve/veya yabancı şirketlerle eşit muamele görmeyeceğini altını çizerek bu konuda pozisyonunu ortaya koymaktadır (MMTD, 1972, 27b, D.3, T.3).

Petrol Reformu Kanunu belli ölçüde 1954 öncesine bir dönüş niteliği taşımaktadır. Bu geriye dönüşte MPD'nin birtakım görüşlerinin etkili olduğu

tespit edilebilmekle birlikte taleplerini bütüncül olarak karşılamaktan da belirli düzeyde uzak bir görünüm sergilemektedir. Yine de uzun yıllardır savunuculuk koalisyonun öne sürdüğü görüşler resmi politikaya belli ölçüde de olsa dönüşmüştür.

Sonuç

SKÇ'nin politika değişimi bağlamında ortaya koyduğu model bakımından değerlendirildiğinde Türkiye'de 1960'larda ortaya çıkan Milli Petrol Davası bir savunuculuk koalisyonu niteliği göstermektedir. Bu çalışma boyunca bu politika savunuculuğunun ortaya çıkışı öncesinde arka planda gelişen siyasal ve gelişmeleri, ortaya koyduğu argüman ve amaçları, karşısında pozisyon alan ve her ne kadar kendisi kadar sistemli olmasa da AP'liler çevresinde gelişen ve teknik yönü görece güçlü olan karşı savunuculuk koalisyonunun varlığı ve onunla girdiği rekabet ile etkileşim ve 1973 sürecinde oynadığı rol bu sonucu desteklemektedir.

Öncelikle Milli Petrol Davası olarak isimlendirdiğimiz savunuculuk koalisyonunun zamansal izlekte köklerini 1954 politika değişikliğine kadar götürmek mümkün olmakla birlikte kamuoyunda geniş toplum kesimlerinde tartışılarak sistemli bir görünüm sergilemesi 1960'ların ortalarına doğru mümkün olmuştur. Bu durumda Sabatier'in ortaya koyduğu 10 yıllık zaman dilimi gerekliliğinin karşılandığı ileri sürülebilir. İkinci olarak koalisyonun inanç sistemi oldukça belirgin ve somut görünmektedir. Bu anlamda petrol politikasının milli şirket TPAO öncülüğünde devletçi bir perspektiften yönetilmesi gerektiğine dair güçlü düşünce taşınırken, yabancı petrol şirketlerine karşı "tam bağımsızlık" ve Atatürkçülük gibi sol eğilimli ve milliyetçi bir çizginin bu inanç sisteminin en önemli unsurları olduğunu söylemek mümkündür. Üçüncü olarak ise petrol politikası ilk kez bu dönemde oluşan savunuculuk koalisyonları sayesinde elit karakterinden sıyrılarak sadece teknik ve politika yapıcı çevrelerin oluşturduğu demir üçgeni aşabilmiştir. Akademisyenler, gazeteci ve yazarlar, öğrenciler ve bürokratlar, hatta özel sektör ile sendika temsilcilerinin tartışmaya katılmasıyla politika ilk kez farklı toplum kesimlerinde tartışılmış ve demir üçgenden savunuculuk koalisyonlarına giden yol izlenebilmiştir. Dördüncü olarak MPD karşısında hür teşebbüsçü ve yabancı petrol şirketlerinin teknik ve mali yetersizlikler nedeniyle ülkede olması gerektiğine inanan AP çizgisindeki savunuculuk koalisyonu MPD ile arasındaki rekabet etmiş ve etkileşim süreci gözlemlenmiş olmakla birlikte SKÇ'nin önemli unsurlarından politika öğrenimi meselesi ise daha üstü kapalı şekilde görülebilmektedir. Son olarak MPD ve çevresinde petrol politikasında tartışılan konular netice itibarıyla Türkiye'yi bir politika değişimine götürmüş ve 1973 Petrol Reformu Kanunu

ile resmi politika metninde önemli revizelere gidilmiştir. Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi bu durumda Milli Petrol Davası'nın itici gücü ve reform kanunu üzerinde kanun maddelerinden ve meclis tartışmalarından da anlaşılabilceği gibi etkisi yadsınamaz durumdadır. Tüm bunlar olurken sadece petrol politikası içindeki gelişmeler ve gözlemlenen savunuculuk koalisyonlarının inanç sistemlerinin etkisi görülmemiş, bir taraftan da Türkiye'nin 1960'lı yıllardan 1970'lere uzanan dönemde deneyimlediği planlı kalkınma yaklaşımı, 1961 anayasasının oluşturduğu toplumsal iklim ve uluslararası düzlemde petrol bunalımının öncü etkilerinin de etkisi de gözlemlenmiştir.

Milli Petrol Davası Sabatier'in çerçevesini SKÇ'de çizdiği bir savunuculuk koalisyonu olarak Türkiye'de 1960'lardan 1973 Petrol Reformu Kanunu'na uzanan dönemde etkili olmuş ve kendi inanç sistemi açısından yıllardır öne sürdüğü düşünceleri 1973 düzenlemelerinin en önemli tartışma konularını haline getirerek politika gündemine getirmiş ve politika değişikliğine neden olarak kısmen de olsa resmi politikaya dönüştürmekte de başarılı olabilmıştır. Bir politika savunuculuğun erken denebilecek bir dönemde ve SKÇ ortaya henüz atılmadan iki on yıl kadar önce bir örnek olmasıyla da modelin uygulanabilirliğinin hem evrensel yönünü ortaya koyması hem de dönemleri aşan bir perspektif sunmasına örnek teşkil etmesiyle bir savunuculuk koalisyonuna iyi bir örnek olduğu düşünülmektedir. Başka sektör ve alanlarda da SKÇ'nin tarihsel ve dönemsel araştırmalara konu olabilmesi gelecekte yapılacak akademik çalışmalara bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, Muammer (1965), Petrol Davamızı Baltalayan Enerji Bakanı: AP'nin Zararlı ve Utandırıcı Politikası (Ankara: Ege Matbaası).
- Aksoy, Muammer (2012), Milli Petrol Davamız (Ankara: Türk Hukuk Kurumu).
- Ballısoy, M. Lütfi (1965), Türkiye'de Petrol Davası, (İstanbul: Tarla Yayınevi).
- Baumgartner, Frank R. ve Bryan D. Jones (1991), "Agenda Dynamics and Policy Subsystems", The Journal of Politics, 53 (4), s. 1044-1074.
- Bennett, Colin J. ve Micheal Howlett (1992), "The Lessons of Learning: Reconciling Theories of Policy Learning and Policy Change", Policy Sciences, (25), s. 275-294.

- Capano, Gilberto (2009), “Understanding Policy Change as an Epistemological and Theoretical Problem”, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 11 (1), s. 7-31.
- Cumhuriyet Gazetesi (1965a), “Petrol Konulu Açık Oturum Yapıldı”, 09.01.1965 Tarihli Nüsha.
- Cumhuriyet Gazetesi (1965b), “Petrolün Millileştirilmesi: 50 Öğrencinin Dün Emniyette İfadesi Alındı”, 28.05.1965 Tarihli Nüsha.
- Cumhuriyet Gazetesi (1966a), “Petrol ve Madenleri Koruma Derneği Kuruluyor”, 10.01.1966 Tarihli Nüsha.
- Cumhuriyet Gazetesi (1966b), “TPAO’daki Son Değişiklik İddialara Yol Açtı”, 05.06.1966 Tarihli Nüsha.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD) (1973), 30. Birleşim. Dönem:9, Cilt: 27, Toplantı: 4.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD) (1973), B : 51 3 . 4 . 1973 O : 1
- Cumhuriyet, 1968, “Petrol Araştırma Komisyonu Raporunun Esasları Açıklandı”, s.7., 13 Ocak 1968 tarihli nüsha.
- Hann, Alison (1996), “Sharpening up Sabatier: Belief Systems and Public Policy”, *Politics*, 15 (1), s. 19-26.
- Kırathoğlu, Esat (2022), Özel Mülakat.
- Kuran, Alp (1965), *Petrol ve Gençlik, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) Yayını*, (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası).
- Lim Hyunjung ve Eun Jonghwan (2018), “Exploring Perceptions of Sustainable Development in South Korea: An Approach Based on Advocacy Coalition Framework’s Belief System”, *Journal of Open Innovation Technology Market and Complexity*, 4 (4), s. 54.
- Lindblom E. Charles (1979), “Still Muddling, Not Yet Through”, *Public Administration Review*, 39 (6), s. 517-526.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD) (1972), 27. Birleşim Dönem 3 Toplantı 3.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD) (1972), 31. Birleşim Dönem 3 Toplantı 4.
- Petrol Dairesi Reisliği (1960), *Petrol Yıllığı* (Ankara).

Resmi Gazete (1973), 15511 no.lu 10 Nisan 1973 tarihli Nüsha.

Sabatier Paul A. (1988), “An Advocacy Coalition Framework of Policy Change and The Role of Policy-Oriented Learning Therein”, *Policy Studies*, (21), s. 129-168.

Sabatier, Paul A. (1987), “Knowledge, Policy-Oriented Learning, and Policy Change: An Advocacy Coalition Framework”, *Science Communication*, 8 (4), s. 649-692.

Sabatier Paul (1991), “Toward Better Theories of the Policy Process”, *Political Science and Politics*, 24 (2), s. 147-156.

Selçuk İlhan (1965), “Petrol Millileştirilmelidir!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16/08/1965 Tarihli Nüsha.

Selçuk İlhan (1968), “Yeniden Samsun’a Çıkmak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 01/04/1968 Tarihli Nüsha.

TBMM Tutanak Dergisi, D9, C29, İ4, 57İtk., 1954: s. 95

Topaloğlu İhsan (1968), *Petrolde İktidarın Plan dışı Uygulamaları ile İdaredeki Zararlı Tutumuna Bir Örnek*, (Ankara: Ulusal Basımevi).

TPAO (2014), *İlk 50 Yıl*, (Ankara).

Yergin, Daniel (2018), *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, 2. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları).

Zittoun Philippe (2009), “Understanding Policy Change as a Discursive Problem”, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 11 (1), s. 65-82.

DELİ İBRAM DİVANI IŞIĞINDA HEGEMONYANIN KURULUŞU VE KARŞI HEGEMONYA OLANAKLARI

Deniz YILDIRIM¹

Evren HASPOLAT²

Öz

Son yıllarda sosyal bilimler alanında ve özellikle Kültürel Çalışmalar disiplininde edebiyat-siyaset ilişkisini merkeze alan birçok çalışma yayınlanmıştır. Bu makale ise, edebiyat ve siyaset ilişkisine Ahmet Büke'nin Deli İbrahim Divanı adlı romanı üzerinden bakmayı önermektedir. Bu çerçevede de Gramsci'nin teorisinden ve kavram setinden yararlanılmaktadır. Burada amaç, hem Gramsci'nin teorisini romanın somut tarihsel seyrine göre daha anlaşılır kılmak hem de Ahmet Büke'nin romanının arkasında işlediğini düşündüğümüz sosyal ve politik yapıyı teorik açıdan daha da görünürleştirmektir. Bu bakımdan makalede hegemonya, tarihsel blok, karşı hegemonya olguları çerçevesinde Deli İbrahim Divanı romanının sunduğu perspektif incelenmiş ve romanın yine Gramsciyen anlamda Ulusal-Halkçı bir edebiyatın olanaklarıyla örtüşmesinin kanıtları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, siyaset, hegemonya, tarihsel blok, ulusal-halkçı roman

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yildirimdeniz1979@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2576-3170

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, evrenhaspolat78@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-4999-7457

CONSTITUTION OF HEGEMONY AND THE POSSIBILITIES OF COUNTER-HEGEMONY IN THE LIGHT OF DELİ İBRAM DIVANI

Abstract

In recent years, in the field of social sciences, especially in the cultural studies discipline, many studies have been published focusing on the nature of literature-politics relations. This article suggests evaluating the relationship between the literature and politics by specifically focusing on Deli İbrahim Divanı, a recent novel of Ahmet Büke. For this purpose, it makes Gramscian theory and the concepts central in analyzing the novel. The main goals are both to clarify the Gramscian theory according to the historical evolution of the novel and to make visible the social and political structure that operates through the novel from a theoretical perspective. Therefore, in the frame of such concepts as hegemony, historical bloc, counter-hegemony, it is evaluated and analyzed from the perspective suggested by the Deli İbrahim Divanı. It also takes into consideration the reasons that explain why it is possible to locate the novel as an example of National-Popular literature in a Gramscian sense.

Keywords: Literature, politics, hegemony, historical bloc, national popular novel

Giriş

Bu makale, edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi İtalyan Marksist, siyaset ve düşünce insanı Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramı ve karşı hegemonya için geliştirdiği tezler çerçevesinde, çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmet Büke'nin 2021 yılının sonlarında yayınlanan ilk romanı *Deli İbrahim Divanı* üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Söz konusu eserin seçilmesinin temel nedeni; içinde akan hikâyenin barındırdığı temel zıtlıklar ve toplumsal-siyasal ilişkileri sahnelerken ortaya koyduğu temel mesajlar bakımından, bize göre, Gramsciyen bir roman olarak adlandırılmasının mümkün olmasıdır.

Bu anlamda makale; Gramsciyen temalar ve kavramlar çerçevesinde edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi; hegemonyanın ne olduğunu ve nasıl işlediğini/neleri içerdiğini, siyaset/iktidar olgusunun sınırlarının hangi sosyal

güçler tarafından ne tür ittifaklar temelinde şekillendirildiğini, buna itiraz olarak gelişme potansiyeli barındıran karşı hegemonya pratiklerinin hangi strateji ve taktikler çerçevesinde kurulabileceği konusunu, merkezine *Deli İbrahim Divanı*'nı alarak işlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla amacımız, bir romanın edebi açıdan çözümlenmesinin ötesinde, bu roman ve içinde işleyen siyasal göndermeler/zıtlıklar aracılığıyla, Gramsciyen teoriyi romanın akışında sınamak, bu teori ve kavram seti aracılığıyla esere bakmaya çalışmaktır.

Bunun için makalede öncelikle Gramsci'nin hegemonya teorisi açıklanacak ve ardından bu teorinin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanın çözümlenmesi açısından hangi katkıları sunduğu ele alınacaktır. Yerel ve mikro ölçekte iktidar ve hegemonya ilişkilerinin nasıl kurulduğunu, bunun maddi/ekonomik açıdan nasıl örgütlendiğini, sınıfların konumunu ve ilişkilerini, ittifakların kuruluşuna bağlı olarak iktidar bloğunun oluşumunu romandaki seyir üzerinden ele alan izleyen bölümlerde, "siyaset" olgusunun bildik tanımlarıyla "siyaset olma" arasındaki farklar da tartışılacak ve romanın anahtarı olarak gördüğümüz "siyaset olma" tanımı üzerinden hegemonyanın ve karşı hegemonyanın inşasının olanakları gözden geçirilecektir.

1. Hegemonya Teorisi

Açıktır ki Gramsciyen teori kendine ait bir kavram setine sahiptir ve bu teorinin işleyişinde "hegemonya"nın anahtar bir kavram olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu kavramlaştırma anlaşılmadan, krize giren hegemonya karşısında iktidar bloğunun baskı ve rıza kollarına sahip terazisinin hangi tarafına ağırlığını koyarak yönetmeyi seçtiği sorusuna yanıt verme olanağı da zayıflamaktadır.

Her şeyden önce İtalyan komünist hareketinin önderlerinden Gramsci, Mussolini faşizmi tarafından hapsedildiği dönemde, hapishanede Marksist kuram açısından bugün de birçok kuramsal açılıma ve tartışmaya kapı aralayan fikirlerini geliştirmiş ve bu defterler ölümünden yıllar sonra basılabilmıştır³. Bir bölümü *Hapishane Defterleri* adıyla yayımlanan bu defterlerde Gramsci, sınıf egemenliğinin inşa edilme yollarına ilişkin iki tarza işaret etmektedir: Bu iki hakimiyet tarzından biri, baskının/zor gücünün öne çıktığı tahakküm iken, diğeri rıza unsurunun ön plana geçtiği hegemonya momentidir. Jessop'un da belirttiği gibi tahakküm momenti, "*halk kitlelerini belirli bir üretim tarzının talepleri ile uyumlu ve itaatkâr hale getirmek için baskıcı bir aygıtın kullanımını gerektirir*" (Jessop, 2008: 77).

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fiori, 1989.

Hegemonya momenti ise, rıza unsurunun baskıya göre öne alındığı, ikna ve onay mekanizmalarının daha belirleyici hâle geldiği koşullara işaret etmektedir. Ancak burada önemle vurgulamak gerekir ki hegemonya momenti, salt rızaya dayalı olmaktan çok, zorla donatılmış rıza olarak belirmektedir. Gramsci'nin ifadesiyle, "*hegemonyanın 'normal' tabiki, 'zor'un 'rıza'nın önüne geçmediği, 'zor' ile 'rıza'nın birbirini karşılıklı olarak dengeleyip birleştiği koşullarla tanımlanır*" (Gramsci, 1971: 80).

Hapishane Defterleri'nde Gramsci, entelektüel, ahlaki ve siyasal hegemonyanın kuruluş koşulları üzerine odaklanmış (Callinicos, 2007: 319) ve kavramı, "*sınıflar içerisindeki ve sınıflar arasındaki ilişkileri irdelemek için ortaya koymuştur*" (Hall vd., 1985: 12). Hegemonya koşulları üzerine odaklanan Gramsci'nin izleğinde, bu kavramla koşut olarak, sivil toplumun konumu, devlet, egemen sınıfların düzenlerini kurlmaları ve sürdürmelerinde ideolojinin rolü ve sermayenin genişlemesi gibi konular da yer almıştır (Morton, 2007: 87-88).

Peki bu kavramın tarihsel gelişimi nasıldır? Kavramı ilk defa Gramsci mi kullanmıştır? Bu sorulara da kısaca yanıt vermek gerekir. Bocock'un da ifade ettiği gibi hegemonya kavramı, 1883-1884 yıllarında Rusya'da Plekhanov tarafından, Çarlığın yıkılması amacına dönük strateji çerçevesinde kullanılmış; ilerleyen kullanımlarında proletaryanın ve siyasal temsilcilerinin Çarlığın polis devletinden kurtulmak isteyen köylü, aydın ve burjuva katmanlarıyla ittifakına ve önderliğine işaret etmek amacını taşımış (Bocock, 1986: 25) ve ardından Lenin tarafından, özellikle de *Ne Yapmalı?* adlı çalışmasında işçi sınıfının devrim sürecindeki olası müttefikleri üzerindeki siyasal stratejisine işaret etmek için kullanıma sokulmuştur. Yetiş'in de belirttiği üzere, "*Lenin, diğer sınıfların ve sınıf kesimlerinin çıkarlarını gözetmeyen, sonuçta yalnızca sanayi proletaryasında somutlanabilecek bir işçi sınıfı tanımından türetilen "saf" sosyalist devrim propagandasını hegemonik etkinlik açısından elverişsiz bir yöntem olarak olumsuzluyordu*" (Yetiş, 1996:7-8). Gramsci Lenin'in kavrama atfettiği bu anlamdan hareket etmiş; ancak Lenin'den devraldığı kavramın anlamını genişleterek yeniden yorumlamıştır (Adamson, 1980: 100).

Bu yeniden yorumlama sürecinde kavram, ittifaklarla ilişkili anlamından yönetme tarzıyla ilgili bir anlama doğru evrilmeye başlamıştır. Öyle ki Lenin kavramı, proletaryanın yoksul köylülük ile ittifakında sahip olduğu önderlik çerçevesinde ele alırken (Hall vd., 1985: 13), Gramsci kavramın bu anlamını sahiplense de "*sivil toplum alanında hegemonya için savaşım verilmesi gerektiğine inandığı için bunun kapsamını genişletmiştir*" (Hall vd., 1985: 13).

Bu genel teorik ve tarihsel açıklamanın ardından, hegemonya kavramının teorik çözümlemede hangi açılardan önem taşıdığını, çözümleme ve pratik/uygulama yönünden hangi kolaylıkları sağladığını açıklamanın da gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Öncelikle, siyasetin işleyişinde, iktidar mekanizmalarının kuruluşunda ve yeniden üretiminde kilit öneme sahip olan hegemonya kavramı, yönetenlerin nasıl olup da kendi dar çıkarlarını toplumun genel çıkarı gibi gösterebildiğini anlamaya ve bu bakımdan da salt iktisadi çözümlemenin/indirgemenin ötesine geçmeye olanak sağlamaktadır. Çünkü Sassoon'un da belirttiği gibi, *“Gramsci'ye göre modern koşullar altında bir sınıf, hakimiyetini basitçe özel bir güç düzeni (organizasyon) aracılığıyla değil; fakat dar çıkarlarının ötesine geçebildiği, ahlaki ve entelektüel bir liderlik kullanabildiği ve Gramsci'nin tarihsel blok dediği bir toplumsal güçler bloku şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerle (belirli sınırlar içinde) uzlaşmalar yapabildiği için sürdürülebilir”* (Sassoon, 2002: 274).

Dolayısıyla hegemonya, Gramsciyen teoride taşıdığı “zorun gölgesinde rıza” anlamı çerçevesinde, salt baskıya dayalı bir yönetim anlayışının ötesine geçerek, yönetenlerin nasıl olup da kitlelerin rızasını kazanabildiğini, örneğin onları mülksüzleştirir ve işçileştirirken ya da geçim araçlarından yoksunlaştırırken buna hangi araçlarla ve nasıl destek sağlayabildiğini anlamak adına da kritik öneme sahip bir kavramdır. Eagleton'un sözleriyle ifade edersek, *“Gramsci'nin görüşünce, hegemonya oluşturmak, toplumsal yaşamda birisinin kendi “dünya görüşü”nü bir bütün olarak toplum bünyesine baştan sona yayararak ve böylece kendi çıkarı ile toplumun çıkarını büyük ölçüde eşitleyerek, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması demektir”* (Eagleton, 2005: 168).

İkincisi, Gramsci'nin hegemonya kavramının sınıf ilişkilerindeki yerine bakarken, onun hem iktidar bloğu içindeki rolüne hem de iktidar bloğunda hegemonyasını tesis eden egemen sınıf bölümünün diğer bağımlı sınıf kesimleri üzerinde uyguladığı liderlik pratiklerine gönderme yapması, bu makaledeki çözümlememiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eksenle ele alındığında kavramın çifte anlamı göze çarpmaktadır: Öncelikle hegemonya egemen sınıf bölüklerinden birinin ahlaki ve entelektüel liderliği ele geçirerek egemen sınıfın öbür müttefik fraksiyonları üzerinde uyguladığı sivil toplumdaki bir süreçtir. Bu anlamda hegemonya iktidar bloğu üzerinde belirli bir sermaye fraksiyonunun önderliğine gönderme yapar. Diğer yandansa hegemonya egemen sınıflarla bağımlı sınıflar arasındaki bir ilişkidir (Carnoy, 2001: 257). Nitekim *Deli İbram Divanı*'nda da özellikle iktidar bloğunun oluşumunda ve buradaki hegemonik fraksiyonun iktidar bloğunda

hakimiyeti sağladıktan sonra bağımlı sınıflarla kurduğu ilişkide bu çifte aşamayı açıklıkla görmek mümkündür. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bu çifte aşamanın mutlaka ardışık, düz bir çizgi üzerinde gerçekleşmesi zorunlu değildir. İki süreç eşzamanlı olabilir; hakim fraksiyon, yeni bir tarihsel blok oluştururken ve kendi birikim stratejisi etrafında yeni bir iktidar bloğu inşa ederken, bu iktidar bloğundaki hegemonyasını garanti altına alabilmek için bağımlı sınıflar içinde destek arayabilir, desteğini/onaylanışını artırıp görünür kılan eylemlere girişebilir ve bağımlı sınıflar içinde sahip olduğu hegemonyanın derecesine güvenerek bunu iktidar bloğu içindeki konumunu, hegemonyasını sağlamlaştırmak ya da genişletmek için kullanabilir.

Üçüncüsü, ikinci boyutla bağlantılı olarak hegemonya olgusu, Gramsci'nin sivil toplumcu yorumlarında sıklıkla ihmal edilse de maddi bir sürece gönderme yapmaktadır. İdeolojik düzeyde kitlelerin rızalarının üretilmesi, kitlelerin egemen sınıfların inşa ettikleri hegemonya projelerine onay vermeleri salt manevi ya da duygusal bir olgu değildir. Bu süreç aynı zamanda maddi/ekonomik niteliktedir, “...zira hegemonya etik-politik olsa da aynı zamanda iktisadi de olmalıdır, ister istemez iktisadi etkinliğin asıl çekirdeğinde yer alan yönetici grubun icra ettiği can alıcı işleve dayanmalıdır” (Gramsci, 2010: 258). Gramsciyen hegemonya kuramında rıza, kitlelerin yöneten sınıfların hegemonya projelerinden maddi bir taviz ya da kazanım elde etmelerine de bağlıdır. Ekmek belirleyicidir. Nitekim *Deli İbrahim Divanı* adlı romanda hem hegemonyanın inşasında maddi süreçlerin rolüne hem de bu hegemonya projesi çözülürken karşı hegemonya potansiyelinin belirmesinde maddi kazanımların emekçi kitleler aleyhine gelişmeye başlamasının etkisine dair önemli ipuçları bulunmaktadır.

Dördüncü olarak bu kavram, özellikle klasik siyaset kavram ve olgusunun/işleyişinin, yani gündelik yaşamda bildik aktörler eliyle yürütülen ve ağırlıklı olarak seçimler ve siyasal partiler/liderler aracılığıyla işleyen siyaset sahnesinin kapsamının genişletilmesine, siyasal olanın bu anılanların ötesinde bir yönetme kabiliyetine, rıza üretme potansiyeline, sınıfsal çıkarların eklemlenmesi yoluyla yeni bir tarihsel blok inşa edilmesine tekabül edecek şekilde bir anlam genişlemesine uğramasına da olanak sağlamaktadır. Raymond Williams'ın da belirttiği gibi, “hegemonya düşüncesi, geniş anlamıyla, bu durumda, seçim politikaları ve kamuoyunun önemli olduğu, toplumsal pratiğin gerçekte egemen sınıfın gereksinimlerini ifade eden belli egemen düşüncelere rıza göstermeye dayalı görüldüğü toplumlarda, özellikle önemlidir” (Williams, 2006: 175).

Beşinci ve son olarak Gramsci'nin hegemonya kuramı, sivil toplumda rızanın inşasına vurgu yaptığı kadar, onun devlete ilişkin kavrayışını anlamak

için de önemli bir uğraktır. Gramsci'nin politik toplumla sivil toplum arasındaki birliğe vurgu yapacak biçimde geliştirdiği integral (bütüncül) devlet anlayışı, klasik burjuva kamu-özel ayrımını sınıfsal işlevlerin birliği üzerinden aşma yolunu izler. Öyle ki Gramsci'de 'bütüncül devlet' kavramlaştırması siyasetin liberal yorumlarına içkin kuvvetler ayrılığı yaklaşımını aşmak adına geliştirilmiştir (Morton, 2007: 89). Dolayısıyla Gramsci bütüncül devlet anlayışı sayesinde, “*biçimsel nitelikteki 'kamu' ile 'özel' arasındaki gerçek ilişkiyi göstermektedir. Bu, O'nu, soyut siyaset ve hukuk anlayışını yıkmaya götürür*” (Hall vd., 1985: 8). Bu yaklaşımın, *Deli İbrahim Divanı*'nda geliştirilen ve çeşitli aşamalarda karşımıza farklı sınıf kesimlerinin sözcüleri tarafından çıkarılan “siyaset” tanımının anlaşılabilmesi adına da büyük önem taşıdığını düşünmekteyiz. Öyle ki, Ahmet Büke'nin makaleye konu ettiğimiz romanında “siyaset” kavramının çoğunlukla, maddi süreçleri ve rıza dinamiklerini de içeren bir yönetme kabiliyeti olarak, hegemonya olgusunu karşılayacak şekilde, bir bakıma eşanlamlısı olarak kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

2. İlk Birikim'den “Siyaset Olma”ya *Deli İbrahim Divanı*

Hegemonya olgusunun bu boyutlarını gözden geçirdikten sonra, şimdi bu olgunun sözünü ettiğimiz beş ayağını Ahmet Büke'nin *Deli İbrahim Divanı* adını taşıyan romanı üzerinden tartışıp sınavabiliriz. Başta belirtmek gerekir ki romanda Köstence Adası gibi bir mikro evrende geçimlik ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sürecinin tarihsel gelişimi sergilenmektedir⁴. Bu açıdan roman, Marx'ın “*ilkel birikim*” kavramlaştırmasıyla paralel bir tarihsel sahne inşa etmekte ve bunu Zina Mehmet karakterinin devletin zorlama gücünü de yanına alarak giriştiği ilk birikim sürecinin işaretlerini vererek yapmakta ve bu ilk birikim sürecinin ekonomi dışı zor mekanizmalarından ve mülksüzleştirme/işçileştirme pratiklerinden yararlanma bakımından o “*ilk*” aşamada kalmayıp süreklilik gösterdiğini de Zina Mehmet'in torunu Eczacı Süleyman'ın hegemonya projesi üzerinden anlatmaktadır. Dolayısıyla romanda, “*ekonomi dışı zor*”a yaslanan ilkel birikim olgusunun sermaye birikiminin ilk aşamasında görülen ve sonradan “*serbest piyasa*” ve “*sözleşme*” ilişkileri “*ekonomik*” alana taşınınca gerilediğini ifade eden bir ardışık gelişme yaklaşımının aksine, daha ziyade David Harvey'in geliştirdiği çerçeve içinde ilkel birikimin sürekliliği olgusu vurgulanmaktadır⁵.

⁴ Romanı bu çerçevede ele alan bir değerlendirme için bkz. Yıldırım, 2022. Bu çerçevede yakın zamanda yayınlanan yeni bir çalışma için ayrıca bkz. Bozkurt ve Tamgörü, 2022.

⁵ Harvey'in “*mülksüzleştirme/el koyarak birikim*” anlayışı çerçevesinde ilkel birikim teorisine getirdiği katkı için bkz. Harvey, 2011. Ayrıca bu devamlılık ilişkisinin kamu arazilerine el koyma pratiği içinde nasıl işlediğini ele alan güncel bir çalışma için, bkz. Mutioğlu Özkesen, 2022.

İlkel birikim olgusunun ekonomi dışı zora yaslanan kurucu vasfı bir birikim stratejisi olarak romanın arka planında güçlü bir şekilde kendisini hissettirerek işlese de roman özünde bu sınıfsal temelde inşa edilen iktidar bloğunun yönetmeyi nasıl sürdürdüğünü görünür kılarak ilerlemektedir. Eczacı Süleyman, ada ölçeğinde, dedesinden devraldığı sermayenin izinde, nasıl bir hegemonya stratejisi izlemektedir, hem yerel iktidar odaklarını hem de halkın emekçi katmanlarını hangi yöntemlerle kendi projesi etrafında toplayıp bu duruma rıza üretmektedir ve rıza göstermeyenlere karşı hangi baskı mekanizmalarını devreye sokmaktadır? Buradan bakınca Eczacı Süleyman'ın şahsında sorduğumuz bu sorulara romanda verilen ya da sezdirilen yanıtların, Gramsci'nin hegemonya ve karşı hegemonya teorisinin daha iyi anlaşılması adına önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu noktada Gramsci'nin hegemonya teorisi yeniden devreye girmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere hegemonya salt baskı/zor dinamiğiyle işlememektedir. Dolayısıyla Eczacı Süleyman'ın birikim stratejisini ve hegemonya projesinin devamlılığını güvence altına alacak şekilde bir “zorun gölgesinde rıza” imalatı mekanizmasının inşa edilmesi zorunludur. Bu noktada da maddi zorun yanında ideolojik aygıtlar ve söylemler devreye girmektedir.

Zira Eczacı Süleyman, dedesinden devraldığı sınıfsal mirası, kapitalizmin yeni aşamasına özgü eklemlenme stratejileri temelinde ilerletme ve sermaye birikiminde tekelleri bir pozisyon üretme adına daha “hegemonik” bir projeye sahiptir. Bu noktada Eczacı Süleyman'ın stratejisi bellidir: Öncelikle “siyaset olmak”. Dedesinden aldığı tek miras, sahip olduğu iktisadi zenginlik değildir; bir diğer miras, bu zenginliği korumanın ve pekiştirmenin hegemonik yollarına dair nasihattir. Tam da burada sunulan “siyaset” tanımının, Gramsci'nin siyaset ve iktidar olgularının klasik ve dar sınırlarını genişleten müdahalesinde olduğu gibi, hegemonya kurma olgusuyla eşanlamlı olarak dedesi Zina Mehmet'ten torun Eczacı Süleyman'a kaldığı anlaşılmaktadır. Büke, romanda bunu şu sözlerle açar: “*Eczacı Süleyman'a gelince, mirasyedi olmadı hiç. Hatta dedesinin en mühim öğüdünü kulağına küpe yaptı: 'Evladım sakın siyasete girme, sen siyaset ol!' Böylece belediye reislerini gelen rüzgarların yönüne göre o belirledi, destekledi*” (Büke, 2021: 54).

Burada “siyasete girmek” ile “siyaset olmak” arasındaki ayrım özellikle dikkat çekicidir. “Siyasete girmek”, bildik/dar anlamıyla, gündelik siyasal partiler, kurumlar ve aktörler ile onların söylemsel mücadelesi etrafında inşa

edilen sahneye gönderme yapmaktadır⁶. Ancak dede Zina Mehmet'in torunu Eczacı Süleyman'a nasihati, bunun risklerini ve eksiklerini gündeme getiren bir niteliktedir. Sermaye sınıfından birinin hegemonik ilişkiler aracılığıyla "hep yöneten olmak", yani "siyaset olmak" arayışından vazgeçerek doğrudan idareciliğe, particiliğe soyunmasının sermayenin uzun vadeli çıkarları açısından kalıcı kazanımlar sunamayacağı yönünde bir uyarı sezilmektedir bu veciz cümlede. "Siyaset olmak" ise, doğrudan bir partiyle ya da ideolojiyle bağ kurmak yerine, rüzgârı hem kollayıp belirlemek hem de belirlenemediği durumlarda da o rüzgâra göre yeniden konum alacak bir esnekliğe sahip olup yelkenleri yeniden şişirmeyi başarabilmektir. Böylece Makyavelci bir pragmatizmin ve siyaset anlayışının her koşulda yönetmeyi sürdürebilmek adına benimsendiği ifade edilebilir⁷.

Bu faydacı siyaset tanımında içkin olan "hegemonik olma", "her dönemin kazananı, yön vereni olma" arzusunun dar anlamda "siyasete girmek" sahnesini de belirlediği ve hatta kapsayarak aştığı yine romandaki örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Demek ki torun Eczacı Süleyman, rüzgârın yönünü ve kuvvetini belirleyebilmek, belirleyemediği durumlarda ise bu esintiden yararlanabilmek için, yani hep "siyaset olmak" için "siyasete girmek" olgusunu zıtlığın diğer tarafına yerleştirmemekte, tek partili dönemin yükseleni dedesinden farklı olarak, çok partili yaşama geçişle birlikte kitlelerin rızasına daha fazla gereksinim duyulmaya başlandığı dönemde, "siyasete girmek" olgusunu "siyaset olmak", hem iktidar bloğu içinde hem de kitlelerle iktidar bloğu arasındaki ilişkilerde hegemonik bir pozisyon elde etmek için yeniden yorumlamaktadır. Öyleyse her dönem "siyaset olmak", yani hegemonik kalabilmek için de stratejik ve taktik esneklik geliştirmek gerektiği açıktır. Bu, Eczacı'nın sınıfsal konumuyla uyumlu bir hegemonik bilince sahip olduğunun da işaretidir. Eczacı Süleyman, sadece Eczacı Süleyman değildir.

⁶ Aslında romanda hâkim sınıfların klasik siyaset ile siyasal hegemonya arasına çektikleri ayrım çizgisini görünür kılmak için kullanılan bu veciz ikiliğe dair, gerçek hayatta iktidar bloğundan dışlanan toplum kesimlerinin, tabandan yurttaş hareketlerinin de farkındalık sahibi olduğunu çeşitli sosyal bilim araştırmalarında gözlemlemek mümkün. Onur Eylül Kara'nın saha çalışması sırasındaki görüşmelerinden birinde, Ankara'da 100. Yıl Mahalle İnişiyatifi'nden bir yurttaşın yaptığı ikili siyaset ayrımının bu anlamda Zina Mehmet'in hâkim sınıflar adına yaptığı ayrımla örtüştüğüne dikkat çekmek isteriz örneğin. Şöyle der görüşülen yurttaş: "*Siyaset deyince iki şey geliyor aklıma. Bir, bildiğimiz, genel toplumda kullanılan anlamıyla siyaset. İşte partiler var, başkanları var, hükümet var, meclis var, yasalar var, bunların birbirlerine karşı atışmaları var falan, böyle bir siyaset... Bir de bunların ötesinde, bizim yaşamımızın nasıl şekilleneceği, belki siyaset olarak tanımlayabilir miyiz? O tarz şeyler geliyor*" (Kara, 2019: 90).

⁷ Eczacı Süleyman'ın düzenini kuran ve sürdüren böylesi bir Makyavelci pragmatizmin ve esnekliğin, karşı hegemonya bahsinde Deli İbrahim'in stratejisinde de karşımıza çıkacağını belirtelim.

Örneğin bu taktik esneklik, İzmir’de Yusuf Reis ile Memduh karakterinin sohbetleri sırasında, Memduh’un yeni partide yer alan Galip Hoca’yı karşılayanlar arasında Eczacı Süleyman’ın da olduğunu aktardığı satırlarda ve Yusuf Reis’in buna gösterdiği tepkide belirgin kılınmaktadır. Memduh, Eczacı Süleyman Bey’i karşılama heyetinin en önünde gördüğünü aktarınca, tepkisini ifade etmek için şöyle der Yusuf Reis: “*Ulan o herif kırk yıllık Halkçıydı. Deyyusun önde gidenidir. Taze dedin, yeni dedin de yine bize kokmuş yemeği yedireceksiniz galiba*” (Büke, 2021: 84).

Yusuf Reis’in ağızından aktarılan satırlardan, bir yandan her döneme ve güce göre mevzilenme esnekliği bakımından Eczacı Süleyman’ın Gramsciyen anlamda “hegemonik olma” arayışına göre hem devlet iktidarıyla hem de kitlelerle yeni siyaset arasındaki ilişkide hegemonik bir pozisyon almayı arzuladığı sonucunu çıkarabiliyoruz. Diğer yandan bu satırlar, bizi Gramsciyen bir roman olarak görüp adlandırdığımız *Deli İbrahim Divanı*’nda bir başka kavrama da götürmekte: Pasif Devrim.

Gramsci, Carnoy’un da belirttiği üzere pasif devrim ifadesini, “*egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesini ve ast sınıflarla ilişkisini anlatmak için kullanır*” (Carnoy, 2001: 264). Gramsci bu kavramı, İtalyan Risorgimentosu’nun ayırt edici özelliklerini çözümlmek için Vincenzo Cuoco’dan uyarlamıştır. Cuoco’nun muhafazakarlığı içinde kavram, “*eğer en temel yapılarını korumak istiyorsa, toplum değişmek zorundadır*” anlayışına yaslanır (Fatton, 1986: 731). Ancak Gramsci bir süre sonra kavramın daha genel bir anlam kazanabileceğini ve ‘Jakoben moment’ten yoksun olan ulus devletlerin modernleşme süreçlerini Fransız Devrimi’nden ayırt etmek için kullanabileceğini fark etmiştir (Thomas, 2006: 12).

Böylece Gramsci pasif devrim kavramını modern Avrupa devletlerinin Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi devrimci patlamalar yerine küçük reform dalgaları yoluyla doğuşunun (Gramsci, 1971: 115) etkilerini incelerken devreye sokmuştur. Nitekim Simon’un da belirttiği gibi, İtalyan Risorgimento süreci ile Fransız Devrimi arasındaki zıtlıklar, Gramsci’yi pasif devrim kavramını geliştirmeye yöneltmiştir (Simon, 1991: 53). Bu doğrultuda da Gramsci İtalyan egemen sınıfının ve devletinin 1848’den sonraki doğuşunu bir pasif devrim süreci olarak görmüştür (Bkz. Gramsci, 1971: 59).

Bu anlamda Sassoon, ‘pasif devrim’in, egemen sınıfların görece olarak hegemonyasının zayıfladığı koşullarda yeni popüler unsurların içerilmesi sürecine gönderme yaptığını belirtmektedir (Sassoon, 1987: 135). Dahası,

Buci-Glucksman'ın da altını çizdiği gibi, belirli bir dereceye kadar her pasif devrim bir tür 'muhafazakar ya da ılımlı reformizm' olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum egemen sınıfın sınırlı dozlarda, reformist bir çerçevede bağımlı sınıfların taleplerini karşılayarak sınıf çelişkilerini nötralize etme arayışlarından da bağımsız değildir (Buci-Glucksman, 1979: 208).

Bu bağlamda pasif devrimi Morton'un tanımlamasıyla paralel bir çerçevede anlamak mümkündür. Kurulu siyasal düzende büyük değişikliklere gitmeden, iktidar bloğunun var olan sosyal ve kurumsal biçimler altında sosyo-ekonomik değişim süreçlerini yönetmesi olarak pasif devrim, *“kapitalist toplumsal ilişkilerin yaşamsal unsurlarının ortadan kaldırılmayıp yeni biçimler altında yeniden üretildikleri, kapitalist üretim ilişkileriyle uyumlu biçimde devlet iktidarının ve kurumsal çerçevenin güçlendirildiği kriz dönemlerinde kapitalizmin ayakta kalmasının ve yeniden örgütlenmesinin teorisi”* (Morton, 2003: 632)⁸.

Yusuf Reis'in yukarıda aktardığımız ifadelerinin bu bakımdan bir “pasif devrim” süreci olarak Demokrat Parti'nin yükselişine gönderme yaptığını ifade edebiliriz. “Taze dedin, yeni dedin” vurgularının ardında kırk yıllık Halkçı Eczacı Süleyman'ın olduğu bir değişimin içinde taşıdığı sınıfsal gizi, Yusuf Reis bir bakıma bu sözlerle açığa vurmaktadır. Egemen sınıflar yeni döneme göre konum almakta, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrası yeni dönemde toplumda oluşan ekonomik ve siyasal hoşnutsuzlukların aşağıdan yukarıya daha büyük değişimleri, devrimsel dönüşümleri tetiklemesinin önüne geçmek için, yöneten sınıflar sınırlı bir değişim programını yukarıdan aşağıya devreye sokarak, bu program çerçevesinde de kitlelerin rızasını kazanarak, onlara kısmi maddi kazanımlar sunarak ve ideolojik aygıtlarla ikna ederek; özetle kitleleri siyasal anlamda pasifleştirip değişim programını egemen sınıflar lehine yürütme anlamında “pasif devrim” arayışına uyumlanmaktadır. Romanda Eczacı Süleyman karakterinin bu sürecin sembolü olarak sunulduğunu ifade edebiliriz⁹. Özetle Eczacı Süleyman, kitleleri pasifleştirecek bir değişim programının hegemonik niteliğini sezerek

⁸ Gramsciyen teorinin bu makalede öne çıkarılan temel kavram setinin tarihsel gelişimi ve açıklaması için, yine Pasif Devrim olgusunun Gramsciyen teoricindeki konumu için Yıldırım, 2010'a bakılabilir.

⁹ Hâkim sınıfların ellerindeki sınıfsal imtiyazları ve serveti koruyabilmek için, kاپrıya dayanan değişim sürecini kitleleri dışarıda bırakarak kendilerinin başlatmalarıyla ilgili “pasif devrim” tartışmasının edebiyatta en önemli ve ilk örneklerinden birisi, elbette yine Gramsci'nin memleketi olan İtalya'dan gelmiştir. Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın Leopar adlı romanıdır bu örnek. Soylu sınıfı temsil eden kahramanı, *“her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyorsak her şeyi değiştirmeliyiz”* der ve bu, pasif devrimin en veciz ifadesi olarak görülebilir. Bkz. Lampedusa, 2020. Eser 1963'te Luchino Visconti tarafından yine aynı isimle beyaz perdeye de uyarlanmıştır.

yeni iktidar blokunun yerel inşasında en önde yer almak için hamlesini yapmış, eski dönemde de yeni dönemde de ayrıcalıklılar içinde kalmasını sağlayacak “siyaset olma”, “güce göre konumlanma” anlayışıyla, hızlı ve esnek bir biçimde hareket etmiştir.

İfade ettiğimiz üzere *Deli İbrahim Divanı*’nda, klasik siyaset anlayışını Gramsciyen tarzda sarsıp yeniden yapılandıran yaklaşımın bir diğer uzantısı da siyasetin salt bir söylem mücadelesi olarak ya da ideolojik/manevi araçlar temelinde anlaşılmasına yol açan dar tanımların ötesine geçmesi, siyaset olma/hegemonya kurma ile maddi süreçler arasındaki bağı görünür kılmasıdır. Bu noktanın biraz daha açılması gerektiğini düşünüyoruz.

Her şeyden önce, dedesinin izinde giden Eczacı Süleyman’ın her dönemin yöneteni, hegemonik iktidarı olma, yani “siyaset olma” arayışı kendiliğinden bir yönetme ya da hakimiyet kurma hırısının uzantısı değildir. Burada “siyaset olma”, sermaye birikiminin devamlılığını sağlama, kazanılan serveti koruma ve çoğaltma arayışının; yani kısaca maddi/ekonomik çıkar temelini hizmetindedir. Bu anlamıyla “siyaset olma”, ekonomik nedenlerle ve maddi hedeflerle bağlı kılınmış bir bütünlüğe gönderme yapar. Gramsci’nin yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik birliğe işaret ederek geliştirdiği Tarihsel Blok kavramı ile uyumlu bir “siyaset olma” anlayışıdır bu. Maddi temelden, sermaye birikiminden bağımsız ve kendinden menkul bir siyaset sahnesinin ötesine geçmeye, siyaseti ekonomiye indirgemeden fakat yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik etkileşimden de soyutlamadan ele almaya, sınıfsal perspektiften değerlendirmeye çağırın bir kavramsallaştırma/kuramsallaştırma arayışıdır karşımıza çıkan. Bilindiği üzere Gramsci’ye göre “*yapıyla üstyapı arasındaki ilişkilerin irdelenmesi, tarihsel blok kavramının özsel görünümüdür*” (Portelli, 1982: 4). Gramsci, yapıyla üstyapı arasındaki bu bağı “organik” olarak nitelemektedir.

Roman boyunca siyasetin bu maddi temeline gönderme yapan örnekler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu, iktidar bloğu içinde Eczacı Süleyman’ın mülksüzleştirip işçileştirdiği, geçim araçlarından mahrum bıraktığı balıkçıları kendi endüstrisine, oradan da ticaret yoluyla küresel iktisadi zincire eklemleyerek tekelleşme arayışına bağlanırken, kitlelerin rızasını kazanma sürecinde de karşımıza çıkan bir yandır. Eczacı Süleyman, yunus avıyla birlikte kendisinin iktidar blokunun tekelleşmiş bileşeni haline gelmesini sağlayacak endüstriyel “atılım”ı kendi zenginleşmesi, kendi dar iktisadi çıkarı temelinde anlatmaz emekçi, yoksul kitlelere. Bu anlamda yine “hegemonik” bir söylemdir kurduğu. Aslında bu işi kendisi, kendi zenginleşmesi için değil; ada halkı için, gelişme/kalkınma için, “milli dava” için istemektedir. Burada

Eczacı Süleyman, kendi dar sınıfsal çıkarını dışsallaştırmakta ve toplumun genelinin çıkarı haline getirecek bir stratejik müdahale yapmaktadır.

Örneğin Eczacı Süleyman, projesi için, Heyet-i Nasiha etrafında toplanan yerel iktidar bloğunun tüm bileşenlerini hegemonyanın hem zor hem de rıza unsurunu garanti altına almak adına seferber etmektedir. Dalyancı kahvesinde kitleleri Eczacı Süleyman'ın projesine eklemek için yapılan toplantıda Lağımçıların Zaim'in sözleri de bunu kanıtlar niteliktedir:

“Her kayıkta dört çift kürekçi, bir silahçı, bir yekeci olacak. Ayrıca fabrikada da çalışacak insana ihtiyaç var. Süleyman Bey'in niyeti orada daha çok kadınları işe almak. Niye? Daha fazla eve ekmek girsin diye. Her aileden en fazla bir kişiyi av için alacaklar. Günlük yevmiye var, bir de akşam her kayığın yekun hasadına göre teşvik verilecek... Ayrıca Süleyman Bey dedi ki, işler iyi giderse ava katılan ailelerin kendi balıkları için aldıkları buzdan fiyat kırdırma düşünüyorum. Yani bu iş bizim başımızda devlet kuşu gibi dönüyor. Ürkütüp kaçırmazsak kursağımız biraz lokma görür” (Büke, 2021: 115).

Aynı şekilde, Eczacı Süleyman'ın da yeni girişimini kendi dar çıkarının ötesine geçen bir hegemonik söylemle, kitlelerin maddi özlemlerine seslenerek, onların rızasını bu maddi temel etrafında kazanacak şekilde sunmaya hazırlandığı dikkat çekmektedir. Elinde yunus yağı kavanozuyla yazıhanedeki boy aynasının karşısına geçerek yaptığı konuşmada sınıfsal ve hegemonik bir bilincin, buna uygun stratejinin izleri apaçık görülmektedir:

“İşte, ‘dedi’, sayın başkan, kıymetli vekil arkadaşlarım, işte bu elimde görmüş olduğunuz sıvıyı alelade bir mamul olarak telakki etmeyiniz... Bu memleketimize ‘makus talihindir’ diye giydirilen o deli gömleğinin dünyaya rağmen yırtılıp atılmasının nişanesidir. Bu ilerlemedir, büyümedir, tırnaklarıyla yolu açan müteşebbisin Leyla'sına kavuştuğunda döktüğü gözyaşındır. Ve sanmayınız ki bu bir avuç insanın kâr ve kazanç iştiağından vücut bulmaktadır. Tam aksine, necip milletimizin her bir ferdinin etiyle, fikriyle istediği zaferdir. Zira aziz milletimiz kendine aş, iş ve nafaka olarak dönen her hamlenin tereddütsüz müttefikidir. Ezcümle, bu elimde görmüş olduğunuz eşya aslında atıye aittir. İstikbaldeki yol, baraj, köprü, tren hatları, havalimanları ve dahi büyük temellerle dökülecek hudutsuz harcın neşet ettiği ruhtur...” (Büke, 2021: 134-135).

Kendi dar sınıfsal çıkarını halkın genel çıkarının uzantısı olarak sunmanın hegemonik bilincine sahip olan Eczacı Süleyman “siyaset” tanımını, iktidar bloğundaki diğer bileşenlere/müttefiklere ya da potansiyel olarak boynu vurulup iktidar bloğu içine satın alınarak etkisizleştirilmek istenen unsurlara karşı ise açıkça para ile, özel çıkar ile, servet ve sermaye birikimi ile ilişkisi temelinde sunmaktadır. Örneğin, Eczacı Süleyman'ın

sermaye birikimi projesine itiraz eden ve sonrasında da öldürülen Balıkcı'nın oğlu Terzi Osman yıllar sonra adaya döndüğünde Eczacı Süleyman'ın hegemonik düzeninde sarsılma emareleri baş göstermiştir. Eczacı, Osman'ı yerel iktidar bloğuna dahil etmek, kısacası maddi temelde satın alıp etkisizleştirmek istemektedir. Önce maddi temelde “trasformismo”¹⁰, yani Gramsciyan anlamda düzen içine devşirme, satın alma, rıza ve ikna ile sorunu çözme yolunu arar; ardından da Osman bunu kabul etmezse, arkasında hizaladığı devletin ekonomik ve ekonomi dışı zor gücüyle istediğini yapabileceğini ifade eder; bu anlamda konuşmanın genel seyri, “zorun gölgesinde rıza” olarak hegemonya inşa süreçlerinin pratik bir özeti gibidir. Eczacı Süleyman, Terzi Osman'ı bertaraf etmek ve Köstence'den göndermek için bedelinin on katına arazisini almayı teklif ederken, devletin Söke Ovası'na su getirdiğini belirtir ve devam eder: “*Yüz binlerce dönüm şimdi şenlendi. Pamuk hasadına yetişemiyorlar... Bu ne demek biliyor musun? Hudutsuz para demek, siyaset demek, daha çok kazanmak demek!*” (Büke, 2021: 198).

Görüldüğü üzere iktidar bloğunun dışında kalanlara, kitlelerin zenginleşmesi, ülkenin kalkınması olarak sunulan olgu; iktidar bloğu içinde siyaseti tanımlamaya geldiğinde, özel çıkar olarak, para ve servet olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasetin maddi temelini oldukça veciz bir biçimde ifade edildiği bu satırlarda siyaset, iktidar bloğu bileşenleri için hudutsuz para, daha çok kazanç, yani sermaye birikimi anlamına gelmektedir. Burada da Gramsciyan anlamda genişletilmiş siyaset tanımının ve bunun maddi temelini görünürlüğüne açıklığıdır.

Demek ki Eczacı Süleyman'da sınıf bilinci hem iktidar bloğu içine hem de iktidar bloğu ile bu blok dışında kalan halk kitleleri arasındaki ilişkiye göre

¹⁰ Burada trasformismo olgusu Gramsci tarafından, iktidar bloğunun hegemonyasını tehdit eden unsurların pasifleştirilmesi, düzen içine soğurulması, devşirilmesi anlamında İtalyan tarihselliği üzerinden ele alınmaktadır. Sassoon'un da belirttiği gibi pasif unsur, devrimci bir karşıt unsurun devrimci potansiyelinin boynunun vurulmasıyla gelişiminin önlenmesini de içermektedir (Sassoon, 1987: 207). Bu bağlamda bakıldığında pasif devrim Gramsci'nin kavramlaştırmasında, “*burjuva egemenliğini tehdit eden rakip toplumsal güçlerin nötralle edilmesini ya da eklemelenmelerini amaçlayan bir burjuva hegemonyası biçimi*” (Shields, 2006: 477) olarak belirlemektedir. Gramsci, burjuvazinin bağımlı sınıfların kendi organik aydınlarını oluşturmasını engellemeye yönelik politikasını ‘transformizm’ olarak nitelemektedir (Yetiş, 2002: 232). Diğer yandan Portelli'nin de belirttiği gibi bu organik bir süreçti: “*ast sınıflarla hiçbir uzlaşmayı kabul etmeyen ve onların politik önderlerini kendi siyasal sınıfına katmak üzere onlardan aşırın yönetici sınıfın politikasını dile getirmekteydi*” (Portelli, 1982: 82). Bu bakımdan kavramın Gramsciyan düşüncede “*egemen sınıfın, bağımlı sınıfların kimi unsurlarının taleplerini emdiği, tercüme ettiği ya da eklemlediği süreçlere işaret ettiği*” (Munck, 1996: 43-44) de ifade edilmelidir.

bir “siyaset olma”, ikili hegemonya kurma niteliklerine sahiptir. Bu da yine Gramsci'nin egemen sınıf hegemonyasına ilişkin saptamalarıyla uyumlu bir karakter olarak Eczacı Süleyman'ı ve siyasal esnekliğini anlamamıza yarayan önemli bir boyuttur.

3. Eczacı Süleyman'ın Düzeninde Zorla Donanmış Rıza

Gramsci'nin hegemonya kuramının beşli katkısından söz ettiğimiz satırlarda da değindiğimiz üzere, hegemonya kuramı, iktidar olgusunun sınıfsal niteliğini anlamamıza yol açtığı gibi, aynı zamanda bunun kuruluşunun ve sürdürülmesinin hem iktidar bloğu içinde hem de iktidar bloğu ile bu bloğun dışında kalan, yönetme süreçlerinden dışlanmış halk kitleleri arasındaki ilişkilerin niteliğini ve işleyişini anlamamıza fayda sağlar. Bu anlamıyla, dedesinden devraldığı siyasal, sosyal ve ekonomik sermayeyi daha da genişletmeyi amaçlayan, bunun için de Köstence halkını mülksüzleştirmeyi, emeği, doğayı, içindeki tüm canlıları metalaştırarak sömürmeyi hedefleyen Eczacı Süleyman'ın düzenini tek başına kurması mümkün değildir. Bu noktaya bir önceki bölüme göre daha detaylı bakmak, kurulu düzenin tek kişiye bağlı görülüp bu şekilde, bir şahıs etrafında çözümlenmesinin zayıflıklarını da eleştirel zeminde anlamaya fayda sağlayabilir.

Hatırlatmak gerekir ki Eczacı Süleyman'ın yeni düzeni ya da “siyaset olma” özelliğiyle kurduğu hegemonya, Gramsci'nin zorun gölgesinde rıza tanımının somut olarak izindedir. Her şeyden önce Eczacı Süleyman, birikim modeline Köstence halkının itiraz edeceği tüm kanalları gerek zor gerekse ikna yoluyla kapatmak istemektedir. Bunun için yapacağı ilk şey, yerel iktidar bloğunu kendi hegemonya projesi etrafında seferber etmektir. Daha ileri gidersek, Gramsci'nin bütüncül devlet kavramlaştırmasından hatırlanacağı üzere, siyasal toplumla sivil toplumu eklemleyerek, genişletilmiş anlamda “devlet” haline gelmesi, bu temsili ve gerçek iktidarı kendi projesi etrafında seferber etmesidir söz konusu olan.

Yukarıda da değindiğimiz üzere Gramsci'nin bütüncül devlet kavramlaştırması, diktatörlük ve hegemonya ya da zor ile rıza momentlerinin birleşimi anlamına gelmekte ve hegemonyanın zor aygıtına yaslanmadan ayakta durabileceği yönündeki yanılısamayı da aşmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan Gramsci'de bütüncül devletin “*baskıcı iktidarla silahlanmış hegemonya*” (Bocock, 1986: 28) durumuna işaret ettiği görülmektedir¹¹. Belki

¹¹ Bununla birlikte Gramsci'nin *Defterler*'de devlete ilişkin üç farklı yaklaşım geliştirdiği de görülmektedir. Bunun için bkz. Bocock, 1986: 28-30. Buna göre *Defterler*'de devlet, ilk yaklaşımda sivil toplumun zıddıdır, ikincisinde sivil toplumu da kapsamaktadır, üçüncüsünde ise sivil toplumla aynıdır (Bkz., Anderson, 1988: 28).

de tam bu nedenle, Gramsci'ye göre hegemonya kavramı, sadece bu gücü kullanan sınıfla değil, aynı zamanda bu gücün kullanımında izlenen yöntemle de tanımlanmaktadır (Fontana, 2001: 32).

Böyle bir “bütüncül devlet”in Köstence yerel ölçeğinde, ticaretten sanayiye doğru geçiş yapmak ve uluslararası kapitalist zincire de eklenilerek tekelleşmek isteyen bir sermaye fraksiyonu etrafında nasıl oluştuğunu anlamak, bir bakıma kapitalizm ile devlet arasındaki ilişkinin çözümlenmesine, diğer yandan da yönetenlerin maddi açıdan kitleleri sömürürken nasıl olup da bu süreçte kitlelerin rızasını kazanabildikleri sorusuna yanıt verme girişimine katkı sağlayabilecektir.

Eczacı Süleyman'ın bu anlamda stratejisi ve taktiği bellidir: Önce iktidar bloğunu kendi projesi etrafında toplayacak, buradan elde ettiği kuvvet birikimiyle hem somut baskıyla hem de soyut “zorlama” mesajıyla kitlelerin itirazlarını bertaraf edecektir. Bu noktada, Eczacı Süleyman'ın yerel iktidar bloğunda üç ayaklı bir hegemonya inşa ettiği, bu ayakların her birini hem zorun hem de rızanın üretiminde somut duruma göre görünür kıldığı ya da kullandığı mesajı roman boyunca verilmektedir. Öyle ki romanda bu üç ayağın kimlerden oluştuğu, halkın Eczacı Süleyman'ın projesinin “gücü”ne inandırılmasında bu üç ayağın nasıl bir işlev gördüğü, Eczacı'nın projesine itirazda yalnızlaştırılan Demirci Asım ile Balıkçı arasındaki diyalogda, Eczacı'nın projesinin halka anlatılacağı kahvedeki toplantıya, bir faydası olmayacağı için gitmemeyi öneren Asım'ın, “Niyeymiş?” sorusuyla itiraz eden Balıkçı'ya verdiği şu veciz yanıt aracılığıyla aktarılır: “*Ne faydası olacak? Kaç gündür tartıp biçiyoruz. Paranın sahabı, devletin sahabı, diyanetin sahabı... Hepsi bu iş olacak diyor. Halk dediğin bunların yürüdüğü yere basar adımını zaten. Biz gidip konuşsak ne olacak?*” (Büke, 2021: 113-114).

Burada ifade edilen iktidar bloğunun üç ayağı (paranın, devletin, diyanetin sahabı) toplamda Gramsci'nin zor ile rızayı ve politik toplum ile sivil toplumu kaynaştıran bütüncül devlet tanımının yereldeki yansımasıdır. Sermaye, devlet/zor gücü olarak politik toplum ve ideolojik aygıtlar. Eczacı Süleyman'ın, projesine itiraz edecek halk kitleleri arasında algılanışında, bu üç ayaklı iktidar bloğunun somut ve gerçek “siyaset”i, arkası sağlam “girişimci”si olarak görülmesi önemlidir. Zira bu görünüm güç gösteresidir ve bu güç gösterisi aynı zamanda halk kitlelerinin güce koşmasını, güce rıza göstermesini de sağlamaktadır. Bu üç ayak roman boyunca en çok da Şehir Kulübü'nde bir araya gelir ya da bir araya geldiği buranın önünde, etrafında görünürleştirilir. Eczacı Süleyman kaymakamla, jandarma komutanıyla, başöğretmenle, savcı ve hakimle, bina dışında müftü ile hep burada birlikte

görünür, projeye üç ayaklı destek bu ortamda pekiştirilir ve halk arasında görünür kılınır (Bkz, Büke, 2021: 73-75). Ayrıca yerel siyasal iktidarın temsilcisi olarak belediye reisi de Eczacı'nın yanındadır (Büke, 2021: 77).

Kuşkusuz ki Eczacı Süleyman'ın adayı, doğayı, insanı ve diğer tüm canlıları bir meta haline getirip sömürmesine karşı çıkışların cılızlığı, bir önceki bölümde anlattığımız üzere, maddi açıdan adanın gelişeceği, para göreceği yönündeki hegemonik stratejinin başarılı olmasının yanında, biraz da bu güç gösterisinin sonucudur. Karşı çıkmanın yolu yoktur, çünkü zaten Eczacı Süleyman artık sadece Eczacı Süleyman değildir. Devlet, servet ve diyanet onun yanındadır. Bu güç gösterisi aracılığıyla başlı başına bir rıza üretiminin gerçekleştiği, itirazların cılızlaştırıldığı ve yalnızlaştırıldığı açıktır. Nitekim yunusun “yağını ayır, kemiğini ayır” işleyecek şekilde “fabrika kuracak” ve “dedesi Zina Mehmet'e rahmet okutacak” (Büke, 2021: 72). Eczacı'nın projesine karşı somut itirazların sadece Demirci Asım ile Balıkçı'dan gelmesi de karşıt unsurların yalnızlaştırılarak boynunun vurulmasını, özetle tasfiye edilmesini kolaylaştıracaktır. Böylesi bir tasfiyenin ileride gelebilecek itirazları bastırma görevi de gördüğü, emsal olarak işletildiği, bu zorun gölgesinde rızanın üretildiği ifade edilmelidir.

Eczacı Süleyman'ın düzeninde yunuslara acımasızlık ile Asım'a, Balıkçı'ya, Balıkçı'nın evine ve ailesine acımasızlık aynı düzlemdir. Vahşet ve cinayet, sömürü ilişkilerinin derinleşmesinde bir araçtır; bu uğurda, amaca giden yolda her şey mübahtır. Eczacı Süleyman'ın Makyavelci düzeninde Gramsciyen anlamda bir “etik politik” projenin uzun vadeli başarı şansı, ancak maddi vaatlerinin gerçekleşmesine ve bu çerçevede de geçimlik araçlarından edilen yoksul balıkçıların, ada halkının “ahlaki ekonomi”sinin¹² yerine önerilen kapitalist meta ilişkilerinin yerleşmesine dayalı bu vaatlerin somut olarak uygulanmasına bağlıdır.

Bu noktada, karşıt unsurların zor yoluyla sindirilmesinde, legal ile illegal arasındaki sınırların ve kamu ile özel arasındaki ayrımların Eczacı Süleyman'ın öncülüğündeki bu yeni iktidar bloğu eliyle kaldırılmasının payı büyüktür. Zor bir yandan devletin resmi şiddet tekeli eliyle (jandarma) seferber edilmekte, diğer yandan da resmi şiddet tekelinin dışındaki tetikçilerin, devletin zor gücünün gölgesine sığınarak Eczacı'nın düzenine itirazları bertaraf edenlerin korunduğu izlenimiyle pekiştirilmektedir. Demirci Asım ile Balıkçı'nın ailesinin vahşice tasfiye edilmesi sürecinde gerçek suç ve suçluyu önlememe, cezalandırmama konusunda jandarma ile yargısal zor aygıtı olarak mahkemelerin örtülü ittifakının rolünün olduğu açıktır.

¹² “Ahlaki ekonomi” kavramı için bkz. E.P. Thompson, 2006.

Devletle sermaye, legal ile illegal, kamu ile özel arasındaki sınırları Köstence özelinde silikleştiren bu mesaj, yıllar sonra adaya dönen Balıkçı'nın oğlu Terzi Osman'ın adadan gitmesi için uygulanan basınçta da karşımıza çıkar. Jandarma, Osman'ın koyunu taciz eder. Eczacı, Osman'ın adadan gitmesi için ekonomik satın alma yollarını kullanır. Taviz ve ikna süreçlerinin ötesinde, jandarma eliyle karakola çekilir Osman. Nezarete geçirdiği sürenin ardından jandarma komutanının huzuruna çıkarılır. Osman'ın İzmir'e geri dönmesi telkinini sezdirdikten sonra sözlerine şöyle devam eder jandarma komutanı: *“Seninle ilgili şikayetler birikince Eczacı Süleyman Bey'le görüştüm. Bu iş nereye varır dedim”* (Büke, 2021: 193). Osman bunun üzerine araya girer şu kritik soruyu sorar: *“Sebep? Eczacı hâkim mi savcı mı? Onunla neden konuştunuz?”* (Büke, 2021: 193). Yanıt, Eczacı'nın yerel iktidar bloğundaki konumunu, “siyaset olma” adına elinde tuttuğu gücü yeniden gözler önüne seren niteliktedir: *“Çünkü eşraftan, kıymetli insan. Buranın girdisini çıktısını biliyor”* (Büke, 2021: 193). Bu diyalogun zorun gölgesinde rıza olarak işlediğini, sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Osman, jandarma aracılığıyla, hiçbir hukuksal gerekçe gösterilmeden nezarete atılmıştır. Jandarmanın zoru ve tarafı/konumu açıkça sezdirildikten sonra, bu kez jandarma komutanı aracılığıyla ekonomik rıza teklifi devreye girmiştir. Gramsciyen trasformismo süreci burada yine görünürleşir ve Eczacı Süleyman'ın sözleri, jandarma komutanı aracılığıyla bir “zorunlu” teklif olarak aktarılır Osman'a: *“Dedi ki, Köstence'nin huzuru kaçsın istemem. Ama Osman'ın da hakları var burada. Malını mülkünü, ne varsa kıymetinin üzerinde almaya talibim. Bak şimdi ben aracıyım burada Osman kardeş. En iyisi, herkes için en hayırlısı bu gibi görünüyor”* (Büke, 2021: 193).

Bu önemli karşılaşma ve diyalog, bir yandan Eczacı'nın yerel iktidar bloğundaki konumunu, diğer yandan hegemonyanın inşasında zorun gölgesinde rızanın ve maddi/ekonomik karakterin işlevini ve son olarak da yine Gramsciyen bütüncül devlet teorisinin uzantısı olarak, devlet iktidarıyla sermaye iktidarının hangi düzeylerde iç içe geçip eklemlendiğini sergileyen son derece etkili bir özet niteliğindedir. Osman'ın jandarma komutanının Eczacı ile konuşmasına verdiği *“Eczacı hakim mi savcı mı?”* yanıtı ise yerelde “ben devletim” davranışına, kamusalıktan arındırılmış, özel çıkarın hizmetine sunulmuş bir devlet anlayışına da itiraz niteliğindedir. Osman'ın bu blok karşısında kamusal bir devlet arayışında olduğu, işlevlerin buna göre tanımlandığı bir düzeni arzuladığı, jandarma özelinde devletin kamunun işi yerine özelin çıkarının peşinde koşmasından rahatsızlık duyduğu da şu sözlerle sezdirilir nitelikte: *“Siz devletin işini yapın, ben kendi balığımı tutayım. Eczacı denilen adam da ne diyecekse benim yüzüme konuşsun”* (Büke, 2021: 194).

Bir başka yerde yine, jandarmanın zor gücü aracılığıyla Eczacı'nın hegemonya tesis ettiğine gönderme yapılır romanda. Karadenizli tekne ustası ilave teknelerin Eczacı tarafından “bilabedel” yaptırılmak istenmesine direnince jandarma devreye girer, sonuç şöyle aktarılır: “*Neyse ki devreye giren ‘sağ olsun jandarma komutanı’, reisi uygun şekilde ikna etti de bu mesele de halloldu*” (Büke, 2021: 131). Bütün bunlar, Eczacı'nın iktidar bloğu içinde baskı aygıtlarının rolünün ve devletin kendi projesi etrafında seferber edilmesine duyduğu ihtiyacın açık kanıtıdır. Nitekim maliyetler ve hesaplamalar Eczacı'nın hesaplarıyla tutmayınca, işler teoriden pratiğe geçerken sarpa sarınca bu “zor” gücüne duyduğu ihtiyaç daha da artmıştır. Öyle ki, “*Köstence’de bu konuda bir çatlak ses, başıbozukluk ya da çalışma düzenini bozacak hiçbir şeye tahammül edemeyeceği bir eşikteydi Eczacı Süleyman*” (Büke, 2021: 131)¹³.

Fakat belirtmek gerekir ki, Eczacı'nın kurduğu (ya da kurmak istediği) düzende salt bu örneklerde aktardığımız şekilde ekonomi dışı zorun rolü belirleyici değildir. Burada ekonomik zor da devrededir. Hegemonya, kitlelerin rızasının kazanılmasında maddi bir süreç olarak işlese de ekonomi bir rıza unsuru olduğu kadar zorlayıcı bir güçtür de. Roman boyunca zorun bu ikili karakteri, yine Eczacı Süleyman'ın “siyaset olma” vasfının geri planı olarak sıklıkla hissettirilir. Eczacı Süleyman, kendi projesine katılmayacak, bağımsız olarak geçimlik dalyancılığa devam edecek, kendi yanında amele olmayacak herkesi ekonomik zoru ile de tehdit etmektedir. Şu sözler bunun kanıtıdır: “*Buz olmazsa balık İzmir’e gitmezdi. Hadi diyelim kış kıyamet soğukta bir ihtimal kokmayacaktı mal ama ya çektiriye almazlarsa? Adanın karaya tek ulaşımı çektiri olduğu için kanunen onun malını taşıyım, senin malını taşımam diyemezlerdi. Lakin kanunu kim takardı burada! Savcı, hâkim dedikleri adamlar mesai bitince soluğu Şehir Kulübü’nde, Eczacı'nın kumar masasında alıyordu*” (Büke, 2021: 137-138). Bu ekonomik zorlama gücü yine romanda bir başka vesileyle şu şekilde özetlenir: “*Eczacı Süleyman dediğin adam zaten Köstence’yi iyice köstekledi. Dalyancı ona muhtaç, esnaf için faizci, mahkemeye, dama düşen için sarılacağı yılan. İnsan kıtlığı mı var ortalıkta? Açlığın bol, adamın bol, ekmeğin kıt olduğu yerde senin olmaz dediğin iş en kolayı*” (Büke, 2021: 73).

¹³ Jandarmanın Eczacı Süleyman'ın projesine itiraz edenler, rıza göstermeyenler karşısındaki özelleşmiş baskı aygıtı olarak sunulduğu örnekler roman boyunca sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Demirci Asım karşı duruşu nedeniyle tehdit de edilir, durumu Balıkçı'ya şu sözlerle aktarır: “*Bu sabah bir jandarma çavuşuyla üç er geldi. İhbar var, dükkanları arıyoruz, dediler. Ortalığı altüst ettiler.... Yalnız ne hikmetse, çarşıda sadece benim dükkânı aradılar*” (Büke, 2021: 100).

Eczacı'nın mülksüzleştirme projesine itirazları açıklıkla, ekonomik güçle, üretim araçlarıyla ve elbette ekonomi dışı zorla bastırma konusundaki kararlılığı ve arkasındaki kuvvet, roman boyunca sezdirilmektedir. Bu bir yandan da karşı hegemonyanın böyle bir kuvvet dizilişi ve bileşimi karşısında hangi strateji ve taktiklere dayalı olarak kurulabileceği konusunda Deli İbrahim'in ilerleyen bölümlerdeki önerilerinin de tecrübeye ve güç dengesine göre altyapısı olarak işleyecektir. Bu hatırlatmayı yaparak, Eczacı'nın zor gücünün maddi niteliğiyle ilgili şu sözleri de son olarak ilave edebiliriz: *“Atadan, dededen kalma işimizi mi terk edelim? Böyle şey mi olur? Kim oluyor o yahu? Daha ne istiyor? Malı var mülkü var, her şeyi var şu hayatta. Allah mı olmak istiyor artık? Diyor ki, ben ne istersem yaparım, kimse ses etmeyecek, kimse karşı durmayacak. Gelen olursa açıklıkla terbiye ederim. Gelen olursa nefes almasına müsaade etmem”* (Büke, 2021: 138).

Romanda Eczacı Süleyman'ın sınıfsal arzuları etrafında inşa edilen yerel iktidar bloğundaki konumu, bu konumu pekiştirmek için sahip olduğu zor gücünün ekonomik ve ekonomi dışı karakteri önemli örneklerle işlenmiştir. Geride kalan satırlarda bu işleyişi Gramsciyen bir yorum çerçevesinde ele aldık. Bunun yanında, Gramsciyen hegemonya teorisinin önemli katkısı, yönetenlerin salt politik toplumun zorlama gücüyle yönetmediğini, kitlelerin rızasını kazanmak için sivil toplumda çeşitli maddi ya da ideolojik araçları seferber etmesinin de gerekli olduğunu belirtmesidir. Bunun teorik açıklamasını makalenin ilk bölümlerinde ele almıştık. Şimdi de Eczacı Süleyman düzeninin/hegemonyasının inşasıyla ilgilenen bu bölümü bitirmeden önce, bu teorik açıklamayı yine *Deli İbrahim Divanı* üzerinden sınavalım ve Eczacı Süleyman'ın kitlelerin rızasını kazanmak, projesi etrafında seferber etmek için hangi ideolojik araç ve aygıtlardan yararlandığına bakalım. Zira Eczacı Süleyman'ın düzeninin sadece zora ve zorlamaya, baskıya dayalı olarak sürmesi mümkün değildir. Öyle ki romanda bu gerçeklik, hikâye örgüsündeki ana zıtlıklardan birinin tarafı ve normalin dışına çıkma cesareti gösteren deliliğiyle karşı hegemonyanın akli olarak sunulduğunu her fırsatta hissettiğimiz Deli İbrahim'in şu sözleriyle özetlenmiştir: *“Eczacı zeki adamdır. Neyin ne olduğunu anlamıştır... Böyle adamlar halk onlardan korksun ister ama nefret etsin de istemezler. O işlerini zorlaştırır”* (Büke, 2021: 187).

Daha önce Eczacı Süleyman'ın kitlelerin rızasını kazanmak için kendi özel/maddi çıkarını kitlelerin genel çıkarı gibi sunduğunu, bunu genel bir kalkınma, “milli bir dava” kılıfıyla yansıttığını aktarmıştık. Bu, rızanın imalatında öne çıkan bir boyut. Kalkınmacı, milli söylem etrafında kendi çıkarını dışsallaştırıp genelleştiren bu yaklaşımın yanında, Eczacı'nın kendi

özel çıkarını kitlelerin tek tek özel çıkarıyla özdeşleştiren, bir bağımlılık ve etkileşim zinciri içinde, balıkçıların da kazanacağını, zenginleşeceğini ima eden maddi/ekonomik rıza imalatına giriştiği açıktır.

Hegemonyanın inşasında, hem iktidar bloğu içindeki bileşenler arasında hem de iktidar bloğundan dışlanmış, böyle bir projeye dahil olarak geçimlik ekonomik araçlarından mahrum kalıp Eczacı'nın yanında işçileşecek halk kitleleri arasında rızanın kazanılmasında ekonomik rıza imalatının önemli yer tuttuğu açıktır. Ancak Eczacı, hegemonyanın üretiminde salt ekonomik araçlara yaslanmamakta, projesine kitleler arasındaki itirazları giderebilmek için yerelde kamuoyu oluşturabilecek tüm ideolojik aygıtları ve aydınları etrafında seferber etmeye çalışmakta ve bu sayede de kitleler arasındaki soru işaretlerini ortadan kaldırıp destekçi sınıfları genişletmeyi arzulamaktadır.

Eczacı Süleyman'ın bu çerçevede iki önemli girişimi bulunmaktadır. Birincisi, adanın ileri gelenlerinden, sözü dinlenebilecek isimlerinden kurulu bir ikna heyeti, romandaki ifadeyle bir Heyet-i Nasiha oluşturmasıdır. Balıkçı bunu şu sözlerle ifade eder: “*Eczacı Süleyman Heyet-i Nasiha kurmuş. Başöğretmen Fehmi Bey, müftü efendi ve lağımçıların Zaim var*” (Büke, 2021: 98). Görüldüğü üzere Eczacı Süleyman, erken dönem Cumhuriyet romanında ağırlıklı karşımıza çıkan öğretmen-imam zıtlığını kendi lehine bertaraf etmiş; “modernleşme ve karşıtları” arasında kurulan bir tartışma ekseninin yerine, Eczacı Süleyman'ın sınıfsal projesi etrafında aynı anda seferber edilmiş bir başöğretmen ve müftü ile birlikte, halkın ikna edilmesi, rızasının kazanılması yönünde bir hegemonya girişimine yönelmiştir. Bu da *Deli İbrahim Divanı*'nı, çağdaş bir roman olmakla birlikte, hikâyeyi konumlandığı dönem bakımından bu tutumuyla yeni ve ayrık bir konuma yerleştirmektedir. Öte yandan, hırslı olduğu ifade edilen Lağımçıların Zaim'in varlığı da halk içinden bir temsilcinin iktidar bloğu adına halkı ikna görevine koşulduğu anlamına gelmektedir. Bunun etkisi, başöğretmen, müftü ve Lağımçı evleri ikna için gezerken fazla itiraz gelmemesi üzerinden şu sözlerle anlatılır Demirci Asım ile Balıkçı'nın Deli İbrahim'in aktarımına dayalı diyalogunda: “*Milletin ayağına hem devlet geliyor hem kendilerinden insanlar. Kafaları karışmıştır*” (Büke, 2021: 99).

Kuşkusuz ki yerel ölçekte ve romanın dönemi/tarihsel niteliği çerçevesinde, topluluğun bir araya geldiği, birbiriyle etkileşime girdiği, kamuoyu oluşturduğu alanlar sınırlıdır. Erken dönem kamusal alan olarak kamuoyunun oluşturulmasında büyük bir işlevi olan kahvehaneler ve kahvehane toplantıları da bu anlamda Eczacı'nın ve Heyet-i Nasiha'nın halkı ikna etmesi girişiminde büyük bir işleve sahiptir. Eczacı Süleyman'ın rıza örgütlenme sürecinde ikinci girişimi ise dini, diyaneti, müftüyü devreye

sokması; manevi/dinsel aygıt aracılığıyla da rıza üretmeye, itirazları bertaraf etmeye çalışmasıdır. Öyleyse iktidar bloğu içinde yer alan unsurlar arasında kamuoyu ve hegemonya oluşumunun merkezi alanı Şehir Kulübü, burada olgunlaştırılan sermaye birikimiyle uyumlu yerel hegemonya projesinin iktidar bloğunun dışında kalan halk sınıflarına aktarıldığı, bu çerçevede rızanın oluşturulduğu alanlar ise kahvehane ve camidir.

Romanda müftü efendinin Eczacı Süleyman lehine kitleler arasında rıza üretimindeki rolü, geleneksel halk İslam'ı içinde yer etmiş çeşitli inanışlar karşısında resmi İslam'ın sözcülüğünü yaparken belirginleşmektedir. Zira balıkçılar arasında Yunus kutsaldır, dalyancıların balıktan geçinmesini sağlayan, efsanelerle de bu rolü kuşaktan kuşağa aktarılan bir anlama sahiptir. Bu inanç ise, Eczacı Süleyman'ın Yunus avlamaya dayalı yeni endüstri girişimini akamete uğratabilecek bir direnç etkisi yaratmaktadır. İşte üç ayaklı iktidar bloğunun “diyanet” ayağı da bir ideolojik ikna ve rıza aracı olarak burada devreye girmektedir. Halk bu inanışların batıl olduğuna, İslam'da yeri olmadığına en yetkili ve resmi ağızdan ikna edilecektir. Kuşkusuz yerel iktidar bloğu içinde ekonomik, siyasal ve ideolojik bir eklemleme söz konusudur ve yerel “diyanet” aygıtı da Eczacı Süleyman'ın maddi zenginleşme projesinden bir ölçüde yararlanmaktadır, dolayısıyla müftünün halkı ikna sürecinin üzerinde yükseldiği zeminin tamamen maddi ilişkilerden ya da boyuttan yoksun olduğunu iddia etmek gerçekçi olmaz. Öyle ki, Eczacı Süleyman dedesinin tavsiyesini kulağına küpe yapar ve siyasete girmek yerine siyaset olmayı, düzen kurup bu düzene göre her devirde gemisini yürütmeyi başarırken bunun için devlet ve diyanet ile kısmi maddi taviz ilişkilerine girmiştir. Örneğin,

“Aile evlerinin olduğu Kurtuluş Mahallesi'nin sonundaki arsalarına kaymakamdan hâkim ve savcılara, mal müdüründen jandarma komutanına kadar mühim zatın kalacağı güzel evler yaptı ve devlet memurları için çok çok hesaplı kiralar biçerek kamuya içten destek oldu. Elbette güzel taşları İzmir'den gelen Ermeni ustalarca yontulan huşu içindeki Pazar Camisi için yaptığı yardım ile hemen yanına imar edilip dine diyanete helal ettiği müftülük lojmanını da unutmamak lazım... Velhasıl Eczacı Süleyman küçük adanın büyük adamı sayılırdı” (Büke, 2021: 54).

Bu örnek de bize yine Gramsciyen çerçevede, hegemonyanın maddi/ekonomik ilişkilerden bağımsız ya da kopuk olmadığı, inşa edilmediği gerçeğini hatırlatan niteliktedir. Eczacı Süleyman devletin baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtlarını yerel düzeyde kendi hegemonya projesi için seferber etmeden önce, kendi sermaye birikiminden/servetinden bir bölümüyle bu kesimlerle “kamusal” işler için ilişkilendirilmiş, rızalarını kazanmış, maddi

tavizlerle birlikte, deyim yerindeyse kaz gelecek yerden tavuğu esirgemeyecek bir gelecek yatırımı yapmıştır. Geleceğe dönük bu yatırımın “siyaset olmak”, hegemonya kurmak adına etkili olduğu muhakkaktır. Bu yönüyle Eczacı Süleyman karakterinin yöneten sınıfların stratejik aklını temsil ettiğini belirtebiliriz.

Peki müftü efendinin ideolojik ikna sürecindeki rolü ne olacaktır? Eczacı Süleyman’ın beklentisi nedir? Bu noktada en önemli diyalog, Şehir Kulübü’nün giriş kapısında kaymakam ile konuşurken, halkın endişelerinin giderilmesi gerektiğinin altını çizen Eczacı Süleyman’ın, bu sohbeti izleyen müftü efendiyi yardıma davet etmesiyle gelişir romanda: “*Öyle değil mi müftü efendi, siz söyleyin ne olur!*” (Büke, 2021: 75).

Müftü efendi bunun üzerine, yerel iktidar blokunun onayını almış bu proje için kendi ikna rolünü bir plan dahilinde açıklamaya başlar:

“Ben dalyanları tek tek dolaşacağım. Elbette Cuma hutbesi de var ama malumunuz, orada bir kulaktan girip ötekenden çıkıyor edilen laflar. Şimdi neyin haram, neyin helal olduğu aşikârdır. Ayrıca avcılık, ticaret, bunlar rızık için yapılan faaliyetler. Yok iye gibi, yok muhafaza edici ruh gibi sıfatlar, laflar da günahır sonuçta. Bunlar batıl inançlar. Ama maalesef gelmiş, kalmış. Bizim de eksikliğimiz olmuş, anlatamamışız” (Büke, 2021: 75).

Nitekim müftü efendi bu yöndeki ilk hamlesini, Cuma hutbesi sırasında Çarşı Camisi’ndeki konuşması aracılığıyla yapmıştır. Çalışmanın erdeminden, helal kazanç yollarından söz ettikten sonra konuşmasını batıl inançlara bağlamış ve böylece yunus katline itiraz edenlerin inanışlarını batıl kılacak şekilde Eczacı Süleyman lehine şöyle devam etmiştir: “*Şu güzide adamızda da birtakım sözde varlıklara hâşâ huzurdan bir kuvvet ve kutsiyet yakıştırıldığını nadir de olsa görüyoruz. Bu batıl itikatlar gayet tehlikeli ve uzak durulması gereken davranışlardır*” (Büke, 2021: 113).

Yine de bu konuşma yeterli etkiyi sağlamamış olacaktır ki, dalyancı kahvesinde gerçekleştirilen toplantıda Zaim konuşmaya başlar, ancak yunusların tüfikle vurulmasına yaşlı bir dalyancı itiraz eder; bir başka adam ise “*Yahu bizim töremizde var mı yunus vurmak? Leyleğe, yunusa el kalkmazdı bizde hani?*” (Büke, 2021: 115) diyerek itirazı geleneksel halk inancı temelinde sürdürür. Benzer şekilde Heyet-i Nasiha, evleri gezerken sınırlı da olsa bu çerçeveden karşı çıkanlar olduğunu da yine Deli İbrahim üzerinden yapılan aktarımlara dayanarak hatırlatmak gerekir: “*Biz böyle kanlı işlere girmeyiz diyenler olmuş. Daha çok da evdeki yaşlı kadınlar, sizde hiç vicdan kalmadı mı, günah nedir unuttunuz mu diye söylenmişler*” (Büke, 2021: 99).

Bütün bu örneklere rağmen başlarda Eczacı Süleyman'ın düzen inşasına pratik itirazların sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. Eczacı Süleyman, açık şekilde devleti ve diyaneti yanına almış, dolayısıyla zor gücüyle donanmıştır. Demirci Asım ile Balıkçı şiddetle tasfiye edilmiş, Balıkçı'nın ailesi de bu katliamdan payını almıştır. Bunun, aklının ucundan bu düzene itiraz etmeyi geçirecek herkese verilmiş bir gözdağı olduğu açıktır. Demirci ile Balıkçı'ya uygulanan somut zor/baskı, aynı zamanda bir rıza üretme, sopayı göstererek itirazsızlığı temin etme aracına da dönüşmüştür. Fakat tüm bunların, yani Eczacı'dan ve etrafındaki ittifaklardan kaynaklanan somut zorlama gücünün yanında, rızanın üretiminde halk sınıflarının nesnel, somut maddi koşullarının ve özelemlerinin büyük oranda belirleyicilik kazandığını hissederek romanda. Dolayısıyla bir yanıyla da bu, La Boetie'nin ifadesiyle “gönüllü kulluk” olarak da görülmelidir (Bkz. De La Boetie, 2020). Nitekim bunun açık kanıtı, öldürülmeden önce Demirci ile Balıkçı arasında geçen diyalogda saklıdır. İtirazsızlığı anlamaya, Heyet-i Nasiha ziyaretlerinde Yunus avına tek tük karşı çıkışların olmasına anlam vermeye çalışırken Balıkçı şöyle der: “*Fakirlik çok boynumuzu büktü bizim. Şu Alman Harbi yedi bitirdi milleti... Beş-altı senedir duman olduk. İnsanlar kursağına girecek tek lokmayı düşünüyor. Açlık sofuluğu bozarmış*” (Büke, 2021: 99-100).

Öte yandan başlarda durum böyle olsa da romanın ilerleyen aşamaları, ezenlerin düzenine karşı itirazların nasıl bir karşı hegemonya potansiyeline sahip olduğunu stratejik ve taktik örneklerle tartışan bir zemine kapı açmaktadır. Karamsarlıktan umuda, çıkızsızlıktan çıkışa doğru bir yol açılır ve tünelin ucundaki ışık gösterilir böylece. Bu nedenle bir sonraki bölümde karşı hegemonyanın örgütlenmesiyle ilgili girişimlere, strateji ve taktiklere yine romanı merkeze alarak odaklanacağız.

4. Karşı Hegemonyanın Stratejisi, Taktiği

Yazar Ahmet Büke'nin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanı, temel bir zıtlık üzerine inşa edilmiştir. Bu zıtlık, özünde sosyal ve politik düzene dairdir. Bir yanında Eczacı Süleyman'ın düzeni vardır (ezenler), diğer yanda ise Deli İbrahim'in önerdiği, Terzi Osman'ın ittifak ve öncülük ettiği, ezilenlerden yana bir düzen tasarımı/girişimi, roman ilerledikçe açığa çıkmaktadır. Nitekim romanın sonlarına doğru, Terzi Osman Eczacı Süleyman'a meydan okuyup onu kovduktan sonra arkasından bu zıtlığı açıkça ifade eder ki bu aşama, meselenin salt Terzi Osman'ın öldürülen ailesinin intikamını almak istemesiyle, kısacası bireysel davasıyla ilgili olmadığını da iyiden iyiye sezdirildiği, olgunun siyasallaştırıldığı aşamadır. Çatışma, zıtlık ya da mücadele açık ki iki düzen, iki “siyaset” arasındadır ve kamusaldir: “*Bakalım*

Deli İbrahim'in Tarihi mi yürüyecek yoksa Eczacı Süleyman'n düzeni mi sürecek? Göreceğiz!" (Büke, 2021: 199).

Nitekim Büke de farklı mecralarda roman üzerine kendisiyle gerçekleştirilen söyleşilerde bu zıtlığı ifade etmektedir: "*Kitapta iki meta anlatı var. Biri Eczacı Süleyman'ın düzeni, diğeri Deli İbrahim'in anlattığı hikâye. Roman bu iki ana anlatının kavgası*" (Güven Ünlü, 2021).

Dahası, bu zıtlığın/diyalektiğin içinden Deli İbrahim'i kapsayarak aşma modeli çerçevesinde Terzi Osman'ı da bir gelecek siyasetinin temsilcisi olarak gördüğünü sezdirmektedir Büke. Örneğin, Doğu Sarpkaya tarafından kendisiyle gerçekleştirilen söyleşide yer alan şu sözlerini bu çerçevede değerlendirmek, yorumlamak mümkündür: "*Aslında romanda üç farklı siyaset anlayışı var: Balıkçı ve Demirci Asım bir ekip; Deli İbrahim ayrı ve en son kuşak Terzi Osman. Terzi Osman hepsinin hem devamı hem eleştirisi siyaseten*" (Sarpkaya, 2021).

Ahmet Büke buradaki zıtlık okumasını karşı hegemonya cephesinden genişleten bir söyleşisinde ise şöyle der: "*Osman'ın tarafında da üç tane odak var. Balıkçı ve Demirci Asım bir ekol. Deli İbrahim ayrı bir ekol. Osman ayrı bir ekol. Aynı kulvarda gidiyorlar ama üç farklı siyasi ekolü temsil ediyorlar. Osman da bunların hem devamı hem de eleştirisi. Yani siyaset anlamında en modernleri. Benim yazmak istediğim buydu. Osman, olmasını istediğim bir siyasi mücadelenin, bir siyasi figürün simgeleşmiş hali*" (Güven Ünlü, 2021).

Bu durumda Büke'nin romanının edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi merkeze alacak yeni çalışmalar açısından ufuk açıcı bir devamlılık/kopuş çizgisi izlediğini belirtmek mümkündür. Her şeyden önce Büke'nin romanı bize göre, "siyaset olma" tanımı çerçevesinde, Ranciere'in "siyasal" kavramına atfettiği bağlamda bir yeni "siyasal roman"dır¹⁴. Geleneksel siyasal roman tanımı, baş zeminin klasik siyasal zıtlık çerçevesinde, buna bağlı siyasal aktörler arasında kurulduğu ve konusu açık siyasal mücadele olarak işleyen ve diğer tüm meseleleriyle bu alan arasındaki ilişkiyi baştan görünür kılan romanlar için kullanılabilir bir ifadedir. Buna karşın Büke'nin romanı, katman katman açılarak, bireysel ve toplumsal çelişkileri aşama aşama biriktirerek, bu çelişkiler çerçevesinde önce yönetenlerin nasıl yönetmeyi başardığını, düzen kurduğunu açıklayarak ve sonunda da bu bireysel/toplumsal dram ve çelişkileri bir siyasal zıtlığın parçası, karşı mücadelenin odağı haline getirerek ilerlemektedir. Bu diziliş çerçevesinde Büke'nin romanına, aşama aşama izlediği hat bakımından "siyasallaşan

¹⁴ Ranciere tarafından geliştirilen, siyasal olan ile siyaset kavramları arasındaki ayrım için bkz. Ranciere, 2007.

roman”, gündelik ve toplumsal hayatın içinden türeyen acil meseleleri “siyasallaştırın roman” demeyi daha doğru buluyoruz.

İkinci olarak, roman salt yönetenlerin nasıl yönettiğiyle, kurdukları düzenin kokuşmuşluğu ya da yozlaşmışlığıyla ilgili değildir. Burada hem bu düzenin kuruluşundaki iktisadi temele hem de bunun yanında, zorlama ve ikna süreçleri açısından etrafında nasıl koalisyonlar ördüğüne de gönderme yapılmaktadır. Bu anlamıyla iktidarın kuruluşunu maddi bir temele yerleştirirken, işleyişini ve devamlılığını da etrafında ördüğü ittifaklar ekseninde açıklamaktadır. Bu bakımdan da yine Gramsciyen bir “siyasallaştırın roman” ile karşı karşıya olduğumuzu düşünüyoruz. Bunun edebiyat ve siyaset ilişkisi açısından teorik olduğu kadar, pratik siyaset açısından da yansımalarının bulunduğu açıktır. Buke’nin bu müdahalesi, kültürel alanda, edebi bir eser aracılığıyla siyasal ve ideolojik açıdan bir karşı hegemonya oluşturma yolunda bütüncül bir mücadelenin parçası olarak da görülebilir. Zira her karşı hegemonya girişimi, hegemonya oluşturan iktidar güçlerinin nasıl yönettiğinin doğru çözümlenmesine, güç dengesine, arkalarındaki maddi temele, düzeni sürdürmek için kurdukları ittifakların dizilişine uygun bir okumayı ön gerektirir. Buke, yaygın ve güncel siyasal analizlerin “kişi” merkezli yürüdüğü, siyasetin “kişiler, liderler” arasındaki bir atışma ve mücadeleye indirgendiği, yine her türlü güç temerküzünün tek kişinin “olağanüstü” siyasal yetenekleri ve kudretiyle açıklanmaya çalışıldığı bir kutsallaştırma, Schmitt’in ifadesiyle “siyasal ilahiyat” çağında¹⁵, siyaseti bu kutsallıktan çıkaracak bir seküler, somut “siyaset oluş” çözümlenmesi önermektedir. Bunu, önce Zina Mehmet’in “ilkel birikim” sürecine, “çökme” pratiklerine gönderme yaparak; ardından ise Eczacı Süleyman’ın kurumsallaştırdığı düzenin oluşumunu, maddi/ekonomik temelini görünürleştirerek ve elbette bu düzenin devamlılığı için tek başına Eczacı Süleyman’ın varlığının bir anlam ifade etmediğini, etrafında bir iktidar bloğu ve onu ayakta tutan araçlar, aygıtlar, kişiler ve kurumlar koalisyonu yaratmasının zorunlu olduğunu göstererek gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan roman bu anlamıyla da bir Gramsciyen “siyasal hegemonya” romanıdır.

Böylesi bir okuma, Eczacı Süleyman’ın “tek adam” gibi görünmesinin önüne geçer; Eczacı Süleyman düzeninin Eczacı Süleyman’lar gittiğinde de sürebileceğine dair uyarır; siyaseti maddi ve toplumsal ilişkiler temelinde, iktidar olgusunu da bunun paralelinde çözümler ve karşı hegemonyanın sadece bir kişiye, bir kişinin iktidarına karşıtlıkla, onu yerinden etmekle kurulamayacağına gönderme yapar. Zira bir hegemonyaya karşı olmak, doğrudan karşı hegemonyanın da örgütlendiği anlamına gelmez. Buke de Sol

¹⁵ Schmitt’in yaklaşımı için bkz. Schmitt, 2002.

Kültür söyleşisinde bu noktanın altını daha kalın bir biçimde şu sözlerle çizer, görünür kılmak ister: “Osman tek kişi. Karşısındaki gücü fiziksel olarak tasfiye etmiş olabilir ama adadaki üretim ilişkileri aynen devam edecek. Dolayısıyla o üretim ilişkileri Osman’ın bileğini bükebilir ya da Osman Eczacıya dönüşebilir. Burada adalının kendi kaderine sahip çıkıp, siyaset olması meselesi. Siyaset olmazsan Osman seni kurtaramaz. Deli İbrahim da” (Sol Kültür, 2022).

Nitekim bu nokta, romanın okuru bu siyasal zıtlığın içine dahil etmesiyle, sonda romanın ucunun açık bırakılmasıyla belirginleşmektedir. *Deli İbrahim Divanı*, sonu pratiğe, kişilerin müdahalesine/mücadelesine ve farklı mücadelelerin sonuçlarına bağlanan bu ucu açık niteliğiyle, Umberto Eco’ya referansla bir “açık yapıt” olarak da değerlendirilebilir kanaatindeyiz (Eco, 1992). Bu açıklık Büke’nin sadece yoruma açıklık yoluyla okuru romana katmasından değil, yorumun ötesinde “gerçek son”un belirlenmesi için okuru romandaki karşı hegemonyacı çizgide bir mücadeleye çağırmasından da kaynaklanmaktadır.

Eczacı Süleyman’ın gitmesi, Köstence halkını kurtarmaya yetecek midir? Bu mikro evrende kritik sorunsal budur. Yerine ne konulacaktır? “Siyaset olma” adına hangi program, maddi temel, ekonomik düzen ve buna dayalı sınıfsal ittifaklar örülecek, yönetme eylemi nasıl gerçekleşecektir? Galiba tam da bütün bu soruları sordurmak için, roman Deli İbrahim’in şu sözleriyle sona ermektedir: “Ulan ırzı kırık Köstence, eğer maçan sıkarsa, siyaset olma sırası sende...” (Büke, 2021: 204).

Bu yönüyle, Eczacı Süleyman’ın tasfiye edildiği bir düzen, ara aşamadır. Asıl mesele, başka Eczacı Süleyman’ların türediği yeni bir hegemonya düzeninin inşa edilmesine karşı, Köstence halkının kendisinin yönetmeyi başarıp başaramayacağı, kendi maddi, toplumsal ve siyasal örgütlenmesi aracılığıyla karşı hegemonyayı inşa edip edemeyeceği, yani siyaset olup olamayacağıdır artık. Romanda bu noktanın ucu, yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere okuru düşünmeye ve katılmaya davet eder şekilde açık bırakılır. Nitekim burada okuru eyleyici olarak bu romanın devamının ya da sonunun nasıl şekilleneceği konusuna/tartışmasına dahil eder Büke. Yine bu doğrultuda bir söyleşisinde ezen toplumsal sınıfların hegemonyasının yeniden canlanması olasılığına karşı uyarı amacıyla şöyle der: “Çünkü kahramanlar, gözü pek insanlar, akıyla cesaretini besleyenler önemli ama mesela Terzi Osman adaya geri döndüğünde ne bulacak? Eczacı Süleyman’ı var eden üretim ilişkilerini. Köstenceli siyasetin kendisi olamazsa, o düzen ya Osman’ın bileğini büker ya da yeni Eczacı o olur” (Yıldız, 2022).

Bu bakımdan, bir adada geçmekle birlikte, klasik ütopyacı edebiyattan da ayrılır Buke'nin romanı. Ada merkezli klasik ütopyik romanlarda yeni düzen büyük ölçüde kuruludur/verilidir, nasıl işlediği ya da idealleşerek işleyeceği de az çok bellidir¹⁶; Buke'nin romanı ise önce Köstence Adası'nda Eczacı Süleyman'ın düzeni üzerinden insanı, doğayı, tüm canlıları meta ilişkileri çerçevesinde katleden distopyayı göstermekte, ütopya konusunda ise kapıyı açık tutmakta, okura yorumlama ve değiştirme gücü bakımından kendisiyle karşılaşma ve tartışma zemini bırakmaktadır. Bu anlamıyla *Deli İbrahim Divanı*, geçmişte başlayan, bugüne gelen, fakat gelecek zamanda, pratikte yazılmayı bekleyen bir hikâyenin köprüsü olma işleviyle de tanımlanabilir. Verili, ideal bir düzen tasarımı yoktur burada; inşa edilmesi bir yazarın ütopya tasarımının önceden belirlenmiş sınırlarına tabi değildir. Ne yapılacaksa şimdi ada halkı tarafından, ada halkı eliyle, deneye yanıla ve düşe kalka yapılacak, yol ve yordam böyle bulunacaktır.

Öyleyse *Deli İbrahim Divanı*, bir yanıyla distopya, diğer yanıyla da inşa edilecek bir ütopya düzeninin işaretlerini veren, biri ya da diğerine bütüncül sınırlarıyla, kapalı/değişmez yapısıyla odaklanmak yerine bu ikisini hayatın akışı içindeki diyalektik gerçekliğiyle okura sunan/sezdiren özelliğiyle de bir “siyasal roman” olarak görülebilir.

Artık bu çerçevede, romanın karşı hegemonya pratikleri açısından sahip olduğu perspektifi ele almaya başlayabiliriz. Az önce de belirttiğimiz üzere, hegemonya sadece kişilere bağlı bir düzen tasarımı değildir. Bu saptama, kişilerin rolünü yok saymak ya da küçümsemek anlamına gelmez; fakat hegemonya karşıtı çizgi, karşı hegemonya için, yani “siyaset olmak” için başka bir yaşam modeli örgütleme zorundadır. Ancak karşı hegemonyanın kurulabilmesi de öncelikle kurulu hegemonik düzenin aşındırılmasına bağlıdır. Bu kısımda strateji ve taktikler devreye girer. Bu noktada, yönetenlerin hegemonya projelerinin maddi/ekonomik temelini sarsılması kadar, sahip olduğu ittifak ilişkilerinden de yoksun kılınması, aktif ve pasif rıza gösteren toplumsal kesimlerin rızasının ya da yönetenlere desteğinin kesilmesini sağlayacak stratejik ve taktik hamlelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu ise yine Gramsciyen çerçevede güçler dengesine göre bir stratejik akıllı ve öncüyü zorunlu kılar. Romanda Deli İbrahim'in geçmişin tecrübelerinden hareketle bugünü okuyan ve Eczacı Süleyman'ın düzenini hedefe koyacak siyaset tarzı için Terzi Osman'a yol gösteren bir “stratejik akıl” olarak merkezi yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

¹⁶ Ütopya geleneğinde adaların merkezi rolünü anlamak için son derece nitelikli bir çalışmaya sahibiz, Bkz. Göktürk, 2000.

Bu stratejik aklın bir “Deli” aracılığıyla sunulmasının anlamı ise açıktır. Delilik, Bük’e’nin de söyleşilerinde sıklıkla vurguladığı üzere, düzen dışına çıkmanın, buna cesaret göstermenin işaretidir: “*Bizim delimiz biraz çoktur. Hatta bizde halkın dili “anormal” sözcüğüne dönmediği için, deliliği de “normal” sözcüğüyle tanımlarlar. Yani normal ve anormal kavramları ters düz edilmiştir biraz. Ayrıca norm ve düzen dışı, düzenle problem yaşayan ve verili koşullara teslim olmayan insanlara da deli denir*” (Yeni, 2022)¹⁷.

Burada yeni bir tarihsel blok inşası için gerekli olan şey, nesnel durumun ve bu yeni nesnel gerçekliğe göre öznel müdahalenin yönünün saptanmasıdır. Terzi Osman’ın babası Balıkçı ile Demirci Asım da karşı hegemonya için mücadele etmişler, Eczacı Süleyman’ın yeni düzenini inşa ediş sürecine itirazlarını somut bir çizgiye çekmişlerdir. Ancak açık ki yenilmişlerdir. Bu yenilgide hem Eczacı’nın hegemonyasının tüm vaatleri ve gücüyle birlikte kuruluş aşamasında bir tazeliğe/aşınmamışlığa sahip olmasının nesnel yönü, hem de Demirci ile Balıkçı’nın güç dengelerine göre strateji ve taktik düzlem geliştirmeyen ilk öznel müdahalelerinin iktidar bloğunda yer almayan halk kitleleri içinde kolaylıkla yalnızlaştırılmasının belirleyici payı büyüktür¹⁸. Belki de bu, Köstence’de karşı hegemonya için mücadele eden ilk kuşakların “Sabırsızlık Zamanı”na denk düşen bir örnektir, ilerideki zaferlere sağlanacak temel ve birikim için yenilgiye yazgılıdır¹⁹. Öyle ki Demirci ile Balıkçı’nın bu ilk karşı mücadeleleri, daha sonra Deli İbrahim ile Terzi Osman ittifakında/öncülüğünde karşımıza çıkacak nesnel durum okumasına, belirlenen stratejilere ve taktiklere dersleriyle birlikte alan açmıştır. Bu anlamda yeni mücadele, eskinin dersleri üzerinde, yenilgilerin ve yenilgilerin içinde parlayan itiraz etme cesaretinin sahiplenilmesinin sonucunda yükselecektir. Geçmişin tümünden yadsınmasının değil. Ancak geçmişin mücadele tarzının eleştirisine de dayanacaktır bu. Nitekim Deli İbrahim, adaya dönen Balıkçı’nın oğlu Terzi Osman’a geçmişin derslerini bu eleştirel sahiplenme ekseninde şu sözlerle aktarmaya başlar:

“Babanla Demirci Asım gelmekte olanı görmüşlerdi... Ama babanla Asım kafalarının dikine giden insanlardı. Ölmeyi marifet sandılar. Hayır evlat, hayır!

¹⁷ Yine bir başka söyleşisinde Bük’e bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Hatta deliye ‘normal’ derler. Mesela Hatice teyzenin oğlu biraz ‘normal’miş dendiğinde sen anla ki o çocuk biraz deli” (Güven Ünlü, 2021).

¹⁸ Bu anlamıyla Demirci ile Balıkçı’nın ilk müdahaleleri, Rus Narodnikleri’nin (Halkçıların) erken dönem mücadele tarzlarını ve bunların zor gücüyle bastırılmasını andırır. Narodnik birikim, yenilgiler ve bu yenilgilerin içinden yükselecek yeni strateji ve taktik planlar olmasa, Rusya’da devrimci süreç aynı hızda büyür müydü? Bunun önemli bir soru olduğu açıktır. Rusya’da Narodnik hareketin Marksist hareketin gelişimine katkısını ele alan iyi bir özet için bkz. Uslu, 2017 ve Walicki, 2009.

¹⁹ Sabırsızlık Zamanı adlı roman için bkz. Trifonov, 2021.

Birinci vazifen yaşamak! Eğer azsan, zayıfsan tutunacağın ilk dal hayat olacak. Ölmek de var ama netice alıyorsan öl. Öyle boşa sıkı kahramanlık kendine zarar. Mert adamlardı ama akıl lazım zafer için (Büke, 2021: 188)²⁰.

Ahmet Büke roman üzerine gerçekleştirilen bir söyleşisinde bu gerçeği politik olarak daha da görünür kılan saptamalarla şöyle ifade ediyor:

“Deli İbrahim mücadele geleneğinin deneyimlerinden yola çıkarak görüşlerini geliştiriyor. Önceki kuşağın cesaretinin altını çiziyor ama zafer elde etmek için cesaretin tek başına yeterli olmadığını da biliyor. Çünkü düşman güçlü ve örgütlü. Sen ise örgütsüz ve zayıfsın. Cesaret ve kararlılık çok önemli ama bunu akılcılıkla birleştirmeden, yapman gerekeni gereken zamanda yapmazsan yenilirsin. Bunu anlatmaya çalışıyor Deli İbrahim. Dolayısıyla geçmişin hem devamı, hem de eleştirisiyiz diyor. “Biz onlardan geliyoruz, onlardan tarafız, onlardan feyz alıyoruz ama onun eleştirisiyiz” diyor ve Terzi Osman’ı bu görüşlerle yetiştiriyor. En sonunda da halka dönüp “Öncüne güven ama daha önemlisi sen kaderine sahip çık” diyor. Bunun adı kendi kaderine sahip çıkma mücadelesi” (Kılıç, 2022).

Öyleyse Deli İbrahim karakteri, ikinci dönemin karşı hegemonya girişiminde hem geçmişin mücadelelerinin, hatalarının ya da kazanımlarının Terzi Osman nezdinde temsil olunan gelecek kuşaklara aktarılmasının hem de yeni mücadelenin strateji ve taktik inşasının öncüsü rolündedir. Hem yeni nesnel durumun saptanmasında hem de bu gerçekliğe göre öznel müdahalenin yönünün belirlenmesinde merkezi yer tutar Deli İbrahim karakteri. Romanın başlığının bu adla anılmasının da bu merkeziliği okur nezdinde daha da görünür kılmaya yönelik olduğunu düşünebiliriz.

²⁰ Bu yönde bir uyarının Yusuf Reis tarafından da Osman adaya dönmeden önce yapıldığını belirtmek gerekir, büyük oranda Deli İbrahim’in sözleriyle uyumludur: “*Orada eviniz, ocağınız var. Bir gün istersen gidersin. Ama bil ki düşman içine gideceksin. İnsan bu dünyaya tek kerelik geliyor. Ölmek, öldürmek nereye kadar? Lakin ne olursa olsun, ister toprağına, denizine sahip çık, ister bambaşka hayat kur, kaya gibi sağlam olmalısın. Elin ekme tutmalı, bileğinde altın bilezik olmalı, sonra o bileğini de kolayca kimsenin bükemeyeceğini bilmeli. Ben demiyorum sana as, kes, ama sana göz yıkan demeli ki, bunun bir fiyatı var, ya canım yanarsa*” (Büke, 2021: 154). Burada Osman’ın yeni dönemin mücadelesine hazırlanırken Yusuf Reis’ten aldığı en önemli ders, caydırıcılıktır. Nitekim Yusuf Reis ile Deli İbrahim’in pratikte bu caydırıcılık anlayışı çerçevesinde ortaklaştıkları anlar da vardır. Örneğin, Balıkcı ile Demirci’yi “satan adam”, “onları ölüme sürükleyen” Halit’in cezasını Yusuf Reis ile Deli İbrahim birlikte kesmişlerdir. Deli İbrahim bunu niye yaptıklarını Osman’a anlatırken, hegemonya inşasında karşıt güçlere “caydırıcılık” mesajının önemini şöyle özetler: “*Neden mi yaptık? Düşmanını yere seremiyorsan onunla iş tutanın canını yakacaksın ki başkalarının kulağına küpe olsun. Halit, babanları sattıktan sonra çarşıda bakkal dükkanı açmıştı. Gerdan kırıp dolaşıyordu ortalıkta. Var mı öyle yağma!*” (Büke, 2021: 186).

Kaldı ki Deli İbrahim'in stratejik düzlemde ilk Gramsci'ye tarzındaki öneri ve uyarılarını Demirci Asım ile Balıkcı'ya uzun uzun anlattığını da belirtmek gerekir. Bu anlamda "Sabırsızlık Zamanı"nda Demirci ile Balıkcı'nın en büyük yanlışı, güçler dengesini ve kitleler arasındaki onaylanma seviyesini dikkate almaksızın, "cephe savaşı"na yönelmektir. Şöyle uyarır Deli İbrahim, Balıkcı ile Demirci'yi:

"Yahu siz askerliği piyade yaptınız. Nizami harp gördünüz. Bir bildiğiniz Allah Allah diye cepheden süngü hücumu. Karşılıklı aşağı yukarı denksen işe yarar belki. Ama ben çetecilik yaptım. Onlar yüz idi, biz bir idik! Karşıdaki senin yüz mislin ise ne yapacaksın? Ben size dövüşmeyin mi diyorum? Bak, önce o biri muhafaza edeceksin. Çünkü bu kadarsın... İkincisi o bir ile onun istediği zaman değil, sen istediğin zaman vuracaksın... O zaman sersem sepelek gezen, safını bilemeyen, aklı karışan, gönlü bir o yana bir bu yana kayan ahali, ne oluyor yahu der..." (Büke, 2021: 140).

İlginç bir biçimde bu satırlarda Deli İbrahim'in Gramsci'nin askeri olguları ve kavramları siyasal alana tercüme ederek gündeme getirişine benzer şekilde bir Cephe Savaşı ile Mevzi Savaşı zıtlığının karşımıza çıktığını görürüz. Gramsci'de askeri ile politik momentlerin salt bir benzetme unsuru olarak birbirlerine tercüme edilmediğini, Gramsci'nin askeri-politik momentleri koşullara göre yer yer bütünlük içinde, metaforik anlamlarının ötesinde değerlendirdiği bölümlerin Defterler'de yer tuttuğunu belirtmek gerekir²¹. Askeri ile politik alanlar arasındaki metaforik ve analitik sınırları Gramsci'nin silikleştirmesinde olduğu gibi, Deli İbrahim de klasik "siyaset" tarifinin dışına çıkan bir çerçeveyi stratejik mücadele doğrultusunda Balıkcı ve Demirci ile tartışırken sezdirir. Deli İbrahim'in "cepheden süngü savaşı" taktiğine itiraz etmesi, mücadeleyi askeri taktik ve benzetmeler üzerinden anlatması üzerine Balıkcı ile Demirci şöyle der: "*Bak İbrahim, tutturuyorsun bir harp lafı. Şimdi harp mi var? Bizim işimiz bunu mu düşünmek?*" Deli İbrahim'in yanıtı

²¹ Gramsci dar/teknik anlamda askeri düzey ile askeri-politik diye adlandırdığı düzey arasında bir ayrım yapar Hapishane Defterleri'nde: "*Tarih boyunca bu iki düzey çok çeşitli kombinasyonlar halinde gözükmişlerdir. Hipotetik bir tanımlama olarak işlev görebilecek tipik bir örnek, ulusal bağımsızlığını kazanmayı amaçlayan bir ulus üzerinde bir devletin askeri baskı kurmasıyla kendini gösteren ilişkidir. Bu, salt askeri değil, aynı zamanda askeri-politik bir ilişkidir; gerçekten ezilen halkın toplumsal çözümme durumu ve halkın çoğunluğunun edilgenliği söz konusu olmasa, bu tür bir baskı açıklığa kavuşturulamaz. Sonuç olarak bağımsızlık salt askeri güçlerle kazanılamaz; bağımsızlık hem askeri hem de askeri-politik güçlere gerek duyar... Dolayısıyla ezilen ulus başlangıçta, egemen askeri güce, sadece 'askeri-politik' olan bir güçle, yani askeri bir karakter taşıyan refleksleri kıskırtma maharetine sahip siyasal bir eylem biçimiyle karşı koyar*" (Gramsci, 2010: 252). Nitekim Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen ve kazanılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın da ancak bu "askeri-politik" nitelikte birlikte anlaşılabileceğini düşünüyoruz. Bu konuda Bkz, Gawrych, 1988.

önemlidir: “*Ya, evet. Şimdi siyaset zamanı değil mi? Sanki birbirinden farkı var bunların!*” (Büke, 2021: 140).

Düşmana doğrudan, cepheden saldırı politik toplumun salt zor gücüne dayalı olarak işlediği koşullarda bir işlev görebilir. Ancak gelişkin kapitalist, Batılı demokratik toplumsal/siyasal yapıları inceleyen Gramsci’ye göre bu stratejik ve taktik hamle yeterli olmayabilir; zira cepheden saldırı ile yıpratılma da cephe gerisini (yani sivil toplum alanını) tahkim ve takviye edebilen karşıt güçler, bu alandaki hakimiyetleri sayesinde yeniden hegemonya oluşturabilir. Bu nedenle sivil toplum alanında, cephe gerisindeki mevzilerde hegemonya mücadelesinin verilmesi zorunludur. Gramsci’nin Hapishane Defterleri’nde tartıştığı üzere, “*Mevzi savaşı, gerçeklikte, basitçe füliyattaki siperlerin değil, fakat savaş alanındaki ordunun gerisinde uzanan tüm örgütsel ve endüstriyel bölge sisteminin meydana getirdiği bir savaştır*” (Gramsci, 2010: 276).

Deli İbrahim’in stratejik düzlemdeki önerilerinin Cephe Savaşı yerine Gramsciyen anlamda Mevzi Savaşı anlayışına yakın olduğunu görüyoruz²². Kaldı ki aktardığımız diyalogda Deli İbrahim’in itirazını ifade ederken “cepheden süngü hücumu” ifadesini kullanmasını tesadüf olarak düşünmüyoruz. Tıpkı aynı tartışmanın devamındaki şu satırlarda “mevzi” ifadesinin geçmesini tesadüfi bulmadığımız gibi: “*Kendinizi akıllı, karşınızdakini sersem sanmayın. Siz bilirsiniz bir-iki, onlar bilir on iki! Ona göre mevzi alın*” (Büke, 2021: 140).

Açık ki yazar, karşı hegemonya tartışmasında Gramsciyen bir hat içinde Cephe Savaşı ile Mevzi Savaşı, politik toplum ile sivil toplum, tahakküm ile hegemonya momentleri bağlamında ikinci şıkların ilkiyle bütünleşik haldeki önemini görünür kılmaya ve birinciye ancak ikincideki etkisi sayesinde ya da oranında erişmenin mümkün olduğuna dönük bir tartışmayı sunmak istemiştir okurlarına. Temel arayış ise akılcı bir strateji çerçevesinde, öncüyü ezdirmeyen bir yolla karşı duruşu sağlamak ve sağlamlaştırmaktır.

Zaten Deli İbrahim’in bu tartışma sırasında Demirci ile Balıkçı’ya eleştirisi, sahip oldukları yiğitliğe ve cesarete değil, yaptığı akılcı uyarılara göre hareket etmemelerinedir. Sonuç ortadadır ve şimdi Terzi Osman’ın aynı hatalara düşmesini önlemek için geçmişin dersleri çerçevesinde, yeni somut duruma göre stratejiyi güncellemektedir. Bu anlamda Deli İbrahim, “*güç dengelerine göre, mevzi kazana kazana, dağınık/yalnız kuvvetleri ezdirmeden öncüyü koruma ve genişletme yoluyla akışa direnişin stratejisti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, Osman ile birlikte bunu uygulamaya da*

²² Bkz., Gramsci, 2010: 275-283 ve Sassoon, 1980: 193-203.

geçirmektedirler. “Siyaset” belirleyenin etrafındaki kuvvet yığınağını dağıtacak hamlelerle, kendi etraflarında halkı toplayacak hamleleri birlikte gerçekleştirmeleri bunun kanıtıdır (Yıldırım, 2022).”

Bu noktada karşı hegemonya mücadelesinde Deli İbrahim ile Terzi Osman’ı akıl ve uygulama bağlamında kaynaştıran bir taktikten daha söz etmek gerekir. Geride kalan bölümlerde, hegemonyanın kuruluş sürecinde amaca giden yolda egemen sınıf katmanlarının yerel iktidar bloğunu hakim kılmak adına Makyavelci bir pragmatizme, siyasal taktikler ve ittifaklar bakımından esnekliğe yöneldiklerini ifade etmiş, bunu roman üzerinden örneklendirmiştik. Benzer bir öneri, karşı hegemonya mücadelesinde Deli İbrahim’den de gelir. Şöyle der Osman’a: *“Azsan çok olmaya bakacaksın. Bir de zayıfsan hile düşüneceksin. Hile zayıfın dostudur”* (Büke, 2021: 194).

Özetlediğimiz olgular da göstermektedir ki, iki tarihsel gerçekliğe yaslanır Deli İbrahim. İlki, belirttiğimiz şekilde, daha önceki mücadelelerin artılarını ve eksilerini değerlendiren, bunları kapsayarak aşmaya dönük yeni bir tarihsel durum değerlendirmesinin aklını temsil etmeye soyunmasından bellidir. İkincisi ise, nesnel düzeyde, Eczacı Süleyman’ın hegemonyasının kuruluş aşamasındaki gücünün, maddi vaatleriyle ilgili olarak kitleler arasında kazandığı onaylanma seviyesinin zayıflamaya başlamasıdır. Öyle ki, romanda bu maddi zeminin ve buna dayalı rıza örgütlenme süreçlerinin zayıflaması yine Deli İbrahim’in sözleriyle şöyle ifade edilir:

“Böyle iki-üç yıl gitti. Yunusları bitirdiler. Kurtulanlar buradan kaçtı gitti. Gemi kayboldu. Fabrika kapandı. Kancabaşlar kızağa alındı. İnsanlar ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Millet dalyanına döndü ama canavar yok olunca balık kıyılamıyordu. Açlık, sefalet başladı. Dağlara gidip tütüncülüğe başlayanlar oldu. Çoğu İzmir’e göçtü. İnşaatlarda amele oldu, kadınları hizmetçi. Yani adanın şenliği bitti” (Büke, 2021: 189).

Adanın şenliğinin bitmesi, Eczacı’nın hegemonyasının iktidar bloğu dışındaki halk kitleleri arasında zayıflamasının ve çıplak zora dayalı yönetim seçeneğinin daha fazla devreye gireceğinin işaretidir. Bu zor gücü karşısında bir yandan kitleleri kazanmak, diğer yandan da iktidar bloğunun zor gücünü zayıflatmak adına nasıl bir strateji ve taktik geliştirileceği konusunda öncülük, Deli İbrahim ile Terzi Osman’dadır ve bu yeni nesnel durum okumasına göre, ilk dönemin derslerine göre ilerleyeceklerdir.

Bu çerçeveden bakarak yeniden hatırlatmak istediğimiz “tarihsel blok” kavramı da hegemonyanın kuruluşundan ve sürdürülebilir kılınmasından bağımsız değildir. Sotiris’in zihin açıcı makalesinde de ifade ettiği üzere, tarihsel blok kavramı, hegemonyanın inşası sürecindeki stratejiye gönderme

yapar ve bu anlamda da stratejik bir kavramdır. “*Hegemonya için mücadele, yeni bir tarihsel blok inşası için mücadele anlamına gelmektedir*” (Sotiris, 2018: 95). Öyleyse bu yeni tarihsel blok inşası için, yapı ile üstyapı arasındaki organik birliği sağlayıp yeni bir hegemonyanın kuruluşunda devreye sokacak bir gruba da ihtiyaç bulunmaktadır. Gramsci’de aydınlara atfedilen bu rolün, romanda Deli İbrahim’a, düzenin dışına çıkma cesaretiyle öncüleştiren, strateji ve taktik sunan bir “deli”ye atfedilmesi, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, oldukça önemlidir. Deli İbrahim, karşı hegemonyanın aydınıdır. Şaşırtıcı olmasa gerektir, zira karşı hegemonya için Gramsci’nin aydınlara atfettiği rolle uyumlu biçimde Deli İbrahim ve Terzi Osman, bu aydın ve uygulayıcı işlevini kitleler adına öncülük göreviyle üstlenmektedir. Öyle ki, Gramsci’nin Hapishane Defterleri’nde yer alan şu ifadeleri doğrultusunda, İbrahim ile Osman’ın ezenlerin düzenine karşı mücadelenin Gramsciyen anlamda öncü aydınları olarak görülmesinin mümkün olduğunu düşünüyoruz:

“Bir insan kitlesi, en geniş anlamıyla kendini örgütlemeksizin kendini ‘seçkinleştirmez’, bağımsız hale gelmez; aydınlardan, yani örgütleyiciler ve liderlerden olmadan, bir başka deyişle fikirlerin kavramsal ve felsefi gelişimi konusunda ‘uzmanlaşmış’ bir grup insanın varlığı sayesinde somut biçimde ayırt edilen kuram-pratik bağının kuramsal vechesi olmadan bir örgütten söz edilemez” (Gramsci, 2010: 415).

“Aydınlardan”, yani “örgütleyiciler ve liderlerden”. Bu açıklamanın, praxis felsefesiyle ilişkisi açıktır. Aydınlardan, salt teorik/kuramsal açıdan ideolojik hegemonya mücadelesindeki rolleriyle değil, aynı zamanda “örgütleyiciler ve liderler” olarak, siyasal hegemonya mücadelesinde, pratik sahasında, tarihsel blok inşasındaki katkıları bağlamında da tartışılmaktadır burada. Deli İbrahim ile Terzi Osman’ın romanda bu “örgütleyicilik ve liderlik” özellikleri çerçevesinde, karşı hegemonyanın öncü aydınları olarak işlev gördüklerini yeniden belirtmekte yarar vardır bu durumda.

Eczacı Süleyman’ın halk kitleleri arasındaki maddi propagandasının giderek etkisizleştiği, yani hegemonyanın maddi rıza temelini aşındığı ve yeni bir öncü olarak Terzi Osman’ın adaya döndüğü koşullarda karşı hegemonyanın ve mücadelenin Gramsciyen tarzda örgütlenmesinde öne çıkan strateji ve taktikler romanda Deli İbrahim aracılığıyla sunuluyor, bunu örneklerle açtık. Deli İbrahim’in akılcı stratejisi çerçevesinde yeniyi temsil eden ise, babasının yani Balıkçı’nın düştüğü hataya düşmeden öncülük ve liderlik mertebesine yükselmeye başlayan Terzi Osman oluyor. Büke bu durumu bir söyleşisinde şöyle onaylıyor: “*Osman yeniyi ve geleni temsil ediyor bence. Mücadele biçimi olarak da (Deli İbrahim’in öğreticiliğinde elbette) babasının kuşağından farklılaşıyor. İntikam ya da kavga sürdürmek niyetinde değil ama*

koşullar onu bir mücadeleye sürüklüyor. O da en doğru, akılcıl ve sonuç alıcı yöntemi bulmaya çalışıyor. Önce hayatta kalacağı ardından da kazanacağı bir karşı hattı kurmaya çalışıyor. Zayıflar için böyle bir yol hep mümkündür” (Yeni, 2022). Hatta bu anlamda Osman’ın karşı hegemonya sürecinde “siyaset olma” adına başka bir tavrı temsil ettiğini ve bunu olumladığını da belirtiyor Büke, şu sözlerle: *“Osman da bunların hem devamı hem de eleştirisi. Yani siyaset anlamında en modernleri. Benim yazmak istediğim buydu. Osman, olmasını istediğim bir siyasi mücadelenin, bir siyasi figürün simgeleşmiş hali”* (Güven Ünlü, 2021).

Son olarak, karşı hegemonyanın, yeni bir tarihsel blok olarak örgütlenmesi stratejisinde yine Gramsci’nin maddi süreçlere atfettiği önem çerçevesinde, romandan bir başka örneğe daha değinmek ve bu bölümü tamamlamak isteriz.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, yönetenlerin hegemonyasına karşı olmak, kendiliğinden alternatif bir yönetsel modelin ortaya çıkmasını, sömürü ve baskı ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını garanti etmez. Roman da bunun örneklerini sona doğru iyiden iyiye hissettirmektedir. Eczacı Süleyman’ın gitmesi, yokluğu bir hegemonya projesinin sonu olabilir; ancak yerine halkın, yani iktidar bloğundan dışlananların lehine ve katılımıyla bir başka ekonomik, sosyal ve siyasal model inşa edilmedikçe, Deli İbrahim’ların tarihi değil, yeni Eczacı’ların düzeni yürür. Bu noktada, Eczacı’nın hegemonya inşa sürecinde maddi/ekonomik temele yaslanması, halkı kazanmak için geçim/ekmek/kalkınma vaatlerini “rıza” için devreye sokması örneklerinde de anlattığımız üzere, karşı hegemonyanın da bir maddi/ekonomik örgütlenmesi olmalı; kapitalist sermaye birikim ilişkileri temelinde hayatın, emeğin, doğanın metalaştırılması ve servetin tekil ellerde toplanması karşısında bir başka ekonomik örgütlenmenin nüvelerinin açığa çıkarılması zorunludur. Aksi halde hegemonyaya karşıtıktan karşı/alternatif, ezilenler lehine bir hegemonya projesinin örgütlenmesine geçilmesi mümkün değildir. “Siyaset olma sırası” gelen Köstence’nin, gerçek zenginliği ve yaşamı üreten Köstence halkının aynı zamanda yöneten olması, bu ekonomik gerçekliğe uygun olarak hareket etmesine, kendi üretim ve bölüşüm modelini geliştirmesine de bağlıdır.

Bu anlamda Eczacı’nın kurduğu maddi düzen emekçi halkı iyiden iyiye yoksullaştırmışken, balıkçılar için vazgeçilmez/yaşamsal olan buzhaneyi Eczacı boşlamışken ve buzhaneyi devralan belediye de parti ayrımcılığıyla davranırken, Terzi Osman’ın, dalyancı kahvesinde ortaya attığı öneriye de bakmak gerekir. Başarı sadece Eczacı Süleyman’ın “siyaset olma” vasfının sarsılmasına ve etrafındaki ittifakların dağıtılmasına değil; bunun yerine

halkın kendi ekonomik örgütlenmesinin kurulmasına da bağlıdır zira. Bu çerçevede, Osman kahvenin ortasına doğru yürür ve şöyle der: “*Ağalar, bizim dalyancı sandığımız yok muydu? Onu unuttuk. Yeniden ayağa kaldıralım. Karınca kararınca para toplayalım... Sandık, balık fiyatını da belirlesin. Böyle adamlar gelip tek tek avlıyor bizi. Cinsine, kalitesine göre fiyat cetveli yapalım. Herkesin balığını zapta geçirelim. Halde toptan satarız, olmadı pazarlara tezgâh açarız. Sonra parayı herkesin hakkına göre dağıtırız*” (Büke, 2021: 195-196).

Saniyoruz karşı hegemonyanın bâm teli burasıdır. Eczacı Süleyman’ların, emeğiyle geçinen halk kesimlerini yoksullaştırma, mülksüzleştirme, geçim araçlarından koparma ve sonunda işçileştirme hamlesinde, en güçlü, “tek adam” gibi görünen Eczacı Süleyman’ın arkasındaki ittifakların, kuvvet dizilişinin rolü olduğu kadar, karşıdaki halkın tek tek, örgütsüz, dağınık ve kendi kendini yönetme kapasitesinden yoksun bırakılmış olmasının da payı vardır. Bu anlamda gerçekten Köstence halkının üretirken yöneten de olma, kısaca “siyaset olma”, dışlandığı kararlara katılma ve yönetme tecrübesi açısından Osman’ın gelenekten, halkın bilgisi ve tarihi dahilinde yabancı olmadığı bir deneyimden beslenerek yaptığı sandık önerisinin belirleyiciliğinin büyük olacağı açıktır. Bunu yeniden Büke’nin roman üzerine gerçekleştirdiği video söyleşilerden birinde paylaştığı şu görüşler çerçevesinde düşünmek mümkündür: “*Osman tek kişi. Karşısındaki gücü fiziksel olarak tasfiye etmiş olabilir ama adadaki üretim ilişkileri aynen devam edecek. Dolayısıyla o üretim ilişkileri Osman’ın bileğini bükebilir ya da Osman Eczacıya dönüşebilir. Burada adalının kendi kaderine sahip çıkıp, siyaset olması meselesi. Siyaset olmazsan Osman seni kurtaramaz. Deli İbrahim da*” (SoL Kültür, 2022).

5. Son Söz Yerine: “Ulusal-Halkçı” Edebiyatın İzleri

Kanaatimiz odur ki *Deli İbrahim Divanı*, tam da Gramsciyen hegemonya kuramının toplumcu gerçekçi bir edebiyat eseri aracılığıyla sınanması, anlaşılması ve yorumlanması adına oldukça önemli örnekler barındırmaktadır. Ahmet Büke’nin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanını merkeze alarak makale boyunca Gramsci’nin kavram seti ve teorik/politik argümanları temelinde yaptığımız ayrıntılı çözümleme, tekil örneklerin toplamı olarak romanı Gramsciyen bir roman olarak görmemizi sağladığı gibi, romanın bütünlüğünü/genelini de yazarın kültürel üretim sahasında, politik göndermeler içeren ve tarafını açıkça iktidar bloğunun dışında kalan halk sınıflarından yana koyan bir “karşı hegemonya” girişimi olarak okumak mümkündür. Bu anlamıyla romanın kurgusal içeriğinin yanında, yazar

Büke'nin böyle bir hegemonya mücadelesi içinde edebiyatın tüm estetik olanaklarından yararlanarak, dili yaşayan ve nefes alan/aldıran bir özenle işleyerek hareket ettiğini, gerek romana bakarak gerekse makale boyunca örneklerini aktardığımız söyleşilerde romanı üzerine yaptığı saptamalar sayesinde ifade edebiliriz.

Bu saptamamızı kuvvetlendiren bir başka olgu da yine romanda Gramsci'nin "Ulusal-Halkçı/National-Popular"²³ edebiyata kültürel ve siyasal hegemonya mücadelesinde attığı rolle koşut biçimde, Büke'nin halkın ortak tarihsel, geleneksel bilincindeki ileri unsurlara; destanlara, mitlere, türkülere, zulüm karşıtı sözlü edebiyat birikimine yaslanması, bunlar aracılığıyla da "Ulusal-Halkçı" bir edebiyatın olanaklarını zorlayarak, teorisini, tezini, derdini içinde yaşadığı toprağa dayanarak halk katmanlarına erişirmeyi amaçlamasıdır. Romanın Karacaoğlan alıntısıyla yaptığı başlangıçtan Saruhan Hatun efsanesine uzanmasına, yine Büke'nin romanda Köroğlu ve Pir Sultan Abdal ile bağ kurup, hikâyenin katman katman açılan akışı boyunca mesele ettiği temel zıtlığı tarihsel olarak bu toprakların mücadele geleneği/birikimi içine yerleştirmesine dayanarak ve bu anlamda içinde yaşadığımız topraklarda hiç mücadele geleneği olmamış gibi bir tarihsizleştirme/unutturma operasyonu ile pasifleştirilen günümüz insanının bilincinde egemenler lehine yeniden inşa ve icat edilen bir gelenek/tarih anlayışının hakim kılınmasına karşı halkçı bir tarih yorumu/damarı sunmasına bakarak da bu saptamayı yapabileceğimizi düşünüyoruz.

Ahmet Büke de roman üzerine kendisiyle gerçekleştirilen birçok söyleşide bu ulusal-halkçı gelenekle, tarihsel damarla kurduğu bağı özellikle vurgulamaktadır. Örneğin, Zeynep Güven Ünlü'nün Diken adlı internet sitesi için kendisiyle gerçekleştirdiği söyleşideki şu sözleri bu çerçevedeki örnekler arasındadır:

²³ Gramsci, faşizmin yükselişini anlamaya ve İtalyan devriminin bastırılmasının nedenlerini çözümlenmeye çalıştığı Defterler'deki notlarında, İtalya'da aydın katmanların halktan kopukluğunu ideolojik ve kültürel bir hegemonyanın sivil toplum alanında kurulması ve genişletilmesi önünde ciddi bir engel olarak gördüğünü ifade eder. Defterler'de belirttiği üzere, "ister anlatı ister diğer türlerde olsun, İtalya'da ulusal-popüler bir edebiyat hiçbir zaman var olmamıştır ve hâlâ da öyledir" (Gramsci, 2010: 456). Yine İtalyan halkının yabancı yazarları okumayı tercih etmesinin nedenlerini arayan Gramsci, hegemonyanın örgütlenmesinde büyük rol ve önem attığı aydınlarla ilgili olarak, İtalyan aydınları bağlamında şu saptamayı yapar: "Aydınlar, bunların bir bölümü şans eseri halkın içinden çıksa bile, halkın arasından gelmemektedir. Aydınlar kendilerini halka bağlı hissetmemekte; onların ihtiyaçlarını, özlemlerini ve duygularını bilmemektedir. Halkla ilişkileri kopuk, temelden yoksun bir kast oluşturmuşlardır" (Gramsci, 2010: 455).

“Ama kadın efelik, kadın eşkıyalık çok anlatılır Türk mitolojisinde. Türk destanları çok okumuştum. Bizim ilk edebî metinlerimiz hâlâ çok ilgimi çeker. Hem Türkçe ve anlatım çok güçlüdür hem de çok güzel hikâyeler vardır. Göktürk yazıtları, eski destanlar durup durup okuduğum metinler... Aslında bizim Türk kültürü maceramızda da bu var. Tekrar tekrar küllerinden dirilmek vardır. En zor durumda tekrar ayağa kalkmak vardır. Kurtuluş savaşı da bunun en somut örneklerinden biridir bana göre. Orada da bir Goroğlu çıkıp halkını bir felaketten kurtarmış. Bu bizim kültürel döngümüz” (Güven Ünlü, 2021)²⁴.

Diğer yandan romanda Saruhan Hatun efsanesinin Deli İbrahim ile Terzi Osman'ın karşı hegemonya mücadelesinde strateji ve taktikleri besleyen yerel, tarihsel ve geleneksel öncülük deneyimi olarak bir kök ve zemin işlevi gördüğünü de belirtmek isteriz. Bu öncünün bir kadın olması, onun önderlik deneyimlerinin efsaneleştirilmesi, özellikle kadını geri plana atan, ikincil hale getirmeyi amaçlayan erkek egemen sistemlerin bunca yaygınlık ve hakimiyet kazandığı günümüzde ayrıca anlamlıdır. Bu çerçevede, Saruhan Hatun'un kuşaklar boyunca aktarılan kurgusal tecrübesinin büyük oranda Deli İbrahim'in stratejisine kaynaklık ettiği ya da ilham verdiği belirtilebilir. Burada elbette yine efsaneleştirme, halk hikâyelerine dayanan gelenek, Deli İbrahim'in Köstence'nin kuruluş tarihine dair anlatısında da iç içe geçer. Bu anlatıdan da anlaşıldığı üzere Saruhan Hatun, öncelikle eldekini hayatta tutmayı, yani güç dengelerine göre savunma/geri çekilme ve saldırma aşamalarını çözümlemeyi sağlamıştır. İlkinde Yunt Dağları'na çekilerek ve bakiyeyi koruyarak (Bkz. Büke, 2021: 46); ikincisinde ise Köstence'ye varıp Rum Bacı'dan olma insanlarla kaynaşarak; barınıp beslenme ve savunma konusunda karşılıklı işlevlerde birbirlerini desteklemeye yönelip kendi önderliğinde yeni bir yönetim kurarak (Bkz. Büke, 2021: 49-50). Bu anlamda Deli İbrahim'in Osman'a, bir olanı, önce eldekini korumayı telkini ve ardından da bu güç dengesine göre mevzi savaşı yürütmeyi önermesi boşuna/temelsiz/evvelsiz olmadığı gibi; Saruhan Hatun öncülüğündeki yeni yönetim/ekonomi örgütlenmesinin günün koşullarına göre Osman'ın önerileriyle yenilenmiş biçimde açığa çıkması, “siyaset olma sırası” gelen Köstence halkının geçmişiyile destansı bir devamlılık ilişkisi içinde bağ kurulması da kanaatimizce tesadüf değildir.

Gramsci'nin de Hapishane Defterleri'nde belirttiği üzere, *“yeni bir kültür yaratmak, kişinin bireysel olarak ‘özgün’ keşiflerde bulunması anlamına gelmez sadece. O, aynı zamanda ve özellikle, daha önceden keşfedilmiş hakikatlerin (söz konusu olan şey bunların ‘sosyalizasyonumuş’ gibi)*

²⁴ Ahmet Büke, Gazete Manifesto'daki söyleşisinde de benzer ifadeler kullanır: *“Ben aslında sözlü edebiyat geleneğinden geliyorum, köklerim orada”* (Yeni, 2022).

eleştirel bir biçim içerisinde yayılması ve hatta bu hakikatleri yaşamsal eylemin temeli, eşgüdümün ve entelektüel ve moral düzenin bir ögesi haline getirmek anlamına da gelir” (Gramsci, 2010: 406). Büke'nin romanı aracılığıyla yürüttüğü mücadelesini de kültürel alan dahil olmak üzere hemen her alanda baskıcı momenti giderek daha belirginleşen ve maddi temeli aşındıkça daha da sertleşen bir iktidar bloğunun karşısında yeni bir entelektüel-moral düzen yaratma yolundaki kültürel-siyasal mücadelelere pratik açıdan yol gösterici olması nedeniyle Gramsci'den aktardığımız bu satırların izinde görüyoruz.

Gramsci'nin edebiyatın kültürel ve siyasal hegemonya mücadelesinde sahip olduğu konum üzerine Defterler'de sayısız saptamasının olduğunu biliyoruz. Bu nedenle makaleyi bitirirken son olarak şu saptamasını da paylaşmayı bir görev sayıyoruz: *“Yeni edebiyatın öncülü tarihsel, politik ve popüler olabilir ancak. Yeni edebiyat önceden var olan şeyi, polemiksel ya da başka bir yaklaşımla geliştirmeyi amaçlamalıdır. Burada mesele, yeni edebiyatın kendi köklerini popüler kültürün verimli toprağına, onun beğeni ve eğilimlerine, onun moral ve entelektüel dünyasına (bu kültür geri ve konvansiyonel olsa bile) salması meselesidir”* (Gramsci, 2010: 495).

Kaynakça

- Adamson, L. Walter (1980), *Hegemony and Revolution -A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory-*, (Berkeley: University of California Press).
- Anderson, Perry (1988) *Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, (Çev. Tarık Günersel), (İstanbul: Alan Yayınları).
- Bocock, Robert (1986) *Hegemony*, (London: Tavistock Publications).
- Bozkurt, Hıdır ve Ahmet Bulut Tamgör (2022), “Deli İbrahim Divanı'nda Sınıf Mücadelesi”, *Devrimci Marksizm*, 50 (Bahar-Yaz).
- Buci-Glucksmann, Christine (1979), “State, Transition and Passive Revolution”, Mouffe, Chantal (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, (London: Routledge&Kegan Paul Books): 207-236.
- Büke, Ahmet (2021), *Deli İbrahim Divanı*, (İstanbul: Can Yayınları).
- Callinicos, Alex (2007), *Toplum Kuramı -Tarihsel Bir Bakış-*, (Çev. Yasemin Tezgiden), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Carnoy, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet”, (Çev. Mehmet Yetiş), *Praksis*, Yaz (3), s. 252-277.
- Eagleton, Terry (2005), *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

- Eco, Umberto (1992), *Açık Yapıt*, (Çev. Yakup Şahan), (İstanbul: Kabalcı Yayınevi).
- De La Boetie, Etienne (2020), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), (Ankara: İmge Yayınları).
- Di Lampedusa, Giuseppe Tomasi (2020), *Leopar*, (İstanbul: Can Yayınları).
- Fatton, Robert Jr. (1986), “Gramsci and the Legitimization of the State: The Case of the Senegalese Passive Revolution”, *Canadian Journal of Political Science*, 19 (4), December, pp: 729-750.
- Fiori, Guiseppo (1989), *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci*, (Çev. Kudret Emiroğlu), (İstanbul: V Yayınları).
- Fontana, Benedetto (2001), “The Concept of Caesarism in Gramsci”, Baehr, Peter (Ed.), *From Bonapartism to Fascism: Studies in the History and Theory of Dictatorship*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Gawrych, George W. (1988), “Kemal Atatürk’s Politico-Military Strategy in the Turkish War of Independence, 1919-1922: From Guerrilla Warfare to the Decisive Battle”, *Journal of Strategic Studies*, 11 (3), pp: 318-341.
- Göktürk, Akşit (2000), *Ada -İngiliz Yazınında Ada Kavramı-*, (İstanbul: YKY).
- Gramsci, Antonio (1971), *Prison Notebooks*, (Trans. and Ed. Q. Hoare-G. Nowell Smith), (New York: International Press).
- Gramsci, Antonio (2010), *Gramsci Kitabı -Seçme Yazılar 1916-1935-*, (Haz. David Forgacs), (Ankara: Dipnot Yayınları).
- Güven Ünlü, Zeynep (2021), “Hesabı Deliler Sorarsa” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, *Hesabı deliler sorarsa... - Diken* (05.12.2021).
- Hall, Stuart, Bob Lumley ve Gregor McLennan (1985), *Siyaset ve İdeoloji ‘Gramsci’*, (Çev. Sadun Emrealp), (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları).
- Harvey, David (2011), “‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, (Çev. Evren Mehmet Dinçer), *Praksis*, 11, s. 23-48.
- Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi -Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak-*, (Çev. Ahmet Özcan), (Ankara: Epos).
- Kara, Onur Eylül (2019), *Yapabileceğimizi Yapmak -Minör Siyaset ve Türkiye Örneği-*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Kılıç, Onur (2022), “Toplumcu-Gerçekçi Nabız Hâlâ Atıyor” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, *Toplumcu-gerçekçi nabız hâlâ atıyor (birgun.net)* (26.02.2022).

- Morton, Adam David (2003), “Structural Change and Neoliberalism in Mexico: ‘Passive Revolution’ in the Global Political Economy”, *Third World Quarterly*, 24 (4), pp. 631-653.
- Morton, Adam David (2007), *Unravelling Gramsci -Hegemony and Passive Revolution in the Global Economy*, (London: Pluto Press).
- Munck, Ronaldo (1996), “For A Sociology of Transformation”, *Transformation*, 29, pp: 41-52.
- Mutioğlu Özkesen, Melek (2022), *Toprakları Kapatmak -Kamu Arazilerinin Özelleştirilmesi-*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Portelli, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Çev. Kenan Somer), (Ankara: Savaş Yayınları).
- Ranciere, Jacques (2007), *Siyasahın Kıyısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Sarpkaya, Doğuş (2021), “Hiç Anlatılmamış Hikayelerin İzini Sürüyorum” - Ahmet Büke İle Söyleşi-, Hiç anlatılmamış hikayelerin izini sürüyorum” (literaedebiyat.com), (01.12.2021).
- Sassoon, Anne Showstack (1980), *Gramsci’s Politics*, (London: Croom Helm London Press).
- Sassoon, Anne Showstack (1987), *Gramsci’s Politics*, (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Sassoon, Anne Showstack (2002), “Hegemonya”, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Schmitt, Carl (2002), *Siyasi İlahiyat – Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, (Çev. Emre Zeybekoğlu), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Shields, Stuart (2006), “Historicizing Transition: The Polish Political Economy in a Period of Global Structural Change -Eastern Central Europe’s Passive Revolution-”, *International Politics*, 43, pp. 474-499.
- Simon, Roger (1991), *Gramsci’s Political Thought: An Introduction*, (London: Lawrence & Wishart Press).
- Sol Kültür (2022), “Ahmet Büke İle Deli İbrahim Divanı Üzerine” -Söyleşi-, <https://yandex.com.tr/video/preview/9952338206428397874>, (02.07.2022).
- Sotiris, Panagiotis (2018), “Gramsci and the Challenges for the Left: The Historical Bloc as a Strategic Concept”, *Science & Society*, 82 (1), pp. 94-119.
- Thomas, Peter (2006), “Conjuncture of the Integral State? Poulantzas’ Reading of Gramsci”, *New Directions in Marxist Theory, Historical Materialism*

Annual Conference'a Sunulan Bildiri,
<http://mercury.soas.ac.uk/hm/pdf/2006confpapers/papers/Thomas.pdf>,
(21.12.2008).

- Thompson, Edward Palmer (2006), *Avam ve Görenek*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Trifonov, Yuri (2021), *Sabırsızlık Zamanı*, (Çev. Nadiye R. Çobanoğlu), (İstanbul: Yar Yayınları).
- Uslu, Ateş (2017), “Rusya’da Sosyalist Düşüncenin Oluşumu: Narodnizmden Marksizme (1840-1897)”, *İktisat Dergisi*, 538, s. 50-68.
- Walicki, Andrej (2009), *Rus Düşünce Tarihi -Aydınlanma’dan Marksizme-*, (Çev. Alaeddin Şenel), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Williams, Raymond (2006), *Anahtar Sözcükler*, (Çev. Savaş Kılıç), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Yeni, Halil (2022), “Ahmet Büke: Sözlü Edebiyat Geleneğinden Geliyorum, Köklerim Orada” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, [Ahmet Büke: Sözlü edebiyat geleneğinden geliyorum, köklerim orada | Gazete Manifesto](#) , (07.08.2022).
- Yetiş, Mehmet (1996), *İdeolojik Hegemonya Sorunsalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi).
- Yetiş, Mehmet (2002), “Gramsci ve Aydınlar”, *Mülkiye*, 26 (236), s. 217-245.
- Yıldırım, Deniz (2010), 2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP’nin Doğuşu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi).
- Yıldırım, Deniz (2022), “Deli İbrahim Divanı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, [Deniz Yıldırım : Deli İbrahim Divanı \(cumhuriyet.com.tr\)](#), (08.01.2022).
- Yıldız, Erkan (2022), “Ahmet Büke: Hayatımıza Yeniden Büyük Anlatılar, Edebiyata Da Hikâyeler Geri Dönecek” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, [Hayatımıza yeniden büyük anlatılar, edebiyata da hikâyeler geri dönecek \(sol.org.tr\)](#) (17.05.2022).

TÜRKİYE’DE SİYASAL KÜLTÜR: TEMEL BİR DEMOKRASİ MESELESİ

Özgür Olgun ERDEN¹

Öz

Bu çalışma, siyasal kültür ve demokrasi kavramlarına odaklanır. Bu kavramlar arasındaki ilişkileri tartışır ve bu tartışmalardan yola çıkarak Türkiye’de varolan siyasal kültürün temel bir demokrasi sorunu olup olmadığını açıklamaya çalışır. Bunu yaparken, ilk olarak modernleşme, siyasal kültür ve demokrasi kavramlarını ve bunlar arasındaki olası bağlantıları ele alır. Bu tartışmanın temel analiz nesnesi olan siyasete ve siyasal alana ilişkin algı ve tutumlarımızın temel çerçevesini oluşturan siyasal kültür kavramını açıklayarak bu kavramın demokrasi ve demokratik sistemle olan ilişkileri irdeler. Kavramın demokrasi ve demokratik bir rejimin işleyişindeki rol ve etkilerinin altını çizer ve bunun muhtemel sonuçlarından bahseder. Siyasal kültürün rolü ve etkisi ve bunun olası sonuçlarını Türkiye’deki siyasal kültürün temel karakteristik unsurlarıyla açıklamaya girişir. Demokrasi-siyasal kültür ilişkilerinde Türkiye’nin temelde otoriter bir karakteri olan siyasal kültürünün devletçi, milliyetçi, militarist, patriarkal ve asimilasyonu temel alan seçkinci-elitist unsurlarının Türkiye demokrasisi ve demokratik sistemi üzerine nasıl bir rol ve etkiye sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlar. Bu rol ve etkinin temel olası sonuçlarından biri olan Türkiye’deki demokrasi meselesine Türkiye siyasal kültürünün belirtilen karakteristik unsurlarına dayanarak bir çerçeve çizer. Bu tür bir çerçevelendirmeden yola çıkarak Türkiye’deki siyasal kültüre hâkim olan söz konusu unsurların temel bir demokrasi sorunu oluşturup oluşturmadığını tartışır. Bu tartışma ve çerçevelendirmeyi yaparken Türkiye’deki siyasal kültürle ilişkili olarak bir takım tarihsel-sosyolojik

¹ Doktora sonrası araştırmacı, Columbia Üniversitesi, Columbia Global Centers, Amman-New York, US, oe2187@columbia.edu, ORCID No: 0000-0002-2793-2102

köklerin, ekonomik temellerin ve geçmişten günümüze siyasal deneyimlerin siyasal kültürümüzün çerçevesini nasıl belirlediğini araştırır. Temel olarak, Türkiye’deki siyasal kültüre egemen olan bu unsurların mevcut Türkiye demokrasisinin ve demokratik siyasal sisteminin işleyişinde birtakım sorun(lar)a yol açtığına altını çizerek hâkim siyasal kültürün Türkiye demokrasisinin temel problemlerinden birisi olduğuna işaret eder.

Anahtar Sözcükler: Kültür, demokrasi, siyasal kültür, demokratik sorun, türkiye

POLITICAL CULTURE IN TURKEY: A FUNDAMENTAL DEMOCRACY MATTER

Abstract

This study focuses on political culture-democracy notions. It debates the relationships between them, and tries to explain if in Turkey the current political culture poses a fundamental democracy problem on the basis of these discussions. In so doing, it first deals with the links and/or relationships probable between modernization, political culture and democracy. A fundamental analysis object of the discussion, it investigates its ties/relationships with democracy and democratic system by clarifying the concept, political culture, which provides a basic framework for our perceptions and attitudes regarding politics and political sphere. It speaks of its potential results, underlining that political culture has roles and influences in democracy and in functioning a democratic regime. It attempts to explain the role and effect of political culture and its potential outcomes through the basic characteristic elements of Turkey’s political culture. In democracy-political culture relationships, it aims to put forward how a role and effect basically having an authoritarian character Turkey’s political culture has on democracy and democratic system through its statist, nationalist, militarist, patriarchal, assimilating and elitist elements in Turkey. It forms a frame for the democracy issue in Turkey, one of the potential results of this role and effect, based upon the characteristic elements of Turkey’s political culture in question. Starting from such framework, it discusses if in Turkey the foregoing dominant elements of political culture create a democracy matter. Making such debate and framework, it examines how in reference to Turkey’s political culture some historical-sociological roots, economic bases, and political experiences from past to present determine the framework of our political culture. Basically, it points out that the dominant political culture is one of the essential problems of Turkey’s democracy, highlighting that in Turkey the above-mentioned prevailing elements of political culture have

paved the way for some problems in Turkey's existing democracy and its democratically functioning.

Keywords: Culture, democracy, political culture, democratic issue, turkey

Giriş

Siyasal kültür, sosyal bilimcilerin üzerinde fikir-birliği içerisinde oldukları oldukça nadir kavramlardan biridir. Farklı alanlarda uzun yıllar dikkate değer bir ilginin odağı olmuşsa da günümüzde bu kavramın tam olarak anlamı ve devlet ve toplum kavramlarıyla olan karmaşık ilişkileri üzerine oldukça geniş bir mutabakatın olduğunu söylenebilir (Welch, 2013: 1). Her ne kadar kavramın bilimsel konumu sıkça tartışılrsa da siyasetçiler ve/veya siyasetle uğraşanlar için kavram görevini layıkıyla yerine getirir. Muhtemeldir ki, siyasal kültür toplumdaki bir toplumsal çatışmayı ve onun neden ve sonuçlarını tek başına açıklayamaz ancak bu bir siyaset bilimci ya da siyasal yorumcu ve gözlemcinin siyasal eylemlerin ve pratiklerin olası ve olası olmayan sonuçlarının ne olabileceği üzerine oldukça yerinde sorular sormasını sağlayabilir (Shklar, 1987: 106). Şüphesiz, burada yapılan tartışmalar bağlamında geçmişte olduğu gibi bugün de siyasal kültürün toplumlarda temel bir demokrasi probleminin nedenini oluşturup oluşturmadığı ve buna yön veren siyasal eylemlerin temelini atıp atmadığı sorusu sorulabilir. Belki de Shklar'ın belirttiği gibi siyasal eylem ve pratikleri göz önünde bulundurarak siyasal kültür bir toplumdaki siyasal rejimin demokratik karakterini, işleyişini, yeniden üretimini ve bütün bunların ortaya çıkardığı muhtemel sonuçları anlamamıza imkân verebilir. Bu yönüyle, siyasal kültür aslında Türkiye gibi ağır-aksak ilerleyen bir demokrasi olan ve demokratik bir yönetimin işleyişiyle ilgili temel birtakım sorunlar yaşayan ve belirli aralıklarla bunu sürekli yeniden üreterek deneyimleyen ülkeler için açıklayıcı bir çerçeve sunabilir.

Şüphesiz, siyasal kültür ile demokrasi arasındaki ilişkiler ele alınırken söz konusu açıklayıcı çerçeve sadece devleti, hükümeti, yasama faaliyetini, siyasal elitleri ve partileri içerisine alan bir siyasal alanla sınırlandırılmaz. Bu çerçeve kendi içerisinde güçlü sosyolojik ve ekonomik bağlamları barındırmakla birlikte bu bağlamları teorize etmeye ve çerçevelemeye çalışan modernite ve modernleşme teorileriyle bir o kadar yakından bağlantılıdır. Modernite ve modernleşme kavramları Weber ve Durkheim gibi pek çok toplum teorisyeninin belirttiği üzere akla ve yasal-rasyonel otoriteye dayanan farklı bir kültür dünyasını ve yapısal farklılaşma ve değişimi çoğu zaman ifade

eder. Bir başka ifadeyle, modernite ve modernleşme denilirken ilk akla gelen şeylerden biri kültür kavramı olurken; bir diğeri de yapısal değişim ve farklılaşma/uzmanlaşma fikri olmuştur (Welch, 2013: 30-44). Dolayısıyla siyasal kültürü tartışırken ve ele alırken bu kavramı sadece siyasal alan ve süreçlerle bağlantılandırmak ve çerçeveselendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü özellikle daha sonra Gabriel A. Almond ve Sidney Verba (Almond ve Verba, 1963)’nın siyasal tutum ve davranışlar ile demokrasi arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalarında ve yine Lucian W. Pye ile Sidney Verba (Pye ve Verba, 1965)’nın siyasal kültürle siyasal gelişme arasındaki bağları araştıran karşılaştırmalı çalışmalarında da görüleceği üzere siyasal kültür kavramının kültür ve modernleşme teoriyle yakın bağları bulunur. Burada da temel olarak modernite ve modernleşmenin hâkim kılmaya çalıştığı Weberci anlamda akla ve rasyonaliteye dayalı kültürel bakışın ve beraberinde yapısal değişim ve farklılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan bir siyasal kültür kavramına işaret edilir. Türkiye örneğinden yola çıkarak bu çalışmanın temel sorunsalı olan siyasal kültürle demokrasi arasındaki ilişkiler/bağlar irdelenir ve tartışılırken bunun neden ve sonuçları çok açık bir şekilde görülür.

Sosyolojik, ekonomik ve siyasal bağlamları itibariyle siyasal eylem ve tutumlar ile demokrasi ve demokratik yönetimin işleyişi arasındaki bağlantıları irdelleyen ve bunu bir araştırma konusu haline getirerek inceleyen ve tartışan pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunların arasında en çok öne çıkan ve bilineni temelde siyasal kültür ve demokrasi meselesine odaklanan çalışmalardan biri olarak anılan Gabriel A. Almond ve Sidney Verba’nın siyasal tutumlar ile demokrasi/demokratik sistem arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığı *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Almond ve Verba, 1963: 3) başlıklı çalışmasıdır. Ancak bunun çok öncesinde Platon’un “eğilimleri”nin, Montesquieu’nun “yasaların ruhu”nun, Rousseau’un “gelenekleri”nin, Hume’un “tutumları”nın, Tocqueville’in “kalbin alışkanlıkları”nın, Durkheim’in “kollektif bilinci”nin ve Weber’in “otorite sistemleri”nin siyasal kültür ve demokrasi kavramlarını öncelendiği ve bu kavramlarla ilgili tartışmalara kaynaklık ettiği vurgulanmalıdır (Gendzel, 1997: 226). Bunun yanında, Walter Bagehot ve Alexis de Tocqueville’in çalışmaları da siyasette değerlerin, sembollerin ve hislerin ne kadar önemli bir rol oynadığına işaret eden ilk çalışmalar arasında yer alır. Yine Rousseau’nun, hatta onun öncesinde Platon’un siyasal demokrasiyle uyumlu bir takım kamusal değer ve hislerin aşılmasına büyük önem ve değer attetiklerine işaret edilir (Kavanagh, 1972: 9). Tüm bu çalışmalarda genel olarak demokrasinin inşasında ve katılımcı-demokratik bir siyasal rejimin işleyişinde varolan siyasal tutum ve eylemlerin belirleyici bir rol oynadığı vurgulanır. Çünkü demokrasi tek başına kurumsal-siyasal bir organizasyonun ötesinde bir şeydir. Demokrasi bir kültürdür. Siyasetçilerin ve

yurttaşların ortak bir şekilde kabul ettiği bir takım temel davranış kuralları ve normlar üzerine yapmış olduğu anlaşmanın bir ürünüdür. Bir başka ifadeyle, bir kültür olarak demokrasi siyasal katılımı, hukukta, temel hak ve özgürlüklerde, eşitlik meselelerinde, azınlık haklarında ve farklı siyasal-ideolojik görüş ve fikirlere tahammül ve hoşgörüde belli bir siyasal tutum ve eylem biçimini şart koşar (Burmeister, 2012: 15-16). Bu yüzden, siyasal kültürün demokrasi ve onun kurumsal mekanizmalarıyla uyumlu olması beklenir. Tabii, bu uyumda siyasal kültürün demokrasiyi ve demokratik bir rejimi öncelendiği düşünülen siyasal katılım, temel hak ve özgürlükler, eşitlik ve azınlık hakları, farklılıklara ve zıt-görüşteki fikir ve ideolojilere tahammül ve hoşgörüyü sadece sınırlandırılması düşünülemez. Aynı zamanda, siyasal kültür devlet, hükümet, yargı, parlamento, muhalefet, baskı grupları ile sivil toplum örgütleri ve bir siyasal aktör olarak yurttaşların kendileri ve diğer yurttaşlarla ilgili fikirlerini de içerisine alan belli siyasal nesnelere ilişkin tutum ve yönelimlerini de yansıtır. Bu sebeptendir ki, söz konusu bu nesnelere ilişkin belirli bir tutumun ve yönelimin ifadesi olan siyasal kültürün demokrasiyle ne kadar uyumlu olduğunu ve bunun bir demokrasi sorunu oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak da bir o kadar önemlidir.

Söz konusu bu önemi -şöyle ki siyasal kültürün demokrasiyle uyumluluğu ya da problemleri- ve demokrasinin ve demokratik bir yönetimin siyasal kültürle olan yakın bağlarını/ilişkilerini tartışırken bu çalışma Türkiye'deki siyasal kültürü temel alarak bazı sorular sorar: Siyasal kültür nedir? Modernite ve/veya modernleşme gibi kavramların siyasal kültür ve demokrasi tartışmaları üzerindeki etkileri nelerdir? Siyasal kültür ile demokrasi arasında tam olarak nasıl bir ilişki vardır? Demokrasi ve demokratik kurumların işleyişi üzerinde siyasal kültür ne tür bir role ve etkiye sahiptir? Türkiye'deki siyasal kültürün bu yönüyle demokrasi ve demokratik-kurumsal yapılarla ilişkileri nasıl olmuştur? Bu ilişkiler bir uyumu mu yoksa temel bir sorunu ve çatışmayı mı yansıtır? Türkiye'de siyasal kültür ile demokrasi arasındaki ilişkilerin yansıtılış biçiminde siyasal kültürün daha çok hangi karakteri ve/veya yönleri öne çıkar? Bunlar Türkiye'de bir demokrasi sorunu yaratır mı?

Bu çalışmada sorulan sorulara yanıt aranırken ilk olarak modernleşme, siyasal kültür ve demokrasi arasındaki ilişkiler tartışılacaktır. Bu ilişkiler tartışıldıktan sonra bir kavram olarak siyasal kültürün ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Siyasal kültürle ilgili olarak yapılan bu tartışmaların ardından siyasal kültür ve demokrasi arasındaki ilişkilere/bağlara odaklanılacaktır. Bunu yaparken temelde iki kavramın neden birbirleriyle çok yakından ilişkili olduğu ve bu ilişkilere nasıl bir çerçeve kazandırıldığı ortaya konacaktır. Buradaki kavramsal-teorik düzlemdeki tartışmalardan yola

çıkarak Türkiye’deki mevcut siyasal kültür ele alınacaktır. Söz konusu siyasal kültürün hangi unsurlarının temel bir demokrasi sorunu oluşturduğuna değinilecektir. Yapılan bu tartışmaların sonucunda Türkiye’deki mevcut demokrasinin sorunları bağlamında siyasal kültür ile demokrasi ilişkilerinin öneminin altını çizilerek tartışma sonuç bölümüyle bitirilecektir.

1. Modernleşme, Siyasal Kültür ve Demokrasi

Siyasal kültür kavramıyla ilgili tartışmalar güçlü sosyolojik, ekonomik ve kültürel imalar taşır. Hatta kavramın teorize edilmesi ve içeriklendirilmesinde bu yönlerin temel tartışma ve çerçeveleme noktaları olduğu bile söylenebilir. Bunun en somut görüngülerinden biri siyasal kültür ile modernite ve/veya modernleşme süreçleri arasında kurulan bağlantılardır. Temel bir kültürel görüngü olarak modernite belirli bir tutumu, davranış biçimini ve yaklaşımı ifade eder ve bunu kültürel evreleriyle de ortaya koyar. Bu evreler, siyasal kültürü modernite ve modernleşme süreçleriyle ilişkilendirmenin önemli yollarından biridir. Bir kültür olarak modernitenin siyasal kültürle ilişkilendirilen bu evreleri hükmetme biçim(ler)inden, fiziksel güç kullanımından, tehditlerden, güce dayanarak ele geçirmeden karşılıklı saygıya dayalı güç kullanımına, rasyonel tartışmaya, adil bir rekabete, bilimsel deneyime, ve henüz gerçekleşmemiş olsa da çarpıtılmamış bir iletişimsel eyleme ve karşılıklı olarak birbirini önemsemeye kadar pek çok şeyi içerisine alır. Siyasal kurumlar bunların her bir aşamasıyla yakından ilişkilidir (Welch, 2013: 35). Bu yüzden, siyasal kurumların önemli bir unsuru olan siyasal kültürü incelerken siyasal süreçlerle toplumsal ve ekonomik unsurlar arasındaki bağlantıları göz önünde bulundurmamak temel bir önem arz eder. Bir başka ifadeyle, siyasal bir davranışın belirlenişi ve koşullanmasında sadece siyasal boyutların değil toplumsal ve ekonomik unsurları içerisine alan siyasal olmayan süreçlerin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Böylelikle, siyasal kültürün toplumsal ve ekonomik parametrelerini dikkate alarak ekonomik kalkınma ve siyasal değişim beklentileri arasındaki ilişkilere dair pek çok meseleyi de tarihsel olarak anlamlandırmış ve çerçevelemiş oluruz (Pye, 1965: 10). Bu anlamlandırma ve çerçeveleme esnasında başta ekonomik ve toplumsal yönleri olmak üzere modernitenin kültürel dünyası “sanayi toplumu” düşüncesiyle yakından ilişkilendirilir. Bu durum siyasal kültürü moderniteyle birlikte ortaya çıkan farklı bir kültürel dünyanın temel bir unsuru yapmakla birlikte aynı zamanda onu sanayileşme gibi temel bir takım ekonomik ve yapısal-sosyolojik değişimlerin de uzantısı haline getirmektedir. Özellikle teknoloji kullanımı, mekanikleşme, sanayileşme, emek süreçlerinin uzmanlaşma ve profesyonelleşmesi, kentleşme, toplumsal örgütlenmede farklılaşma, hareketlilik, başarı hedefi, okuryazarlık, kitlesel eğitim ve kitle iletişim medyasının ortaya çıkışı siyasal kültürün şekillenmesinde öne çıkan

temel etmenler olur (Ward, 1963: 570). Tüm bu değişimleri içerisine alan modernleşme süreci genel anlamda insanın doğa üzerindeki kontrolünün ve bilgisinin dramatik bir biçimde artışının sonucunda tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi ifade eden bir değişim süreci olarak tanımlanır. Bu değişim siyasal alanda başta siyasal kültür olmak üzere pek çok siyasal gelişmeyi de beraberinde getirir. Bir başka deyişle, toplumsal, ekonomik ve sosyolojik görüngüleriyle modernleşme süreci siyasal gelişimin/gelişmenin ortaya çıkışında önemli bir rol oynar.

Siyasal gelişimle modernleşme süreci arasında kurulan bu yakın bağı siyasal gelişim teorilerinde de çok açık bir şekilde görebiliriz. Siyasal gelişim teorileri, bu süreçle siyasal katılımın artması arasında ve giderek artan yönetme “kapasitesi”yle artan yapısal farklılaşma arasında güçlü bağlantılar kurar (Welch, 2013: 32). Her ne kadar siyasal gelişimin evrensel bir olgu olduğu iddia edilse de siyasal gelişim esasında ekonomik ve endüstriyel bir kalkınmanın temelini oluşturan gerekli bir siyasal ortamın ortaya çıkışını ifade eder. Bu siyasal gelişim daha yüksek bir ekonomik performansın ortaya konulması amacıyla gerekli bir takım siyasal ve yönetsel koşul ve imkanların oluşturulması anlamını taşır. Aynı zamanda “rasyonel” ve “sorumlu” bir siyasal davranışı gerektirir. Toplumun büyük bir kısmının edinmiş olduğu çıkarları tehdit eden sorumsuz eylemlerden sakınmasını, siyasetin yönetsel ve yasal süreçleri içerisine alan sınırlı bir egemenlik olmasını, kendi başına bir amaçtan olmak ziyade problemleri çözmeye çalışan bir mekanizmanın yaratılmasını, kalkınma ve refah düzeninin oluşumunu ve siyasetin geniş kitlesel bir katılıma dayanmasını hedefler (Pye, 1966: 35). Bunlar bütün bir sistemin yönetsel performansını, giderek artan talepleri karşılamanın ve güçleşen zorlukları aşmanın bir ifadesi olarak siyaset yapma ve yönetsel mekanizmaların kapasitesini içerisine alır. Ancak bütün bunların yanında daha da önemlisi, siyasal gelişme modern dünyada önemli bir siyasal aktör ve güç olan ulus-devletlerin inşası anlamına gelmekle birlikte buradaki tartışmanın temel sorunsalı olan demokrasi ve demokratik gelişimle de çok yakından bağlantılıdır (Pye, 1965: 11-12). Siyasal kültürle demokrasi arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir perspektifle ele alan Almond ve Verba’nın yurttaşlık kültürü kavramı, bütün sosyolojik görünümüleriyle belirli bir ekonomik ve toplumsal değişimi ifade eden modernleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkmış bir siyasal gelişimin ifadesidir (Almond ve Verba, 1963: 500-501). Çünkü siyasal kültürü daha çok eğitim ve toplumsal cinsiyet gibi modernleşme sürecinin bir takım sosyolojik değişkenleriyle ilişkilendirerek açıklayan Almond ve Verba demokrasiyle uyumlu bir siyasal kültürün gelişiminin ancak bu değişkenlere bağlı olduğunu belirtir (Welch, 2013: 32). Benzer şekilde, Deutsch ve Pye, demokratik kurum ve süreçlerin güçlendirilmesi için çok önemli olan bütünleştirici bir kitle iletişim sisteminin

gerekliliğinden söz eder. Siyasal gelişmenin sanayileşmiş ve ekonomik olarak bir hayli ilerlemiş olan toplumların temelini oluşturan bir siyaset türü ve olgusu olduğunu öne sürer (Pye, 1966: 34; Deutsch, 1966: 2, 77). Yine, Lipset siyasal demokrasinin önkoşulları olarak birbirleriyle yakından ilişkili toplumsal ve ekonomik koşulların önemini vurgular. Demokratik siyasal sistemi destekleyecek kapitalist bir sanayi sisteminin, eğitimin, kitlesel bir okuryazarlığın ve özerk sivil kuruluşların varlığının belirleyici faktörler olduğunun altını çizer. Refah, sanayileşme, eğitim ve kentleşme gibi ekonomik kalkınmanın temel göstergelerinin demokrasinin ve demokratik bir sistemin gelişmesinde aktif bir rol oynadıklarına işaret eder (Lipset, 1959: 72, 75). Bütün bunlar modernleşme sürecinin hem siyasal kültürün oluşmasında hem de siyasal kültürle demokrasi arasındaki bağların gelişmesinde çok belirleyici bir etmen olduğunu gösterir. Bu sebeptendir ki, siyasal kültürün oluşumu ve onun demokrasiyle olan bağlarının güçlenmesi tek başına kurumsal bir ulus-devlet düzenini, adil bir seçim sistemini, siyasal partileri, seçilmiş bir hükümeti ve siyasal elitleri içerisine alan siyasal bir yapıyla ilişkilendirilemez. Modernleşmeyle birlikte gelen pek çok yapısal-toplumsal değişim ve sosyolojik değişkenin de tartışmakta olduğumuz siyasal kültürle ve bu kavramın demokrasiyle olan ilişkileriyle yakın bağları olduğu bunu açık bir şekilde ortaya koyar.

2. Kavramı Tanımlamak: Siyasal Kültür Nedir?

Her siyasal sistem, politik eylemlere dönük olarak belirli bir yönelime gömülü kalır. Yani işleyen her politik sistemde siyasete anlam, kurumlara disiplin ve bireysel eylemlere toplumsal bir uygunluk veren düzenlenmiş subjektif bir siyaset alanı vardır. Bu siyaset alanında bireyler için siyasal kültür etkili bir siyasal davranışı gerçekleştirmenin yolunu bulmasını ve onu kontrol etmesini sağlar. Bir kollektiviteye ise siyasal kültür, kurumların ve örgütlerin performanslarında uyumu garanti edecek değerlerin ve rasyonel düşünmenin sistematik bir yapısı verir (Pye, 1965: 7). Bireysel ve kollektif unsurlarıyla siyasal kültürün pek çok tanımı yapılabilir. Bu tanımların çoğu büyük bir çeşitlilik ve farklılık da arz eder. Ancak temelde, siyasal kültür içerisinde siyasal eylemin gerçekleştiği durumları tanımlayan birtakım inançlar, etkileyici semboller ve değerler sisteminden oluşur (Verba, 1965: 513). Yine mesela yapılan bu tanımların bir diğesinde oldukça kısa ve açık bir şekilde siyasal kültür “paylaşılan ortak amaçlar ve genel kabul görmüş kuralla” olarak tanımlanır. Bu tanımlamalar çerçevesinde siyasal kültür kavramı siyasal sistemlerin analizinin çok önemli bir unsuru ve temel bir analiz nesnesi haline getirilir. Bunun temel nedenlerinden biri de siyasal kültürün ana birleşenlerinin bir siyasal yönetimin nasıl hareket etmesi ve ne yapması gerektiğine ilişkin olarak değerler, inançlar ve duygusal tutumlardan

oluşmasıdır (Kavanagh, 1972: 10). Bir başka ifadeyle, siyasal kültür siyasal sisteme ve bu sistem içerisinde kişilerin rolüne dönük tutumları içerisine alan kendine özgün bir takım siyasal *yönelimleri* ifade eder. Bir ekonomi kültüründen ya da dinsel bir kültürden bahsedileceği gibi siyasal bir kültürden de bahsedilebilir. Bu kültür belli bazı siyasal-toplumsal nesnelere ve süreçlere ilişkin olarak birtakım *yönelimleri* karakterize eder (Almond ve Verba, 1963: 13). Siyasal kültürün bu yönelimleri dört şekilde açıklanır. İlki, pragmatik veya rasyonel olup olmamasına göre değişen problem çözme yönelimleridir. İkincisi, iş birliği içerisinde gerçekleşip gerçekleşmemesine göre değişen kolektif eylemle ilgili yönelimleridir. Üçüncüsü, siyasal sisteme olan bağlılığı veya yabancılaşmayı kapsayan yönelimlerdir. Dördüncüsü, başka insanlara dönük güven veya güvensizlik hissini içerisine alan yönelimlerdir (Kavanagh, 1972: 10). Siyasal kültürün bu yönelimlerini göz önünde bulundurarak Lucian Pye bu kültürün toplumdaki belirli görüngülerinden bahseder. Ona göre, bir toplumun siyasal kültürü öne çıkan şu dört önemli faktörü içerisine alır. Biri, siyasetin alanına ilişkindir. Diğeri, siyasette amaçlar ve araçların birbirleriyle nasıl ilişkili olduğuyula ilgilidir. Bir diğeri siyasal eylemi değerlendirme ölçütleridir. Sonuncusu da siyasal eylemde öne çıkan değerlerdir (Kavanagh, 1972: 10-11). Burada siyasal kültür çoğunlukla siyaset ve siyasal alanla bağlantılı olarak kabul edilmiş birtakım değerleri, kuralları ve tutumları içerisine alan yönelimler olarak tanımlanır. Bu yönelimler gerek bir siyasal ya da toplumsal bir problemin çözümünde olsun gerekse de siyasal sisteme bağlılığı ve başka insanlara olan güven duygusunu içerisine almış olsun kolektif veya kolektif olmayan şekillerde siyasal bir tutum ve eylem içerisinde kendilerini ortaya koyarlar.

Siyasal kültür tartışmaları çerçevesinde siyasal tutum ve eylemler belli bir yönelimi ifade ederler ve bunlar çoğunlukla da bir takım siyasal nesnelere dönük olarak gerçekleşir. Bu yönelimler, siyasal bir eylemi önceleyen ya da ona temel oluşturan ön-eğilimlerdir. Gelenekler, tarihsel hafızalar, motivasyonlar, normlar, duygular ve semboller bu yönelimleri belirler ve etkiler. Siyasal eylemin bu yönelimlerinin dört unsuru bulunmaktadır. Bunlar kişilerin siyasal sistem ilgili bilgi ve farkındalığını temel alan bilişsel unsur, sisteme yönelik duygusal eğilimlerinden oluşan etkilenim unsuru ve sistemle ilgili yargıları belirten değerlendirme/yorumlama unsurudur (Kavanagh, 1972: 11). Siyasal eylem ve tutumların yöneliminin belirlenmesinde bunlar son derece önemli unsurlardır. Siyasal kültürle ilgili olarak belirtilen çalışmalarında Almond ve Verba da bunun altını çizer. Temelde, siyasal kültürün bilişsel, etkilenim-temelli ve yorumlayıcı-değerlendirmeci üç farklı yöneliminin olduğunu ve bunların girdi ve çıktılılarıyla siyasal sisteme ve bir siyasal aktör olarak bireylere yönelimlerinde görünürlük kazandıklarını belirtirler (Almond ve Verba, 1963: 17). Siyasal kültürün bilişsel, etkilenim-

temelli ve yorumlayıcı-değerlendirmeci bu yönlerini belirli bir tarihsel bağlamak yerleştirmek gerekebilir. Çünkü siyasal kültürle temelde -siyasal-sistemi oluşturacak olan bireylerin hem kişisel tarihlerinin hem de söz konusu siyasal sistemin kolektif tarihinin bir ürünü olması kastedilir. Dolayısıyla, eşit ölçüde hem kamusal olaylara hem de kişisel deneyimlere gömülüdür. Gerek liderlerin gerekse de yurttaşların siyasal yönelimlerinin tümünü içerisine alarak siyasal kültür sadece elitlerin davranışlarına odaklanan siyasal tarz veya kullanıma-hazır kodlar gibi kavramlardan çok daha kapsayıcı bir kavramdır. Öte yandan, çok açık bir şekilde siyasal bir kavram olduğu için kamuoyu ve ulusal karakter gibi kavramlara göre daha dar ve sınırlayıcı bir kavramdır (Pye, 1965: 8). Tüm bu yönleriyle siyasal kültür tek başına hükümet, siyasal partiler, baskı grupları ya da hizip gibi formel ve enformel yapıları ifade etmez. Ne de kimin kimle konuştuğu, kimin kimi etkilediği veya kimler için oy kullandığı şeklinde siyasal aktörler arasındaki etkileşim biçimlerine işaret eder. Aksine, siyasal kültür, siyasal etkileşimin ve siyasal kurumların biçimlerine ilişkin bir inançlar sistemidir (Verba, 1965: 516).

Siyasal kültür tıpkı genel anlamı itibarıyla kültürün toplumsal yaşama belli bir uyum ve bütünlük vermesine benzer şekilde siyasal alana bir anlam ve yapısal durum kazandırır. Genel olarak kültürde olduğu gibi siyasal kültür de insan farkındalığının ve duyarlılığının birkaç düzeyine değinir. Siyasal kültürle ilgili birçok şey siyasal sistemin işleyişine ilişkin olarak açık bir yurttaşlık eğitimi ve bilinçli öğrenmeden gelir ve tam da bu nedenle büyük ölçüde rasyonel anlayış ve bununla bağlantılı kavramlarla şekillenmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi siyasal kültürün bağlılık ve topluluk kimliği tutkusu ile beşerî ve coğrafi bağlanma hislerini de kapsayan derin duygusal boyutları vardır. Duygularla, rasyonel düşünceyle ve ahlaki değerlerle ilişkili görünüşleriyle siyasal kültür temel olarak siyasetin gerçeklikleri hakkında insanların beklentilerine renk verir ve onlara yavaş yavaş kamusal yaşamın ne olabileceğine ilişkin paylaşılmış fikirleri aşılır (Pye, 1965: 8-9). Yine de şunu belirtmek gerekir, siyasal kültür bir toplumun genel kültürünün bir parçasından başka bir şey değildir. Bir anlamda, genel kültürün etkilediği bir alt-kültürdür. Mesela Fransa'da yönetime dönük yaygın popüler güvensizlik Fransa'nın toplumsal ilişkilerine hâkim kişilerarası güven düzeyinin oldukça düşük olmasıyla ilişkilidir. Ya da İngiltere'de yerleşik kişisel ilişkilerin yönetime olan sadakat ve bağlılıkla büyük ölçüde bir paralellik gösterdiği gözükür (Kavanagh, 1972: 12). Çünkü siyasal kültür daha genel bir kültürden ayrılmaz ve onun hâkim eğilimlerini içerisinde barındırır. Bir başka ifadeyle, bir bireyin kabul ettiği ve onayladığı bir takım siyasal inançlar o bireyin aynı şekilde kabul ettiği ve onayladığı inançlar bütünüdür. Dolayısıyla, belirli siyasal nesnelere hiçbir şekilde referans vermeyen genel değerler de dahil

olmak üzere bir kültüre ilişkin temel inanç ve değer biçimleri genellikle siyasal kültürün yapılanmasında çok büyük temel bir rol oynar (Verba, 1965: 521). Bu yüzden, bir toplumun genel-hâkim kültüründen bağımsız olarak siyasal kültürü ele almak son derece zordur. Çünkü insanların gündelik hayatta deneyimlediği kişilerarası ilişkiler ile onların formal ve enformel kurumlarla olan bağları toplumda nasıl bir siyasal kültürün oluşacağını belirler. Zaten öncesinde de benzer şekilde toplumun kültürünün temel unsurları olan geleneklerin, tarihsel hafızaların, normların, duyguların ve sembollerin siyasal yönelimleri oluşturduğuna işaret edilmişti. Ancak toplumun kültürünün aksine siyasal yönelimleri ve tutumları içerisine alan bir siyasal kültürün siyasal alanı ve nesnelere doğrudan ilişkili olacağı için fazlasıyla politiktir. Bu politik/siyasal kültür söz konusu alanı ve onun nesnelere anlamamızı, yorumlamamızı ve onlarla ilgili yargılarda bulunmamızı sağlar.

3. Siyasal Kültür-Demokrasi İlişkisi Dair

Daha öncesinde de belirtildiği gibi Almond ve Verba'nın 1960'larda yayınlanan çalışmasının hemen akabinde siyasal kültürün demokrasiyle bağlantıları ve bununla ilişkili pek çok fikir ve argüman etkisini giderek artırır. Bu, siyasal kültür tartışmalarında pek çok önemli sorunun sorulmasına da zemin hazırlar. Bu sorular arasında en çok öne çıkan "halihazırda varolan toplumların görece demokrasiyle uyumlu ve ona imkân veren siyasal kültürleri var mıdır?" sorusudur. Bu sorunun güçlü elitist/seçkin imaları olduğu düşünülse de birçok -siyasal- gözlemci -siyasal- kültürel faktörlerin demokrasi ve demokratikleşme ilgili olarak karşılaşılan pek çok sorunda önemli rollerinin olabileceğine işaret eder. Çünkü demokrasinin varlığı büyük ölçüde sıradan yurttaşların değer ve inançlarına bağlıdır. Bu yüzden, tek başına demokrasiyi benimsemek yeterli olmayacaktır (Inglehart, 2000: 91-92). Demokrasi ve demokratik bir rejimin oluşumuna tartışmasız demokratik değerleri temel alan bir kültürün yükselişi de eşlik etmelidir. Çünkü böylesi bir politik kültüre dayanan bir siyasal eylem ve tutum ancak iyi işleyen bir demokrasiyi garanti edebilir (Burmeister, 2012: 16). Bunun gerçekleşebilmesi için siyasal kültür demokrasi ve demokratik sistemle güçlü bir şekilde uyumluluk gösteren kültürel değerlere dayanmalı ve bu değerlerle iç içe geçmiş bir siyasal-kültürel yönelime sahip olmalıdır. Ancak bu tür bir siyasal kültür demokrasi ve demokratik bir siyasal sistemin işleyişine temel teşkil eden siyasal katılımı ve aktivizmi teşvik edebilir, siyasal iletişimi ve tartışma kanallarını genişletebilir ve siyasal meselelere olan ilgiyi artırabilir (Almond ve Verba, 1963: 31).

Siyasal kültür ile demokrasi arasındaki mevcut ilişkiler ele alınırken vurgu ekseriyetle sıradan yurttaşların tutum, değer ve davranış biçimlerine

yapılır. Ancak demokrasi ve sorunsuz demokratik bir sistemin varlığı tek başına toplumdaki nüfusun önemli bir kısmının demokrasiye ve söz konusu demokratik sisteme bağlılık ve sadakatiyle ölçülemez. Bunun yanında, demokrasi ve demokratik bir sistem yurttaşlarının da demokrasiye imkân veren değer, norm ve davranış biçimlerine sahip olmasını gerektirir. Bir başka deyişle, yurttaşların demokratik-katılımcı bir siyasal kültürel yönelimi olmalıdır (Tessler ve Gao, 2008: 197). Siyasal kültür bu yönüyle daha çok toplumların siyasal sistemlerinin öne çıkan görüngülerinden biri olmuştur. Çünkü siyasal kültür, birçok başka şeyin yanında temel olarak siyasal yapıları ve süreçleri içerisine alan bir siyasal sistemde varolan yurttaşların bir takım deneyim ve pratiklerden ortaya çıkar. Siyasal kültürü karakterize eden bir değer ve inancı öğrenme ve açıklamanın yolu içeride siyasal deneyim ve pratiklere dayalı olan bu siyasal yapıların işleyiş biçimlerini gözlemlemekten geçer. Bu değer ve inançları temel alan deneyim ve pratikler hem siyasal yapıların işleyişini etkiler hem de onlardan etkilenirler. Dolayısıyla, bir deneyim ve pratik olarak kültür ile söz konusu -siyasal- yapılar arasındaki ilişkilerin sürekli olarak karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu söylenebilir (Verba, 1965: 514). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse ister demokratik ister otoriter olsun, mevcut bir siyasal yapı toplumun genel kültürünün bir uzantısı olan siyasal kültürün temellerinin inşası sürecinde ortaya çıkan bu siyasal kültür aynı zamanda sözü edilen siyasal yapının belirli bir değer, tutum ve inançlar çerçevesinde işleyişine katkı yapar ve onu devam ettirir. Bu açıdan, siyasal kültürün varolan siyasal sistemlerin işleyişinde ve yeniden üretiminde önemli rollerinin olduğu iddia edilir. Bu rol çoğu zaman siyasal sistemlerde oluşan sorunların da temel kaynağı olur.

Bu bağlamda, siyasal kültürün demokrasinin ve demokratik bir siyasal sistemin işleyişinde temel bir faktör olup olmadığı meselesini kapsamlı bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalardan birisi olarak işaret ettiğimiz gibi Almond ve Verba'nın *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in the Five Nations* çalışması alanda öne çıkan çalışmalardan biri olmuştur. Aralarında Meksika, İtalya, Almanya, Britanya ve Birleşik Devletleri'nin olduğu bu çalışmada Almond ve Verba temelde söz konusu bu beş ülkenin çağdaş demokrasilerinin siyasal kültürlerle olan ilişkilerini karşılaştırmalı bir şekilde ele aldıklarını belirtir. Bu ülkelerde bulunan siyasal tutumlardaki benzerlik ve farklılıklara odaklanarak bu tutumların demokrasinin ve demokratik bir sistemin istikrarını nasıl ve neden etkilediğini ve bunun sonuçlarını göstermeye girişirler. Ve esasında siyasal bir sistem üzerinde mevcut siyasal kültürün etkilerinin ne olduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışırlar (Almond ve Verba, 1963: 473-474). Almond ve Verba'nın çalışması temel olarak demokratik siyasal kültürün önkoşullarını araştırır ve inceler. Karşılaştırmalı bir perspektiften yönetime ve yönetsel

kurumlara olan güveni ele alır. Siyasal kültürün siyasal gerilimleri azaltma ve düzenleme konusunda önemli bir rolünün olabileceğini belirtir ve aktif ve pasif siyasal tutumları bir araya getirerek bunların demokrasiyi güçlendirdiğini ve onun ayakta kalmasını sağladığını ifade eder. Çalışma alanda her ne kadar büyük ölçüde desteklense de pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Hem bu çalışma için hem de “civic culture” kavramıyla ilgili olarak siyasal kültür kavramının anakronik bir kavram olduğu, Anglo-Sakson demokrasi biçimini ve demokratik istikrarı aşırı basitleştirdiği, siyasal kültürdeki değişimi ele almanın zorlukları olduğu ve post-materyalist bir döneme geçişle bu konuya farklı bir bakış açısı getirilmesi gerektiği şeklinde pek çok eleştiri getirilmiştir (Heunks ve Hikspoor, 1995: 52, 54). Buna rağmen, çalışma yine de demokrasi ile yurttaşların yönelimleri arasındaki ilişki(leri) ele alma ve anlamada ilk önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Alt-kültürleri araştırmama gibi pek çok eksik ve sınırlılıklarına rağmen türünün ilk büyük ölçekli karşılaştırmalı çalışmalardan biri olarak anılır. Şüphesiz, sıradan yurttaşların tutum, değer ve davranış şekillerini incelemenin önemini vurgulaması bakımından da dikkat çekici bir çalışmadır (Tessler ve Gao, 2008: 197). Almond ve Verba'nın bu çalışmasının belirtilen katkıları ve sınırlılıklarını da göz önünde bulundurarak bu ve pek çok başka çalışma için siyasal kültür ve demokrasi arasındaki ilişkileri ve bağlantıları ele almada vurgulanan temel nokta, birçok yapısal faktörün ve unsurun demokratik-siyasal bir rejimin meşruiyetini ve katılımcı bir siyasal kültürü karakterize eden farklı bir siyasal kültürü üretebileceği yönündedir. Özellikle, anayasal ve siyasal-yapısal toplumsal mühendislik girişimlerinin siyasal kültür üzerinde önemli etkilerinin olduğuna işaret edilir (Almond, 2000: 15, 17).

4. Türkiye’de Siyasal Kültür

Siyasal kültür, genel olarak toplumda yurttaşların siyasete ve siyasal nesnelere ilişkin duygu, tutum, değer, inanç, yorum ve yargılarının bütünü olarak ifade edilir. Siyaset ve siyasal alanın kendisine dair belirli bir kültürün ve/veya kültürel oluşumun bir ifadesi olan siyasal kültür toplumların uzun tarihsel geçmişlerine gömülü bir takım deneyim ve pratiklerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye bağlamında Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki modernleşme girişimlerinin ama özellikle bağımsızlık savaşını takriben seküler bir ulus-devlet ve cumhuriyet rejiminin kuruluşunu içerisine alan tarihsel-toplumsal deneyimlerin ve modernleşme sürecinin Türkiye’deki siyasal kültürün oluşumunda önemli bir rol oynadığı iddia edilir (Turan, 1986: 465, 477). Bu tarihsel deneyim bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda başlayan ve sonrasında Mustafa Kemal’in önderliğinde cumhuriyete geçişle birlikte seküler bir ulus-devletin oluşumuyla devam eden uzun bir modernleşme deneyimini içerisine alır.

Gerek Osmanlı döneminde gerekse cumhuriyetin seküler ulus-temelli devlet projesinde modernleşme süreci yukarıdan aşağıya doğru bir değişim sürecini karakterize eder. Tarihsel-toplumsal manada bu değişim sürecinin en temel karakteristik özelliklerinden biri halihazırda hiçbir şekilde olmayan aktif ve örgütlü bir -sivil- toplum karşısında güçlü ve merkezileşmiş bir devlet ve kurumsal yapının olmasıydı. Mardin, Batı Avrupa'da temel bir özgürlük alanı ve siyasal iktidarın kontrolü ve müdahalesinin dışında kalan özerk ve özgür bir alan olarak ortaya çıkan bu toplum yapısının gerek imparatorluk döneminde gerekse de cumhuriyet Türkiye'sinde hiçbir zaman Batı'da olduğu gibi derin köklerinin olmadığını söyler. Bunda en önemli faktörlerden biri iletişim araçları ve aydın gruplarının gelişmemesi ve yine İslami sistemlerde devlete karşı koyma geleneğinin bir meşruiyet kaynağı olarak Batı'daki gelişmelere benzer bir toplumsal dayanaktan yoksun olmasıydı (Mardin, 1990: 13, 16). Türkiye'nin siyasal kültüründe merkezi ve bir hayli saygın bir yer edinen, fazlasıyla özerk ve güçlü-merkezi bir devlet yapılanmasına yola açan bu durum Batı'dakine benzer güçlü bir topluma, grup ve birey-temelli bir toplumsal örgütlenme ve yapının oluşumuna engel olmuştur. Bu yüzden, temel toplumsal mücadele büyük ölçüde siyasal nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu mücadelede, bir tarafta Müslüman ve Müslüman olmayanlardan oluşan yönetilen halk kesimi, diğer tarafta da yönetenleri içerisine alan devlet bürokrasisi ve siyasal elitler vardı (Özbudun, 2000: 126-127). Siyasal anlamda büyük ölçüde merkezinde devlet ve siyasal düzen meselesinin olduğu bu sürecin en başta sivil ve askeri bürokrasiyi içerisine alacak şekilde bir eğitim reformuyla devleti modernleştirerek batılı bir ulus-devlet modeli ve yönetim tarzını hedeflediği söylenebilir. Bu reform beraberinde güçlü bir bürokrasiyle devletin çıkarlarını temel alan siyasal elitlerin de ortaya çıkışını sağlamıştır (Mardin, 1990: 40, 46). Aslında daha önce de belirtildiği üzere bunun en görünür sebeplerinden biri Osmanlı-toplum düzeni olmuştur. Bu toplum düzeni siyasal alanın hükümranlığının ve müdahalesinin dışında tüzel, özerk aracı bir takım toplumsal yapı ve örgütlenmelerin gelişmediği ve oluşmadığı zayıf toplum karşısında güçlü ve merkezi bir siyasal yapı ve devlet örgütlenmesi yaratmıştır (Özbudun, 2000: 127). Seküler cumhuriyet Türkiye'sine de aktarılan imparatorluğun bu toplumsal düzeni tabiatı gereği güçlü seçkinci-elitist yanlar barındıracaktır. Toplumda yerleşiklik kazanan bu elitizm siyasal yaşama da hâkim olmaya başlar. Söz konusu elitizm toplumsal ve siyasal yaşamda bazen teşvik edici bazen engelleyici rol ve yönlendiriciliğiyle hemen her fırsatta kendini göstermiştir (Oktay, 2005: 19). Siyasal alandaki bu elitizm bürokrasi ve seçkinci sınıf(lar)ın önderliğinde güçlü bir merkez, kurumsal yapı ve düşünüş tarzıyla çevreyle olan tüm bağları kopmuş merkezîyetçi-güçlü bir yapı olarak ortaya çıkarmıştır (Mardin, 1990: 31, 34). Taha Parla, siyasal kültürün oluşumunda sözü edilen bu merkezîyetçi ve güçlü yapının cumhuriyet sonrası döneminin resmi kaynaklarını

inceleyerek Türkiye'deki siyasal kültürün temellerinin atıldığı bir geçmişin ve tarihsel deneyimin izini sürmüştür. Bu çalışmasında Atatürk'ün söylev ve demeçlerinin bir incelemesini yaparak Türkiye'de siyasal kültürün nasıl ve ne şekillerde oluştuğuna ilişkin genel bir çerçeve ortaya koymuştur (Parla, 1991: 9, 11-12).

Türkiye'de siyasal kültürün oluşumunda seküler bir ulus-devlet kurma sürecinin önemli bir tarihsel eşik olduğu görülür. Jön Türk ideolojisinin anti-İslamcı ve milliyetçi özelliklerinden etkilenen Mustafa Kemal, Anadolu'da en önce bir ulusal Türk devleti kurmayı amaçlamıştır. Bu proje, herhangi bir etnik ya da dinsel farklılığa izin vermez. Bu sebeptendir ki, burada her şeyden önce güçlü bir Türk ulusal kimliğinin yaratımı için fazlasıyla otoriter, güçlü bir devlet vurgusu belirleyici olur. Bu durumda da mesela bireysel haklar devletin çıkarlarıyla çeliştiği bir anda göz ardı edilebilir (Grigoriadis, 2009: 22). On dokuzuncu yüzyılın geniş-çaplı merkezileşme çabalarının bir ürünü olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde giderek öne çıkan bu devlet-merkezci dar-görüşlü modelin Türkiye'de de hâkim kılınmasıyla siyasal kültür batılı-liberal demokrasilerin bir karakteristiği olan katılımcı bir siyasal kültürün unsurları hiç zaman benimsenmemiştir (Grigoriadis, 2009: 23). Aksine, Türkiye'de siyasal kültür devlete olan hürmet ve saygıda ısrar etmiş ve hatta bunun sürekli artmasını teşvik etmiştir. Bu siyasal kültür anlayışında devletin bürokratik aygıtlarıyla mutlak siyasal kontrolü sürekli devrede olmuş ve devlet ve onun yüce çıkarlarını korumak için siyaset toplumsal mühendisliğin temel bir mekanizması ve aracı haline getirilmiştir. Temelde, Osmanlı devlet düzeninin bir ürünü olan bu devlet mekanizması siyasal, idari ve askeri alanlar başta olmak üzere tüm konularda karar verme yetkisi hükümdarların iradesine dayandırılmıştır. Bu alanlarda güçler arasında bir denge unsuru da olan hükümdarlar “büyük baba” olarak adlandırılmışlardır. Osmanlı toplumunun karşısında tümüyle hükümdarların iradesiyle özdeşleşen bu devlet bir efendi ve/veya baba olarak tarif edilmiştir (Berkes, 2002: 114; Berkes, 1969). Osmanlı toplum ve devlet düzenin bir sonucu olarak ortaya çıkan Osmanlı'nın bu her şeye koşan yardımsever “devlet babası” Grigoriadis'e göre müdahaleci bir devleti meşrulaştıran siyasal kültürün temel birleşenlerinden biri haline gelmiştir (Grigoriadis, 2009: 23). Daha önce belirtildiği gibi siyasal kültüre içkin bu durum cumhuriyet Türkiye'sine de olduğu gibi aktarılmıştır. Özellikle bir ulus-devlet kurma süreci ve kurulan bu devletin varlığının ilelebet sürdürülmesinin bütün her şeyden daha önemli hale gelmesi böyle bir siyasal kültürün sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu yüzden, Türkiye'de siyasal kültürü ve onun oluşumunu anlamak ve açıklamak için böylesi bir devlet anlayışını ve bunun üzerinde yükselen ulus-devlet temelli bir yapının şekillenmesini içerisine alan uzun tarihsel geçmiş ve deneyimi göz önünde bulundurmak gerekir.

Türkiye’de siyasal kültürü anlamının ilk ve en önemli noktalarından biri, yukarıda ortaya konan çerçeveden de yola çıkarsak şayet, Türkiye siyasetinde öne çıkan siyasal nesnelere biri olan devlet ve devletin kurumsal aygıtlarına ilişkin ortaya konan algı, tutum ve değerlerdir. Bu tutum ve algılar, büyük ölçüde tarihseldir. Bunların tarihsel olarak imparatorluk ve ulus-devlet gibi bir takım yapısal-toplumsal ve siyasal değişimlerin ve deneyimlerin bir sonucu olduğu gözükür. Siyasal ve toplumsal olarak söz konusu bu değişim ve deneyimler esnasında devlet başka bir şeyi ve yine aynı şekilde toplum başka bir şey ifade etmiştir. İlginç bir şekilde, toplum yerden biten bir şey iken, devlet ise gökten inen, hatta mümkünse dışarıdan gelen bir şey olarak tarif edilmiştir. İmparatorlukla birlikte bu tarihsel-toplumsal anlayışta toplum köylü ve kentli halkı oluştururken; bunun karşısında devlet ise efendi veya babaydı. Bulunduğu yere tanrı tarafından getirilmişti ve dolayısıyla bu güçlü toplum ve devlet ayrımı ve bu ayrımın doldurulmaz bir uçurum yaratması da beklenen bir şeydi. Çoğu zaman bu uçurum “çoban” ile “sürü” arasındaki ilişkiye benzetilmişti (Berkes, 1969: 43). Bu yüzden, imparatorluk deneyimi esnasında tüm Osmanlı bürokratları ve siyasal elitleri için devletin varlığı ve bütünlüğü korunması gereken şeylerden en önemlisiydi. Dinin devlet ve toplum için önemli bir unsur ve mekanizma olduğu imparatorlukta din-devlet ilişkilerinin düzenlenişinde de bu açıkça görülür. Osmanlı’da devlet İslam’ı yüceltmenin de bir gereği olarak düşünülürdü. Bu ekseriyetle “din-ü devlet” ya da “din ve devlet” formülüyle ortaya konmuştu. Dinin korunması için devletin bekasının mutlak olduğu görüşü hakimdi. Dinin gelişimi için temel bir gereklilik olarak görülmesinden dolayı devlet çoğu zaman dinin bile üstünde görülüyordu (Turan, 1993: 51). Türkiye’de bir ulus-devlet ve cumhuriyet rejiminin ihdasıyla birlikte devlet din hariç toplumun refahını, siyasal, ekonomik ve kültürel ilerlemesini, kalkınması, özgürlüğünü, huzur ve güvenliğini temin eden mutlak bir şey olarak savunulmaya başlandı. Seküler bir ulus-devlet inşasıyla birlikte dinin yerini artık millet ve milliyetçi bir ideoloji almıştı. Bu ideolojik anlayışta bir milletin “siyasi varlık mekanizmasında devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları birbirlerine güçlü bir şekilde bağlı ve bağımlıydı. Eğer bunlar birbirleriyle uyum içinde çalıştırılmazlarsa devlet denilen şeyin gücü israf edilmiş sayılırdı. Parla’nın da ifade ettiği gibi bu, devlet güdüm ve denetiminde bir ekonomik ve kültürel yaşamı ifade ediyordu. Avrupa faşizmlerinin entegralist (bütünlükçü/bütüncü) ve totaliter (kapsayıcı) kuramlarını akla getiren, kültürel ve toplumsal alana, siyasal alana karşı özerlik tanımayan, bunları devlet içinde eriten, millet-devlet, halk-hükümet, toplum-siyasal iktidar özdeşliği kuran bir bakış açısının ifadesiydi (Parla, 1991: 185-186). Bu bakış açısı, Türkiye siyasal kültürünün güçlü otoriter yanlar barındırmasının yanında bir hayli milliyetçi ve hatta ırkçı ve faşist birtakım unsurlarla çerçevelenmesini de beraberinde getirmiştir (Kabasakal-Arat, 2019: 310). Bu tarihsel-toplum deneyiminde gerek din

gerekse milliyetçi düşünüş ve ideoloji Türkiye'deki siyasal kültürde devletin merkezi bir konum elde etmesinin yanında diğer pek çok siyaset, hükümet/siyasal iktidar, muhalefet, demokrasi, seçmen/yurttaş gibi siyasal nesneye ilişkin tutum ve algıların da şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Dinsel ve milliyetçi görünüşleriyle devletin siyasal kültürde işgal ettiği bu merkezi konum devletçi bir zihniyeti geliştirmiş ve pekiştirmiştir. Siyasal kültüre hâkim olan bu devletçi zihniyet, devleti yüce, aşkın, yarı tanrısal ve her şeye gücü yeten kutsal bir varlık olarak görmüştür. Devlete ilişkin bu algı ve tutumlarda devlete itaat edilir; devlet kadir-i mutlak, yüceltilir ama eleştirilemez ve sorgulanamazdır (Akgün, 2008: 12-13).

Türkiye'nin siyasal kültüründe siyasi otoritenin ve iktidarın toplumda somut ve görünür bir durum kazanmasını sağlayan devlete ilişkin böylesi tutum ve algıların temel bir diğer nedeni de toplumsal kültürümüzün otoriteye ilişkin tutum ve algısıdır. Bu toplumsal kültürün kökleri çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana varolan güçlü bir hiyerarşik toplumsal düzende/sistemde bulunur. Söz konusu düzen/sistem sadece siyasal alanda değil toplumsal yaşamında her alanında kendini açıkça ortaya koyar. Bu hiyerarşik düzen/sistem devletin konumunu ve rolünü kutsar. Çünkü sistemin ve/veya düzenin bütünlüğünü garanti eden devlet'tir. Devletin himaye ve koruyuculuğunda ancak sistem/düzen birlik ve bütünlüğünü sağlayabilir (Oktay, 2005: 17, 19). Daha önce belirtildiği gibi, bunun temel nedenlerinden biri de siyasal kültürün toplumdaki genel-hâkim kültürün bir alt-kültürü olarak onun bir parçası ve uzantısı olmasında yatar. Bu kültür, otorite konusunda olduğu gibi başka pek çok konuda siyasal kültür üzerinde önemli bir güce ve nüfuza sahiptir. Bu bakımlardan siyasal kültür üzerinde toplumsal kültürün rolü ve belirleyiciliğini azımsamamak gerekir. Örneğin, Türkçe'de "bükemediğin bileği öpeceksin" şeklindeki atasözünde karşılık bulan bir toplumsal kültür, politik kültüre de güçlüye ve siyasal otoriteye boyun eğme biçiminde ifadesini bulabilir. Osmanlı'dan Türkiye'ye "otoriteye itaat", "güce boyun eğme", "haddini bilme", "siyaset dahil işi erbabına bırakma", "sürüye uyma", "cemaat ruhu", "farklılığa ve muhalefete tahammülsüzlük" gibi pek çok toplumsal kültürel unsur Türkiye'de siyasal kültürün oluşumuna temel oluşturur (Gencer, 2003: 99). Türkiye'nin toplumsal kültürünün bu hâkim unsurları siyasal kültürün oluşumunda aktif bir rol üstlenerek diğer siyasal nesnelere ilişkin değer, tutum ve algıları da etkilemiştir.

Türkiye'nin bu hâkim toplumsal kültürünün bir yansımasını siyasal alanda ordu-siyaset ilişkilerine dair algı ve tutumlarda görürüz. Toplumsal kültürümüze ilişkin bu algı ve tutumlar, Türkiye siyasal kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynar. Bunun temelinde yatan şeylerden biri Türkiye'de toplumun geniş bir çoğunluğunun kendisini topluluğun temel

önemde bir unsuru olduğunu düşündüğü ordunun ve/veya askerlik kurumunun meşruiyeti tanıyan ve onaylayan Müslüman kültürünün bir parçası olarak görmesidir. Bu Müslümanlık kültürünü çerçeveleyen bir din olarak İslam’ın geniş bir coğrafyaya yayılmasında askeri fetihlerin ve başarıların önemli bir rol oynadığı düşünülür. Hatta Kuran’ın inançlı bir topluluğun ve/veya toplumun savunulmasında şehit olanları için daha şimdiden ve dolaysız olarak onların sonsuz bir cennete olan erişimlerini garantilediği bile söylenir. Bunun yanında Türkler, İslam’da askeri maharetleri güçlü olan ve bu yönüyle ortaya çıkan bir topluluk olarak kabul edilir. Hükmeden bir Müslüman-Osmanlı halifesinin temel askeri unsurları olarak kabul edilir (Tachau ve Heper, 1983: 18). Milli ve dinsel pek çok yönüyle bu toplumsal kültürel unsur Türkiye’de ordu-siyaset ilişkileri etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana dinin/İslam’ın koruyucusu olarak toplumda ve siyasette hâkim bir unsur olmayı sürdüren ordu seküler bir ulus inşasının ardından kendisini varolan ulus-devletin ve Türkiye’nin geleceği ve garantörü olarak görmeye başlamıştır (Brown, 1987: 235; Tachau ve Heper, 1983). Türkiye siyasal tarihinde Türk ordusunun siyasete, demokrasiye ve demokratik seçim süreçlerine yapmış olduğu pek çok müdahale ordunun Türk toplumuyla olan yakın bağlarını ve toplumdaki rolünün önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Brown, 1987). Bu durum bir yandan ordunun siyasete ve demokratik süreçlere yapmış olduğu müdahalelere bir meşruiyet kazandırırken; öte yandan siyasetin askeri/militarist bir karaktere bürünmesini sağlamıştır. Siyasetin ve siyasal alanın bu askeri-militarizasyonundan çoğunlukla kahramanlık, erkeklik, müesses nizam, devletin varlığı, Türk toplumunun bekası, disiplin, güvenlik, tehdit algısı, iç-dış düşman, savaş ve/veya askeri operasyon gibi bir takım askeri kavram ve terminolojinin ve sembolik unsurların siyasal kültüre hükmetmesi kastedilmiştir. Toplumun darbeler karşısındaki siyasal tutumu ve siyasete ve demokratik süreçlere egemen askeri-militarist unsurları onaylayıcı ve destekleyici tavrı bunu açık bir şekilde gösterir (Ensaroğlu, 2010). Bunlar toplumsal kültüre içkin askeri-militarist karakterin siyasette ve siyasal algı ve tutumlardaki uzantıları olarak görülür. Türkiye’deki bu algı ve tutumlar mevcut siyasal kültürün de güçlü bir şekilde militarizasyonuna neden olmuştur. Bu yönüyle Türkiye’nin siyasal kültüründe başat unsurlardan birinin bu asker(i)leşme/militarizasyon olduğu iddia edilir (Kabasakal-Arat, 2019: 310). Bir başka ifadeyle bu unsurun Türkiye siyasal kültürünün temel karakteristiklerinden biri olduğu söylenir. Bu aynı zamanda siyasal tutum ve davranışların belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynayan böylesi bir militarizasyon ve/veya militarist unsurlarla çerçevelenmiş Türkiye siyasal kültürünün demokrasi ve demokratik süreçlerle olan uyumsuzluğunu ve gerilimini de açık bir şekilde gösterir.

Toplumsal kültüre için bu militarist yönelim ve pratikler ve bunların siyasal alana ve siyasal tutum ve davranışlara olan etkileri, Türkiye'nin toplumsal kültürüne egemen olan bir başka kültürel unsur da yakından ilişkilidir. Bu temel kültürel unsur, Türkiye toplumuna ve dolayısıyla siyasete, siyasal alana ve pratiklere egemen olan patriarkal-erkek egemen düzendir. Toplumun ve siyasal yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan bu ataerkil düzen ve patriarkal yapı, Türkiye'deki siyasal kültürün oluşumunda temel bir faktördür. Osmanlı'dan Cumhuriyete bu patriarkal yapı Türkiye'nin toplumsal kültüründeki hâkim konumunu sürdürerek siyasetin ve siyasal tutum ve algıların oluşumunda aktif bir rol oynamıştır. Siyasetin, siyasal yapı ve kültürün oluşumunda belirleyici bir rol oynayan bu patriarkal erkek iktidarı kadınların siyasal süreçlere katılımını ve siyasette aktif bir rol oynamasını engelleyen önemli bir yapısal-kültürel unsur olmuştur. Kadınlar ve kadın siyasetçiler siyasal kariyerlerinin farklı aşamalarında erkeksi önyargıların ve kliklerin çok zorlu ve temel bir problem oluşturduğu siyasal alanda bu unsuru pek çok kez deneyimlemişlerdir (Arat, 1989: 20-21, 22-46). Bütün unsurlarıyla bu patriarkal siyasal düzen ve kültürel yapı, siyasal alanda geleneksel siyasal kimlikleri, sembolleri, dili ve siyasal parti ve parti ilişkilerini büyük ölçüde belirlemiştir. Bunların oluşturduğu bir siyasal alan ve belirli bir tür politik-kültürel yönelim, siyasal yapı içerisinde -siyasal-liderlerin erkeksi tutum ve davranışlarında ve cinsiyetlendirilmiş rollere bakışlarında, daha kişilerarası ve etkileşimlerin yoğun olduğu yerel topluluklarda ve örgütlenmelerdeki kültür ve gelenekte ve bir takım cinsiyetlendirilmiş toplumsal eylemlerle ilgili medyada üretilen klişelerde önemli bir yer bulur (Özbay ve Soybakış, 2020: 27, 29-30). Siyasal kültüre egemen olan erkek egemen bakış açısının bir sonucu olan bu geleneksel-kültürel eğilimler, klişeler ve erkeksi tutum ve davranışlar siyasete aktif katılım gösteren kadınların bir özgüven geliştirememelerine ve buldukları siyasal konumda “başarısız” ve “beceriksiz” siyasetçiler olarak yaftalanmalarına çoğu zaman neden olmuştur. Türkiye'de eşit vatandaşlık ve siyasal temsil eksikliklerinden kaynaklanan bu durum temel bir demokrasi sorunudur (Cengiz, 2022: 3, 10). Siyasal kültürün bu patriarkal-erkeksi görünümü ve yönelimi Türkiye demokrasisinin temel problemlerinden birini oluşturur. Toplumun yarısını ifa eden geniş bir toplumsal kesim siyasetten, siyasal süreç ve katılım mekanizmalarından dışlanmıştır. Bu patriarkal siyasal kültür belirli tutum, algı ve davranışların bir sonucu olarak kadınlar siyasal temsiliyet, demokratik katılım ve tartışma süreçlerinin dışında tutulmuştur. Türkiye siyasal kültürünün demokrasi sorununu anlama ve açıklamanın önemli yollarından biri de temel toplumsal-kültürel unsurlarından biri olan Türkiye'nin bu patriarkal-erkek egemen sistemidir.

Türkiye’nin toplumsal kültürüne içkin bu militarist ve patriarkal unsur, ekseriyetle erkeklerden oluşan bir siyasetçi(ler) sınıfını ve -devlet-bürokrasisini içerisine alan güçlü bir -siyasal- elitizmi de beraberinde getirmiştir. Bunu siyasal kültürün belirli siyasal nesnelere ilişkin tutum ve algıları belirlemesinin bir örneğini oluşturan siyaset kavramına ilişkin yaklaşımlarda da görmek mümkündür. Bu yaklaşımlarda siyaset ortaya konan tutum ve algılarda elitlere ayrılmış bir alan olarak algılanır ve ifade edilir. Bunun sonucu olarak belirli politikaların ve/veya kararların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine tek başına ancak -erkek- elitler karar verebilirdi. Çünkü söz konusu bu bakış açılarında siyaset yatay bir ilişkiler alanı değildi; aksine yukarıdan aşağıya doğru çalışan bir ilişkiler alanını ifade ediyordu (Oktay, 2005: 19). Türkiye’de bunun siyasal kültürdeki yansımaları siyasetin bir toplumsal mühendislik aracı/mekanizması olarak modernleşmeci seçkinlerin ve/veya siyasal iktidar sahiplerinin elinde saptanan bir takım toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak kullanılmasında görebiliriz. Şüphesiz, sonrasında demokratik-siyasal rekabete geçilmesiyle birlikte siyasete ilişkin bu yaklaşım, farklı toplumsal grupların isteklerini bağdaştırma ve onlara cevap verme olarak gelişen “pragmatik” bir yaklaşımla da ifadesini bulmuştur (Turan, 1986: 473). Ancak, temelde siyasete ilişkin bu yaklaşım, siyaset ve siyasal faaliyetin alanını sadece siyasetçiler ya da iktidar ve güç sahipleriyle sınırlandırmıştır. Bir anlamda, seçimlerde tamamen “pragmatik” kaygılarla oy kullanan, siyasetle ilgisi ve siyasal faaliyetlere olan katılımı yalnızca seçimle sınırlı olan sıradan yurttaş, siyasal katılımdan uzak bir şekilde siyasetçilerin ve iktidar sahiplerinin pasif izleyicilerine dönüştürülmüştür. Siyasete ilişkin bu yaklaşımın özellikle iktidar sahipleri ve siyasal otorite nezdinde siyasal muhalefetin faaliyetlerinin ancak iktidarın izin verdiği ölçüde ve sınırlar içinde yürütebileceği şeklinde bir tutum ve algının gelişmesine de neden olmuştur. Hatta bunun ötesinde, devlet olanaklarının iktidar sahipleri ya da partisinin kullanımına tümüyle açık olduğunun bir kabulü ve onayına kadar götürmüştür. Mesela bu durumda, muhalefeti ve temel siyasal hak ve özgürlükleri tehlikeye atacak şekilde hukukçuların bile siyasal otorite sahipleri ve liderinin tercihlerine uygun davranması beklenmiştir ve aksi şekilde davrananlar ise istemedikleri yerlere sürülmüşlerdir (Turan, 1986: 474). Siyasal kültürün temelde siyasete ilişkin yaklaşımının bir sonucu olan bu tutum ve algı, Parla (1991)’nın da işaret ettiği gibi, tek parti döneminin tarihsel deneyimlerinden bugüne çok-partili demokratik sistemde de çoğu zaman karşılaştığımız parti-devlet, halk-lider (hükümetin başı) veya toplum-siyasal iktidar özdeşliğinde de sıkça ifşa olmuştur. Bu tepeden-inmeci yönetim anlayışı beraberinde güçlü bir siyasal elitizmi doğurmuştur. Bu siyasal seçkinci bakışta devletin kutsallığıyla ilgili kökleşmiş bir algı siyasal kültüre de damgasını vurmuştur. Özellikle toplum için en iyi olana karar verecek tek otorite olarak kabul edilen bir devlet fikrine

sahip patrimonyal (baba devlet) anlayışı siyasal kültürde kökleşmiş olan bu algının temel nedenleri arasında yer almıştır (Erdenir, 2014: 89). Demokratik siyasal katılımı azaltan, siyasal muhalefeti sınırlayan ve etkisizleştiren ve bununla temelde geniş-katılımlı bir siyaset ve siyasal faaliyetler anlayışını yok eden devlet-merkezli bu yaklaşım hâkim-parti ve lider-kültünü beraberinde getirmiştir (Akgün, 2008: 13). Tüm bunlar temelde siyasal kültürümüzün siyasete, devlete, hükümete (iktidar sahipleri) ve siyasal faaliyetlerimize ilişkin ortaya koyduğu algı ve tutumların bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Bu algı ve tutumda siyaset hiçbir zaman bir protesto ve/veya muhalefet alanı olmamıştır. Aksine, siyaset bir onaylama/kabul etme makamı olarak tanımlanmıştır (Oktay, 2005: 20). Siyasal kültürümüzün demokrasinin ve demokratik bir siyasetin temelini oluşturan muhalefet kavramına getirdiği yaklaşımında da buna benzer bir tutum ve algı söz konusudur. Bu tutum ve algının bir sonucu olarak Türkiye siyasal kültürünün temel sorunlarından biri de demokratik rekabetin bir düşmanlık olarak algılanması olmuştur. Doğası itibariyle, -muhalefet ve/veya- rakip kendisiyle rekabet edilebilen, yarışılabilen birisidir. Ancak Türkiye'deki siyasal kültür -siyasal- rakibi -ya da muhalefeti- savaşılmaması ve yok edilmesi gereken bir şey olarak tarif eder (Akgün, 2008: 11-12). Bu düşmanlık ve savaş sadece siyasal rakipler arasında gerçekleşmiyor. Siyasal kültürümüzden kaynaklı bu algı ve tutumumuzu çoğu zaman siyasal bir rakibin kendi içinde farklı düşünene ya da muhalif olana/muhalefete karşı gösterdiği reaksiyonlarda da görülür. Parti-içi demokrasinin olmamasının temel sebeplerinde biri de bu farklı düşüneni, muhalefeti veya rakibi düşman olarak algılayan tutum ve yaklaşımlardır. Genel itibariyle, bu durum siyasal kültürümüze içkin olan hoşgörüsüz ve tahammülsüz tutum ve algılamalarımızın bir sonucudur (Turan, 1986: 474).

Bu hoşgörüsüz ve tahammülsüz tutum Türkiye'deki demokratik siyasal rekabette rakipler arasında bir düşmanlık algısının yaratılmasını sağlarken gündelik siyaset ve pratikte bununla ilgili karşılaşılan en temel problemlerden biri de kutuplaştırma ve siyasal rakiplerin tarafları arasında yaratılan güçlü polarizasyondur. Bu tür bir siyaset siyasal rakiplerin yandaşlarını kendilerine bağımlı kılmak için kullandığı ve günümüz siyasetinde de örneğine sıkça rastladığımız bir stratejidir. Siyasal kutuplaşma ve polarizasyon parti liderleri, milletvekilleri ve parti militanları arasında sıradan seçmenlere kıyasla daha güçlüdür. Kutuplaştırıcı ve polarize edici bu siyaset, özellikle parti liderlerinin yandaşlarını bir arada tutup oy kaybetmemek için bilinçli olarak başvurduğu bir yöntemdir (Turan, 1986: 475). Dolayısıyla bu siyaset çoğu zaman siyasal rakiplerin kendileri arasında çok yaygındır ve bu yönüyle rakiplerin çoğu zaman kültür ve değer çatışmalarına başvurarak yarattığı bir siyaset biçimidir. Günümüz siyasetinde sıkça karşılaştığımız AKP ve CHP arasındaki

çatışmalar siyasal kültürümüzün bu çatışmacı ve kutuplaştırıcı siyasetinin en tipik örneklerindedir (Akgün, 2008: 12). Siyasal kültürümüzün siyasal rakip ve muhalefetle ilgili oluşturduğu bu algı ve tutumlar, Türkiye’de bu tarz bir siyasetin oluşumunu sağlarken aynı zamanda onu hâkim bir siyaset şekline dönüştürmüştür. Söz konusu siyaset, demokrasinin ve demokratik bir işleyişin en temel aktörlerinden biri olan siyasal rakibi ve muhalefeti pasifize ederek temel bir demokrasi problemine yol açmıştır.

Türkiye’de siyasal kültürün temel bir demokrasi sorunu olarak ortaya çıkışında bir diğer önemli nokta da farklı siyasal-ideolojik, ekonomik, dinsel, etnik ve azınlıkta olan gruplara yönelik toplumun sivil ve çoğulcu yapısını reddeden yaklaşımıdır. Özellikle farklı dinsel, kültürel ve etnik kimlikleri reddedici yaklaşımıyla siyasal kültür güçlü bir asimilasyona ve asimile edici bir karaktere sahiptir. Siyasal kültürün toplumun çoğulcu-demokratik yapısını kabul etmeyen bu karakteristik özelliğini farklı etnik, dinsel ve kültürel gruplara ilişkin siyasal tutum ve algılarında da görülür (Kabasakal-Arat, 2019). Etnik, dinsel ve kültürel aidiyetlerin yanında toplumda aynı zamanda farklı siyasal, ekonomik ve ideolojik aidiyette olan insanların kendisi gibi düşünenlerle bir araya gelerek örgütlenmelerinde ve siyasal iktidarı etkilemek için siyasal bir takım faaliyet(ler) içerisine girmelerinde siyasal kültürün bu reddedici yaklaşımı demokratik katılımcı bir siyasete ve tam anlamıyla demokratik bir siyasal sistemin oluşumuna temel bir engel teşkil eder (Akgün, 2008: 14-15). Bir başka ifadeyle, Türkiye’nin siyasal kültürünün devlet-merkezli, devlet ve otoritesini kutsayan bakış açısı karşısında toplum ve onun farklı çoğulcu yapısı oldukça zayıf ve pasifize edilmiştir. Türkiye’de toplumun siyasal, ekonomik, etnik, dinsel, kültürel pek çok farklılığı ve aidiyet biçimini içerisine alan çoğulcu temeli siyasal kültürümüzde daima “toplumun bölünmesi” olarak algılanmış ve tanımlanmıştır. Siyasal kültürün bu algısı, toplumda her tür farklılığa ve muhalefetin varlığına hoşgörüsüz ve tahammülsüz bir tutumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tutum, özellikle Türkiye siyasal kültürünün kutuplaştırıcı ve polarize edici eğiliminin bir sonucu olarak farklılıkların ve muhalefetin “biz-onlar” ayrımına dayanarak (Turan, 1986: 477-478) bastırılmasına ve pasifize edilmesine temel oluşturmuştur. Demokrasinin, demokratik-siyasal katılımın ve yönetimin temellerini atabilecek olan bu dinamik ve farklılıklara dayalı güçlü ve örgütlü toplum yapısı siyasal kültürün devlet-merkezci algısı ve tutumundan dolayı hiçbir zaman gelişmemiştir. Türkiye’deki siyasal kültürün güçlü devlet-zayıf toplum algı ve tutumunu hâkim kılmaya çalışan bu yaklaşımı temel bir demokrasi sorunu yaratmıştır.

Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye’nin siyasal kültürü, büyük ölçüde himaye eden, koruyan patrimonyal ve baba-devlet anlayışı ile bunun

beraberinde getirdiği elitist-seçkin bir siyasetin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Temelde böyle bir durum geniş bir sivil-bürokratik ve askeri kurumsal mekanizmanın egemen olduğu bir toplumda demokrasiyi ve demokratik bir yönetimi ortaya çıkaracak ve konsolide edecek bir demokratik siyasal kültürün oluşumunu engellemiştir (Özbudun, 1993: 189-190). Bu noktada, Türkiye’de siyasal kültür ve demokrasi ilişkisine baktığımızda temel problemlerden biri devlet ve onun kurumsal sivil-askeri bürokratik egemenliği karşısında toplumda ve toplumsal unsurlarda görülen güçsüzlük ve zafiyettir. Bu durum, temel olarak yurttaşların kendi aralarında güvene-dayalı örgütlenmeler ve ortaklıklar kurmasını ve gönüllü örgütler ve kuruluşlar olarak birtakım faaliyetler yürütmesini kolaylaştırmaktan çok uzaktır. Bunun yanında, toplumsal ve siyasal hoşgörümüz ve tahammül düzeylerimizin çok sınırlı olması sivil toplumun gelişmesine ve demokraside olması gereken aykırılıklara, farklılıklara ve muhalefete olan hoşgörüyü güçlendirmeye de tamamen büyük bir engel teşkil eder (Kalaycıoğlu, 2008: 274). Bütün bu yönleriyle Türkiye’de siyasal kültürün temel bir demokrasi problemine neden olduğu söylenebilir. Bu problemin kaynağında da esas olarak siyasal kültürün siyasal nesnelere (devlet, siyaset, toplum, yargı, siyasal parti, hükümet, muhalefet, yurttaş...vb.) ve bu nesnelere kendi aralarındaki ilişkiye dair ortaya koydukları hâkim algı ve tutumlar yer almaktadır. Buradaki temel mesele ve buna ilişkin tartışmalar da bu algı ve tutumların demokratik sistemlerin kurumsallaşma ve istikrarında önemli bir rol ve etkiye sahip olduğunun altını çizer.

Sonuç

Demokrasilerde belirli bir duygunun, tutumun ve davranışın temelini oluşturan siyasal kültürel öğeler demokratik-siyasal eylem biçimlerini, siyaset-yapma tarzını ve katılımcı bir siyasal-kamusal alanın oluşumunu büyük oranda belirler, şekillendirir. Bunu çok açık bir şekilde Kavanagh (1972)’ın da belirttiği gibi klasiklerden çağdaşlara pek çok siyaset teorisyeninin demokrasiyle ve siyasal-demokratik süreçlerle politik olarak uyumlu bir takım kamusal his, tutum ve davranışın geliştirilmesi ve aşılması gerektiğine verdikleri büyük önemde de görebiliriz. Çünkü siyasal kültür eşit, özgür, katılımcı bir demokrasinin ve demokratik-siyasal süreçlerin oluşumunda, işleyişinde ve sürdürülmesinde inşacı roller üstlenir. Bu bakış açısından yola çıkıldığında siyasal kültürün neden Türkiye’de temel bir demokrasi meselesine dönüştüğü de çok açık bir şekilde görülür. Bir başka ifadeyle, Türkiye siyasetinde reel-siyasal pratiği, siyasal eylem biçimlerini, siyaset-yapma tarzını ve katılımcı bir siyasal-kamusal alan fikrini belirlemede algıları, tutumları ve davranışları şekillendiren mevcut siyasal kültür Türkiye demokrasisinin ve katılımcı- demokratik bir yönetim ve işleyişin temel

problemlerinden biri haline gelir. Türkiye’de siyasal kültürün demokrasi açısından temel bir soruna dönüşmesinde en büyük etken hâkim siyasal tutum ve algılardır. Güçlü bir şekilde otoriter, milliyetçi, militarist ve patriarkal yönelimleri içerisinde barındıran bu tutum ve algılar asimilasyonu temel alan son derece hoşgörüsüz, kutuplaştırıcı ve polarizasyona açık bir siyasal kültür yaratır. Türkiye siyasetine egemen bu siyasal kültür sadece demokrasinin ve demokratik siyasal kurumların işleyişi ve sürdürülmesinde değil aynı zamanda devlet, hükümet/siyasal iktidar, siyasal parti, yurttaş, muhalefet, yargı... gibi bir takım siyasal nesnelere ilişkin algı ve tutumların belirlenmesinde de yapıcı-inşacı bir rol üstlenerek Türkiye toplumunun önemli demokrasi problemlerinden birine dönüşür. Siyasal kültüre hâkim bu tutum ve algıların Türkiye demokrasisinin ve kurumlarının oluşumu, işleyişi ve sürdürülmesinde belirleyici bir gücünün ve rolünün olması Türkiye’deki mevcut siyasal kültürü temel demokratik bir mesele olarak öne çıkarır.

Türkiye’de siyasal kültürü bir demokrasi meselesi olarak tarif eder ve tartışırken bunun temel sebeplerinden biri olduğu iddia edilen devlet kavramına ilişkin algı ve tutumların da bir kere daha altını çizmek gerekir. Devleti başta demokrasi olmak üzere bütün toplumsal değerlerin ve hiyerarşinin en üst noktasına koyan, ona bir kutsiyet atfeden, onu toplum ve bireyin ötesinde varolan bir şey olarak gören ve aynı zamanda bir baba ya da efendi olarak tarif eden devlet-merkezci yaklaşım tarihsel olarak söz konusu bu algı ve tutumları oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’ndan ulus-devlet temelli seküler cumhuriyet rejimine aktarılan ve günümüzde de varlığını hala sürdüren bu yaklaşım, güçlü devlet geleneği anlayışıyla siyasal kültürün hâkim bir unsuru olmayı sürdürmüştür. Bunun temel nedenleri arasında tarihsel kökleri ve deneyimleri itibarıyla Türkiye’deki siyasal kültürün şekillenmesinde en önemli rolün devlete ve onun egemen kurumsal varlığına biçilen değer ve kutsiyetin olması yatar. Geçmişten bugüne siyasal kültürümüzde devlet başta kendisi dışındaki diğer siyasal nesnelere olmak üzere bütün her şeyi önceleyen ve onların üzerinde en üstün ve yüce bir varlık olarak konumunu koruyan ana siyasal nesnelere biri olmuştur. Türkiye siyasal kültüründe devletin bu merkezi konumu ve bu konumun her şeyden önce demokrasiye ve demokratik-katılımcı bir siyasal rejimin oluşumuna ve işleyişine engel oluşturması göz önünde bulundurulması gereken temel noktalardan biri olmalıdır. Çünkü Türkiye’de bir vesayet rejiminin kurulmasının, siyasetin siyasal-toplumsal bir mühendislik faaliyetine dönüşmesinin, temel hak ve özgürlüklerin askıya alınmasının ve yine bunlara temel oluşturan demokratik siyasal sürece yapılan askeri müdahalelerin ve genel olarak Türkiye demokrasisinde bu ve buna benzer ortaya çıkan tüm bu anti-demokratik ve otoriter süreçlerin arkasında Türkiye siyasal kültürüne içkin devletin bu merkeziliği algısı

bulunur. Şüphesiz, siyasal kültüre hâkim bu unsurun etkileri devlet, siyaset ve toplum ilişkilerinde de görülür. Buradaki etki özellikle siyasal, ideolojik, ekonomik, kültürel ve yaşam tarzları bakımından pek çok farklılığı, değişimi ve dinamizmi içerisinde barındıran toplumun ve katılımcı-aktif bir yurttaşlığın baskılanması ve pasifize edilmesinde çok açıktır. Türkiye’deki siyasal kültür ilgili açıklamalarımızda da görüleceği gibi devletin siyasal kültürümüzdeki bu hâkim ve merkezi konumu katılımcı bir demokrasinin oluşumu ve işleyişinde temel bir önem arz eden siyasal iktidar, muhalefet ve toplumsal ve ideolojik farklılıklar ve aykırılıklar konusundaki tutum ve algılarımızı da belirlemiştir.

Siyasal kültüre içkin bu yaklaşım Türkiye’nin siyasal kültürüne egemen olan diğer tutum ve algıların oluşumuna da güçlü bir temel oluşturur. Söz konusu bu diğer siyasal tutum ve algılar arasında özellikle Türkiye’deki siyasal kültüre egemen olan otoriter, milliyetçi, militarist, patriarkal, asimile edici, elitist-seçkin unsurlar ve zayıf toplum-güçlü devlet anlayışı fikri, devlet-merkezci yaklaşımda olduğu gibi Türkiye demokrasisinin temel sorunlarından biri haline gelir. Elbette bu temel demokrasi sorununun oluşumunda Türkiye’nin siyasal kültüründe varolan tüm bu algılar, davranışlar ve tutumlar, aralarındaki yakın ilişkisellik ve güçlü bağlardan dolayı büyük ölçüde benzer etkilere ve rollere sahiplerdir. Türkiye’de genel olarak siyasal kültürün çerçevesini belirleyen bu türden tutumların, davranışların ve algıların sonucunda siyasal rakibi “düşmanlaştırmanın”, muhalif olanı ya da muhalefeti “bölücü” olarak yaftalamanın, farklılık ve çoğulculuğun reddinin veya toplumda siyasal-ideolojik, kültürel ya da ekonomik anlamda her tür farklılığa ve aykırılığa karşı hoşgörü ve tahammül sınırlarını aşan tutum ve davranışların hakim olduğu bir siyasal kültür, Türkiye demokrasisinin ve demokratik-siyasal rejimin işleyişinin temel meselelerinden birine dönüşür. Türkiye’deki siyasal kültürün tipik özelliklerini yansıtan bütün bu algılar, yönelimler, duygu ve hisler ve bunların demokratik olmaktan oldukça uzak bir takım tutum, davranış ve eylemler halini alması Türkiye’de demokrasinin ve demokratik bir rejimin kurumsallaşmasının önünde temel bir engel teşkil eder.

Kaynakça

- Akgün, Birol (2008), “Türkiye’de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu”, *Demokrasi Platformu*, 4 (14), s. 1-20.
- Almond, Gabriel (2000), “The Study of Political Culture”, Lane Crothers ve Charles Lockhart (Der.), *Culture and Politics* (New York: Palgrave-Macmillian): 5-20.
- Almond, Gabriel ve Sidney Verba (1963), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in the Five Nations*, (Princeton University Press)

- Arat, Yeşim (1989), *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, (New Jersey: Associated University Presses)
- Berkes, Niyazi (1969), *Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi)
- Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları)
- Brown, James (1987), "The Military and Politics in Turkey", *Armed Forces & Society*, 13 (2), s. 235-253
- Burmeister, Annemieke (2012), "Political Culture and Democracy", <https://vanmierlostichting.d66.nl/content/uploads/sites/296/2016/01/Political-culture-democracy.pdf> (10.05.2022)
- Cemil Oktay (2005) "Cles pour la modernisation des institutions politiques [Keys to the modernization of political institutions]", *Powers*, 4 (115), s. 5-23
- Cengiz, Bengi R. (2022), "Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı ve Katılımı Artırmaya Yönelik Politika Önerileri", *İstanPol-İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü* (İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung Vakfı)
- Deutsch, Karl W. (1996), *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundation of Nationality*, (Cambridge: The M.I.T Press)
- Ensaroğlu, Yılmaz (2010), "Sivil Toplumun ve Siyasi Partilerin Talep ve Rollerini", Nihal Boztekin (Der.), *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği): 56-67
- Erdenir, Burak (2014), "Europeanization of Value Orientation in Turkey: Continuity or Change in Turkish Political Culture?", *Mediterranean Quarterly*, 25 (4), s. 83-106
- Gencer, Bedri (2003), "Türk Siyasal Kültürü: Analitik Bir Çerçeveye Doğru", *Liberal Düşünce Dergisi*, 32, s. 97-118
- Gendzel, Glen (1997), "Political Culture: Genealogy of a Concept", *Journal of Interdisciplinary History*, 28 (2), s. 225-250
- Grigoriadis, Ioannis (2009), *Trials of Europeanization: Turkish Political Culture and The European Union*, (Newyork: Palgrave Macmillan)
- Heunks, Felix ve Frans Hikspoors (1995), "Political Culture 1960-1990", Ruud de Moor (Der.), *Values in Western Societies*, (Tilburg University Press): 51-81.
- Inglehart, Ronald (2000), "Culture and Democracy", Lawrence E. Harrison ve Samuel P. Huntington (Der.), *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, (New York: Basic Books) : 80-97.

- Kabasakal-Arat, Zehra K. (2019), “Human Rights”, Alpaslan Özerdem ve Matthew Whiting (Der.), *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, (New York: Routledge): 299-314
- Kalaycıoğlu, Ersin (2008), “Türkiye’de Demokrasinin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu”, Serap Yazıcı, Kemal Gözler, Fuat Keyman ve Ece Göztepe (Der.), Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan, (Ankara: Yetkin Yayınları): 247-277
- Kavanagh, Dennis (1972), *Political Culture*, (New York: The Macmillan Press)
- Lipset, Seymour Martin (1959), “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, *The American Political Science Review*, 53 (1), s. 69-105
- Mardin, Şerif (1990), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I, Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder (Der.)*, (İstanbul: İletişim Yayınları)
- Özbay Cenk ve Soybakış Ozan (2020), “Political Masculinities: Gender, Power, and Change in Turkey”, *Social Politics*, 27 (1), s. 27-50
- Özbudun, Ergun (1993), “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey”, Larry Diamond (Der.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers): 189-210.
- Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, (London: Lynne Rienner Publishers)
- Parla, Taha (1991) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi kaynakları Cilt-2: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları)
- Pye, Lucian W. (1965), “Introduction: Political Culture and Political Development”, Lucian W. Pye ve Sidney Verba (Der.), *Political Culture and Political Development*, (Princeton University Press): 3-26.
- Pye, Lucian, W. (1966), *Aspects of Political Developments*, (Boston: Little, Brown and Company)
- Shklar, Judith, N. (1987), *Montesquieu*, (Oxford University Press)
- Tachau, Frank ve Heper, Metin (1983), “The State, Politics, and the Military in Turkey”, *Comparative Politics*, 16 (1), s. 17-33
- Tessler, Mark ve Eleanor Gao (2008), “Democracy and the political culture orientations of ordinary citizens: a typology for the Arab world and beyond”, *International Social Science Journal*, 57 (192), s. 197-207
- Turan, İlder (1986), “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (İstanbul: Beta Basım Yayım): 461-487

- Turan, İlder (1993), “Türkiye’de Din ve Siyasal Kültür”, Richard Tapper (Der.), Çağdaş Türkiye’de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet, (İstanbul: Sarmal Yayınevi): 39-69
- Verba, Sidney (1965) “Comparative Political Culture”, Lucian W. Pye ve Sidney Verba (Der.), Political Culture and Political Development, (Princeton University Press): 512-560.
- Ward, Robert E. (1963), “Political Modernization and Political Culture in Japan”, World Politics, 15 (4), s. 569-596
- Welch, Stephen (2013), The Theory of Political Culture, (Oxford University Press)

BELEDİYELERDE UZUN VADELİ VİZYON OLUŞTURMAK MÜMKÜN MÜ? 2050 BÜYÜKÇEKMECE VİZYONU

Mahmut GÜLER¹

Hasan AKGÜN²

Öz

Toplumların yaşam koşulları ve beklentileriyle birlikte kentsel talepleri de değişim ve gelişim göstermektedir. Bu gelişimin sonuçlarından biri olarak kentsel hak kavramı gündeme gelmiştir. Kamusal hizmetlerin toplumun tamamına ulaşarak herkesin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eşit ve adil biçimde sunulması, kentsel hakların başat tartışma alanı olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren stratejik planlama, özel sektörün yanı sıra kamu yönetiminde de uygulanmaya başlamıştır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu idarelerine 5 yıllık periyotlarla stratejik plan yapma zorunluluğu getirilmiştir. Kurum/kuruluşun ulaşmayı arzu ettiği nokta olan vizyon, stratejik planlamayı ortaya çıkaran temel unsur olmuştur. Kısa vadeli vizyon belirlemek yerine daha uzun vadeli vizyonların ortaya konulması, vizyona ulaşmada birtakım güçlükleri barındırmakla birlikte daha etkin ve etkili politikaların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dünya'daki iyi uygulama örneklerine bakıldığında uzun vadeli kent vizyonlarının belirlenerek politikaları oluşturmanın kentsel yaşam kalitesi ve kentsel hakları olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Büyükçekmece'nin mevcut ihtiyaç ve beklentilerinin kentliler tarafından belirlenmesiyle yine kentliler tarafından ortaya çıkan 2050 Büyükçekmece Vizyonu, 5 yıllık periyotlarla hazırlanan Büyükçekmece Belediyesi Stratejik Planlarına çatı olmakla birlikte birbiriyle daha uyumlu stratejik planların hazırlanması, kamu kaynaklarının etkin ve

¹ Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, mahmutguler@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7624-1746

² Dr., Büyükçekmece Belediye Başkanı, baskan@bcekmece.bel.tr, ORCID No: 0005-0008-5263-0508

verimli bir biçimde kullanılmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca 2050 Büyükçekmece Vizyonu ile kamu kurumları ve çeşitli paydaşlarla kentliler arasında yeni diyalog kanallarının sağlanması, ortaya çıkan görüşler ve bilimsel ilkeler doğrultusunda yaklaşık 30 yıllık kent vizyonunun oluşturularak mekânsal planlamanın şekillendirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vizyon, yerel yönetimler, Büyükçekmece Belediyesi.

IS IT POSSIBLE TO CREATE A LONG-TERM VISION IN MUNICIPALITIES?

THE 2050 BUYUKCEKMECE VISION

Abstract

Along with the living conditions and expectations of societies, urban demands also change and develop. As one of the results of this development, the concept of urban rights has come to the agenda. The provision of public services in an equal and fair manner by reaching the whole society and meeting the needs of everyone has been the main area of discussion of urban rights. Since the 2000s, strategic planning has been implemented in the public administration as well as in the private sector. With the Law No. 5018 on Public Financial Management and Control, public institutions are obliged to make strategic plans in 5-year periods. The main element that reveals the strategic planning is the vision, which is the point that the institution/organisation wants to reach. Instead of setting short-term visions, setting longer- term visions provides more effective and efficient policies, although there are some difficulties in achieving the vision. When analysing examples of good practice from around the world, it can be seen that the setting of long- term city visions and the formulation of policies have a positive impact on the quality of urban life and urban rights. The 2050 Buyukcekmece Vision, which was created by the citizens by determining the current needs and expectations of Buyukcekmece, will be the framework of Buyukcekmece Municipality Strategic Plans prepared in 5-year periods, and the preparation of strategic plans that are more compatible with each other will enable the effective and efficient use of public resources. The 2050 Büyükçekmece Vision also aims to provide new channels of dialogue between public institutions, various stakeholders and citizens, and to shape spatial planning by creating a 30-year urban vision in line with the opinions and scientific principles.

Keywords: Vision, local governments, Büyükçekmece Municipal.

Giriş

Kentler ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler çerçevesinde gelişirken hep daha yaşanabilir mekânlar olma bağlamında ütopyaların, hayallerin konusu olmuştur. “Yaşanılan kent nasıl olmalı?” temel sorusu, Yunan kent devleti filozofları Platon ve Aristo’nun cevap aradığı bir soru olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda bu soru güncelliğini hiç kaybetmemiş, Thomas More’dan başlayarak Bacon’a, Campenella’ya ve Mumford’a kadar pek çok düşünürün üzerine durduğu, tartıştığı ve insanların içinde sağlıkla ve huzur içinde yaşadığını hayal ettiği bir konu olmaya devam etmiştir. Sanayi devrimi ile daha karmaşık ilişkilerle örülmüş toplumsal ağlar, kentlerin herkes için eşit, adil, kapsayıcı, bütünleştiren yapıda olması gerektiğini ortaya çıkarmış, değişimin olumlu yanları kabul edilirken, olumsuz yanlarını da hesaba katan yaklaşımlar ele alınmıştır. Örneğin, ekolojik denge daha yaşanabilir bir kent olmazsa olmaz bir sorun olarak artık günümüz kentleşme sürecinin üzerinde önemle durduğu konu olmaktadır. Nasıl insanlar kentleri inşa ediyorsa, kentler de insanların yaşam biçimine yön vermektedir. Bu karşılıklı ilişkide kentsel sorunların yönlerinin çizilmesi önemli unsurlar olarak varlığını sürdürmektedir.

Herkesin rahatça ulaşabileceği ve adil şekilde faydalanabileceği bir kentsel hak meselesi olan kamusal hizmetlere toplumun tüm kesimlerinin erişebilmesi uzun ve zahmetli bir evrim sonucunda kabul edilmiştir. 1945’li yıllardan itibaren uygulamaya geçen refah devleti anlayışı, 1980’lerle birlikte yerini yeni liberal yaklaşıma bırakmıştır. Bu yaklaşım ile kenti metalaştıran politik uygulamalar sonucunda Sanayi devrimi ile başlayan ve özellikle günümüzde bir Leviathan’a dönüşen kentsel sınıfsal ayrıcalıkların yaratmış olduğu tahribat çok büyük olmuştur. Kapitalist kentleşme süreci, kenti kapitalizmin sınıfsal ayrımcılığının tamamlayıcı unsuru olarak görmüş ve kendine has bir cemaat yapısına uygun mahallelere ayırmıştır. Günümüzde özellikle büyük kentlerde kentin merkezini görmeden cemaat ilişkilerinin çizdiği kalın çizgiler içinde yaşayan kentli yoksullara kentin merkezi kapalı hale dönüştürülmüştür. Böylesi bir yaşam biçimi kentlileri kentlilik bilincinden uzaklaştırmakta ve kentli olmaktan doğan haklarına erişim isteklerini ortadan kaldıran sonuçlar yaratmaktadır.

Yeni liberal yaklaşımın uygulama araçlarından birisi olan “stratejik planlama” geçmişteki “planlama” anlayışını değiştirerek kenti kapitalist çıkarları koruyan bir yaklaşımla ele alınmıştır. Fakat stratejik planlama kentsel gelişme açısından bir sonuç daha yaratmıştır. Bu stratejik planlamanın bir aşaması olan “vizyon” belirleme, plan yapıcıları veya bu konu üzerine

çalışanları kent ile ilgili hayal kurmaya sürüklemiş ve geçmiş dönem ütopyalar tekrar değer kazanmaya başlamıştır. Günümüzde pek çok vizyon çalışması kentlerin uzun vadeli, geleceğe dönük bakış açılarıyla yeniden kurgulanmasını ve ekonomiden sosyal yaşama değin geniş kapsamlı kent tasarımları tartışılır hale gelmiştir.

Kurgudan gerçeğe dönüş süreci olarak yapılan kent vizyonları, “Ütopyaadan Vizyona Büyükçekmece” sloganı ile İstanbul’da bir ilçe halkının kentle ilgili hayallerini gerçekleştirme aracına dönüşmüştür. Bu çalışma kapsamında Büyükçekmece’de tüm vatandaşlar için iklim değişikliğinin etkilerinden ve afetlerden korunma, ulaşım ve altyapı politikalarına kadar pek çok başlık altında ele alınan kentsel sorunları kent halkı ile çözme ve daha yaşanabilir Büyükçekmece hayalleri ortaya konmuştur. Bunların yanı sıra, bu çalışmada refahın adil şekilde dağıtımı, sosyal adaletin eşit şekilde sağlanması, kapsayıcılık ve eşitlik prensipleriyle yol alınmış, belirlenmiş hedefler kent vizyonunun oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca ortak akıl yaklaşımıyla her kesimden insanın çeşitli katılım araçlarını kullanarak kentin geleceğine dair planlarını paylaştıkları bir araç olmuştur.

2050 Büyükçekmece Vizyon çalışmalarına 2020 yılında başlanmıştır. Katılımcı bir yaklaşımla ele alınan çalışmalarda Büyükçekmece’yi ilgilendiren, bu konuda söyleyecek sözü olan tüm paydaşların katılımına büyük önem verilmiştir. Bunun yanı sıra kentle ilgili sorunların çözümü için başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin değişik üniversitelerinden ve yurt dışından bilim insanları çalışmalara katkı sağlamıştır. Uzun ama verimli akademik toplantılar, çalıştaylar, paydaşlarla yüz yüze yapılan görüşmeler, anket vb araçlarla elde edilen verilerle sorunlar tespit edilmiş, sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

1. Hayalden Ütopyaya-Ütopyaadan Vizyona Kentler

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde siyahların özgürlük mücadelesinde sembol olmuş Martin Luther King’in 1963 yılında “*Bir hayalim var*” diye başlayan konuşmasının üzerinden yaklaşık 60 yıl geçti. Siyah ırka yönelik ayrımcı politikalar, ABD’de henüz ortadan kalkmamış olmakla birlikte 2008 yılında Barak OBAMA’nın ilk siyahi başkan seçilmiş olması King’in hayalinin gerçekleştiği anlamına gelmemekle birlikte bu seçimi önemli bir adım olarak görmek gerekir. “*Hayali olmayanın geleceği yoktur*” özdeyişi insana ait olanın ve insanlık tarihi boyunca toplumların daha iyi yaşam koşullarının nasıl oluşması gerektiği üzerine tasarıma temel oluşturmuştur. Tasarımlarımız, düşlerimiz, ütopyalarımız ve vizyonlarımız daha iyi yaşam

koşullarının gerçekleşmesine yönelik bizlere hem uygulamısal hem de kuramsal çerçeve sunmaktadır. Tüm bunlar yani tasarım, vizyon, ütopya hayal kurmakla başlamaktadır. İnsanlık tarihinden bu yana tüm toplumların kendine has yaşam biçimi ve bu yaşam biçimini çerçeveleyen düşünce dünyası olmuştur. Şenel, toplumsal biçim oluşmasını sağlayan üç unsurdan bahsetmektedir: Ekonomik koşullar, toplumsal yaşam biçimi ve tüm bunların ortaya çıkmasını sağlayan düşünce biçimi (Şenel,1995: 16-17). Ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkileri somut olarak görünür kılan mekân ise, kentler olmaktadır. Çok yaygın bir tanımla, tarım dışı faaliyetlerin gerçekleştiği mekân olan kentler, bahsedilen unsurların da gerçekleşmesini sağlayan tarihsel bir olgudur.

Kent hem toplumsal hem de bireysel düşüncenin gelişmesinde belirleyici bir unsurdur. Genel ve yaygın bir ön kabul olarak; kentleri insanlar yaratırken, kentler de insan düşüncesinin oluşumunun belirleyici unsurudur. Dolayısıyla kent ve insan arasındaki ilişki karşılıklıdır. Kürşat Bumin *Demokrasi Arayışında Kent* isimli kitabının bir bölümünü “Kent Kimin?” başlığı altında ele almış ve kenti; sosyolojiden, ekonomiye, askeriyeden, mimariye kadar pek çok disiplinin çalışma alanı olarak açıklamaya çalışmıştır. Bu bilimsel disiplinlerden elde edilen veriler sorunun cevabının çok karmaşık olmayıp kısa ve net olduğunu ortaya koymuştur: Kent, bütün disiplinlerden önce orada yaşayanların, kentlilerin asıl konusudur. Kentliler, bütün bu disiplinlerin yardımıyla kentini, kentsel yaşamını sorgulamalıdır. Kent kurmak, yeniden, düzenlemek, yeniden inşa etmek kentte yaşayanların işi olmalıdır (Bumin, 2019: 13). Bu bağlamda açıklanmaya ihtiyaç duyulan diğer bir soru ise, yaşanılan kentin “nasıl bir kent” olması gerektiği üzerinedir. İnsanlık tarihinin toplu yaşamaya başladığı andan itibaren aradığı cevap, arzuladığı yaşam biçimi bu sorunun özünde yatmaktadır. Nitekim Mumford (2013: 14-47), nekropolis ile ütopya arasındaki gerçekliğin kent olduğunu ve bu düşsel kentin “içsel çelişkilerden uzak insanın gelişimini olumlu yönde etkileyip daha ileri taşıyacak yeni türden bir kent kurma imkânı” ya da hayali olduğunu belirtmektedir. Mumford toplu yaşamın mekânı olarak kentin “kozmosun temsili, cenneti yeryüzüne indirmenin bir aracı” olarak başladığını belirterek uygarlığa katkısının hakkını verir. Yunan kent devletlerinde filozoflar hep daha iyi bir toplum daha iyi bir kent/devlet arayışı içinde olmuşlardır. Platon ütopyasında ideal bir kente nasıl ulaşacağını ilk kaleme almış düşünürdür. Platon ütopyasında yaşadığı kent üzerinden ama onu aşan bir kent hayali kurmuştur. Bu hayal sadece kentin fiziksel olarak nasıl olması gerektiği ile sınırlı kalmamıştır. Tarihin öznesi nasıl insansa nesnesi de kent olmuştur. O halde bu özne ve nesne ilişkisinin iyi kurulması gerekiyordu. Çünkü kenti insanlar yani özneler inşa ederken, nesne olan kent de öznelerin davranış biçiminin belirleyicisi olabiliyordu. Bununla birlikte ancak fiziki

yapısı sorunsuz olan kentlerde toplumsal ilişkiler sağlıklı bir şekilde yürütülebilecekti. İktidar ilişkileri, sınıfsal ilişkiler, uzmanlaşma, ekonomik faktörler hepsi kent ve insanı karşılıklı etkileyen faktörlerdir. Nitekim Platon ütopyasında³ hep bu unsurlar üzerinden toplumsal beklentileri dizayn etmiştir. Platon (2005: 109) “*Kent sadece kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar mal ve hizmet üretmemelidir; aynı zamanda üretilen mal, çeşitlilik ve miktar bakımından ihtiyaçları olan insanlara da yetebilmelidir*” derken burada kentin sunduğu mal ve hizmetlerin sürdürülebilir yönünü ortaya koymaktadır. Yaklaşık olarak 2.300 yıl sonra Le Corbusier’in da bozulan kenti tasarlarırken planladığı şey, kenti sadece fiziksel yönleriyle değil, ütopyasının temelini oluşturan *azami bireysel özgürlük* olarak da tanımlamaktı (Jacobs, 2011: 42). More da ütopyasında⁴ Amaurote’yi kuruluş yerinden başlayarak fiziksel özelliklerine, toplumsal ilişkilere ve tüm bunlar için gerekli olan mal ve hizmetlerin üretiminden dağıtımına kadar detaylı olarak açıklamıştır. More (2018: 42-43) ütopyasında kenti tam bir eşitlikçi ve güven üzerine kurgulamıştır, “*kentte kilit, anahtar yoktur... Çünkü evde hiçbir şey özel değildir, ne varsa herkesin malıdır... Özel mülk düşüncesini kökünden yok etmek...*” gerektiğini belirtirken kent için gerekli mal ve hizmetlerin de mülkiyetsiz olacağını belirtmiştir. Buna karşın, Platon’un Magnesia’sında⁵ eşitlikçi bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Burada sınıfsal farklılıklarla tasarlanmış bir kent model olarak kurgulanmıştır. Magnesia, tipik bir Yunan kentinin politik ikliminden etkilenerek gerekli veya uygun olandan ziyade kamusal erdemle beslenen, insanlar için en iyi kuralların alındığı bir kent devletinin yaratılması için ideal bir çerçevede tasarlanmıştır (Cahill, 2002: 6).

Platon’un, More’un ütopyalarından bu yana; Thomasso Campanella’nın *Güneş Ülkesi*, Francis Bacon’un *Yeni Atlantisi*, Charles Fourier’in *Phalanster*’i, Robert Owen’un *Yeni Ahenk*’i, Farabi’nin *Erdemli Kenti* hep “daha iyi bir kenti, iyi bir toplumu nasıl inşa ederiz?” sorusundan başlayarak

³ Kimi yazarlar Platon’un *Devlet*’inin bir ütopya olmadığını ileri sürerler. Bkz. Yüksel, Ülkü Duman (2012), “Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları”, *İdeal Kent*, 3 (5), s.8-37. Aslında Platon’un kendisi de hayalinde kurguladığı kentin ideal bir ütopya olamayacağını çünkü insanın doğasından kaynaklanan kusurları olduğunu ileri sürmektedir.

⁴ Thomas More, “ütopya” terimini, Yunan dilindeki “var olmayan-yok” anlamına gelen “u” ve “yer” anlamındaki “topos” köklerinden türeterek “olmayan yer” anlamında kullanmıştır. More’un Yunan dilindeki köklerden birleştirme yaparak oluşturduğu ve yapıtına adını veren “utopos” terimi, daha sonraki süreçte de pek çok düşünce akımına esin kaynağı olmuştur. “Utopos” sözcüğü, gerçeklik ve düşsel düzlem arasında duran bir adayı anlatır. Krishan Kumar (2005), ütopyayı hem hiçbir yer (outopia) hem de iyi bir yer (eutopia) olarak tanımlamaktadır. Kumar, mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği bir dünyada yaşamanın ütopyanın özünü yansıttığını ifade etmiştir (Yüksel, 2012: 8).

⁵ Platon’un *Yasalar* kitabında geçen kurmaca kent.

oluşturulmuş ütopyalardır. Belki de Aristo'yu Platon'dan farklı kılan konulardan birisi de bu olmuştur. Platon yeni bir toplum inşası için karmaşık, detaylı bir sistem geliştirirken; Aristo daha analitik sosyal düzen ve devlet tasarımı ortaya koyarak kuralcı ve ütöpik olmaktan ziyade daha tanımlayıcı/betimleyici bir tarzı benimsemiştir (Cahill, 2002: 12). Bu bakımdan Aristo'nun 18. ve 19. yüzyıl kent ütöapistlerine daha yakın olduğunu söylemek iddialı olmayacaktır.

Günümüze yaklaştıkça sanayi devriminin yaratmış olduğu kentlerin karmaşasına karşı ütopya yeniden önem kazandı. Bu kez geçmişteki ütöpik kentler biçiminde kısmen farklı olarak ama kentsel tasarım biçiminde yeni sağlıklı ve içinde mutlu insanların yaşadığı tasarım kentleri oluşturulmaya başlandı: Ebenezer Howard'ın *Bahçe Kentleri*, Le Corbusier'in *Ville Radiantı*, Frank Lloyd Wright'ın *Brodacre City*'i artık hayal olmaktan veya ütöpik olmaktan öte kentsel sorunlara çözüm getiren kentsel tasarımlar olarak öne çıkmıştır. Özellikle Howard'ın kent planlaması ve kentsel tasarımı 19. yüzyılda sanayileşmenin getirdiği kentsel sorunlara; kentsel yoksulluğa ve yaşam koşullarından kaynaklanan sorunlara nefret ederek bakıyordu. Sadece kentsel sorunlar değil, aslında kentin kendisinden nefret ediyordu. Tüm ütopyalarda, tasarımlarda kent, kendi kendine yetebilen olmalıydı. Le Corbusier'de *Rüya Kent'te* benzer kaygılarla ama farklı bir kentsel ütopya kurmuştur (Jacobs, 2011: 37-42).

Kamusal hizmetlerin en ucuz yöntemlerle ve en yoksul halkın yararlanabileceği düzeye gelmesi için 19. yüzyılın sonunu beklemiş ve Beveridge Raporundan sonra refah devleti, sosyal devlet veya sosyal refah devleti olarak adlandırılan yeni yönetim biçiminde yer almıştır. Refah devleti, sosyal devlet veya sosyal refah devleti olarak adlandırılan bu dönem -farklı tanımlar ve uygulanma modelleri bir yana bırakılırsa- II. Dünya Savaşı sonrası 1945'li yıllardan sonra uygulamaya geçmiş ve temelini Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde (1948) yer alan hakların karşılığı olan bütün hizmetleri karşılamaya yönelik düzenlemeleri içermiştir. Kapitalist devletlerde refah devleti uygulamalarıyla o tarihlere kadar daha önce görülmemiş düzeyde ancak bazı ütopyalarda geçen kentsel hizmetler kapsamında yoksulların lehine düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Refah ya da sosyal devlet, vatandaşlarına insan onuruna yakışır asgari düzeyde bir yaşam standardı sağlamayı hedefleyen ve bu hedefi insan hakları ilkelerine bağlı olarak gerçekleştiren bir devlet şekli (Öztürk ve Gül, 2012: 206) olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tanımda belirtilen asgari düzeyde yaşam için zorunlu olan pek çok kamusal hizmet kentlerde asgari düzeyde devlet tarafından sağlanır hale gelmiştir.

2. Yeni Liberal Kent Yönetiminde “Vizyon” Ne Anlam İfade Etmektedir?

1980’li yıllarla birlikte refah devleti anlayışının yerine devlette özel sektör yöntem ve uygulamalarını esas alan politik değışiklik yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda devletin küçültülmesi gerektiğini, temel kamusal mal ve hizmetlerin özel sektör vasıtasıyla yapılması gerektiğini ileri süren görüş hâkim olmuştur. Adına yeni liberal yaklaşım denilen bu anlayışın kamu örgütlenmesine ve işleyişine yönelik yansıması, kamu yönetiminin özellikle ekonomik nitelikli kuruluşlardan başlayarak küçültülmesi ve küçültülen bu alanda kamu örgütlerinin kamu işletmeciliği anlayışı etrafında yapılandırılması ve işletilmesi üzerine kurgulanmıştır (Aksoy, 2003: 529). Bu çerçevede kamu yönetimde hizmet üretme anlayış değışikliğinin ismi “Yeni Kamu Yönetimi” olmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde yeni liberal devlet anlayışının kamusal hizmetleri sağlaması hususunda birtakım aksaklıklar görülmeye başlanmış ve kamunun yeniden düzenlenmesi gerektiği ileri sürülerek bu konuda şu tespitler yapılmıştır (Güler, 2005: 19-20): (i) Kamu yönetiminin ticarileşmesi ve özel sektör yasalarına göre çalışması, (ii) Devletin özel sektör karşısındaki “idarenin üstünlüğü” ilkesi ile sağlanan avantajlı konumuna son verilmesi ve (iii) Kamu kesimindeki örgütlerin özzerleştirilmesidir. Bu durum (a) her kurumun görev alanı itibarıyla piyasa unsurları ve kuralları ile bütünleştirilmesi ve (b) kamu kesiminin bütünlük ve büyüklükten gelen avantajlarının ortadan kaldırılması olarak açıklanabilir.

1980’lerden sonra başlayan devletin değışen rolüne koşut olarak planlama anlayışında değışmeler olmuştur. Bu dönemle birlikte siyasi karar organlarının ağırlıkta olduğı sektörel planlama anlayışına dayalı kalkınma plancılığında, şirketlerin uzun dönemli rekabet koşullarına uyarlamaya kılavuzluk eden stratejik plan anlayışına geçiş yaşanmıştır. Nitekim 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile stratejik planlar ilk olarak Türk Kamu Yönetimi ve kamu hukuku alanına girmiştir. Planlama anlayışında görülen değışiklik, “geleneksel kamu yönetimi” modelinden “yeni kamu yönetimi” modeline geçiş sürecinde görülen değışimlerin sonucu olarak nitelendirilebilir. Temel işlevi özel sektörde faaliyet gösteren şirketlerin uzun dönemli rekabet koşullarına uyarlanmasında yön göstermek olan (Ekiz ve Somel, 2005: 123) bölgesel planlar ve stratejik planlama anlayışı, kamu yönetimde reform

olarak tanıtılmıştır. Özel sektörden ithal edilen stratejik planlama, idarenin bulunduğu nokta ile ulaşmayı arzu ettiği durum arasındaki yolu tarif etmektedir. İdarenin bütçesinin ortaya konan amaç ve hedefleri ifade etmesi, kaynak tahsisinin önceliklere dayandırılması, aslında kurum bütçesi üzerinde kontrol anlayışının yerleştirilmeye çalışılmasıdır (Güler vd., 2006: 13).

Türkiye’de stratejik planlamanın gelişiminde ilk adım Dünya Bankası ile yapılmış olan beşinci yapısal uyum kredisi ile atılmıştır. 12 Temmuz 2001 tarihinde yapılan 1. Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredisi Anlaşması (PEPSAL-1) ile devam eden süreçte (Övgün, 2009: 150-151) stratejik planlamanın yasal bir temele kavuşması, 24 Aralık 2003 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile olmuştur. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 9. maddesinde “Kamu idareleri; kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak; stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlar.” denilmektedir (Turan vd., 2013: 243).

2000’li yıllardan sonra yeni bir olgu olan ve artık kamusal örgütlerde hizmet üretmede başucu kaynağı olan stratejik planlama, kuruluşun bulunduğu nokta ile ulaşmayı arzu ettiği durum arasındaki yol olarak tarif edilmektedir. Stratejik planlama kuruluşun amaçlarını, hedeflerini ve bunlara ulaşmayı mümkün kılacak yöntemlerin belirlenmesi, uzun vadeli ve geleceğe dönük bir bakış açısı taşıması, kurumun bütçesinin stratejik planda ortaya koyulan amaç ve hedefleri ifade edecek şekilde hazırlanması, kaynak tahsisinin önceliklere dayandırılmasına ve hesap verme sorumluluğuna rehberlik eden bir belge olarak kabul edilmiştir (Güler vd., 2006: 14). Bunların yanı sıra stratejik planlama, idarenin geleceğine ilişkin bir vizyon belirleme ve bu geleceğe ulaşmak için gereken temel adım olarak kabul edilmektedir. Stratejik planlama sürecinin nihai amacı bir plan geliştirmek olsa da, uygulamanın değeri genellikle sürecin kendisinde yatmaktadır. Bu bakımdan stratejik planlamanın kuruluştaki paydaşlara kuruluş hakkında daha fazla bilgi edinme, kuruluşun güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin algılarını paylaşma ve kuruluşu gelecekte etkileyen veya etkilemesi muhtemel kritik konuları tartışma fırsatı verdiği ileri sürülmektedir. Kapsamlı bir stratejik planlamanın süreç üzerinde uzlaşma sağlanarak fikir birliği ile varılan kararları üretecek şekilde tasarlanması, uzlaşıya dayalı bir yaklaşım ile paydaşların kuruluşun gelecek vizyonuna inanmaları ve onu başarmaya kararlı olmalarını sağlayacağı ileri sürülmektedir (Richardson, 2004). Bu açıdan stratejik planlamanın en önemli unsurlarından birini oluşturan vizyon, Kamu İdareleri

İçin Stratejik Planlama Kılavuzunda (2021: 35); “idarenin geleceğini sembolize eden genel amacı” olarak tanımlanmıştır. Belgede vizyon bildiriminin stratejik planın kapsadığı zaman diliminin de ötesinde, uzun vadede idarenin gerçekleştirmek istediklerini ve ulaşmak istediği yeri yansıtacak bir şekilde belirleneceği belirtilmektedir.

3. Kavram Olarak Vizyon

Stratejik planlama, planlama literatüründe yaygın olarak kullanılan vizyon kavramının yanı sıra pek çok yeni kavramı beraberinde getirmiş ve bu kavramlar günümüzde gündelik yaşantımızın vazgeçilmezi haline gelmiştir. Araştırmacılar ve uygulayıcılar başlangıçta bunları sanki anlamları apaçık belli ve herkesin üzerinde fikir birliğine vardığı kavramlar gibi kullanmıştır. Oysa bu kavramlara geçmişten beri pek çok anlamlar yüklenmiştir (Shipley ve Newkirk, 1999: 574). Ancak Türkiye’de pek de öyle sanıldığı gibi yaygın kullanılan kavramlar değildi ve üstelik kamusal alana olabildiği kadar da uzak kavramlardı. Geçmişte yapılan planlarda vizyonun anlamı mekânsal-görsel düzeyde harita üzerinde yolların yapıların yerlerini gösteren bir yaklaşım olarak görülmüş ve hatta genellikle vizyon ve hedef kelimeleri birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır. Üstelik o dönemlerde yapılan bazı plan belgelerinde vizyonun duygusal boyutu olduğu ileri sürülüp “hedefler kafadan, vizyonlar kalpten gelir” ifadesi ile belgeler oluşturulmuştur (Shipley ve Newkirk, 1999: 581). Vizyon, bir yöneticinin geçmişte ve hâlihazırda düşünülmemiş veya başarılmamış, gelecekte başarılmasını düşündüğü yapılması gerekenlerle ilgili açıkça ifade edilen ve yöneticinin kendine özgü düşünceleri (Eren, 2000: 11) olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre vizyon, örgütün en uzak ve soyut amacını (düşünü) oluşturur ve giderek somutlaşan diğer amaçların en tepesinde yer alır. Gerçekleştirilmek istenen amaçlar için gerekli araç ve kaynakları belirtmeksizin, örgütün gelecekteki fotoğrafını tasvir eder (Dinçer, 2004: 171). Her iki tanım da vizyonun gerçekleşmesinin iki önemli ögeye bağlamıştır: lider ve örgüt. İlk tanım vizyon oluşturmayı örgütün liderine; ikinci tanım ise, örgütün kendisine bırakmıştır. Sonuç olarak vizyon, ancak vizyoner bir lidere ve buna inanmış örgüt çalışanlarının varlığına bağlıdır.

4. Kurumsal Düzeyde Uzun Vadeli Vizyon Olabilir mi?

2000’li yıllardan sonra gündelik yaşantımıza giren stratejik planlamanın bir aşaması olan vizyon oluşturmada en önemli unsurlardan biri hem örgüt hem de örgütün üreteceği mal ve hizmetler için bir zaman aralığı koymaktır. Genellikle Türkiye’de kamu kurumlarının hazırlamış olduğu stratejik planlar

ve bu plan kapsamında oluşturulan vizyon aralığı 3-5 yıl arasında değişmektedir. Burada temel soru: “Daha uzun vadeli vizyon mümkün müdür?” üzerine kurgulanmaktadır. Özellikle belediye gibi yöneticisi ve karar organı seçimle belirlenen ve beş yılda bir değişme ihtimali olan bu organlar için beş yıldan daha fazla vizyon oluşturmak ne kadar rasyoneldir?

Bu noktada herhangi bir idare ayrımı yapmaksızın uzun vadeli bir vizyon tasarlanmasının gerçekçi olmayan bir şey olduğu varsayımının yanlış olduğunu söylememiz mümkündür. Kurumların, örgütlerin sahipleri veya yöneticileri daha kuruluş aşamasında hayallerle işe başlayarak daha sonra yapılacak fizibilite çalışmaları ile hayallerini gerçekleştirmenin gerçekçi yollarını ararlar. Burada en önemli unsur, yol gösterici bir ışık haline gelen ömür boyu sürececek bir vizyon ihtiyacıdır. 30 yıl veya daha uzun süreli bir vizyon oluşturmak, aynı zamanda belirli bir eylem planını gerektirmektedir. Üstelik ancak bir zaman dilimine yerleştirildiğinde, vizyon gerçek bir şeye dönüşür. Söz konusu plan, amaç ve hedeflere ulaşırken gösterilecek çaba için motive edici bir unsur olacaktır. Bir vizyonu uzun erimli bir zaman diliminde oluşturmaya yönelik çaba, artık ulaşılmak istenen şeyi hayaller aleminden çıkararak onu gerçeğe dönüştürecektir (www.goalbuddy.io/1). O halde “hayalleri gerçekleştirmenin ilk adımı nedir?”, sorusu önem taşımaktadır. Bu ilk adımla sonraki, belki 30 yıl gibi uzun vadeli bir süre için vizyon oluşturarak;

1. Vatandaşlarca gereksinim duyulan hizmetlere odaklanılması,
2. Alınan kararlara karşı güven inşa edilmesi ve
3. Vizyon çerçevesinde oluşturulacak amaç ve hedeflerde açıklık sağlanması olacaktır.

Bu bağlamda, bir kurumun 30 yıl sonra olması gerektiği yer hakkında istek ve arzusu var ise bu aynı zamanda uzun vadeli bir vizyona gereklilik olduğu anlamına gelmektedir. Bu vizyon her şeyden önce nereye varılmak istendiğine dair bir özgünlük verecektir. Vizyon, gidilecek yer hakkında iyi tanımlanmış bir fikre sahip olduğunda, oraya ulaşmak için hangi yönergeleri izlemek gerektiğini daha fazla odaklanarak görme fırsatı sağlayacaktır. Bu bakımdan uzun vadeli vizyon, karar vermeyi çok daha kolay hale getirirken, kurumu gidilecek yere götürdüğü sürece, kararların doğru olduğuna dair güven de verecektir. Günümüzün son derece dinamik yaşam koşulları, sürekli değişen şartları ortaya çıkarmaktadır. Bu değişen yaşam koşulları, iyi veya tam tersine kötü olabilir. Değişen koşullar kısa süreli oluşturulan vizyonlarla mutlaka uyumlu olmayan şartları da getirebilmektedir. Bu bağlamda uzun vadeli bir vizyona sahip olmak gidilecek yolu kolayca

takip etme ve hangi fırsatların kucaklanacağı ve hangilerinin aktarılacağını belirlemede kolaylık sağlayacaktır. Bunun doğal sonucu uzun vadeli vizyon çerçevesinde hayatın her yönü için uzun vadeli amaçlar/hedefler belirleme, kafa karışıklığını ortadan kaldırdığı gibi hayatı daha anlamlı hale getirebilmektedir. Çünkü vizyon, hayatın farklı yönlerindeki ana amaçları ve hedeflerini özetleyerek en önemli olana çok daha kolay odaklanmayı sağlamaktadır (www.goalbuddy.io). Uzun vadeli vizyona ulaşmak için iyi belirlenmiş sorulara verilecek yanıtlar son derece önemlidir. Fakat, bir başka cevap gerektiren önemli konu ise, uzun vadeli amaçlar ve hedeflerin vizyon doğrultusunda ortaya koyulabilmesidir. Bu bakımdan kurumun tüm alanlarını bütünsel olarak ele alan uzun vadeli, geniş, sürekli ifadelerle amaç ve hedeflerin oluşturulması önemlidir. Stratejik hedefler formüle edilirken, planlama ekibinin etkili hedeflerin ne, ne zaman, nasıl ve kim olduğunu açıkça belirtmesi gerekmektedir (www.onstrategyhq.com). Vizyon çerçevesinde amaç/hedeflere odaklanma eksikliği hizmetlerin büyük bir kısmında hedeflere ulaşılamamanın en önemli nedenlerinden biridir. Aynı zamanda çok sayıda hizmete odaklanmak yerine daha az sayıda belirli amaç/hedefe odaklanılması, hizmet kalitesinde etkinliğin sağlanması ve daha az çabayla daha çok başarıyı getirmektedir. Amaç ve hedefler belirlenirken elde edilmek istenen hizmetlerin özgüllüğü ve öngörülebilir olması, seçilen yönde sağlanacak olan motivasyon için zaman sınırlarını belirlemek açısından önem taşımaktadır. Çünkü, uzun vadeli vizyonda hizmetleri soyut bir şeye dönüştürme tehlikesi bulunmaktadır. Zamanlama ufku olmayan bir vizyon bulanıktır (www.goalbuddy.io). Bu bağlamda uzun vadeli bir vizyonda üç değişken vardır (Tedika ve Khalifa, 2020):

- a) Kurum yöneticileri uzun vadeli bir stratejik vizyon benimsiyor mu?
- b) Bu vizyon bir bütün olarak toplum tarafından paylaşılıyor mu?
- c) Yetkililer, kamu ve özel sektör aktörlerini bu vizyon doğrultusunda hareket etmeye teşvik etme kapasitesine sahip mi?

Uzun vadeli vizyon, yani bir zaman dilimi vererek oluşturulan vizyonda, ayrıntıları görselleştirebilmek mümkündür. Bu onu daha gerçek kılar ve sırayla hedefe yönelik somut adımlar gerektirir. Böylesi uzun vadeli bir vizyon nasıl ortaya konulur? Çok daha uzun bir zaman diliminin engellerini aşmaya aşağıdakileri göz önünde bulundurarak başlamak gerekmektedir (www.goalbuddy.io):

1. Temel değerlerin belirlenmesi,

2. Dinamik kurumsal dünyadan örnekler verilmesi,
3. Metafor “yol gösterici ışık”ların ortaya konması.

Belirtilen unsurları dikkate alarak başlanan vizyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkan vizyon; ya ürettiğiniz mal ve hizmetler sonucu hatırlanma isteği ya da kurumsal olarak elde edilmek istenen nihai sonuçtur. Bu bakımdan istenilen ilerleme yönüne işaret eden ve alınan kararları istenen geleceğe bağlayan bir vizyon olmadan amaç ve hedeflere ulaşılması imkânsız hale gelecektir (www.personalbrandingblog.com).

5. Belediyelerde Uzun Vadeli Vizyon

Vizyon, siyasi süreçler ve entelektüel çabalarla, ama mutlaka bir tarih aralığı içinde olmak şartıyla başlayan ve kentin tüm aktörlerinin katılımı ile sürdürülen bir faaliyettir. Bu süreçlerin sonunda vizyon bir kelime bir cümle olmaktan çıkarak bir çerçeveye dönüşmektedir. Mekânsal, yönetsel ve toplumsal dinamikler dikkate alınarak hazırlanan vizyonlar en nihayetinde kentsel sorunların çözümüne odaklanmaktadır. O halde uzun vadeli vizyonun hangi koşullarda başlayacağını şu sorulara alınacak cevaplar ile belirlemek mümkün olacaktır (Şahin, 2022);

- Kentsel topluluklar yaşadığı mekânı ve geleceğini hangi koşullar altında düşünmeye başlar?
- Bir kentin geleceği nasıl değiştirilebilir?
- Bir kentin bütününe temsil edecek gelecek tahayyülü, tasavvuru mümkün müdür?
- Bir kişinin ya da kurumun gelecek tasavvuru meşruiyet kazanıp bir kentin tasavvuru haline gelebilir mi?
- Bir kentin vizyonu mümkün müdür? Meşru mudur? Eğer mümkün ise bu nasıl olacaktır?

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar kentin yöneticilerini yenilikçi, canlı ve dinamik vizyona taşıyacaktır. Günümüzde artık pek çok yerel yöneticinin kent vizyonunu bir anlayış, bir düşünce tarzı olarak değil, gerçekleştirecekleri ayrıcalıklı, özgün ve somut bir proje olarak algılaması gerekmektedir (Şahin, 2018: 11). Fakat halka en yakın hizmetleri üretme zorunluluğu bulunan belediyelerin kentsel hizmetlerin üretiminde kısa vadeli düşünmeye çok fazla

odaklanmakta olup, sorunların çözümünde uzun vadeli vizyona yeterince odaklanmadıkları görülmektedir. Bu bakımdan kısa vadeli bakış açısı, geleceğe yönelik körlük, yerel yöneticiler için en önemli tehlikedir. Kurumların gelecek on yıllar için karar verirken mevcut eylemlerin sonuçlarını dikkate almaları vizyon için şarttır. Bu bakımdan uzun vadeli vizyondaki değeri görmek kolay olsa da takip etmek farklı bir hikâyedir.

Günümüzde ister uzun ister kısa vadeli olsun vizyonların şekil bulmuş hali stratejik planların yanı sıra performans programlarında görülmektedir. Belediyelerde uzun vadeli stratejik planlar hazırlanırken aranan koşullar; kurumu ileriye taşıyacak vizyon oluşturmak, vizyon çerçevesinde hedefler ortaya koymak ve tüm bu süreci sürdürülebilir bir başkana sahip olma prensipleri üzerinden hazırlanmaktadır (www.amathole.gov.za). Fakat süreç içerisinde ortaya çıkan pek çok engel de bulunmaktadır. Örneğin, uzun vadeli vizyonun kurumsal kapasite üzerindeki etkisini belirlemede zorluklar söz konusu olabilmektedir. Çünkü kurum hem içsel hem de dışsal faktörlere açıktır. Bu süreçte ortaya çıkacak sorunu görememe kentteki yaşam standartları düzeyini etkileyebileceği gibi bölge ekonomisi üzerine de olumlu veya olumsuz sonuçlar yaratabilecektir. Bir başka sorun, yerel yönetimlerin projelerinde ve yerel siyasi aktörlerin söylemlerinde kent vizyonu, reklam ve pazarlama dili içerisinde kaybolmakta ve konuya vakıf olmayan vatandaş için kenti ile ilgili düş kurmayı imkânsızlaştırmaktadır. Bu bakımdan kentlerin vizyon tartışmasının bilimsel bir sistematığe ve araştırmalara dayandırılması gerekmektedir. Veriye dayalı olmayan bir yaklaşımla vizyon tartışmaları yapılması anlamlı görünmemektedir. Diğer yandan, gerçekçi ve tam katılımcı, kapsayıcı ve sosyal adaletçi bir anlayışla kentlilerin aidiyet hislerine dayalı bir gelecek tasavvuru oluşturmaları gerekmektedir. Çünkü kentsel sorunların giderek daha karmaşık hale gelmesi kent merkezleri çeperinde kırsal yaşam kültürünün gelişmesi ve çevresel sorunlar ancak kentli hemşehrilerin bu sorunlara sahip çıkması ile çözülecek sorunlardır. Geline bu noktada kentle ilgili kurulan hayallerle başlayan süreç, devasa boyutlara ulaşan sorunlar ve bunlardan alınan dersler, yapılan vizyon çalışmaları için bir tehlikeyi, vizyonların araçsallaştırılmasını, beraberinde getirmektedir (Şahin, 2018: 11). Fakat tüm bu olumsuzluklara karşın bir belediye, giderek karmaşık hale gelen kentsel ilişkiler ağında yapacağı hizmetleri rasyonel temeller üzerinde inşa etmek istiyorsa, uzun vadeli vizyona sahip olmalıdır. Örneğin, bu belediye önündeki 30 yıl içinde neyin değişeceğine değil, neyin değişmeyeceğine cevap vermelidir. Burada kurumun temel ilkelerinin ve dayanaklarının ne olduğunu belirlemek önem taşımaktadır. Bir takım temel kentsel hizmetler elbette ki değişmeyecektir. Bu bakımdan hiç değişmeyecek hizmetlerin tespiti vizyon oluşturmaya yardımcı olacaktır. Örneğin ulaşım, kanalizasyon, atık

toplama gibi hizmetler 30 yıl sonrada değişmeyecektir. Ama teknolojik değişim çok hızlıdır ve 30 yıl sonra teknolojinin nereye varacağını şimdiden tüm yönleriyle kestirmek oldukça zor olabilmektedir. Yine 30 yıl sonra bazı teknolojik imkânlar ile hizmet türlerini geliştirme konusunda çeşitli öngörüler olabilir. Bu öngörüler, vizyon geliştirmeye yardımcı olacak diğer bir unsur olacaktır (www.goalbuddy.io). Belediyeler uzun vadeli vizyonlar oluştururken (www.inc.com);

1. Mevcut durumu değerlendirmek,
2. Finansal hedeflere uyum sağlamak,
3. Belirlenmiş vizyona uyum sağlamak,
4. Uzun vadeli öncelikleri geliştirmek,
5. Yakın vadeli hizmetler için güven oluşturmak

gibi öncelikleri göz önünde bulundurmalıdır.

Özellikle vizyon kapsamında tespit edilen amaç ve hedefler için de uzun vadeli finansal durum göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bakımdan mevcut gelirler dışında uzun vadede kaynak yaratıcı yeni imkânları tespit etmek gerekmektedir. Finansal durum, dünya veya ülkede gerçekleşme ihtimali olan krizler hesaba katılarak belirlenmelidir. Uzun vadeli vizyon oluştururken olası riskler karşısında aşağıda belirtilen soruların cevapları ortaya konmalıdır (www.onstrategyhq.com):

1. Odaklanacağımız konular nelerdir?
2. Buna karşın önümüzdeki büyük engeller nelerdir?
3. Finansal performansımız veya sosyal sonuçlarımız için paydaşlarımızın beklentileri nelerdir?
4. Sonuçlarımıza ulaşmak için hemşehrilerimize hangi değeri sağlamalıyız? Değer önerimiz nedir?
5. Değer sağlamak ve hizmetlerimizi sunmak için hangi süreçte mükemmel olmalıyız?
6. Süreçlerimizi yönlendirmek için hangi becerilere, yeteneklere ve örgüt yapısına sahip olmalıyız?

Diğer taraftan bir belediyede vizyon sürecinin kuşkusuz en önemli aktörü belediye başkanı olmaktadır. Önemle belirtilmesi gereken bir husus da uzun vadeli bir vizyon için vizyoner bir başkana ihtiyaç duyulmasıdır. Vizyoner başkan, içinde bulunduğu durumu geliştiren daha gerçekçi, itibarlı ve etkileyici bir gelecek oluşturma kabiliyetine sahip olmalıdır (Robins vd., 2013: 312). Kurumsal düzeyde planlama yapılırken bir belediyede başkanını en çok zorlayacak unsur, yönettiği belediyeyi tüm unsurlarıyla bu işe odaklayabilmektir. Bu zor bir iştir. Tüm zorluklara rağmen başarılılsa dahi, belediye başkanının vizyon çerçevesinde yapılmış olan amaç ve hedeflerini uzun vadede gerçekleştirme şansı olamayabilir. Bu zorluk, belediye başkanının -30 yıllık vizyon süreci içinde- seçim kazanması ya da kazanamaması anlamında değil, uzun vadeli amaç ve hedeflere ulaşmada karşılaşılan güçlüklerden kaynaklanabilecek sorunlar nedeniyle. Bu durum özel şirketlerde dahi önemli bir sorundur.

Kaldı ki, amaç ve hedeflerin gerçekleşmesine yönelik gösterilecek performanslar kamu idaresi olan belediyelerde daha zor olacaktır. Belediye başkanının zorluklarla başa çıkmak ve uzun süreli vizyonu gerçekleştirmek için tercih etmesi gereken yöntem veya eylem, vizyona göre planlama yapmasıdır. Bu bağlamda, uzun vadeli vizyonu kısa vadeli eylemlere bağlayan yapılandırılmış yıllık planlama sürecinin yürütülmesi önem taşımaktadır. Bunu gerçekleştirmek için vizyona yönelik yinelenen projeleri teşvik etme ve kurum içerisinde zaman zaman vizyonu canlı tutacak çalışan eğitimine önem verme hususları öne çıkmaktadır. Fakat bunun yanı sıra asıl soru, vizyona dayalı planlama süreci nasıl gerçekleştirilecektir? Bu bir kamu idaresi olan belediyelerde;

- Hemşehrileri memnun etmek için ne gibi hizmetler üreteceğiz?
- Bir önceki yıl üretilen hedef ve performanlara ulaşmak için ne kadar gelişme gösterdik?

gibi sorular üzerine odaklanmak uzun vadeli vizyon için tehlike oluşturmaktadır. Ayrıca bu durum, belediye başkanı açısından kısa vadeli düşünmeyi zorlayıcı etkiye sahiptir. Bu tehlikeye karşı planlama süreçleri önem kazanmakta, kurum yöneticilerinin planlama süreçlerine “rüya görme” oturumlarıyla başlaması vizyon oluşturmada kolaylık sağlamaktadır. Belediye başkanının yöneticilerle yaptığı bu toplantılarda belediyenin uzun vadeli olasılıkları belirleyebilmeleri, olabilecek fırsatları göz önünde bulundurmaları ve bunu yıllık planlara aktarmaları vizyon hedefleri için şarttır. Böylece harcama birimlerinin başında bulunan yöneticilerin vizyon oluşturmada

birimlerinin yapacakları katkılar belediye başkanında toplanarak konsolide edilecektir. Sonuçta belediye başkanının yanı sıra harcama birim amirleri büyük ölçekli amaç ve hedeflerin gerçekleşmesine katkı sağlayacaklardır (Ashkenas ve Moore, 2022).

6. 2050 Büyükçekmece Vizyonu Süreci, Özgünlüğü ve Uygulanabilirliği⁶

2050 Büyükçekmece Vizyonu, Dünya’da öncü planlama deneyimleri olan Barcelona 2050, Amsterdam 2040, Seoul 2050, Kahire 2050 gibi kimi kentlerin benzer çalışmalarının örnek alınarak hazırlandığı görülmektedir. Örneğin, Barcelona 2050 Metropolitan Stratejik Planı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 2050 Vizyonu çalışması benzer nitelikte çalışmalar olarak bu çalışmanın referans aldığı belgeler olmuştur. Bu iki kentten farkı ölçekle ilgilidir. Unutulmaması gereken husus, her iki kentte metropoliten kenttir ve ölçek olarak Büyükçekmece ile farklıdır. Bu bakımdan birebir örnek alınması hem kurumsal düzeyde hem de teorik olarak karşılaştırma yapmaya imkân tanımamaktadır. Buna karşın üst ölçekli (metropolitan) bir çerçeve ortaya konması açısından emsal oluşturmaktadır. İstanbul Vizyon’unda Büyükçekmece İstanbul’un bir parçası olarak ve Büyükçekmece Vizyon Belgesinde ise, İstanbul eklenerek İstanbul’un bütün etkilerinin de belli ölçüde dahil olacağı bir role sahiptir. Bunun avantajı çalışma boyunca Büyükçekmece’de katılımcı sayısı, katılımcı profili ve katılım kanalları çeşitliliği ve erişilebilirliğin yüksek olduğu görülmektedir.

Kentlerin gelecek senaryoları ve yerel ölçekli beklentiler üzerinden olası ihtiyaçları ve gelişim yönünün tespiti bağlamında uzun erimli bir yol haritasına ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak, “kendine has” özellikleri göz önünde bulundurularak ve yerel halkın beklentileri analiz edilerek kentler uzun erimli yol haritalarına kavuşabilirler. Bu kapsamda 2050 Büyükçekmece Vizyonu, Büyükçekmece’nin mevcut potansiyellerinin belirlenmesi ve ilgi gruplarıyla çeşitli katılım kanalları yoluyla aktif katılımın ve işlevsel yerel demokrasinin örneğini oluşturmayı hedeflemiştir.

Büyükçekmece’nin mevcut durumu ve potansiyellerinin muhtemel gelecek vizyonlarının çeşitli ilgi grupları tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmasına olanak sağlanması amacıyla ortaya konması hedeflenen 2050 Büyükçekmece Vizyonu çalışmalarına 2020 yılında başlanmıştır. Akademik

⁶ Bu başlık altındaki veriler, Kentsel ve Çevresel Sorunlara Vizyoner Bir Bakış: 2050’ye Doğru Büyükçekmece, (Ed. Güler ve Akgün), Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2023, İstanbul, ISBN:978-625-8164-05-3 kitabı içinde yer alan makalelerden derlenmiştir.

toplantılar, çalıştaylar, yüz yüze görüşmeler, saha anketleri, sms ve sosyal medya araçları yoluyla katılım gibi farklı uygulamalar ile tüm paydaşların daha eşit, daha katılımcı, daha erişilebilir, daha kapsayıcı ve ortak akılla kente ilişkin sorunlarını ve çözüm önerilerini etkin bir biçimde paylaşımlarını hedefleyen proje, 7 aşamadan oluşmaktadır:

1) 2050 Büyükçekmece Vizyonu kapsamında vatandaş öneri ve görüşlerine ilişkin online anket ile 669 katılımcıdan 934 görüş alınmıştır.

2) 26 Kasım-27 Kasım 2021 tarihlerinde düzenlenen 2050 Büyükçekmece Vizyonu Paneli 1 açılış toplantısı, 5 oturum ve 1 genel değerlendirme toplantısı olmak üzere 7 oturumda gerçekleştirilmiştir. Panelde alanında uzmanların, bilim insanlarının Büyükçekmece ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve değerlendirmeler multidisipliner bir yaklaşımla ele alınmış ve panelde toplam 350 katılımcı yer almıştır.

3) 20 Şubat 2022-1 Nisan 2022 tarihleri arasında 10 farklı tema ekseninde ve 4 ayrı odak grubu ile toplam 16 çalıştay gerçekleştirilmiştir. Çalıştaylara kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, vatandaşlar ve çeşitli ilgi gruplarından toplam 469 kişi katılmıştır. Çalıştay davetleri, belediyenin kurumsal sosyal medya hesaplarından ve web sitesinden duyurulmuştur. Çalıştaylar, vatandaşın katılımına açık olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2050 Büyükçekmece Vizyonu için hazırlanan web sitesinde vatandaşların fikir ve görüşlerini diledikleri süreç içerisinde paylaşımlarına olanak sağlamak adına Serbest Kürsü uygulamasına devam edilmektedir. Kamusal Mekân ve Kıyı Politikaları başlıklı temaya yönelik ankete 700 kişi, Kentsel Dönüşüm, Afet ve Risk Politikaları başlıklı ankete 2.125 kişi katılmıştır.

4) 2-3-4 Nisan 2022 tarihlerinde 2050 Büyükçekmece Vizyon Anketi düzenlenmiştir. Anket çalışması mahalle bazlı ölçek temelli olarak yüz yüze gerçekleştirilmiştir. 24 mahallede 1.316 kişiyle anket yapılmıştır.

5) Kente ilişkin görüş ve önerilerin alındığı 2050 Büyükçekmece Vizyonu Çalışan Anketi, Büyükçekmece Belediyesinin 650 personeliyle gerçekleştirilmiştir.

6) 17 Haziran 2022 tarihinde gerçekleştirilen Kent Hakkı ve Mekânın Dönüşümü Çalıştayında sms, web ve sosyal medya araçlarıyla yapılan 2050 Büyükçekmece vatandaş öneri ve görüşlerine ilişkin online anket çalışması ile 2050 Büyükçekmece Vizyonu Panelinde elde edilen veriler ışığında kentin 30 yıllık mekânsal planlamasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

7) 2050 Büyükçekmece Vizyonu Strateji Belgesi ve Büyükçekmece Kentsel Şartı, 2050 Büyükçekmece Vizyonu çalışmaları verileri, saha çalışmaları ile ortaya çıkarılmıştır.

2050 Büyükçekmece Vizyonuna 16 farklı üniversiteden 39 bilim insanı katkı sunmuştur. Tüm bu aşamalar ile farklı ilgi gruplarından 6.318 vatandaşa kentle ilgili sorunlar sorulmuş ve buna yönelik görüşleri alınmıştır. 2050 Büyükçekmece Vizyonu, Büyükçekmece'nin planlama çalışmalarının tamamında üst politika belgesi olarak yer bulacaktır.

2050 Büyükçekmece Vizyonu ile çeşitli ilgi grupları dahil edilerek kentteki sorunların ortak akıl ile tartışılması ve çözüm önerilerinin getirilmesi bağlamında; farklı ilgi grupları arasında uzlaşma ortamının sağlanması, kamu kurumları ve çeşitli paydaşlar ile kentliler arasında yeni diyalog kanallarının oluşturulması, “aktif katılım” ile yerel demokrasinin güçlendirilmesi ve ortaya çıkan görüş ve öneriler ile bilimsel ilkeler ışığında yaklaşık 30 yıllık kent vizyonunun oluşturularak mekânsal planlamanın şekillendirilmesi hedeflenmektedir.

Katılımcı demokrasinin işler hale gelmesi için her şeyden önce, ilgili aktörlerin bilincinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak görmeleri ve bunun için kapasitelerini arttırmaya çalışmaları gerekmektedir (Karanuh, 2017: 2). Katılımcı demokrasi mekanizmalarının değerlendirilmesini ve hesap verebilirliğini geliştirmek, katılım mekanizmalarının etkinliğini ve verimliliğini arttırmak, halkın aktif katılımıyla yerel nitelikte bir kamu politikası geliştirmek 2050 Büyükçekmece Vizyonunun hedefleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, farklı ve çeşitli katılım kanallarıyla, tüm kırılğan grupların sürece dahil olabildiği, daha eşit-daha adil ve daha kapsayıcı bir biçimde kent vizyonunun ortaya konması hedeflenmiştir.

2050 Büyükçekmece Vizyonu projesinin çıktılarında birini 2050 Büyükçekmece Vizyon Belgesi oluşturmaktadır. Kentin 30 yıllık gelişiminin genel çerçevesini çizen bu çalışma üst politika belgesi olarak kabul edilmektedir. Projenin bir diğer çıktısı, kent kültürünün geliştirilmesi ve kentsel yaşam kalitesinin artırılması adına hazırlanan *Büyükçekmece Kentsel Şartı* olmuştur. Proje, Büyükçekmece’de çeşitli doğrudan katılım kanallarının kullanımıyla yerel demokrasinin ve işlevsel katılımın artırılması hedeflenerek, Büyükçekmece’nin sorunlarına doğrudan çözüm önerilerinin getirileceği ve kentin geleceğine dair hayallerini paylaşabileceği bir platform olması düşünülmektedir.

2050 Büyükçekmece Vizyonu çalışmaları kapsamında kurulan 2050 Büyükçekmece Vizyonu Ofisi; kente ilişkin söz sahibi olmak isteyen vatandaşların, değerli fikir ve önerilerini diledikleri zaman iletebilmeleri dolayısıyla sürdürülebilir özelliğe sahip olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda aktif katılım kanalları (web, sms, telefon, yüz yüze, anket, çalıştay vb.) oluşturularak ulaşılabilir ve erişilebilir bir nitelik taşımaya çalışıldığı belirtilmektedir.

7. 2050 Büyükçekmece Vizyon Sürecinin Sürdürülebilirliği

Büyükçekmece'nin potansiyellerinin değerlendirilip muhtemel senaryoların ortaya konularak çeşitli ilgi grupları tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmasına olanak sağlanması amacıyla çalışmalara 2020 yılında başlanan 2050 Büyükçekmece Vizyonunun iddiası, Büyükçekmece'nin 2050 yılına kadar kentsel gelişimine şekil verecek vizyoner bir proje olmayı hedeflemesidir. Avrupa Yeşil Mutabakatına uygun olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatında 2050 Vizyonu ortaya konmuştur. Ayrıca Türkiye Yeşil Mutabakatı Eylem Planı olması dolayısıyla üst politika belgelerine uyumlu olarak hazırlanmış projedir. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 stratejik alanıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar başlıklı amaçta (SKA 11) yer alan güvenli ve erişilebilir konutlar, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemleri, kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşme, kültürel ve doğal dünya mirasının korunması, doğal afetlerin olumsuz etkilerinin azaltılması, şehirlerin çevresel etkilerinin azaltılması, güvenli ve kapsayıcı yeşil alanlara ve kamusal alanlara erişimin sağlanması, afet riskinin azaltılmasına yönelik politikaların uygulanması, sürdürülebilir ve dayanıklı binalar gibi hedeflerin 2050 Büyükçekmece Vizyonu temalarıyla direkt ilişkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Büyükçekmece Vizyonu kapsamında SKA 11 çerçevesinde değerlendirilen Kentsel Dönüşüm, Afet ve Risk Politikaları, Kamusal Mekân ve Kıyı Politikaları, Ulaşım ve Alt Yapı Politikaları, İklim Değişikliği ve Ekolojik Çevre, Eğitim ve Kültür Politikaları başlıklarında temalar oluşturulmuş ve bu temalar kapsamında paneller, çalıştaylar ve anketler yapılmıştır.

Ulusal ve uluslararası bu belgelerin yanı sıra 2050 Büyükçekmece Vizyonu kapsamında yer alan platformlardan birisi olan *serbest kürsü* yoluyla paydaşların kente ilişkin hayallerini, beklentilerini ve sorunlarına yönelik çözüm önerilerini paylaşacağı bir platform oluşturulmuştur. Bu yolla tüm paydaşların kente ilişkin beklenti ve hayalleri toplanmaya çalışılmış ve belgenin uygulamaya koyulmasıyla birlikte serbest kürsünün devam edeceği ileri sürülmüştür. Diğer taraftan belirlenen hedeflerin Strateji Geliştirme

Müdürlüğü içinde oluşturulan Vizyon Ofisi tarafından periyodik izleme ve değerlendirmeye tabi tutulacağı belirtilmiştir.

İklim değişikliği, etkileri ve boyutları dolayısıyla küresel ölçekte bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişikliği aşırı yağışların beraberinde ani su baskınları, aşırı sıcaklık ve kuraklık tehlikesi vb. ani hava olayları şeklinde örneklendirilebilmektedir. Yer kürede meydana gelen ani sıcaklık artışı seller, şiddetli kasırgalar, okyanus seviyelerinde yükselme, okyanus sularının asit oranlarındaki artış, buzulların erimesi gibi birçok ani ve hızlı olayları da beraberinde getirmektedir. Söz konusu olaylar, kentleri ve kentlileri de kaçınılmaz bir biçimde etkisi altına almaktadır (Güler ve Karanuh, 2021: 1). Bu bağlamda Büyükçekmece Vizyonu, Avrupa Yeşil Mutabakat Eylem Planı ve Türkiye Yeşil Mutabakat Beyanını esas alarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı dirençli kent haline gelebilme adına sera gazı emisyonları ve karbon salınımının azaltılmasına yönelik önlemler çerçevesinde BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin temel hedeflerini esas almıştır. 2050 Büyükçekmece Vizyonunda, Avrupa Yeşil Mutabakat Eylem Planında yer alan “Sıfır Karbon Düzenlemeleri” ve GOP 26’da yer alan yakıtlar, elektrikli araç kullanımı gibi hükümler çerçevesinde bir dizi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında kabul edilen Paris Anlaşması, Türkiye’de 2021 tarihinde onaylanmış ve 2053 yılında sıfır emisyon hedefi konmuştur. Bu bağlamda kurumsal düzeyde bakanlığın ismi Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na dönüştürülmüş, henüz taslak halinde olan İklim Değişikliği Kanunu çalışmaları devam etmektedir. Bunun yanı sıra belediyelerin, İklim Değişikliği Eylem Planları yapmaya başlamaları, idari yapılarında İklim Değişikliği ve Sıfır Atık Daire Başkanlığı/Müdürlüğü kurulması gibi gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

2050 Büyükçekmece Vizyonunun oluşturulması sürecinde tüm kentsel hizmetlerin planlanmasında iklim değişikliği, iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkacak kentsel sorunlar (iklim göçü, gıda sorunu dahil) kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. SKA 13’te yer alan gıda üretimini tehdit etmeyen bir şekilde düşük sera gazı emisyonunun geliştirilmesi ve iklim direncinin sağlanması, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılması ve erken uyarı konularında eğitimin, farkındalık yaratmanın, insani ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, iklim değişikliğine bağlı afetlere karşı dayanıklılık ve uyum kapasitesinin güçlendirilmesi, iklim değişikliğiyle ilgili önlemlerin politika ve planlara dahil edilmesi (<http://turkiye.un.org/tr>) gibi hususlar 2050 Büyükçekmece Vizyonunun İklim Değişikliği, Ekoloji ve Çevre Politikaları başlığı altında yer bulmuştur.

SKA 5 kapsamında yer alan kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığın her yerde sona erdirilmesi, kamu alanları ve özel alanlarda, bütün kadınlara ve kız çocuklarına yönelik, kadın ticareti, cinsel ve her türlü istismarı da kapsayan şiddetin her türünün ortadan kaldırılması, kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal hayatın karar verme süreçlerine tam ve etkin bir biçimde katılımlarının ve kadınlara karar verme mekanizmalarında her düzeyde lider olabilmeleri için eşit fırsatlar tanınmasının güvence altına alınması gibi hedefler (<https://turkiye.un.org/tr>) 2050 Büyükçekmece Vizyonu kapsamında gerçekleştirilen Kadın Odak Grup Çalıştayları ile Toplumsal Kapsayıcılık ve Katılımcı Yönetim Politikaları panel ve çalıştay çıktıları ile ilişkilidir. Yapılan çalıştaylarda elde edilen bulgulardan birini temsiliyet, diğerini ise kapsayıcılık oluşturmaktadır.

Sonuç

Kent vizyonu, stratejik planlama uygulamalarının bir parçası olarak bir kenti geleceğe taşıyacak değişim ve gelişim vizyonunu oluşturmada, bu değişimin sürekliliğinin nasıl devam ettirileceğini belirlemede, kentin geleceğini planlamada ve yön vermede kullanılan araçlardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde kentleri daha yaşanabilir kılmaya yönelik başta kent ütopyaları olmak üzere günümüze kadar evrilerek gelen kentsel tasarımlar ve günümüzde bir vizyon çerçevesinde kentsel sorunlara yaklaşımlar yeni yönetsel stratejilerle önemini arttırmaktadır. Sürekli değişim ve gelişim bugün tüm toplumları siyasal ve yönetsel olarak etkilemektedir. Değişen yönetsel anlayış planlama mantığında da kendisini göstermiş ve bu bağlamda stratejik plan, yerel yönetimlerin geleceğini planladıkları bir araç olmuştur. Günümüzde stratejik planlar plan çalışmaları içerisinde oluşturulan vizyon ilkeleri çerçevesinde yapılmaktadır. Fakat son yıllarda bu gelişmelere koşut olarak bir önemli yönetsel planlama aracı daha ortaya çıkmıştır. Artık orta vadeli 5 yıllık oluşturulan stratejik planların yanı sıra kurumların daha uzun vadeli (30-50 yıllık) vizyonlar oluşturarak bu vizyonlar çerçevesinde amaç ve hedeflerini belirlemeye yönelik çaba harcadığı görülmektedir.

Bu kapsamda 2050 Büyükçekmece Vizyonu, “*farklılıklar zenginliktir*”, düsturu esasında; herkes için sağlıklı, güvenli ve sürdürülebilir kent dokusuna, uzun vadeli hedeflere odaklanma iddiası ortaya koymaktadır. 2050 Büyükçekmece Vizyonunun kurumu geleceğe taşıyacak kısa vadeli hedeflerin yanı sıra uzun vadeli hedefleri uygulamaya koymada mekânsal, yönetsel ve toplumsal dinamikleri yönetme kabiliyeti kazanmak için gereklilik olduğu vurgulanmaktadır. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak vizyonda başarıyı getirecek öncelik, sorunları belirlemek ve vizyon hedeflerine yönelik

çözümler ortaya koyabilmektir. Sürecin bu aşaması ancak katılımcı bir yaklaşımla yön bulacaktır. Bu amaç doğrultusunda kentlinin paydaşları ve akademisyenlerle yapılan çalışmalarda akademik toplantılar, çalıştaylar, yüz yüze görüşmeler, saha anketleri, sms ve sosyal medya araçları yoluyla tüm vatandaşların ve diğer paydaşların doğrudan katılımıyla sorunlarının belirlenmesi ve bunlara çözüm önerileri sunulması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda kenttaşların kente dair hayallerini paylaşmaları istenmiş, özellikle kırılğan gruplar dâhil her yaş grubundan tüm kenttaşların görüş bildirmelerine imkân sağlanmaya çalışılmıştır. 2050 Büyükçekmece Vizyonu hazırlık çalışmalarında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 stratejik alanı kentsel sorunların tespitinde önemli bir referans olmuş ve bu süreç de kentlinin yaşam standartları düzeyinin iyi analiz edilerek risklerinin yönetilmesi, güçlü ve zayıf yanlarının, kent için fırsatların ve tehditlerin uzman görüşlere de başvurularak ortaya konması hedeflenmiştir. Yine, 2050 Büyükçekmece Vizyon Belgesi ve Büyükçekmece Kentsel Şartında da, hangi ihtiyaçlar için hangi hizmetlerin sunulacağı, memnuniyetin ne ölçüde sağlandığı ve sunulan hizmet kapsamında alınan sonuçlarla ne kadar gelişme gösterildiği yapılacak diğer çalışmalarla ortaya konması gereken önemli sonuçlar olacaktır.

Uzun vadeli vizyon sürecinde belediye yöneticilerine vizyon geliştirme ve uzun vadeli düşünmeye odaklanma konularında sorumluluklar düşmektedir. Kentin yüzünü geleceğe çeviren özgün, somut ve ayrıcalıklı görüşlere, veriye dayalı projelerin seçimi ve uygulanmasında yenilikçi, gerçekçi, rasyonel akılla hareket eden dinamik bakış açılarına ihtiyaç vardır.

Tabi bu süreç birtakım tehditlerle varlığını sürdürecektir bir süreç olacaktır. Bahsi geçen muhtemel tehditler ise şunlardır:

- Belediyeler, kentsel hizmetler için stratejik planlarını 5 yıllık sürelerle yapmaktadır. Dolayısıyla büyükşehir ilçe belediyesi olarak Büyükçekmece'nin 30 yıllık vizyon hedefiyle bir ilk olması çeşitli riskleri de barındırmaktadır.
- 30 yıllık kent vizyonu ile belediyelerin stratejik planlarında belirttikleri (5 yıllık süreyi kapsayan) vizyonlar uyum içerisinde olmalıdır. Ama bunun her zaman mümkün olmama riski de vardır.

Uzun vadeli vizyonda kentlinin bütün aktörlerinin etkin rol alması gerekir. Özellikle belediyeler dışında merkezi yönetimin tüm taşra teşkilatlarının da etkin rol alması gerekmektedir. Oysa Türkiye gibi merkezle yerel arasında ciddi çatışmaların olduğu ülkelerde bu uyumu her zaman yakalamak söz

konusu olamamaktadır. Bu durum, vizyon hedeflerinin gerçekleşme şansını ortadan kaldıracaktır.

- Belediyelerin siyasal kurumlar olduğu göz ardı edilmemelidir. Yani, bir sonraki seçimde mevcut siyasal partinin belediye başkanlığı kazanması garanti değildir. Bu bakımdan sonraki dönemlerde belediye yönetiminin farklı siyasi partilerin yönetimine geçmesi, uzun vadeli vizyonların sürdürülebilirliğini ortadan kaldırma riskini de doğuracaktır. Üstelik seçimler sonrası belediye başkanlığının farklı bir siyasi partiye geçmesinden kaynaklanan değişiklik sadece belediye başkanı ile sınırı kalmamakta, belediyenin üst düzey yöneticilerinin de pek çoğunun değişmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu durum bir taraftan kurumsal hafızanın tahribata uğramasına diğer taraftan ise, Vizyon ilkeleri çerçevesinde stratejik amaç ve hedeflerin de uygulanmasında sıkıntılara neden olmaktadır.

Her ne kadar, yukarıda belirtilenler bir tehlike barındırsa da yerel yönetimlerin oluşabilecek risklere karşı kısa-orta ve uzun vadeli planlamalar yapması artık bir zorunluluk haline gelmiştir. İlk olması bakımından 2050 Büyükçekmece Vizyonu çalışması bundan sonra yapılacak bu türden çalışmalara zemin hazırlayacaktır. Büyükçekmece'nin geleceğini uzun vadede görebilecek, günün hızla değişen ve gelişen koşullarına aynı hızla evrilererek cevap verebilecek bir yol haritası olarak 2050 Büyükçekmece Vizyonu, kent yönetimi açısından önemli bir araçtır.

Kaynakça

- Aksoy, Şinasi (2003), “Yeni Sağ ve Devletin Değişimi”, Burhan Aykaç, Şenol Durgun ve Hüseyin Yayman (Der.), Türkiye’de Kamu Yönetimi, (Ankara: Yargı Yayınevi).
- Bumin, Kürşat (2019), Demokrasi Arayışında Kent, (İstanbul: Çizgi Kitabevi).
- Cahill, Nicolas (2002), Household and City Organization at Olynthus, (New Haven and London: Yale University Press).
- Diñçer, Ömer (2004), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, (İstanbul: Beta Yayınları).
- Ekiz, Cengiz ve Ali Somel (2005), “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişmesi”, Tartışma Metinleri, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi), No.81.
- Eren, Erol (2000), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, (İstanbul: Beta Yayınları).

- Güler, Birgül Ayman (2005), *Devlette Reform Yazıları*, (Ankara: Paragraf Yayınevi).
- Güler, Mahmut, Sudi Apak ve Muzaffer Özsoy (2006), “Küresel Gelişmeler ve Stratejik Planlama: Edirne Belediyesi Örneği”, *Memleket Mevzuat*, 2 (17), s. 10-18.
- Güler Mahmut ve Zeynep Damla Karanuh (2021), “İklim Değişikliğiyle Mücadelede Büyükşehir Belediyelerinin Rolü”, *TBB & Ankara Üniversitesi 6. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 770, Ankara.
- Jacobs, Jane (2011), *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, (Çev. Bülent Doğan), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Karanuh, Zeynep Damla (2017), “Katılımcı Kamu Yönetiminin Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4).
- Kumar, Krishan (2005), *Ütopyacılık*, (Ankara: İmge Yayınevi).
- More, Thomas (2018), *Utopia*, (Çev. Selahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mine Urgan), (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).
- Mumford, Lewis (2013), *Tarih Boyunca Kent – Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Övgün, Barış (2009), “Kalkınma Planlamasından Stratejik Planlamaya”, *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, No: 598, s. 145-163.
- Öztürk, Hasret ve Hüseyin Gül (2012), “Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve Sosyal Haklara Bir Alternatif mi?”, *IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Platon (2005), *Devlet*, (Çev. Belirtilmemiş), (İstanbul: Müjde Yayınevi).
- Robins, Stephen, David A. Decenzo ve Mary Coulter (2013), *Yönetimin Esasları*, (Çev. Münevver Çetin), (Ankara: Nobel Yayınevi).
- Shiple, Robert and Ross Newkirk (1999), “Vision and Visioning in Planning: What Do These Terms Really Mean?”, *Environment and Planning B Planning and Design*, 26(4), p.573-591.
- Şahin, Savaş Zafer (2018), “Tarihteki Ütopya Işığında Kent Vizyonu Tartışmaları”, *Hakan Reyhan ve Ayşen Satır Reyhan (Der.)*, *Yerel Siyaset*, (Ankara: Palme Yayınları).
- Şenel, Alaeddin (1995), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları).

Turan, Menaf, Seyhan Bilir Güler ve Mahmut Güler (2013), “Belediye Yönetimine Katılım Bakımından Stratejik Planların Değerlendirilmesi” Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1), s. 241-267.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu, 3. Sürüm, 2021, s.35

Yüksel, Ülkü Duman (2012), “Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları”, İdeal Kent, 3 (5), s.8-37.

İnternet Kaynakları

Ashkenas, Ron and Peter D. Moore (2022), “Keeping Sight of Your Company’s Long-Term Vision”, <https://hbr.org/2022/04/keeping-sight-of-your-companys-long-term-vision>

BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, <https://turkiye.un.org/tr>

<http://www.amathole.gov.za/index.php/general-info/vision-2058>
<https://goalbuddy.io/longterm-vision/>

<https://onstrategyhq.com/resources/strategic-planning-process-basics/>
(11.04.2023).

<https://www.inc.com/karl-and-bill/5-ways-to-create-your-long-term-vision.html>

<https://www.personalbrandingblog.com/why-a-long-term-vision-is-important-to-achieving-success/#:~:text=The%20definition%20of%20a%20long,you%20would%20like%20to%20achieve.>

Richardson, Carl (2004), Strategic Planning: Five Steps to a More Secure Future, <https://philanthropynewsdigest.org/features/the-sustainable-nonprofit/strategic-planning-five-steps-to-a-more-secure-future>
(11.04.2023).

Şahin, Savaş Zafer, (2022), Kent Vizyonu, <https://fliphtml5.com/ncbs/pfac/basic>
(11.04.2023).

Tedika, Oasis-Kodila and Sherif Khalifa, (2020), “Long-term vision and economic development”, World Economy, <https://discovery.ebsco.com/c/e3me46/viewer/html/x55vosusiz>
(11.04.2023).

YAPAY ZEKAYI İNSAN VE KAMUSAL YARAR İÇİN ÇALIŞTIRMAK: ABD VE AB POLİTİKA BELGELERİNİN ÖNERİLERİ¹

Şafak ETİKE²

Öz

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliğinin (AB) yapay zekaya ilişkin gelecekte yapılacak yasal düzenlemelere öneri olarak ortaya konan iki politika belgesini incelemektedir. Çalışmanın amacı ABD ve AB resmi metinlerinde yapay zekanın nasıl ve hangi unsurlarıyla ele alındığını, insanları algoritmalara ve büyük teknoloji şirketlerine karşı korumak için hangi düzenlemelerin önerildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, ABD'nin Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikaları Ofisi'nin Ekim 2022'de "Otomasyon Sistemlerini Amerikan Halkı İçin Çalışır Hale Getirmek" başlığıyla yayınladığı Yapay Zeka Haklar Bildirgesi Taslağı ile Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisinin Bilim ve Teknolojinin Geleceği Komisyonunun Haziran 2022'de yayınladığı "Veriyi ve Yapay Zekayı Herkes İçin Yönetmek: Sürdürülebilir ve Adil Veri Yönetimi İçin Modeller" adlı çerçeve belgeleri karşılaştırılarak önerileri incelenmektedir. Belgelerden ilki bireysel hak ve özgürlüklerin ve demokratik değerlerin korunmasında riskleri azaltmaya yönelik önlemleri politikalara, uygulamalara ve teknolojinin tasarım aşamasına dahil etmeye yönelik bir dizi stratejik ilke geliştirmektedir. İkincisi ise bu teknolojilerin toplumun tamamı ve kolektif fayda için kullanılabilmesine yönelik olarak mevcut güç ilişkilerini, yani teknoloji alanındaki en büyük oyuncuların ve bunların ekonomilerine entegre oldukları devletlerin çıkarlarına odaklanan mevcut küresel veri yönetimi modelini değiştirecek öneriler ortaya

¹ Bu çalışmanın ilk taslağı Ufuk Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Yapay Zeka ve Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, safak.etike@yobu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3055-7876.

koymaktadır. Çalışma bu iki belge arasındaki temel ayrımların yapay zeka teknolojilerinin dayandığı verileri özel mülkiyet gibi davranan ve bireysel haklar ve iddialarla ilgili olarak yönetilmesi gereken bir varlık olarak kabul eden liberal anlayışla analiz birimi birey yerine toplum olan ve verilerin ortak fayda için kullanılması gerektiğini savunan toplumcu bir anlayış arasındaki farktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Çalışma, yapay zekanın topluma yönelik potansiyel risklerinin önlenmesi için adalet odaklı çerçevenin ötesine geçerek eşitsizliklere ve güce odaklanan bir çerçevenin emeğe ilişkin sorunları da gündemine alarak genişlemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, yapay zeka politikaları, yapay zeka yönetişi, demokratik yapay zeka, politika belgeleri

MAKING ARTIFICIAL INTELLIGENCE WORK FOR HUMAN AND PUBLIC GOOD: RECOMMENDATIONS OF US AND EU POLICY PAPERS

Abstract

This study examines two policy documents of the United States (USA) and the European Union (EU) that are proposed as suggestions for future legal regulations on artificial intelligence. The aim of the study is to reveal how and with which elements artificial intelligence is handled in the US and EU official texts, and what regulations are recommended to protect people against algorithms and big technology companies. In the study, the draft Artificial Intelligence Bill of Rights published by the US White House Office of Science and Technology Policy in October 2022 with the title "Making Automation Systems Work for the American People" and the European Parliament Research Service's Future of Science and Technology Commission published in June 2022. The framework documents named "Managing Data and Artificial Intelligence for All: Models for Sustainable and Fair Data Management" are compared and their suggestions are examined. The first of the documents develops a set of strategic principles for incorporating measures to reduce risks in the protection of individual rights and freedoms and democratic values in policies, practices and the design phase of technology. Second, it presents proposals that will change the existing power relations, that is, the current global data management model, which focuses on the interests of the biggest players in the field of technology and the states in which they are integrated into their economies, so that these technologies can be used for the whole of society and for the collective benefit. The main distinctions between these two documents are between a liberal understanding, which treats the data on which artificial intelligence

technologies are based, as an asset that must be managed with regard to individual rights and claims, and a socialist approach, which argues that the data should be used for the common good, and the unit of analysis is the society instead of the individual. demonstrates the difference. The study emphasizes that in order to prevent the potential risks of artificial intelligence to society, a framework that focuses on inequalities and power should go beyond the justice-oriented framework and expand by taking into account the problems related to labor.

Keywords: Artificial intelligence, artificial intelligence policies, artificial intelligence governance, democratic artificial intelligence, policy papers.

Giriş

Yapay zeka son on yılda topluma hızla yayılmaktadır. Kamu başta olmak üzere bütün sektörlerde yoğun biçimde kullanılmakta, karar vermek için yararlı olduğu düşünülen bilgileri üretmek için büyük miktarlarda kişisel verilerin analizine dayanan Algoritmik Karar Sistemleri (ADS) ile çalışma, adalet, sağlık gibi hassas alanlarda karar verici rol oynamakta, üretime entegrasyonu tüm öngörülerini aşan biçimlerde ve hızla gerçekleşmektedir. Yapay zekanın bu hızlı toplumsallaşması toplumları yapay zekanın istihdama yönelik olumsuz etkileri, önyargılar ve ayrımcılık, veri gizliliği ve ihlalleri, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi çeşitli etik sorunlar, temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıran, demokrasiyi tehdit eden toplumsal riskleri ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu tehdit ve riskler ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde rekabet gücünü ve verimliliği arttırmak üzere yapay zekayı geliştirmek, sektörlerle entegrasyonunu sağlamak, toplumla bütünleştirmek amaçlarıyla oluşturulan düzenleyici çerçevelerin odağını yapay zekanın belirli ve riskli kullanımlarının tehdit ettiği “insan” ve “kamu yararı” unsurlarına çevirmiş, politik aktörler yapay zekanın kullanımında geniş üretici kesimlerin haklarının merkeze alınması, insan hakları ve temel özgürlüklerinin korunması, kamusal fayda ve toplumsal refahın gözetilmesi çerçevesinde düzenlemelere yönelmiştir. Kısaca yapay zekanın insan ve kamu yararı için “yeniden tasarlanması” ve “çalıştırılması” yönünde “incelikli kamu politikaları geliştirilmesi, mesleki ve endüstriyel normların yeniden düzenlenmesi ve güçlü demokratik gözetimin sağlanması” talebi (Acemoğlu, 2022) yapay zeka politikalarının her düzeyde yeniden şekillendirilmesi için düzenleme çabalarını yoğunlaştırmıştır.

Bu çalışma insanı ve kamusal faydayı korumak için öneriler içeren yakın zamanlı iki politika belgesini incelenmektedir. Bunlar, ABD'nin Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikaları Ofisi'nin Ekim 2022'de "Otomasyon Sistemlerini Amerikan Halkı İçin Çalışır Hale Getirmek" başlığıyla yayınladığı Yapay Zeka Haklar Bildirgesi Taslağı (White House, 2022) ile Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisinin Bilim ve Teknolojinin Geleceği Komisyonunun Haziran 2022'de yayınladığı "Veriyi ve Yapay Zekayı Herkes İçin Yönetmek: Sürdürülebilir ve Adil Veri Yönetimi İçin Modeller" (STOA, 2022) adlı belgelerdir. Bu iki belgenin temel özelliği yapay zeka teknolojilerinin toplum ve birey için potansiyel riskleri önlemeye ve insanı, toplumu ve kamusal faydayı korumaya odaklanması ve bu çerçevede düzenleme önerileri sunmalarıdır. Belgelerden ilki bireysel hak ve özgürlüklerin ve demokratik değerlerin korunmasında riskleri azaltmaya yönelik önlemleri politikalara, uygulamalara ve teknolojinin tasarım aşamasına dahil etmeye yönelik bir dizi stratejik ilke geliştirmektedir. İkincisi ise bu teknolojilerin toplumun tamamı ve kolektif fayda için kullanılabilmesi amacıyla mevcut güç ilişkilerini, yani teknoloji alanındaki en büyük oyuncuların ve bu oyuncuların ekonomilerine entegre oldukları devletlerin çıkarlarına odaklanan mevcut küresel veri yönetimi modelini (STOA, 2022: 1) değiştirecek öneriler ortaya koymaktadır. Belgeler, Türkiye'de yapay zeka yönetimine ilişkin tartışmaları genişletmek bakımından teknoloji politika belgeleri olarak değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde yapay zekanın ana akım tekno-iyimser paradigma tarafından ortaya konulan vaatleri ele alınmakta, bu vaatlerin arkasında yatan güç ilişkilerini ve yapay zekanın bu güç ilişkileri bağlamında kullanılmasının neden olduğu geniş toplumsal sorunları ortaya koyan eleştirel ekonomi politiğin vurguladığı sorun alanları ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde bu sorun alanlarının ortadan kaldırılması ya da risklerin minimize edilmesi için geliştirilmesi talep edilen düzenleme perspektifine ilişkin bir çerçeve sunulmaktadır. ABD ve AB'de yapay zekaya ilişkin düzenleme çabalarında özetlendiği bu bölümün ardından gelen üçüncü ve son bölümde incelenen politika belgelerinin önerileri aktarılmaktadır. Çalışmanın sonuç ve tartışma bölümünde belgeler, önerileri ve dayandıkları yaklaşımlar karşılaştırılarak tartışılmaktadır.

1. Yapay Zekaya İki Farklı Yaklaşım: Vaatlerin Arkasındaki Güç İlişkilerini Görmek

Fütüristik ve tekno-iyimser yaklaşım, sermaye çevrelerinin “veri dijital çağın yeni petrolüdür” diyerek ortaya attıkları (akt. Richtert, 2018) büyük verinin günümüzde petrolden daha değerli olduğu iddiasını sahiplenir. Algoritmaların büyük veri analitiği yoluyla dünyayı “insan” lehine değiştireceği iddiasındadır. Yapay zekanın hastalıkların teşhisi ve tedavisinden, çevresel sorunların çözülmesine, trafik akışının düzenlenmesinden, güvenliğin sağlanmasına önemli olanaklar sunduğu vurgulanır (Fuchs, 2019).

Bu vaatler içerisinde en dikkat çekici olan geniş miktarda verinin analizi ve kullanılmasının, otomasyonun ve yapay zeka teknolojilerinin üretime entegrasyonunun yeni pazarlar, ürünler ve hizmetler yaratılacağıdır. Buna göre üretim, dağıtım ve tüketimin otomasyonu ve optimizasyonu yeni çalışma şekilleri, istihdam ve değer yaratma biçimleri ortaya çıkaracaktır. Ayrıca akıllı olduğu vurgulanan otomatize sistemlerle üretimde sağlanacak verimliliğin fiyatlarda düşüşe, alım gücünün artışına, insanların üzerindeki rutin işlerin makinelere devredilmesine en nihayetinde insanın özgürleşmesine ve refaha kavuşmasına neden olacaktır (Koşar, 2019).

Bu tekno-iyimser vaat seti aslında sosyal bilimlerin ortaya çıkışından bu yana hiç de yabancı olmadığımız tekno-determinist bir yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Bu yaklaşım tarih boyunca teknolojiye atfettiği gücü yapay zekaya da atfetmektedir. Yapay zekayı ve büyük veriyi toplumun güç yapılarından bağımsık, insan iradesi ve eyleminden bağımsık, kaçınılamaz bir güç olarak gören ve ‘kendinden menkul gücüyle’ dünyayı değiştireceğini kabul eden bu tek boyutlu yaklaşım (Fuchs, 2019) oldukça güçlüdür ve kamuoyunda ya da geniş halk kitleleri içinde de kabul görmektedir. Hatta akademide ya da emeği temsil eden sendikalar gibi kuruluşlar tarafından da bu görüşler benimsenir. Çünkü bu teknolojileri tasarlayanlar ve bu teknolojileri kullanarak güçlerini ölçsüz biçimde arttıran küresel şirketler ve neo-liberal ekonomik programlar çerçevesinde sermayenin gücünü yine ölçsüz biçimde arttıracak politika setlerini uygulayan iktidarlar tarafından oldukça güçlü ideolojik argümanlar ya da vaatler olarak ortaya atılırlar (Koşar, 2019). “Küresel şirketler kendi yapay zekâya ve algoritmalara dayalı işleyişlerinin altında yatan eşitsizlikleri, ayrımcılıkları ve sorunlu yanları örtmek adına yapay zekâ hakkında tarafsızlık ve objektiflik mitleri ve söylemleri üreterek yapay zekâya dair bir toplumsal gerçeklik inşa etmektedir” (Başlar, 2022: 133). Bu teknolojiler doğalarının karmaşıklığı nedeniyle anlaşılması zaten yeterince güç iken yine sermaye tarafından

bilinçli olarak sürekli yeniden üretilen bu teknolojilerin tarafsız ve objektif olduğu mitleri de bunlara ilişkin eleştirel bir kavrayış geliştirmeyi daha da güçleştirir. Teknolojinin her zaman belirli bir toplumsal ve politik bağlam içerisinde var olduğunu kabul eden araştırmacıların vurguladığı gibi teknolojinin kullanımı sadece teknik bir mesele olmaktan uzaktır ve aynı zamanda toplumsal bir süreçtir. Dolayısıyla aktörler, çıkar grupları, politik süreçler ve değerler teknolojiyi şekillendirir. Teknolojiler ve kullanımları her zaman ekonomik, sosyal ve politik kararlara ve süreçlere tabidir (Fischer ve Wenger, 2021: 172).

Böyle bir ekonomi politik bağlamda yapay zeka tüm ulusların ve bölgelerin rekabet gücünü giderek artan şekilde belirleyen stratejik bir kaynak olarak önemli bir rol oynamaktadır. ABD, Avrupa, Çin ve Rusya dahil olmak üzere büyük ekonomik blokları arasındaki rekabet ve küresel çıkar parçalanması bu alandaki teknoloji rekabetini de arttırmaktadır (Jelinek vd., 2021: 142). Fischer ve Wenger (2021: 172) yapay zekanın sistemik güç değiştiren boyutuna dikkati çekerek ekonomik, siyasi ve askeri gücün küresel dağılımı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Dolayısıyla hükümetler ve uluslararası örgütler bu alanı denetim altına almak için düzenleme yoluna gitmektedir.

Diğer yandan yapay zekanın toplumsal kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte yüz yüze gelinen etik, hukuksal ve toplumsal sorunlar da hükümetleri ve uluslararası kuruluşları bu alanı “kamu yararı” gözeterek düzenlemeye yöneltmiştir. Hükümetler, yapay zekanın potansiyel faydalarını yakalamak ve gelecekteki rekabet güçlerini arttırmak için ulusal ve bölgesel yapay zeka stratejilerini tanımlamaya ve uygulamaya çalışmaktadır. Ortaya çıkan yapay zeka risk manzarası da yapay zekanın etik ve yönetişimi üzerine eleştirel bir tartışmayı uluslararası düzeyde başlatmıştır (Jelinek vd. 2021: 143). Toplumsal sonuçları bakımından potansiyel risklerin büyüklüğü nedeniyle de, yapay zekanın ve algoritmaların neden olduğu hukuki ve etik sorunlar için daha sert cezai yaptırımlar getirilmesine yönelik bir politik dönüşümün yaşandığı görülmektedir (Fischer ve Wenger, 2021). Çünkü “ortaya çıkan risk manzarası” serttir.

Algoritmalar etkinlikleri ile kamusal alanı parçalamakta ve toplumu atomize etmektedir. Başlar (2022: 133) algoritmalara ve kullanıcıların verilerine dayalı oluşturulan kişiselleşmiş içerikler gerçeği her kullanıcıya göre farklı tasarlayarak pek çok gerçeklik görünümü oluşturduğunu, bunun da hakikati parçaladığını belirtir. Böylelikle yapay zeka ve algoritmalar arkasında işleyen güç ilişkileri de görünmez hale gelir.

Oysa bu güç ilişkilerinin çok somut toplumsal etkileri bulunmaktadır. Örneğin istihdam ve emek üzerindeki etkileri oldukça yıkıcıdır. Yapay zekanın üretime entegrasyonunun üretici sınıfları üretimden koparan, istihdam dışına çıkararak ve güvencesiz koşullara zorlayan boyutları bulunmaktadır (Fuchs, 2019). Otomasyon, istihdam dışına itilme, iş yerinde asimetrik güç ilişkileri, denetim ve kontrolün artmasının yanı sıra bu teknolojiler emek sürecini ve iş deneyimini de değiştirmektedir.

“... şirketler işçilerden azami değer ve kar elde etmek için yeni teknolojileri kullanmaktadır. Bu yüksek teknoloji, düşük maliyetli taktikler, ücretleri ve zarar riskini azaltmak için talebe bağlı ve tam zamanında iş gücü modellerini arttırmayı, ücretleri düşürmek ve yüksek devir maliyetini azaltmak için gerekli iş gücü niteliğini aşağı çekmeyi ve iş hızını arttırmaya yönelik işçi gözetimini ve otomatik yönetimi kapsamaktadır. Ortaya çıkan iş kaybı ve niteliksizleştirme önemli sorunlar olarak zararları da soyut değildir: Bu günlük değersizleşmeyi, dengesizliği ve tükenmişliği en yüksek seviyeye çıkararak son derece insanlık dışı bir modeldir.” (Dehlendorf ve Gerety, 2022: 36-37)

Algoritmik karar alma sistemlerinin ayrımcılık nedeniyle de güçlü biçimde eleştirilmektedir. Algoritmik ayrımcılık, otomatik sistemlerin ırk, renk, etnisite, cinsiyet (hamilelik, doğum ve ilişkili tıbbi durumlar, cinsiyet kimliği, interseks durumu ve cinsel yönelim dahil), din, yaş, milliyet, engellilik, askerlik durumu, genetik bilgiler veya yasalarla korunan diğer sınıflandırmalar temelinde kişilere haksız muamele veya olumsuz etkilere neden olduğunda ortaya çıkar (White House 2022: 23). Yapay zekanın işe alımdan kredi derecelendirmesine, fiyatlamaya, konut işlerine, reklamlara ve sosyal medya yayınlarına kadar bireylere hedefe yönelik muamele edilmesini içeren belli başlı kullanımları sıklıkla endişe yaratır (Abebe ve Kasy, 2022: 73-74). Örneğin, yüz tanıma teknolojisi kullanılmasının ABD ceza hukukunda yanlış ve ayrımcı tutuklamalara katkıda bulunması, haksız mahkumiyet vakalarını arttırması (Moy, 2021: 350) ya da kamusal hizmetlerin etkililiği ve verimliliği için tasarlanmış algoritmaların ayrımcı veya sistematik yanlılık sergileyerek belirli grupların eşitsiz muamelesine neden olması gibi insan hakları ihlalleri yoksul ve çalışan kesimlerin hayatlarında yıkıcı sonuçlar doğurmakta, “eşitsizlik algoritmikleşmektedir” (Eubank, 2018). “Örneğin, ev sahiplerine kiralama fiyatlandırması konusunda rehberlik etmek için tasarlanan makine öğrenimi algoritmaları, kira fiyatlandırması ve tedarik kısıtlamaları ile ilgili olarak kartel benzeri dinamikleri desteklemiştir. Ya da geçmiş tutuklamaların konumlarına ilişkin verileri kullanarak polisi “suçun yüksek olduğu bölgelere” yönlendiren algoritmalar ceza adaleti sistemindeki mevcut önyargıları şiddetlendirebilir (Bak-Coleman vd., 2023).

Algoritmalar karşısında en dezavantajlı olanların düşük ücretli işlerde çalışanlar olduğunu belirten Dehlendorf ve Gerety (2022: 36) de geçinecek ücreti toparlayamayarak sosyal yardıma başvuranların hatalı dolandırıcılık tespit algoritmalarına maruz kaldıklarına dikkati çeker. Ayrıca Amazon ve Whole Foods'un yaptığı gibi bazı şirketler bu teknolojiyi işçilerin seslerini duyurmalarına ve örgütlenmelerine engel olmak için kullanmıştır. İşçilerin sosyal medya hesapları izlenerek sendikalaşma çabalarını önlemek üzere istihbarat analistleri kullanılmıştır ve üstelik şirketlerin balon gibi büyüyen güçleri karşısında ağır uygulamalar norm haline gelmektedir (Dehlendorf ve Gerety, 2022: 38).

Bu noktada algoritmalar tarafından veri gizliliğinin ihlali en önemli ve diğer tüm sorun alanlarının temelinde yatan ve hepsiyle kesişen sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Gözetleme ve veri toplama, bunların kullanımı artık birçok sektörde iş modellerinin temelini oluşturmaktadır. Bütün hükümetler ve giderek daha fazla şirket halkın davranışlarını takip ederek bu verilere dayalı bireysel profiller oluşturmaktadır (White House 2022: 31). Veri sahipliği ve veri kontrolü açısından “büyük veri uçurumu” ya da “büyük veri bölünmesi” eşitsizlikleri yeniden üreterek derinleştirmektedir (Andrejevic, 2014). Veri arşivi güvenlik politikalarının önemli bir aracı haline gelmekte büyük veriyi analiz ederek “eğilimleri”, “olasılıkları” analiz eden ve asla tarafsız olmayan (Gilespie, 2016) yapay zeka algoritmaları gözaltına alma, banka hesabı dondurma, hedef belirleme, bir sığınma başvurusunu reddetme yönünde egemen kararlar vermektedir (Amoore, 2018). Gözetim ve kontrol mekanizmaları, tahakküm ilişkileri ve totaliterlik güçlenmektedir. Ayrıca, mevcut enerji rejimiyle ekolojik sorunları çözmek bir yana daha da arttırmaktadır (Fuchs, 2019).

Yapay zeka kullanımının önemli siber güvenlik sorunlarının yanı sıra uzun vadeli sonuçları olan ciddi yapısal dengesizliklere neden olma riskini vurgulayan Jelinek vd. (2021: 143) yapay zeka liderliği üzerindeki rekabetin yapay zekanın yoğunlaşmasına ve faydalarının adaletsiz bir biçimde dağılmasına yol açma riski taşıdığına dikkati çekmektedir. Kitleli işgücünün yerinden edilmesi, eksik istihdam ve vasıfsızlaşmanın artması bu risklerin başında gelmektedir. Bu da özellikle düşük ve orta gelirli ülkeleri tehdit edecektir. Toplumlar için giderek artan haysiyet, mahremiyet ve anlam eksikliği de daha fazla yabancılaşma ve fiziksel ve psikolojik refahın ve sosyal uyumun ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Yazarlar, demokrasi açısından ortaya çıkabilecek risklere de işaret ederek politik olarak yapay zekanın özerklik alanını sınırlayarak devlet, ekonomi ve toplum arasındaki güç dengesini değiştirme riskini vurgularlar. Bu durumda otoriter devletler

totaliter rejimlere kayabilir ve demokratik kurumlar aşınabilir. Dezenformasyon ve kamusal alan ile özel alanların kontrolü yoluyla bu eğilimler güçlenebilir.

2. Yapay Zeka Alanını Düzenlemek: Yönetişim ve Politikalar

Yapay zeka sistemlerinin ‘sorumusuzca’ geliştirilmesi ve kullanılmasının vatandaşların haklarının ihlal edilmesine, demokratik süreçlerin, hukukun ve adaletin zayıflamasına, servet ve gücün yoğunlaşmasına, hedefe yönelik bilginin yeni ve etkili biçimleri aracılığıyla kitlesel manipülasyon ve güvenlik zaafalarına neden olacağına altını çizen Baum vd. (2023) yapay zekadan duyulan korkunun önüne geçmek için gerçek düzenleyici yönetim sorularına odaklanmak gerektiğini vurgular. Bu kapsamda şeffaf yapay zeka yöntemleri ve sistemleri kullanılmalı, yapay zeka sistemleri ve araçları diğer bütün ürünler gibi, güvenlik, sorumluluk, hesap verebilirlik ve kontrol açısından kontrol önlemlerine tabi tutulmalı ve “Tüm endüstrilerin ve yaşam alanlarının temel etkisine sahip bir teknoloji olarak yapay zeka, kamusal çıkar göz önünde bulundurularak özel bir dikkat ve öngörüyle ele alınmalıdır.”

Öte yandan bu düzenleme girişimleri hükümetlerin yapay zekaya ve yapay zeka araştırmalarına hakim olan küresel teknoloji şirketlerinin gücü ve kontrolünü sınırlandırma ve yapay zekanın/araştırmalarının ‘demokratikleşmesi’ girişimi olarak da ortaya çıkmaktadır. Hatta bu “bir avuç teknoloji şirketinin gücüne meydan okuma” olarak değerlendirilmektedir (AINow, 2021). Yapay zeka teknolojileri dışsal ve "kara kutulu" bir değişken olduğu, yani geleneksel kontrol ve denetim merkezlerinin dışında üretilen ve iç işleyişi tam olarak anlaşılamayan veya açıklanamayan sistemler olarak organizasyonları ve süreçleri etkilediği için denetim altına alınmak istenmektedir. Ancak bu teknolojilerin tasarım ve geliştirilmesini şekillendiren aktörler küresel teknoloji firmaları ve araştırma kurumları olduğu için alan, bu teknolojilerin analiz edilmesi için gerekli analitik araçların hepsine sahip değildir. Dolayısıyla teknoloji tam olarak anlaşılammakta ve kontrol altına alınamamaktadır (Fischer ve Wenger, 2021: 171). Bu nedenle düzenleme çalışmalarında yapay zekayı şeffaflaştırma önemli yönelimlerden biri haline gelmektedir.

Bu çerçevede, yapay zeka yönetiminde düzenleme çabalarının özette üç temel aks üzerinde şekillendiği ifade edilebilir. Bunlardan ilki yapay zekanın küresel rekabette stratejik bir kaynak olarak kontrol altına alınması, ikincisi teknoloji şirketlerinin bu alandaki gücünün sınırlandırılması ve üçüncüsü de kısa ve uzun vadede neden olduğu/olabileceği yıkıcı toplumsal sorunlar karşısında önlem alınmasıdır. Bu son çerçevedeki ulusal ve uluslararası

yönetişim yaklaşımlarının amacı, yapay zekanın topluma fayda sağlayan fırsatlarını gerçekleştirirken yapay zeka ile ilişkili riskleri azaltmaktır. Bu hedef, genel olarak bir yapay zeka sorumluluk ilkesi veya insan merkezilik olarak özetlenmiştir (Jelinek vd. 2021).

Doğrudan yapay zeka politikası, hem ulusal hem yerel düzeyde bir dizi girişimi içermektedir.

Henüz Nisan 2023'te, Avrupa Birliği, Avrupa Algoritmik Şeffaflık Merkezi ECAT'ı açmıştır. Yine 2022 yılı Kasım ayında bütün AB ülkelerini bağlayan ve dolaylı yapay zeka politikası dijital hizmetler yasası yürürlüğe girmiştir. ABD'de Algoritmik Hesap verilebilirlik Kanun Tasarısı benzeri hem ulusal düzeyde hem de eyaletler düzeyinde yoğun düzenleme çalışmaları devam etmektedir. Bu girişimler arasında araştırma ve geliştirme için fon sağlanması, yapay zeka temelli teknolojiler için belirli düzenlemeler, gizlilik ve veri koruma düzenlemeleri, ve yapay zeka sistemlerindeki önyargı ve ayrımcılığı ele alma çabaları bulunmaktadır. Bu alanlarda koordinasyon ve iş birliği, politikaların bütünlüklü bir şekilde uygulanması ve demokratik denetim açısından ilerlemeye ihtiyaç bulunmaktadır (Brundage ve Bryson, 2016).

Küresel düzeyde düzenleyici ilgi ise büyük ölçüde verilerin ve yapay zekanın ticaretle ilgili yönlerini yönetmeye odaklanmıştır. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) veri ticaretinin geleneksel ticaret anlaşmaları tarafından yönetilen mal veya hizmet ticaretinden farklı olup olmadığını ve yapay zeka inovasyonu da dahil olmak üzere veriye dayalı ekonomik kalkınma için gerekli düzenlemeleri incelemektedir.

Ayrıca, yapay zekanın toplumsal kullanımlarının hızla arttığı 2015 yılından bu yana bu teknolojilerin uygulanmasıyla ilgili riskler de daha çok gündeme gelmektedir. Uluslararası aktörler etik sorunların peşine düşmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve ulusal devletler bu riskleri araştırarak merkezler kurmaktadır. Politika aktörleri, Yapay Zeka üzerine politika belgeleri ve raporlar yayınlamaya bu konunun önemini artırmaya katkıda bulunmaktadır. Son dönem Yapay Zeka yönetişimi araştırmalarının odak noktasında da ulusal hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan bu yapay zeka stratejileri, beyaz kitaplar, etik kurallar ve benzeri belgeler bulunmaktadır (Jobin, vd., 2021). Bu belgeler politik düzenlemelere yapay zekanın toplumsal fayda ve insan için çalışmasına yönelik yol gösterdiği iddiasındadır. Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, OECD ve UNESCO gibi birçok uluslararası kuruluş tarafından 2019'dan bu yana bu tür çabalar yürütülmektedir. Avrupa Birliği, Güvenilir Yapay Zeka İlkelerini

2019'da yayınlamış (Avrupa Komisyonu, 2019) ve bu ilkeler şu anda son aşamalarında olan yapay zeka düzenlemesi (YZ Kanunu) için bir başlangıç noktası olmuştur. Avrupa Konseyi, ABD, Kanada ve Japonya'nın da imzalamasını umduğu bir Yapay Zeka Antlaşması üzerindeki müzakereler devam etmektedir. OECD, 2019'da Yapay Zeka ilkelerini benimsemiş (Yeung, 2020) ve UNESCO, 2021 yılında 193 üyesinin tamamı tarafından imzalanan Yapay Zeka Etik anlaşmasını kabul etmiştir (UNESCO, 2022). Bu anlaşma yapay zeka etiğine ilişkin ilk küresel standart belirleme aracıdır.

2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Düzenlemeler

Yapay zeka yarışında küresel lider kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri bir yapay zeka stratejisi belirleyen ilk ülkeler arasında olmakla birlikte yapay zekaya verimlilik, etkinlik, güvenlik gibi alanlarda ABD'nin küresel liderliğini ve rekabet gücünü devam ettirebilmesi açısından yaklaşılmakta, kişi hak ve özgürlükleri açısından ve toplumsal fayda bakımından riskler ve etik sorunlar tanımlanmakla ve yoğun olarak tartışılmakla birlikte yasal düzenlemelerin teknolojinin gelişmesini engelleyeceği endişesiyle düzenleyici tedbirlerden kaçınılmaktadır (Yılmaz vd., 2021). Ortak refahı arttırmak ve yapay zekanın toplumsal risklerini minimize etmek için yapay zekanın “yeniden” tasarlanması için yoğun kamusal tartışmalar yapılmakla (Acemoğlu, 2022) birlikte politika belgelerinin, uzman raporlarının, kongre bildirilerinin ve en nihayetinde yasa tasarılarının hukuki güce kavuşturulmasında tereddütler yaşanmaktadır. Eyaletlerde ilgili düzenlemeler daha çok tüketicilerin veri gizliliğini korumaya yöneliktir (iapp, 2023).

2019 yılında hazırlanan Algoritmik Hesap Verebilirlik Yasa Tasarısı yüksek riskli yapay zeka uygulamalarının tasarlama ve geliştirme süreçlerinde kullanılan verilerin ve algoritmaların adalet, doğruluk, önyargı ve ayrımcılık, gizlilik ve güvenlik açılarından bağımsız denetçiler ve teknoloji uzmanları tarafından denetlenmesini içermektedir (Yılmaz vd.: 460-461).

Savunucular, araştırmacılar ve hükümet kuruluşları, yapay zeka ve diğer otomatik sistemlerin etik kullanımı için prensipler önermişlerdir. Bunlar arasında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) 2019 Yapay Zeka Önerisi (İlkeleri) yer almaktadır. Bu öneri, güvenilir yapay zekanın sorumlu bir şekilde yönetilmesi için prensipleri içermekte olup Amerika Birleşik Devletleri tarafından da kabul edilmiştir. Ayrıca, Federal Hükümetin Güvenilir Yapay Zekayı Teşvik Eden 13960 Sayılı Yürütme Emri, federal hükümetin yapay zeka kullanımını düzenleyen prensipleri belirlemektedir. Bu prensipler, ABD Sağlık, Eğitim ve Refah Departmanı'na bağlı bir danışma kurulunun 1973 raporundan türetilen Hakkında Kayıtlar, Bilgisayarlar ve

Vatandaşların Hakları başlıklı raporda yer alan "Adil Bilgi Uygulama İlkeleri" (FIPPs) ile uyum içindedir. (White House, 2022: 9). Ayrıca, son yıllarda, bazı eyalet ve yerel yönetimlerin uygulamada ortaya çıkan sorunlara yasal düzenlemelerle yanıt vermekte ve bazı mahkemeler uzun süredir var olan yasal korumaları yeni ve gelişmekte olan teknolojilere genişletmektedir.

11 Şubat 2019 tarihli Yapay Zekada Amerikan Liderliğini Sürdürmek başlıklı 18859 sayılı yönetmelik ABD'nin uluslararası rakipleri karşısında yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesi ve liderliğinin sürdürülmesi için iş gücünün ve Amerikan yapay zeka üssünün korunmasına odaklanmaktadır (Executive Order 13859, 2019). 3 Aralık 2020 tarihli Federal Hükümetin Güvenilir Yapay Zeka Kullanımını Teşvik Eden 13960 Sayılı Yönetmeliği ise, belirli federal kurumların, milli güvenlik veya savunma dışındaki amaçlar için yapay zeka tasarımı, geliştirme, edinme veya kullanma aşamasında yasal ve ülkenin değerlerine uygun, amaçlı ve performans dayalı, doğru, güvenilir ve etkili, güvenli, güvenilir ve dirençli, anlaşılabilir, sorumlu ve izlenebilir, düzenli olarak izlenen, şeffaf ve hesap verebilir olmasını gerektirir (Executive Order 13960, 2020).

Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü NIST, Yapay Zekada Önyargıyı Tanımlama ve Yönetme için Özel Yayın 1270'i yayınlamıştır. Bu özel yayın, yapay zekadaki önyargının risklerini ve zorluklarını açıklamakta ve nasıl ve neden kamuya güveni zedeleyebileceğini örneklerle göstermektedir. Yapay zeka önyargısının sistemik, istatistiksel ve insan kaynaklı olmak üzere üç kategoriye ayrıldığını ve nasıl ve nerede zararlara katkıda bulunduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, önyargıyı azaltma konusundaki üç temel zorluğu - veri setleri, test ve değerlendirme, ve insan faktörleri - tanımlayarak bu zorlukları ele almaya yönelik ön bilgilendirme sağlamaktadır. Bu özel yayın, yapay zeka önyargısını belirleme ve yönetme konusunda sosyoteknik bir perspektif sunmaktadır (NIST, 2022). Yine NIST yapay zekanın bireylere, kuruluşlara ve topluma yönelik risklerini daha iyi yönetmek için bir risk yönetimi çerçevesi geliştirmektedir. Kongre tarafından talep edilen NIST YZ Risk Yönetimi Çerçevesi, YZ ürünlerinin, hizmetlerinin ve sistemlerinin tasarımı, geliştirilmesi, kullanımı ve değerlendirilmesine güvenilirlik değerlendirmelerini dahil etmeye yardımcı olmak üzere gönüllü olarak kullanılması amaçlanmaktadır. NIST çerçevesi, doğruluk, açıklanabilirlik ve yorumlanabilirlik, güvenilirlik, gizlilik, sağlamlık, güvenlik ve önyargıların ve zararlı kullanımların azaltılması gibi güvenilirlik özelliklerini ele almak için yenilikçi yaklaşımların gelişimini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. NIST çerçevesi, YZ teknolojileri ve sistemlerinin ön tasarım, tasarım ve geliştirme, dağıtım, kullanım, test ve değerlendirme süreçlerinde

şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet gibi prensipleri içermektedir (NIST, 2023).

Bazı ABD bakanlıkları da YZ sistemlerinin etik kullanımı için özel çerçeveler geliştirmektedir. Öte yandan federal hükümetin gözetimi ve diğer veri toplama ve kullanımı, sivil özgürlükleri korumaya yardımcı olan yasal korumalar tarafından düzenlenmektedir ve bazı durumlarda veri saklama konusunda sınırlamalar getirilmektedir. Birçok eyalet ayrıca tüketici veri gizliliği koruma düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Ancak, bunlar henüz standart uygulamalar değildir ve Amerika Birleşik Devletleri, kişisel veriler konusunda halkın haklarını düzenleyen kapsamlı bir yasal veya düzenleyici çerçeve eksikliği yaşamaktadır. Özel sağlık, istihdam, eğitim, kredi gibi belirli bağlamlarda kişisel verilerin toplanması ve kullanımını yönlendirmek için yamalı bir yasa mevcuttur, ancak bu yasaların diğer bağlamlarda ve giderek otomatikleşen bir toplumda nasıl uygulandığı belirsiz olabilir (Blueprint 2022: 31).

2.2. Avrupa Birliğinde Düzenlemeler

2018 yılından itibaren Avrupa Birliği ülkelerinin tek tek geniş kapsamlı yapay zeka düzenlemelerine gittiği görülmektedir. Bu düzenlemelerin amaçları, yapay zekanın eğitim, sağlık, ekonomi, savunma ve güvenlik gibi alanlara entegrasyonunu sağlayarak toplumla bütünleştirilmesi ve hem üretim ve ekonomide yarattığı avantajlardan faydalanılmasını sağlamak ve ülkelerin uluslararası rekabet gücünü artırmak şeklinde özetlenebilir. Bu amaçla yapılan düzenlemeler kapsamında kurumlar ve inovasyon merkezleri açılmış, fonlar aktarılmış, veri altyapıları oluşturulmuş, olası risklere karşı önlemler alınmıştır (Erdem ve Özbek, 2021: 52-56)

AB ise yapay zeka politika çalışmalarında üye ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirerek ve tüm AB ülkelerini bağlayıcı genel “Avrupa yaklaşımı” oluşturarak uluslararası alanda rekabete katılabilmek ve yapay zeka lideri haline gelebilmek amacıyla 2018 yılından itibaren düzenleme çalışmalarına başlamıştır. AB’nin yapay zekaya yönelik politika önceliklerini araştırma-geliştirme ve endüstriyel kapasitenin artırılması hedefi, aynı zamanda da temel hakların güvence altına alınması çabası şekillendirmiştir (Abalı, 2022: 228).

2018-2020 yıllarında gerçekleştirilen ilk dönem düzenlemelerde AB’nin yapay zeka alanında lider olmasına yönelik planlamalar yapılmış, yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, toplumla bütünleştirilmesi, buna yönelik altyapıların ve mevzuatın oluşturulması, yatırımcıların

desteklenmesi, yapay zeka teknolojilerinin kamu, sağlık ve endüstriye entegrasyonu, uzman gruplarının oluşturulması, inovasyon merkezlerinin kurulması, riskli kullanımlarının tespit edilerek alınabilecek önlemlerin tespiti, mevcut politikaların toplum üzerindeki etkilerinin araştırılması ve risklerin önlenmesi alanlarında girişimlerde bulunulmuştur (Erdem ve Özbek, 2021; Abalı, 2022). Özetle ilk dönem çalışmalarının amacı yapay zekayı Avrupa toplumu için çalışır bir güç haline getirerek bu alanda küresel düzeyde liderleşmektir.

2020'den sonraki düzenlemeler ise iş birliği, inovasyon, kamuya ve özel sektöre entegrasyon çabalarını sürdürürken belirli standartların ve yaklaşımların geliştirilerek AB çapında hakim hale getirilmesine yönelik çabalar yoğunlaşmıştır. Küresel düzeyde AB'yi yapay zeka alanının lideri haline getirmeye yönelik girişimler devam etmektedir. Ancak yapay zeka alanındaki düzenlemelerde dikkat çekici gelişme odağın insanın temel hakları ve kamusal yararın sağlanmasına, toplumsal riskleri önlemeye doğru kaymasıdır. Bu çerçevede sürdürülebilir, güvenilir yapay zekanın geliştirilmesi, bu teknolojilerin insan hakları ve Avrupa Birliğinin değerleriyle uyumlulaştırılması, örneğin güvenlik, yargı gibi alanlarda çalışma prensiplerinin insanı merkeze alacak şekilde belirlenmesi, çevre ve insanın korunması, insan ve kamu yararı açısından yüksek riskli sistemlerin yasaklanmasına kadar giden bir dizi düzenlemenin yapılmasıdır (Erdem ve Özbek, 2021).

AB, Yapay zeka sistemlerini etkin bir şekilde düzenlemek için çaba sarf etmektedir ve bu konuda özel araçlar (YZ Kanunu, YZ Sorumluluk Direktifi), yazılım düzenlemesi (Ürün Sorumluluk Direktifi) ve platformlara yönelik ancak yapay zekayı kapsayan yasalar bulunmaktadır (DSA; Dijital Pazarlar Kanunu). Ayrıca, ayrımcılığı engellemeye yönelik olan ve veri koruma kanunu gibi, teknolojiye duyarsız yasalar da YZ sistemlerine uygulanmaya devam etmektedir. (Hacker vd. 2023) AB Yapay Zeka Yasası (Tasarısı) yapay zekayı düzenlemek için yapılan ilk ve küresel açıdan en iddialı girişimdir (Li, 2023). Risk temelli bir yaklaşımla potansiyel zararların önlenmesine yönelik hazırlanan tasarı, yüksek, orta, düşük risk tanımlamalarının "keyfi" olmasıyla, yapay zekayı ürün paradigması içerisinde ele almakla, zarar durumlarında yaptırım mekanizmalarını içermemekle, insanları halktan ziyade bir ürünü kullanan tüketiciler olarak ele almasıyla, temel haklar üzerindeki olası etkilerin tanımlanmaması ve ön testler öngörülmemesi ile ve temel hakların ötesinde ortak çıkar ve kolektif düzeydeki tehditlere yer vermemesiyle eleştirilmektedir (STOA, 2022: 51-54).

Öte yandan yapay zekanın insanlar için çalıştırılması ve toplumsal iyi için bir güç haline gelmesini sağlamak, Avrupa Birliğinde yapay zekanın geliştirilmesi ve benimsenmesi, laboratuvarlardan pazara büyümesi, yüksek etkili tüm sektörlerde stratejik liderliğinin sağlanmasının yanında mükemmellik ve güvene dayalı “Avrupa yaklaşımının” en önemli hedefleri arasında girmiştir. Bu çerçevede de temel hakları ve güvenlik risklerini ele almak, hukuki sorumluluk çerçevelerini ve kurallarını yapay zekaya uyarlamak girişimleri öne çıkmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2023).

Genel veri koruma yönetmelikleri ve uygulama direktiflerinden başlayarak kişisel olmayan verilere ilişkin yönetmelik, Açık Veri Direktifi gibi düzenlemelerle ve bunların devamı olarak üzerine inşa edilen yapay zeka tasarısı da dahil olmak üzere girişimlerle temelde AB halklarının verileri büyük teknoloji şirketlerine karşı korunmaya, veriler yerelleştirilmeye ve kamusal kontrol için iş birlikleri örülmeye çalışılmaktadır.

3. ABD ve AB Güncel Politika Belgelerinin Bir Karşılaştırması

Bu bölümde, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliğinin yapay zekaya ilişkin gelecekte yapılacak yasal düzenlemelere öneri olarak ortaya konan ve yapay zeka uygulamalarında insanların temel hak ve özgürlüklerinin korunması, kamusal faydanın sağlanması ve toplumsal risklerin önlenmesini merkeze alan yakın tarihli iki güncel politika belgesi incelenmektedir.

Bu belgeler ABD'nin Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikaları Ofisi'nin Ekim 2022'de yayınladığı “Otomasyon Sistemlerini Amerikan Halkı İçin Çalışır Hale Getirmek” (White House, 2022) ve Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisinin Bilim ve Teknolojinin Geleceği Komisyonu tarafından Haziran 2022'de yayınlanan “Veriyi ve Yapay Zekayı Herkes İçin Yönetmek: Sürdürülebilir ve Adil Veri Yönetimi İçin Modeller” başlığıyla yayınlanan çerçeve belgesidir (STOA, 2022). Politika belgelerinin önerileri Türkiye’de yapay zeka üzerine düzenleme tartışmaları açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle her belgenin önerileri amacı ve kapsamıyla tek tek ele alınmakta, sonuç ve tartışma kısmında ise belgelerdeki ortak ve farklı yaklaşımlar, belgelerin dayandığı perspektifle ilişkilendirilerek tartışılmaktadır.

3.1. Yapay Zeka Haklar Bildirgesi Taslağı

Çalışma kapsamında incelenen ilk belge ABD'nin Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikaları Ofisi'nin Ekim 2022'de yayınladığı “Otomasyon Sistemlerini Amerikan Halkı İçin Çalışır Hale Getirmek” başlığıyla yayınlan Yapay Zeka Haklar Bildirgesi Taslağıdır. Belge, sektöre özgü gizlilik yasaları ve denetim gereklilikleri gibi mevcut yasa veya politikaların- rehberlik sağlamadığı durumlarda, politika kararlarını bilgilendirmek için hazırlanmıştır. Belge, yapay zeka alanında özel sektör, hükümetler ve uluslararası konsorsiyumlar tarafından daha önce yayınlanmış, otomatik sistemlerin sorumlu kullanımını yönlendirmek için ilkeler ve çerçeveleri operasyonelleştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu öneri ve çerçeveleri politikaya, uygulamaya veya teknolojik tasarım sürecine dahil etme konusunda geniş toplumsal kesimlerin çıkarlarını korumaya yönelik bir ulusal değerler beyanıdır ve bu ilkelerin uygulanması için bir araç seti önermektedir.

Belgenin önsözünde yapay zeka, demokrasinin önündeki en büyük zorluklardan biri olarak nitelenmektedir: “Bugün demokrasinin önündeki en büyük zorluklardan biri, teknolojinin, verilerin ve otomasyon sistemlerinin Amerikan halkının haklarını tehdit edecek şekilde kullanılmasıdır.” Yapay Zeka Haklar Bildirgesi Taslağı, insanların yapay zeka karşısında korunması çerçevesinde otomatik sistemlerin tasarımını, kullanımını ve uygulamasını yönlendirmeye yardımcı olmak için beş ilke ve ilgili uygulamalar setini içermektedir. Yapay zekanın yoğun kullanımı karşısında “Amerikan halkının haklarını korumayı amaçladığı” ifade edilmekte, bu ilkelerin, Amerikan halkıyla yapılan geniş istişareler sonucu geliştirildiği vurgulanmaktadır.

Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikası Ofisi, belgenin hazırlanma aşamasında algoritmik ve veriye dayalı uygulamalardan etkilenen ya da konuyla ilgili topluluklar, sektör paydaşları, teknoloji geliştiricileri, tüm alanlardan uzmanlar, hükümet yetkilileri ile bir yıl boyunca süren geniş duyurusu yapılan kamuya açık bir dizi toplantı yürütmüştür. Belgenin otomatik sistemlerin demokratik değerlerle uyumlu olarak geliştirilmesi ve kullanılması için bir yol haritası ortaya koyduğu belirtilmekte, sivil hak ve özgürlükleri ve gizliliği koruyan, demokratik değerlerle uyumlu otomatik sistemler inşa etmek için beş ilkenin sıkı bir şekilde takip edilmesi önerilmektedir. Bunlar, “Güvenli ve Etkin Sistemler”, “Algoritmik Ayrımcılıktan Korunma”, “Veri Güvenliği” ve algoritmaların bildirimler ve açıklamalarla şeffaf hale getirilmesini ifade eden “Aydınlatma Metinleri ve Açıklamalar”, yapay zeka süreçlerinde insan unsurunun ve kullanıcıların

insana ulaşması alternatifinin mutlaka korunmasını ifade eden “İnsan Alternatifleri, Değerlendirme ve Geri Dönüş” ilkeleridir.

3.1.1. Güvenli Sistemler ve Algoritmik Ayrımcılıktan Korunma

Güvenli ve etkin sistemler ilkesi, otomatik sistemlerin, bireylerin veya toplulukların güvenliğini tehlikeye atma niyeti veya öngörülebildiği halde bu olasılıkla tasarlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre otomatik sistemler, bireylerin ve toplulukların kullanımı veya etkileriyle ilgili istenmeyen, ancak öngörülebilir zararlardan korunmanızı sağlamak için tasarlanmalıdır. Burada tasarlama, geliştirme ve uygulama sürecinde uygun olmayan veya ilgisiz veri kullanımından doğacak birleşik zararların önlenmesi gerekliliği vurgulanmakta ve bunun için sistemin güvenli ve etkili olduğunu doğrulayan bağımsız değerlendirme ve raporlama yapılması önerilmekte, denetleme ve raporlama sonuçlarının kamuoyuna açıklanması istenmektedir. Otomatik sistemlerin insan tarafından sürekli izlenmesi ve denetlenmesi, net kurumsal denetimler, sadece ilgili ve yüksek kaliteli verinin kullanılması, risklerin tespiti ve azaltılması için önlemlerin alınması bu ilkenin gerçekleştirilmesinin koşulları arasındadır. Ayrıca koruyucu önlemlerin, sistemlerin devreye alınmamasını hatta kullanımdan kaldırılmasını içermesi talep edilmektedir.

Otomatik sistemlerin tasarımcıları, geliştiricileri ve uygulayıcılarını, bireyleri ve toplulukları algoritmik ayrımcılıktan korumak ve sistemleri adil bir şekilde kullanmak ve tasarlamak için proaktif ve sürekli önlemler almaya çağrılmaktadır. Adaletsiz sonuçlar üretebilecek ve mevcut adaletsizlikleri derinleştirebilecek ayrımcılığa karşı korumaların otomatik sistemlerin tasarım, dağıtım ve sürekli kullanıma entegre edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu ilkeye göre “ayrımcılıktan koruma” belirli bazı önlemleri içermelidir. Bu önlemlerin başında sistem tasarımının bir parçası olarak proaktif eşitlik değerlendirmeleri yapılması bulunmaktadır. Veri kullanımında demografik veriler gibi ayrımcılığa yol açabilecek sınıflandırmalardan kaçınılması ve verilerdeki önyargıların sürekli izlenerek tespit edilmesi ve azaltılması gerekmektedir. Engelliler için tasarım ve geliştirme aşamasında erişilebilirliğinin sağlanması, algoritmaların eşitsizlik testlerini ve eşitsizlikleri azaltma önlemlerini sürekli hale getirilmesi ve bu test ve önlemlerin açık kurumsal denetimi de ayrımcılığın önlenmesi için önemlidir. Bu korumaları doğrulamak için bağımsız değerlendirme ve anlaşılır, sade ve etkili dilde raporlama yapılması ve test sonuçları ile raporlamaların kamuoyuna açıklanması gerekmektedir.

3.1.2. Veri Güvenliği, Aydınlatma Metinleri ve İnsan Alternatifleri

Belgede, gözetim teknolojilerinin en yüksek düzeyde gözetime tabi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle, sağlık, ceza adaleti, finans, iş ve çalışma, eğitim ve gençlik gibi hassas alanlarda kullanıcının çıkarlarının ön planda tutulması, gelişmiş koruma ve kısıtlamalar önerilmektedir. Kötüye kullanım amacı taşıyan veri uygulamalarına karşı kişilerin ve grupların korunması konusunda yerleşik koruma anlayışı benimsenmektedir. Bu bir sistem veya teknolojinin tasarım aşamasından itibaren güvenlik, gizlilik ve kullanıcı haklarını koruyacak şekilde entegre edilmiş önlemler alması anlamına gelmektedir. Böylelikle önlemler uygulamanın tüm yaşam döngüsü boyunca sürdürülür. Burada “Otomatik sistemlerin tasarımcıları, geliştiricileri ve uygulayıcıları, verilerinizin toplanması, kullanılması, erişimi, aktarılması ve silinmesi konusunda uygun şekillerde ve mümkün olan en yüksek ölçüde sizden izin almalı ve kararlarınıza saygı göstermelidir; mümkün olmadığında, alternatif gizlilik için tasarım korumaları kullanılmalıdır” denilmektedir. Sadece veri toplamayı haklı hale getiren durumlar için ve kısa, anlaşılır onay talepleri istenmesi ve onay verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu noktada da gözetim teknolojilerinin, en azından ön dağıtım değerlendirmesini içeren artırılmış denetimlere tabi tutulması önerilmektedir.

Bu çerçevede otomatik sistemlerden halkın (kullanıcılar) sistemlerin metadaları üzerinde kontrol hakkına sahip olması, kullanıcıların gizliliğinin ve mahremiyetinin korunacak şekilde tasarlanmaları beklenmektedir. Kullanıcıların riskleri anladığından emin olmak üzere kullanıcı deneyimi testlerinin yapılması, veri toplama ve kullanım kapsamının sınırlandırılması, verilerin dar ve belirli hedefler için toplanması ve yeni görevler için ve farklı bağlamlarda kullanılamaması, mümkün olan en kısa sürede silinmesi de alınması gereken önlemler arasındadır. Ayrıca, riskler sürekli değerlendirilerek gizlilik ihlali risklerinin arttığı durumlarda verilerin kullanılmaması ve işlenmemesini de içeren önleyici tedbirler de alınmalı, risklerdeki artışlar kullanıcılara bildirim veya rıza talepleri yoluyla aktarılmalıdır. Gizliliği koruyan ve arttıran şifreleme gibi teknolojilerin yanı sıra geleneksel güvenlik sistemleri protokollerinin kullanılması önerilmektedir.

Otomatik sistemlerin tasarım aşamasından (dağıtımdan önce) başlayarak tüm süreçlerde potansiyel riskleri ve zararları içeren denetimlere tabi tutulması, kullanıcıların bu sistemler aracılığıyla gözetiminin ise sınırlı ve orantılı hale getirilmesi, bunun için, izlenen kişi sayısının en düşük düzeyde tutulması ve bu kişilerin izleme öncesinde açık ve belirli bildirimlerle

gözlendiği ve gözetim yoluyla elde edilen verilerin nasıl kullanılacağı konusunda bilgilendirilmesi öngörülmektedir. Sürekli izleme ve gözetim sistemlerinin hakların kullanımını engelleyecek şekilde kullanılmaması, ayrımcılığa neden olabilecek cinsiyet, coğrafya, konum, gruplar gibi çeşitli kategorileri içeren kimlikle ilgili bilgileri kullanmaması, fiziksel ve dijital çalışma ortamlarında, kamu eğitim kurumlarında ve kamuya açık yerlerde kullanılmaması talep edilmektedir. Verilerin toplanması ve işlenmesi için halktan uygun, anlamlı, kullanıma özgü, kısa ve doğrudan rıza talepleri istenmesi, bu taleplerin anlaşıldığından ve okunulabilirlik/anlaşılabilirlik standartlarını karşıladığından emin olmak için sürekli olarak kullanıcı deneyimleri araştırmaları yapılması ve kullanıcı tercihlerini karartan ya da manipüle eden kullanıcı deneyimi tasarım seçimleri yani “karanlık desenler” kullanılmaması gerekmektedir.

Kullanıcıların kendileriyle ilgili toplanan veriye ve bu verileri toplayanların bilgilerine ulaşabilmesi, gerektiğinde düzeltebilmesi, verdiği izni/onayı geri çekebilmesi de veri güvenliğinin önemli koşullarındandır. Ayrıca, otomatik sistemlerin bu önlemleri almak ve gizlilik risklerini değerlendirmek konusunda sürekli eğitilmesi, veri gizliliğinin ve kullanıcı kontrolünün korunup korunmadığına ilişkin bağımsız değerlendirmelerin yapılması ve bunların açık ve sade bir dille açıklanması da önemlidir. Kullanıcıların verilerinin ve metadatalarının nasıl ve ne zaman, kim tarafından toplandığı, nasıl depolandığı nasıl ve ne zaman kim tarafından kullanıldığı gibi bilgileri içeren raporların veri saklama süreleri ve kapsam sınırlamaları bilgilerini de içerek şekilde sürekli raporlanarak kamuoyuna duyurulması, sağlık, ceza adaleti, istihdam, eğitim ve kişisel finans gibi hassas alanlarda ve hassas alanlarda olmasa bile yetişkin olmayan bireylerden toplanan hassas verilerin ek korumalara tabi tutulması da öngörülmektedir.

Aydınlatma metinleri ve açıklamalara ilişkin ilke ise, kullanıcıların otomatik bir sistemin kullanıldığını bilme ve kendilerine etki eden sonuçlara nasıl ve neden katkıda bulunduğunu anlaması gerektiğinin altını çizmektedir. Kişinin bireysel hak ve özgürlüklerinin, demokratik değerlerin ve demokratik hakların kullanılmasının korunması için halkın haklarını, fırsatlarını, erişimini etkileyen potansiyel zararlardan korunabilmesi için otomatik sistemlerin kullanılıp kullanılmadığı, neden ve nasıl kullandığı bilgisini edinmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Sistemin (örneğin birinin suçlu olduğuna, ya da şüpheli olduğuna dair) sonuçlara nasıl ulaştığına dair açıklama ve kamu şeffaflığı talep edilmektedir. Dolayısıyla aydınlatma metinleri ve açıklamaların gerçekten bunu sağlayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir. Bu noktada otomatik sistemlerin tasarımcıları, geliştiricileri ve dağıtıcıların, erişilebilir ve sade dilde belgeler sunması gerektiği vurgulanır.

Açıklamalar açık, güncel, zamanında ve erişilebilir olmalı, risk düzeylerine, amaçlara ve hedef kitleye uygun olarak özelleştirilmelidir. Yani, otomatik sistemler, vatandaşlar ve sistemi anlaması gereken operatörler veya diğer kişiler için, teknik olarak geçerli, anlamlı ve yararlı açıklamalar sunmalıdır ve risk düzeyine bağlı olarak bağlam temelinde ayarlanmalıdır. Bu tür otomatik sistemler hakkında özet bilgiler içeren sade dilde raporlar ve bildirim ve açıklamaların netliği ve kalitesi değerlendirmeleri mümkün olduğunda kamuya açık hale getirilmelidir. Değişiklikler her zaman zamanında ve açıkça bildirilmelidir. Bu ilkenin otomatik sistemler tarafından halka adil ve eşit muamele edildiği, geçerli ve makul biçimde kullanıldığına dair “güven” tesis etmesi için önemli olduğu vurgulanmıştır.

İnsan alternatifleri, değerlendirme ve geri dönüş ilkesi ise halkın haklarının, fırsatlarının ya da erişiminin tehlikeye girdiği durumlarda insanların otomatik sistemler yerine insan alternatifine yönelme seçeneğine sahip olmasını ve geri bildirimde bulunabilmesini ifade etmektedir. Bu, otomatik sistem başarısız olursa, hata üretirse ya da bir itirazımız varsa insan değerlendirmesi süreciyle (geriye dönük olarak da) çözüme ulaşabilme hakkını da içermektedir. Belge, özellikle, adalet, istihdam, eğitim ve sağlık gibi hassas alanlarda kullanılan otomatik sistemlerde bu hakkın kritik olduğuna işaret etmekte ve herkes için adil, zamanında, erişilebilir, etkili, otomatik sistem kullanılmaya devam ettiği sürece devam edecek şekilde sürdürülebilir insan erişimi sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca söz konusu yüksek riskli kararlarda insan değerlendirmesi olmaksızın kullanılmasının engellenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Bu düzenlemenin bazı önemli adımları atacak bir şekilde yapılması vurgulanmaktadır. Bu adımlar, “Uygulamaların amaca uygun şekilde özelleştirilmesi”, “denetim için anlamlı erişimi sağlaması”, “sistemi kullanan insanlar için eğitimleri içermesi” ve “olumsuz veya yüksek riskli kararlar için insan değerlendirmesidir.” Yine burada da açıklamaların, zamanlama, erişilebilirlik, sonuçlar ve etkinlik değerlendirmesini içeren raporların, mümkün olduğunda kamuya açık hale getirilmesi öngörülmektedir.

Belge ayrıca, hem federal hem eyalet düzeyindeki hükümetlerden her boyuttaki şirketlere kadar atabilecekleri somut adımları gösteren bir somut eylemler ve uygulamalar kılavuzu da içermektedir. Ancak belgede, algoritmaların ve yapay zekanın sosyoekonomik eşitsizlikleri nasıl derinleştirebileceğine veya bu tür eşitsizlikleri azaltmak için nasıl kullanılabilirliğine dair özel bir vurgu yapılmamıştır. Taslak, teknoloji şirketleri tarafından yapay zekayı karalamak ve ABD’yi Çin’le yapay zeka

yarışında zayıflatmakla eleştirilmektedir. Taslağın yapay zekanın ABD anayasası ile bir uyumlulaştırma çabası olarak ortaya çıkması yapay zekanın insan ve kamusal fayda çerçevesinde düzenleme öneren toplumsal kesimlerin desteğini almıştır. Ancak yasalarla düzenlenmeyen yeni gelişmeler için de insanların ve temel hakların lehine yeni düzenlemelerin yapılması önerilerini içermemesi belgenin “faydalı ama eksik” olduğu yorumlarına neden olmuştur (Park, 2023: 27).

3.2. Veriyi ve Yapay Zekayı Herkes İçin Yönetmek

Çalışmada incelenen ikinci belge, Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisinin Bilim ve Teknolojinin Geleceği Komisyonu tarafından Haziran 2022’de yayınlanmıştır. Bu çerçeve belgenin başlığı da “Veriyi ve Yapay Zekayı Herkes İçin Yönetmek: Sürdürülebilir ve Adil Veri Yönetimi İçin Modeller” şeklindedir.

Çalışmanın “veri adaleti yaklaşımı” ile yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım büyük teknoloji şirketlerinin ve bunların ekonomilerinin entegre olduğu devletlerin çıkarları çerçevesinde gerçekleşen mevcut küresel veri yönetimi modeli içerisinde verinin değer yaratan bir varlık olarak kavramsallaştırılması ve vatandaşların veri sağlayıcıları olarak görülmesinin, buna bağlı olarak ortaya çıkan veri formlarına erişim ve kullanım üzerindeki eşitsizliklerin, fayda ve risklerin dağılımındaki dengesizliklerin eleştirisi ve alternatifini olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın, temel hedeflerinin eşitliğin, çoğul çıkarların tanınması ve temsiline ve kamu mallarının oluşturulması ve korunmasına odaklandığı ifade edilmektedir.

Belge, hem Avrupa veri yönetişimi stratejisinin genel bir değerlendirmesini sunmakta, hem de yapay zeka yasası, veri yönetişimi yasası ve veri yasası için özel politika seçenekleri üretmektedir. ABD menşeli politika belgesinden farklı olmak üzere bu raporun ele aldığı temel soru, yapay zekanın kamu mallarına katkıda bulunan ve kamu değeri yaratan olumlu bir vizyonunun nasıl teşvik edebileceğidir. Belge yapay zeka ve veri yönetimini demokratikleştirmek ve adil bir şekilde dağıtılmasını, böylelikle bu teknolojiden tüm toplumun faydalanmasını sağlamaya yönelik bir dizi strateji ve araç sunmaktadır. Belgenin teknoloji şirketlerinin alandaki aşırı gücünün ve veriler üzerindeki kontrolünün sınırlandırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. AB yapay zeka stratejilerine dair temel önerileri verinin kamu malı olarak tanımlanarak tüm toplumun faydası ya da çıkarı için kullanılması, yasal yaklaşımları anayasa perspektifine oturtarak hem kamunun hem de özel aktörlerin yetkilerinin ve böylelikle güç aşırılıklarının sınırlandırılması, altyapıların yine tüm toplumun erişimini ve kolektif faydayı sağlayacak

şekilde eşit ve erişilebilir oluşturulması, veri yönetimi araçlarının belirli kamusal hedeflere ve ortak faydaya hizmet edecek şekilde bağlanlaştırılması, denetimin demokratikleştirilerek sivil topluma yayılması ve çevresel etkilerin yönetilerek sürdürülebilirliğin sağlanmasını kapsamaktadır.

Belgeyi ABD belgesinden ve diğer veri yönetimi ya da yönetişimi çerçevelerinden ayıran en temel özelliği ise verinin meta olarak kavramsallaştırılmasına ve verilerin metalaşmasının dijital ekonomi için sürdürülebilirliğin tek geçerli kaynağı olduğu varsayımına meydana okumasıdır. Bu varsayımların belirli çıkarları yansıttığı belirtilerek yapay zekayı “ortak fayda” için şekillendirmenin yolunun verileri varlık olarak kabul etmekten farklı başlangıç noktaları ya da yeni varsayımlarla inşa edilecek yeni veri yönetim modelleri olduğunu savunmasıdır. Bu nedenle veri meta olmaktan çıkartılarak kamu malı olarak tanımlanmaktadır.

3.2.1. Kamu Malı Olarak Veri

Belge ‘verinin’ bir kamu malı olarak tanımlanması gerektiğini vurgular. Böyle bir tanımlama, veriyi değer yaratan bir varlık olarak değil, kamu yararı alt yapısı olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu yaklaşım veri yönetimi ve kullanımında daha adil, şeffaf ve hesap verebilir şekilde düzenlenmesine, sadece kişisel verilerin değil genel veri güvenliğinin sağlanmasına yönelik bir çerçeve sunar. Bu çerçeve verilerin özel şirketlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmasını değil, şirketler tarafından toplanan özel verilerin, bağımsız üçüncü taraflar aracılığıyla özel ve kamu iş birliği içerisinde ortak faydayı arttırmak amacıyla kullanılmasını içermektedir. Aktörler üzerinde güçlü kısıtlamalar olmadan kamu ve özel çıkarların dengelenmesini önermektedir. Bu çerçevede hak ve çıkarlar önceliklendirilerek yasalar ve yönetmelikler oluşturulması öngörülmektedir.

3.2.2. Yapay Zeka Kullanımında Anayasal Perspektif, Topluluk İradesi ve Sivil Haklar

AB veri yönetiminin düzenleyici çerçevesinin teknolojik zararların farklı açılardan değerlendirilmesi nedeniyle parçalı hale gelme riskine dikkat çekilmektedir. Veri koruma, rekabet ve tüketici koruma açısından gücün hem verilere erişme ve kullanma hem de gerekli olduğunda talepte bulunma ve tazminat arama konularında adil dağılması gerektiği belirtilmektedir. Yapay zekanın kullanılmasının tekel oluşturma ve haksız ticaret uygulamalarında bulunma risklerine neden olur. Belge bu noktada, konunun anayasal bir perspektifle dolayısıyla haklar ve özgürlükler bağlamında düzenlemesini talep

etmektedir. Böylelikle, parçalı bir görünüm arz eden tüm yapay zeka ve veri düzenlemeleri de anayasal bağlama oturtulabilir.

Belge yapay zeka kullanımında topluluk iradesi ve karar verme süreçlerinin merkeze alınması gerektiğine işaret eder. Burada vurgulanan AB içinde kamu mallarını desteklemenin ve büyük teknoloji şirketlerinin etkisine karşı dirençli hale getirilmesinin acil olduğudur. Ayrıca, mevcut YZ yönetimi anlayışının sivil toplumu sömürü ve hak ihlallerine karşı çok savunmasız bıraktığı belirtilerek YZ geliştirme ve uygulamalarında sivil toplumun gücünü artırmaya yönelik girişimlerde bulunulmasının önemine dikkat çekilmektedir. Bu durum, YZ sistemlerinin veya modellerin tekil ürünler olarak değil, zaman içinde farklı şekillerde kullanılacak ve farklı türde değerler üretecek şekilde dinamik olarak gelişen bir araştırma alanının bileşenleri olarak ele alınmasını gerektirir.

Belge aynı zamanda veri güvenlikleri, kooperatifler ve ortak kullanım alanları gibi - veri yönetimi araçlarının doğru şekilde uygulanması ve değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, belirli kamu malları oluşturma ve hesap verebilirlik sağlama amacıyla yapılmalıdır. Yani bu araçların belirli normatif ilkeler doğrultusunda ve (kamu yararı gözetilerek buna hizmet edecek) amaçlarla kullanılmalıdır. Belgede bu normatif amaçlar olmadığında bu araçların halkın değil, büyük teknoloji şirketlerinin yararına çalıştığı vurgulanmaktadır. Belgede ayrıca, veri ve yapay zeka ile ilgili denetim ve uygulama süreçlerinin demokratikleştirmesi ve topluma yayılması, daha geniş toplumsal temsili sağlayan uygulama ve denetim süreçlerinin inşa edilmesi ve işletilmesinin gerektiği belirtilmektedir.

Sonuç

Birey Odaklı Liberal Yaklaşım Karşı Toplum Odaklı Kamucu Yaklaşım

Bu çalışma uluslararası düzeyde tartışılan “Yapay Zekayı İnsan ve Kamu Yararı İçin Çalıştırmak İçin Ne Yapmalı?” sorusunu Türkiye için de gündeme taşımaya amaçlamıştır. Bu teknolojilerin çok karmaşık yapılara sahip olması, geniş veri setlerinin kullanılması ve teknolojinin tasarım, geliştirme, eğitime gibi süreçlerine çok sayıda aktörün dahil olması denetlenmesini ve yönetilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla açık ve şeffaf hale getirilmesi, paydaşların da dahil olduğu bağımsız denetim mekanizmaları oluşturulması, doğru ve etik kullanımların sağlanması için gerekli mevzuatın, standartların ve ilkelerin oluşturulması önemli hale gelmektedir. Çalışmada incelenen politika belgelerini önemli hale getiren de bu çabadır.

ABD ve AB'nin politika belgelerini karşılaştırdığımızda yapay zekanın toplum üzerindeki potansiyel riskleri ve teknoloji ve veri yönetimi üzerine odaklanan her iki politika belgesinin de insan hak ve özgürlüklerini, demokratik süreçleri ve güç dengesizliklerini ele aldığı görülmektedir. İkisi de verilerin, bireylerin hak ve özgürlüklerine zarar verecek ve toplumun çıkarlarına aykırı kullanımları ve bu kullanım risklerinin ortadan kaldırılmasına ilişkin politikalar ve çözümler sunmaktadır. Her ikisi de yapay zeka kullanımı ile ilgili karar alma ve bu teknolojiyi denetleme süreçlerinin geniş toplumsal kesimlere yayılarak tüm paydaşların politika süreçlerine daha fazla dahil edilmesine yönelik bir yönetim anlayışının gerekliliğini vurgulamaktadır. Her iki belgede de vurgulanan bağımsız ve halka yayılan denetleme kuruluşları ve süreçlerinin oluşturulmasıdır. İki belgenin de en belirgin ortak ve temel özelliği yapay zeka uygulamalarının yasalarla, özellikle de anayasal hak ve özgürlüklerle uyumlu hale getirilmesi ve kötü kullanımların bu yasalar tarafından sınırlandırılmasının talep edilmesidir.

Ancak iki belge benzer sorunlar karşısında radikal biçimde farklılaşan çözümler üretmiştir çünkü sorunlar çok farklı iki yaklaşım içerisinden ele alınmaktadır. ABD'de hakim düzenleme modeli dijital ekonominin sürdürülebilmesinin temeline veriyi meta olarak yerleştiren liberal anlayışa dayanmaktadır. Böyle bir anlayış içerisinde veri ekonomisi veya dijital sektörde, devlet politikaları ve düzenlemeleri aracılığıyla, veri işletmecilerine ve teknoloji şirketlerine teşvikler sağlayan, girişimcilik ortamını iyileştiren, yatırımları destekleyen veya inovasyonu teşvik eden kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Devletin kolaylaştırıcı rolü bütün politika alanlarında etkili olmaktadır. AB belgesinde de vurgulandığı gibi, "veri olarak varlık" modeli, veriyi büyük ölçekte işleyen teknoloji şirketleri ve diğer aktörlerin özdenetimine dayalı bir veri yönetimi vizyonunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sıklıkla 'veri etiği' veya 'sorumlu yapay zeka'ya atıfta bulunan şirketler, veri kullanımlarını kendi kendilerine düzenleyebileceklerini savunmuşlardır. Bazen içerik moderasyonu kararlarını değerlendirmek için denetim organlarının sözünü de eklemiştirlerdir. Bu iddialar, kurumsal aktörleri ekonomik kalkınma ve büyümenin ana motorları ve karar vericileri olarak merkeze alan güçlü bir veri kapitalizmi modeline bağlıdır ve devleti yasal ve politika araçlarıyla bu büyümeyi kolaylaştırıcı olarak görür. Bu model içinde uluslararası veri pazarı, devletlere güçlü pazar aktörlerinin veri işlemleri için merkezler olarak hizmet etme fırsatları da sunar. Bu yaklaşım içerisinde yapay zekanın insan ve toplum için potansiyel riskleri karşısında "veri koruma", G20 ve Dünya Ticaret Örgütünün önerileri ve raporlarına benzer olarak, verilerin insan kimliğine dayandığı ve ticaretini engellemeyecek ve şirketler üzerinde yük olmayacak şekilde dikkatle korunması gerektiği varsayımından yola

çıkarak kişisel ve kişisel olmayan veri ayrımını titizlikle sürdürmektedir. Bu kişisel veri egemenliğini vurgulayan ve neoliberal değerlerden beslenen pazar odaklı yaklaşım şirketleri şeffaflık gibi bazı kriterleri sağlamaya davet eder (STOA, 2022).

Avrupa Birliği'nin belgesi ise verinin meta olarak kavramsallaştırılmasının güç ilişkilerini pekiştiren bu olumsuz sonuçlarına dikkati çekmektedir. Verilerin kar için sömürülecek bir meta olduğu fikrine karşı çıkılmakta ve veri kamu yararı alt yapısı olarak tanımlanmaktadır. Belge verilerin metalaşmasının dijital ekonomi için sürdürülebilirliğin tek geçerli kaynağı olmadığı ve bu varsayımların belirli çıkarları yansıttığı şeklindeki toplumcu bir perspektife yaslanmaktadır. Bu da bireysel çözümlerin ötesine geçerek yapay zekanın toplum için çalıştırılması için önlemler alınması vurgusunu güçlendirmektedir.

Belgede ayrıca günümüzde değerli olan veri türünün bireysel veriler değil, bireysel verilerden türetilen ve genellikle kişisel olmayan veri türevleri olduğu vurgulanmaktadır. Bu türevlerin, örneğin reklam hedefleme veya topluluk analizi gibi çeşitli amaçlar için kullanıldığı ve bireylerle doğrudan bağlantılı olmayabileceği ifade edilmektedir. Örneğin, bir bireyin topluluk analizi veya profillemesi yoluyla hedeflenmesi, kişisel verilerin doğrudan kullanılmasından kaynaklanan gizlilik endişeleriyle aynı olabilir. Gizlilik ve veri koruma hükümlerinin geleneksel anlayışıyla çelişen bu durumda veri güvenliği de sadece kişisel verilerin korunması şeklindeki dar perspektifin dışına çıkmakta, genel veri güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbir çerçevesini gündeme getirmektedir. Bunun için verilerin kontrolünün şirketlerin özel çıkarları doğrultusunda değil “kamu yararına” kullanılması için bağımsız üçüncü taraflara devredilmesine yönelik düzenlemeler önerilmektedir. Kamuya ait verilerin veri müşterekleri yoluyla kamuya açılmasının ve veri kooperatifleri yoluyla topluluklar yararına kullanılması için çözümler sunulmaktadır. Bu kapsamda AB belgesi, adalet anlayışına dayalı bir veri yönetişimi modelinin bireysel özgürlükler için algoritmaların şeffaflığının ve etik ilkelere uyumlulaştırılmasının çok ötesine geçmekte ve ekonomik olmayan değer biçimlerinin yaratılarak kamu alt yapılarının ve kamu mallarının korunması ve güçlendirilmesini savunmaktadır.

Yapay zekanın “kamusal yarar” ve “insan için” çalışması, Jelinek'in (2021) vurguladığı gibi normatif talep, etik, normlar, politikalar, endüstri standartları, laboratuvar uygulamaları ve mühendislik çözümleri de dahil olmak üzere geniş bir insan faaliyeti ve ilişkileri yelpazesini ilgilendirmektedir. Belirli normatif prensiplerin seçimi ve yorumlanmasındaki farklılıklara rağmen, yapay zekanın güvenli, açıklanabilir, adil ve topluma

hizmet ettiği bir çerçeve içerisinde hareket etmek bunu sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır. Dolayısıyla insan aktörler hem otomatik hem de öğrenen algoritmalar üzerinde denetim sahibi olmalı, kontrolü elinde tutmalıdır. Ancak sadece düzenlemeleri oluşturmanın yeterli olmayabileceği, aynı zamanda bu düzenlemelerin uygulanabilirliğini sağlayacak kurumsal bağımsızlığa ve istikrara da ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca, akademiden endüstriye, paydaşlardan toplumun geniş kesimine yapay zekayı insan ve kamusal yarar için çalıştırma üzerine iş birliğini destekleyen belgeler sorumlu yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılmasını sağlamak üzere önemli adımlar atıyor olsa da bu yönetim ve disiplinler arası çalışma çağrısı, sorumlu yapay zeka geliştirme ve kullanma konusunda ciddi kamu yatırımlarıyla desteklenmelidir. Aksi halde sadece semptomlar, o da belirli ölçülerde, ortadan kaldırılabılır. Bu tür yatırımlar olmadan sahiplik ve güç, demokratik denetimin dışında kalacak büyük teknoloji şirketlerinin elinde yoğunlaşacaktır. Bunun da hem ekonomik hem politik ciddi toplumsal sonuçları olacaktır.

Çalışma, ABD’de insan unsurunu ve Amerikan halkının bireysel hak ve özgürlüklerini odağına alan ve şeffaflık, kişisel verilerin korunması ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması için hem kullanıcıları hem de şirketleri etik kurallara uymaya çağıran politika belgesi ile AB’de “kamu yararını” odağına alan ve potansiyel risklerin engellenmesi için gerekli düzenlemelerin bu çerçevenin ilerisine geçerek veriyi meta olmaktan çıkaran verilerin ve teknolojinin kontrolünü şirketlerden alarak topluluklara veren bir çerçeveyi gündeme getiren politika belgesini karşılaştırmıştır. AB politika belgesi toplumcu ve kamucu perspektifiyle verinin ve teknolojinin ele alınmasında bir paradigma değişikliği önermekte, yapay zekanın toplumsal risklerinden korunacak biçimde şekillendirilmesinin ancak bireysel hak ve özgürlüklerin ötesine geçen ve kolektif faydanın gerçekleştirilmesine odaklanan bir değişimle mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Böylesi bir yaklaşım yapay zekanın derinleştirdiği sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi için adalet odaklı çerçeveden çıkarak eşitsizlik ve güç temelli bir çerçeve için önemli adımlar atmaktadır. Ancak bu çerçeve içerisinde de bu teknolojilerin emek bakımından yıkıcı sonuçlarına yönelik eşitlik temelli yaklaşım oldukça sınırlı bulunmaktadır. Yapay zekanın üretici kesimler üzerindeki potansiyel risklerini de kucaklamayan herhangi bir eşitlikçi çerçeve bütünsel toplumsal çözümler üretmekte sınırlı kalacaktır.

Kaynakça

- Abalı, Hüseyin Gürkan (2022), Avrupa Birliği Yapay Zeka Politikaları. Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar Xv, 205.
- Abebe, Rediet ve Maximilian Kasy (2022), “Tahmin Araçları”, Acemoğlu, Daron (Der.), Yapay Zekayı Yeniden Tasarlamak: Otomasyon Çağında İş, Demokrasi ve Adalet, (Ankara: Efil Yayınevi): 73-77.
- Acemoğlu, Daron (2022), Yapay Zekayı Yeniden Tasarlamak: Otomasyon Çağında İş, Demokrasi ve Adalet, (Ankara: Efil Yayınevi).
- AI Now Institut (2021), “Democratize AI? How the Proposed National AI Research Resource Falls short”, <https://medium.com/@AINowInstitute/democratize-ai-how-the-proposed-national-ai-research-resource-falls-short-96ae5f67ccfa>
- Amoore, Louise, (2018),” Cloud Geographies: Computing, Data, Sovereignty”, Progress in Human Geography, 42(1), 4-24.
- Andrejevic, Mark, (2014). “Big Data, Big Questions| the Big Data Divide”, International Journal of Communication, 8, 17.
- Avrupa Komisyonu (2023), “A European Approach to Artificial Intelligence”, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-approach-artificial-intelligence>
- Bak-Coleman, Joseph, Carl T. Bergstrom, Jennifer Jacquet, James Mickens, Zeynep Tüfekçi ve Timmons Roberts (2023), “Create an IPCC-like Body to Harness Benefits and Combat Harms of Digital Tech”, Nature, 617(7961), 462-464.
- Başlar, Gülşah (2022), “Toplumsal Gerçekliğin Algoritmik İnşası ve Yapay Zeka Tartışmaları”, Hakikat, Temsil, İnşa: Medyada Gerçekliğin Krizleri, (Bursa: Dora Yayıncılık): 103-140.
- Baum, Kevin, Joanna J. Bryson, Frank Dignum, Virginia Dignum, Marko Grobelnik, Holger Hoos, Morten Irgens, Paul Lukowicz, Catellijne Muller, Francesca Rossi, John Shawe-Taylor, Andreas Theodorou ve Ricardo Vinuesa (2023), “From Fear to Action: AI Governance and Opportunities for All”, Frontiers in Computer Science, 5.
- Brundage, Miles ve Joanna Bryson (2016), “Smart policies for artificial intelligence”, arXiv preprint arXiv:1608.08196.
- Dehlendorf, Andrea ve Ryan Gerety (2022), “İşçilerin Hak ve Yetkilerinin Merkeze Alınması”, Acemoğlu, Daron (Der.), Yapay Zekayı Yeniden Tasarlamak: Otomasyon Çağında İş, Demokrasi ve Adalet, (Ankara: Efil Yayınevi): 35-39.

- Erdem, Tolga ve Cengiz Özbek (2021), “Avrupa Birliği'nin Yapay Zekâ Politikalarının Küresel Teknoloji Dönüşümüne Etkileri”, İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1): 47-69.
- Eubanks, Virginia (2018), Automating Inequality: How High-tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor, (New York: St. Martin's Press).
- European Commission (2019), “Ethics Guidelines for Trustworthy AI”, European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technolog, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
- Executive Order 13960 (2020), “Promoting the Use of Trustworthy Artificial Intelligence in the Federal Government”, <https://www.federalregister.gov/documents/2020/12/08/2020-27065/promoting-the-use-of-trustworthy-artificial-intelligence-in-the-federal-government>
- Executive Order 13859 (2019), “Maintaining American Leadership in Artificial Intelligence”, <https://www.federalregister.gov/documents/2019/02/14/2019-02544/maintaining-american-leadership-in-artificial-intelligence>
- Fischer, Sophie Charlotte ve Andreas Wenger (2021), “Artificial intelligence, forward-looking governance and the future of security”, Swiss Political Science Review, 27(1), 170-179.
- Fuchs, Christian (2019), “Karl Marx in the age of big data capitalism”, Digital Objects, Digital Subjects: Interdisciplinary Perspectives on Capitalism, Labour and Politics in the Age of Big Data, (London: University of Westminster Press): 53-71.
- Gillespie, Tarleton (2016), “Algorithm”, Digital Keywords (Princeton University Press): 18-30.
- Hacker, Philip, Andreas Engel ve Theresa List (2023), “Understanding and Regulating ChatGPT, and Other Large Generative AI Models”, <https://verfassungsblog.de/chatgpt/>
- IAPP (2023), “US State Privacy Legislation Tracker”, https://iapp.org/media/pdf/resource_center/State_Comp_Privacy_Law_Chart.pdf
- Jelinek, Thorsten, Wendell Wallach ve Danil Kerimi (2021), “Policy Brief: The Creation of A G20 Coordinating Committee for The Governance of Artificial Intelligence”, AI and Ethics, 1(2), 141-150.
- Jobin, Anna, Marcello Ienca ve Effy Vayena (2019), “The Global Landscape of AI Ethics Guidelines”, Nature Machine Intelligence, 1(9), 389-399.

- Jobin, Anna, Licinia Guettel, Laura Liebig ve Christan Katzenbach (2021), “AI Federalism: Shaping AI Policy within States in Germany”. arXiv preprint [arXiv:2111.04454](https://arxiv.org/abs/2111.04454).
- Koşar, Arif (2019), “Endüstri 4.0: Gerçeklik, Strateji ve Ütopya”, <https://teoriveylem.net/tr/2019/06/11/endustri-4-0-gerceklik-strateji-ve-utopya/>
- Li, Zihao (2023), “The Dark Side of ChatGPT: Legal and Ethical Challenges from Stochastic Parrots and Hallucination”, arXiv, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2304.14347>
- Moy, Laura (2021), “Facing Injustice: How Face Recognition Technology May Increase the Incidence of Misidentifications and Wrongful Convictions”, William & Mary Bill of Rights Journal, 30(2).
- NIST (2023), “AI Risk Management Framework”, <https://www.nist.gov/itl/ai-risk-management-framework>
- NIST (2022), “Towards a Standard for Identifying and Managing Bias in Artificial Intelligence”, <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/SpecialPublications/NIST.SP.1270.pdf>
- Park, Eunice (2023), “The AI Bill of Rights: A Step in the Right Direction”, Orange County Lawyer Magazine, 65(2).
- Richterich, Annika (2018), The Big Data Agenda: Data Ethics and Critical Data Studies, (University of Westminster Press).
- STOA (2022), “Governing Data and Artificial Intelligence For All: Models For Sustainable and Just Data Governance”, [https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU\(2022\)729_533](https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU(2022)729_533)
- UNESCO (2022), “Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence”, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
- White House (2022), “Blueprint for an AI Bill of Rights: Making Automated Systems Work for the American People”, White House Office of Science and Technology Policy, <https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights/>
- Yeung, Karen (2020), “Recommendation of The Council on Artificial Intelligence (OECD)”, International Legal Materials, 59(1), 27-34.
- Yılmaz, İlay, Can Sözer ve Ecem Elver (2021), “Yapay Zekâ ile İlgili Güncel Düzenlemeler: Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Alınan Aksiyonlar Işığında Bir Değerlendirme”, Adalet Dergisi, (66), 445-469.

*Yapay Zekayı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak:
ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri*

NIETZSCHE'NİN İKTİDARI: GÜÇ İSTENCİ, PERSPEKTİVİST HAKİKAT VE ÜSTÜNİSAN KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Berkin DAĞLI¹

Ömer ALANKA²

Özet

Bu çalışma, döneminin filozof, kültür eleştirmeni ve sanatçı kimliklerine haiz, çok yönlü bir entelektüel olan Friedrich Nietzsche'nin iktidar mefhumuna olan bakışını anlamlandırma çabası üzerinde duracaktır. Nietzsche eleştirdiği muteber ahlaksal nizamı ve inşa olmasını temenni ettiği yeni düzenin kerteriz noktasını güç istenci kavramı üzerinden yorumlamıştır. Ona göre gücü istemek yaşanan hayatın olumlanması adına bir zorunluluk teşkil etmektedir. Çalışmanın odak noktası olan iktidar nosyonu Nietzsche'nin gücü isteme fiilinden teşkil olmaktadır. Nietzsche kendi felsefesini her bir düşüncenin başka düşünceler yoluyla mahvolacağı, muzaffer bir idealar bütünü olarak tanımlamıştır. Nietzsche kendi düşünce sistemini var olan tüm ahlaksal ve toplumsal değerlerin iktidarı karşısında inşa ederek yeni bir felsefi geleneğin temsilcisi konumunda yer almaktadır. Fakat onun mülahazasında tek ve biricik hakikat asla bulunmamakta aksine, hakikatin bireyin sahip olduğu perspektifler etrafında sürekli bir biçimde yeniden inşa edildiği düşüncesi yer almaktadır. Bu bağlamda Nietzsche'nin iktidar algısı, inşa ettiği kavramlar etrafında tartışılarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İktidar, güç istenci, perspektivizm, üstünisan, Nietzsche

¹ Öğr. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, berkin.dagli@erzincan.edu.tr, ORCID No:0000-0003-3827-1976

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, <https://omeralka.com.tr>, ORCID No:0000-0002-5558-1848

NIETZSCHE'S POWER: A RESEARCH OF THE WILL TO POWER, PERSPECTIVIST TRUTH AND THE ÜBERMENSCH

Abstract

The present study will dwell on the approach of making sense of the concept of power by Friedrich Nietzsche, who came to the forefront with his philosopher, cultural critic and philologist identities and could look at the phenomena from a multifaceted intellectual perspective. Nietzsche has interpreted the acceptable moral order he criticizes and the point of reference of the new order he wishes to build through the concept of the will to power. According to him, the will to power constitutes a necessity for the affirmation of the life lived. The idea of power, which is the focus of the study, emerges from Nietzsche's act of demanding power. The idea of power, which is the focus of the study, emerges from Nietzsche's act of demanding power. Nietzsche is in the status of the representative of a new philosophical tradition by setting up his philosophic thought system toward the power of all existing communal and moral values. Nietzsche defined his philosophy as a triumphant set of ideas in which each thought would be destroyed by other thoughts. However, there is not only truth in his consideration. Contrariwise, there is the idea that the verity is consistently restructuring around the standpoints of the persona. From this point of view, Nietzsche's perception of power will try to clarify by discussing it around the concepts he has created.

Keywords: Power, Will to Power, Perspectivism, Nietzsche, Übermensch

Giriş

Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı eserinde her düşünürün en büyük korkusunun anlaşılmamaktan ziyade anlaşılmak olduğunu ifade etmiş ve yaşamı boyunca üzerinde düşündüğü en basit yapıdan en kompleks olguya kadar bu mülâhazasını yansıtmıştır (Nietzsche, 2015, s. 211). Nietzsche'nin düşünce sistemi kendisinden başka var olan tüm değer ve ideolojik düzenlerden müstakil bir şekilde ele alınıp değerlendirilmek zorunluluğunu taşımaktadır. Aksi halde Nietzsche'nin olay ve olgular karşısında inşa ettiği herhangi kavramı köşeleri olan bir değerler sistemiyle analiz etmek veya değerler sistemine entegre etmek iki yöntem adına da yanlılgılı bir durumun doğmasına neden olacaktır. Kendi kaderi ile daimî bir çatışma halinde olan, aşırılığın peygamberi şeklinde ifade edilen bu terapötik düşünürün dünya görüşü sistematikleştirilmeye elverişli değildir. Bu nedenle Nietzsche'nin

yazdıklarını sadece sosyoloji veya psikoloji gibi sınırlı alanlarda incelemekten ziyade daha geniş bir perspektiften ele alıp tetkik etmek, inşa ettiği nosyonlara zenginlik ve farklılık kazandıracaktır.

Nietzsche, doğada ve insan yaşamında meydana gelen her gelişmenin, olup biten tüm süreçlerin karşılıklı kuvvet savaşımını dahilinde olduğunu belirtmiş; var olan bütün fenomenlerin erke karşı duyulan yüksek tutkudan yani güç isteminden meydana geldiğini ifade etmiştir. Nietzsche güç istemi mefhumunun bazen hayatın bizatihi kendisi olduğunu varsayarken bazen ise bu mefhumu varlığın veya evrenin özü olarak tarif etmiştir. Çünkü güç istenci mefhumu Nietzsche'ye ait düşüncelerin kaynağında yer almakta ve kendisine ait tüm görüşlerin yorumlanmasında kullanılan bir kerteriz noktasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda Nietzsche iktidar nosyonunu güç istenciyle açıklamakta ve bireyin en korkunç ve en tutkulu içgüdüsünün güce karşı duyduğu arzuda yattığını belirtmektedir (Nietzsche, 2002a, s. 355). Nietzsche için güç istemi Spinoza gibi varlığın korunması ve hayatın olumsuzlanması anlamı taşımamaktadır. Nietzsche güç istencini insanın en korkunç ve esaslı talebi olarak ifade etmiştir (Nietzsche F. , 2002a, s. 355). Nietzsche, dünyayı bir bütün olarak güç istencinin kendisi olarak kabul ederken; tek tek şeyleri ve fenomenleri de güç isteminin bir imi olarak ifade etmektedir (Nietzsche, 1968, s. 333). Erk, tek başına bir yetiyi icra etme becerisi anlamını taşıırken, erk sahibi ve kudretli olma hali ise bireyin idealleştirdiği hedefleri gerçekleştirebilme maharetine hasıl olduğunun göstergesidir. Güç istencine sahip ve herhangi bir ahlaksal normun baskısı altında yaşamayan birey, her daim olduğundan daha fazlasını istemektedir. Bu nedenle de Nietzsche için dünya farklı bir düzlemde anlam bulmaktadır.

Ve dünya bana göre nedir bilir misiniz? Onu size kendi aynamda göstereyim mi? Bu dünya: başlangıçsız ve sonsuz bir enerji canavarıdır ne artan ne de azalan, kendini genişletmeyen fakat yalnızca dönüştüren, sapasağlam, demirden bir güç büyüklüğüdür...birlikte akan ve hücum eden, sayısız yıllar boyu tekrar ederek ezelden ebede değişen ve ezelden ebede hep yeniden taşan, biçimleri gel-git halinde olan bir kuvvetler deryasıdır...bu dünyaya bir isim ister misiniz? Onun bütün bilmeceleri için bir çözüm? [...] Bu dünya güç istemidir, başka bir şey değil! Ve sizler, kendiniz de bu güç istemisiniz, başka bir şey değil! (Nietzsche, 2016, s.156).

Bu durum Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi hayatın sonsuz bir devir daim içerisinde ilerlediğinin en temel göstergesidir. Birey her durum ve olay karşısında sahip olduğu istenç ve iktidar arzusu ile "en" olmanın peşinde gitmektedir. Nietzsche ile beraber güç isteminden bahseden bir diğer düşünür ise Schopenhauer olsa da Nietzsche güç istenci kavramını Schopenhauer'dan

tam aksi bir düşünce üzerinde inşa etmiştir. Nietzsche'nin güç istenci, yaşamın kendisini inşa ederken nihai amacının da bu istenç doğrultusunda şekillendiğine işaret ederken, Schopenhauer'ın istemi tıpkı Hristiyanlıkta ya da Platon'da olduğu gibi yaşama karşı bir öç ve kin beslemektedir (Nietzsche, 2003, s. 59-60). Nietzsche için Schopenhauer Hristiyan idealinden kurtulamamış Tanrı'nın ahlaksal normlarını içselleştirmiştir. Bu nedenle Nietzsche, Schopenhauer'un güç istemi hakkında ifade ettiği tüm görüşleri budalaca ve mutlak suretle reddedilmesi gereken şeyler olarak ifade etmiştir (Nietzsche 2002a, s. 474-475). Nietzsche'nin güç istemi mefhumu başta olmak üzere, nihilizm, sürü insanı gibi pek çok kavramında da karşı çıktığı ve batı felsefesinin kerteriz noktası olarak belirlediği Platon ve onun ahlak anlayışı Hristiyan öğretilerinin de temelini oluşturmaktadır. Ayrıca batı metafiziğine istinatgah olarak teşekkül eden Hristiyan öğretisi bireyciliğe tamamen karşı çıkarken, şimdiki anı ve yaşanan dünyayı, ahiret ile kıyaslayarak değersizleştirmiş ve ehemmiyetsiz bir üslupla tarif etmiştir (Öner & Çevikbaş, 2018, s. 112). Nietzsche kendi düşünce sistemini başta batı metafiziği, Hristiyan sağtöresi ve Platon gibi inançsal ve fikrinsel akımların karşısında inşa etmiştir.

1. Güç ve Dekadan

Güç istenci hayatın durmayan akışında hakikat söylemi üzerinden kendi varlığını her daim yeniden üretmektedir. Güç, hakikatten teşekkül etmektedir. Bu nedenle zaman, mekân ve inanç fark etmeksizin hakikati üreten her moral norm Nietzsche için üstesinden gelinmesi gereken ve öznenin özgürlüğü önündeki en büyük engeldir. Hakikati elinde bulunduran kişi veya sınıf beraberinde iktidarı da elinde bulundurmakta ve toplumu sahip olduğu hakikatler bağlamında kontrol etmektedir. Bireyin gündelik hayat pratiklerinden düşünsel seyrine kadar hayatının her alanını hakikat semsiyesiyle disipline etmek aynı zamanda güç istencinin de somut bir göstergesidir (Çelebi, 2013, s. 515).

Nietzsche hakikat mefhumundan yola çıkarak tüm yerel ve evrensel ahlak anlayışlarına karşı ciddi manada olumsuz bir tutum takınmış ve söylemleri ile soyut devrimsel savaşını başlatmıştır. Nietzsche aydınlanma dönemi öncesi Avrupa'sında hakikati elinde bulunduran ve kendi çıkarına göre hakikati sürekli bir biçimde yeniden üreten Hristiyan ahlakına büyük eleştiriler yöneltmiştir. Hristiyanlık öğretisi bireyin dünyaya karşı güdusel arzularının bastırılması gerekliliğini öğütlerken uhrevi duygularının dünyevi isteklerinin önünde yer alması gerektiğini gerek ceza gerek ise korku metaforlarıyla sürekli bir biçimde tembihlemektedir. Hakikati elinde

bulunduran ve bu nedenle iktidara hasıl olan Hristiyan ahlakı her daim bireyin yaşadığı bu dünyayı kötölemiş, aşağılamış ve sadece uhrevi anlamda kötürümlerin zevk alacağı bir yer olarak tasvir etmiştir. Var olan her şeyin yaratıcısı, kulunun, rızkının ve kaderinin belirleyicisi, yaşamın ve ölümün tek sahibi olarak Hristiyan ahlakında inşa edilen Tanrı algısı bireyi edilgen ve aciz kılmıştır. Hristiyan ahlakında Tanrı'nın emir ve yasaklarını tebaaya anlatmakla görevli kılınan Kilise ise hakikate sahip olmanın avantajı ile döneminin hem siyasal hem de inançsal anlamda iktidarı konumunda yer almıştır. Nietzsche'nin (Nietzsche, 2016, s. 95) "*nerede bir canlı gördüysem, orada güç istemini gördüm*" ifadesine somut örnek olan Kilise, kendi çıkarlarını tanrısal buyukların önüne geçirecek, iktidarının devamlılığına hizmet edecek her şeyi muteber kılmıştır. Kutsal kitap, Kilisenin iktidarının sürekliliği doğrultusunda her olay ve olgu için tekrar tekrar içtihat edilmeye başlanmıştır (Nietzsche, 2011, s. 47). Bu ve bunun gibi sebepler Nietzsche'nin Hristiyan inanışa karşı büyük bir nefret beslemesine neden olmuştur. Ayrıca Hristiyan ahlakın asketizm anlayışı doğrultusunda bireyi geçmişinden, bugününden ve geleceğinden alıkoyma girişimi Nietzsche'nin olumsuz tavırlarının şiddetli bir şekilde artmasına neden olmuştur.

Hristiyanlıkta 'kutsal' amaçların eksik olmasıdır, benim onun araçlarına itirazım. Yalnızca kötü amaçlar: yaşamın zehirlenmesi, yalanlanması, yadsınması, bedenın hor görülmesi, insanın günah kavramı yoluyla değersizleştirilmesi ve kendini karşılar hale getirilmesi (Nietzsche, 2002b, s. 78).

Nietzsche, öznenin kendi zihinsel ve fiziksel gücünün farkında olmamasını ve bunu kendi yaratıcılığı için kullanamamasını da güç istenci mefhumunu kendi iktidarı lehine kullanan Hristiyan öğretilerine bağlamaktadır. Nietzsche için esasında bir öznenin gerçek olarak varlığından bahsetmek sakıncalı bir duruma da yol açabilir. Çünkü Nietzsche, Güç İstenci adlı eserinde (2002, s. 193) özneyi bir fiksiyon olarak tanımlamıştır. O, kendisinden önce var olan özneyi kurgulanmış ve imal edilmiş bir şey olarak tarif etmiş ve ancak kuvvetlerin ilişkisinden doğan ve kuvveti talep eden bir öznenin gerçekten özne olarak ifade kazanacağını belirtmiştir. Hristiyan ahlakının ve batı metafiziğinin sınırlarını çizdiği hakikat ve ahlak anlayışları içerisinde inşa edilmiş özne, Nietzsche tarafından hem bilen hem de fail öznenin reddedilmesine neden olmuştur (Atbakan, 2018, s. 2). Bu sebeple Nietzsche üstüninsanı tanımlarken imal edilmiş özneye kıyaslamakta ve bu kurgulanmış öznenin ancak güç istencini içselleştirmiş ve harekete geçen üstüninsan tarafından yok edileceğini ifade etmiştir. Özne hasıl olduğu aşkın güç ve kudret nedeniyle büyük bir endişeye kapılmaktadır. Tarif ve tasvir edemediği bu güç nedeniyle psikolojik bir bunalıma giren özne malik olduğu bu gücü kendisinden ziyade daha kutsal ve daha kudret sahibi bir varlığa

atfederek anlamlandırmaya çalışmıştır. Fakat bu güç devri sırasında yarattığı varlığa o denli önem ve ihtiram göstermektedir ki kendi varlığını ve yetisini hiçe sayarak tüm kudretli manaları Tanrı'ya isnat etmiştir (Baykan, 2022, s. 40). İşte Nietzsche'nin Hristiyan ahlakı ve öğretilerine karşı çıkararak "Tanrıyı öldürmesi" bu duygu ve durum karmaşasından ortaya çıkmıştır (Nietzsche, 2016, s. 7). Nietzsche'nin öldürdüğü Tanrı şüphesiz Hristiyanlığın Tanrı'sıdır (Deleuze, 2021, s. 222). Tanrı'nın ölümü ile Platon'dan 19. yüzyıla kadar uzanan Batı metafiziği büyük bir dekadansa uğramış ve duyuüstü dünyanın ehemmiyeti geçerliliğini yitirmiştir. Aynı zamanda tüm ahlaksal kutsiyetlere savaş açan Nietzsche, Tanrı'yı öldürerek o zamana kadar muteber olan Hristiyan öğretilerinin de mesnedini boşa çıkarmıştır. Batı felsefesinin temel dayanağını Platonculuk olarak anlamlandıran Nietzsche için metafizik sona ermiştir (Heidegger, 2001, s. 18). Birey artık kutsal olan her şeyden muaf ve özgürdür. Tüm ahlaki değerler, Tanrı'nın ölümü ile değersizleşmiş ve muteberliğini yitirmiştir. Birey bir boşluk içerisine hapsolmuş, tüm kural ve normlardan sıyrılarak yeni bir yol ve güzergâh arayışına girmiştir. İşte burada tüm eski ahlaksal değerlerinden sıyrılarak gerçek manada insan olma şansını yakalayan özne yine zayıflığına ve edilgenliğine mağlup olmuş ve rasyonel temeller üzerine bina olan ussal bir perspektifte dünyayı yorumlayan modernizmi sığınacak güvenli bir liman olarak benimsemiştir. Aydınlanmanın klasik filozoflarından farklı olarak dayatmacı her türlü iktidar anlayışına karşı olan Nietzsche, modernizmin tahakkümcü tavrına da olumsuz bir tutum takınmıştır (Gerhardt, 1996, s. 35-52).

Modernizm, rasyonel ilkeler üzerinden toplumsal yaşama biçimini kutsamış ve bireyin insan olma edimini sağlayacak en önemli unsurun toplum içerisinde kurallara riayet ederek yaşaması olduğunu ifade etmiştir. Bu yeni anlayış biçimi Nietzsche tarafından *sürü ahlakı* şeklinde yorumlanmıştır. İnsan olma yetisini gerçekleştirecek güce ve cesarete sahip olmayan öznelerin, ekseriyetin gölgesi altına girerek güç istemini reddetmesini kabul etmeyen Nietzsche; inşa edilmek istenen bu yeni sistemde öznelerin toplum adına kendisini feda edeceğini ifade etmektedir. Nietzsche modern toplumsal yapılanma ile sürü ahlakı arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürer. Sürü ahlakında birey kendi varlığını sürünün inayeti adına kurban eder. Modern toplum yapısında da birey Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramı bağlamında kendi hak ve özgürlüklerinden toplumun iyiliği adına vazgeçer. Bu durum basit bir vazgeçişten ziyade hak ve özgürlüklerin, büyük ve kudretli bir sistemin daha iyi işlemesi adına devredilmesini içeren rızaya dayalı bir teşekküldür. Bu sistem değerler bütünü olarak Hristiyan öğretilerinden farklı bir üsluba sahip olsa da toplum içerisinde neyi, ne zaman, kimle ve hangi şartlar altında yapmamızı öğütleyen, bireyin gündelik hayat pratiklerini

tamamıyla tasarlayan ve nasıl yaşamamız gerektiği konusunda bizleri sürekli yönlendiren yeni bir modeldir (McyIntre, 2019, s. 568). Platon'dan aydınlanmaya kadar süregelen metafiziksel anlayış içerisinde birey Tanrı'nın yarattıkları arasında eşrefi-i mahlukat statüsünde yer alarak kendi varlığını anlamlandırırken, Tanrı'nın ölmesiyle tüm ahlaki öğreti ve değerlerin kaybolması ardından; tebaa, toplum ve vatan olgusunu kendisine çatı bir mefhum olarak belirlemiştir (Kuçuradi, 1967, s. 158). Özne artık insan olmak adına toplumsal hayata girmeye mecburdur. Ötekileştirilmemek adına sözleşmeyle haklarını devrederek girmeyi taahhüt ettiği modern toplumsal yapının parçası olma hali, yeni düzende var olabilmenin ön koşulu haline gelmiştir. Sözleşme ile güç istenci özünde benzerlik gösterse de Nietzsche için durum tamamen farklı bir boyutta ele alınmaktadır. Toplum sözleşmesinde insanın içgüdüsel olarak ölmekten kaçınacağı ve hayatta kalmak adına varlığını koruyacağı esas alınır. Fakat Nietzsche; canlı olan her şeyin büyümek ve gelişmek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Fetih ülküsü ile bireyler ve toplum yabancı ve öteki olarak anlamlandırdığı ve tasvir ettiği düşmanı kendi varlığının muhafazası ve devamlılığı adına ya yok edecek ya içerisine alarak zararsız hale getirdiğinden emin olana kadar asimile edecektir (Nietzsche, 2002a, s. 356). Modernizm, bireye toplumsal ve sosyal bir varlık olduğu idesini sürekli vurgulayarak müşterek bir değer yapısı oluşturmayı amaç edinmiştir. İnşa edilen bu yeni ahlak biçimi ile iyi ve kötü yeniden tanımlanmış ve bireyin toplumsal yaşamda hayatını nasıl idame ettireceğine dair güzergâh belirlenmiştir. Sürü ahlakına sahip birey toplumsal yaşamdan dışlanmamak ve öteki olmamak adına modernizmin yarattığı ahlaksal değerlere sıkı sıkıya sarılmış ve büyük bir kutsiyet atfetmiştir. Sürü ahlakının insanı için önemli olan güç istencinin buyrukları değil sıradan bir vatandaş olarak toplumsal ve ekonomi yapısının bir parçası olmaktır (Nietzsche, 2002b, s. 35). Bu durum eşitlik kutsalı altında toplumsal bir standardizasyona neden olmaktadır. Modernizm ise toplumun tüm fertlerinin sözleşme ve hukuk önünde eşit olduğu savını Orta Çağ karanlığına nazaran bir başarı olarak ön plana çıkarmaktadır. Erdemli olma hali bireyin tüm istek ve arzularından toplumsal çıkar adına vazgeçmesi olarak lanse edilmektedir. Toplumsal kurallar, erdemli birey için kendi şahsi menfaatleri ve kazancından her zaman daha önde yer almaktadır. Erdemli olmak kişinin benliğinden, şahsiyetinden ve egosundan sıyrılarak kendisini toplumun –yani sürünün- bir parçası olmayı gerektirmektedir (Kuçuradi, 1967, s. 46). Çobanın olmadığı bir sürü de herkes aynı şeyi talep etmekte ve herkes aynılaşmaktadır (Nietzsche F. , 2016, s. 12). Modernizm çatı bir ahlak öğretisini erdemli birey prototipi üzerinden yaratmakta ve muteber hale getirmektedir.

Bir erdemli insan bir "şahıs" olmadığından bir aşağı tür insandır, tersine ebediyen ortaya atılmış olan bir insan şemasına uygun olduğu için değerini

bundan alır. Onun değeri çekici olduğundan değildir: O başkalarıyla karşılaştırılabilir, ona benzerleri vardır, o tek değildir... Erdemlilik özel hal ve durumlarda aptallığın saygıya değer bir biçimidir. Bu sebepten kim onu kötüye alabilir? Ve bu tür erdemlilik bugün de varlığını sürdürmektedir. Yine de bütün sınıflarda mümkün olan ve kendisini saygınlıkla ve gülümsemeyle karşılayacağımız bir tür cüretkâr köylü saflığıdır (Nietzsche, 2002b, s. 172-173).

Nietzsche erdemli olma halini, modernizm tarafından edilgen ve itaatkâr kılınan birey için küçük düşürücü bir tavır olarak yorumlar. Modernizm yasalar vasıtasıyla eşitçilik ilkesini toplumsal bir fayda olarak bireye sunmuştur. Fakat Nietzsche için eşitlikçilik, Hristiyan ahlakının bir devamı niteliğinde yer almaktadır. Azınlığın ayrıcalığı sona ermiş fakat çoğunluğun yararı gözetilmeye başlanmıştır. Bu temsil modern demokrasinin en önemli özelliğini oluştururken aynı zamanda sürü ahlakının da yeniden yapılanması anlamı taşımaktadır (Nietzsche, 2011, s. 50). Nietzsche için hangi paradigma veya hangi ahlaksal öğretiler olursa olsun hiçbirinin genelleştirici ve kapsayıcı muteberliği bulunmamaktadır. O, ahlaklı ve erdemli olma haline plüralist bir tavırla yaklaşarak bu kavramları tarif ve tasvir etmekten kaçınmıştır. Nietzsche tüm evrensel ve üst değerlerin karşısında yer alırken bu kavramların perspektivist hakikat bağlamında ele almıştır. Onun için her türlü ahlaksal norm ve üst değer bireyin şekillendirilmesinde kullanılan bir araçtır. Bu nedenle hakikat üretimi ve söylem inşası bağlamında ister Hristiyan öğretileri olsun ister ise modernizmin rasyonel temelleri olsun, ikisi de kendi iktidarının devamlılığı doğrultusunda değerler sistemi inşa etmektedir.

Nietzsche'nin her türlü hakikat biçimini reddetmesi ve hakikatin olmadığına dair bir mülahazasının bulunduğu kanısı Nietzsche adına yanlış bir düşünceye varmamıza neden olabilecektir. Çünkü bütün hakikatlerin reddedilmesi ve bütün üst değerlerin alaşağı edilmesi de esasında bir hakikat söylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Nietzsche'nin düşünce sistematığında bir paradoksun var olduğu yanlışlığına düşmemize sebep olmaktadır. Nietzsche hakikat karşısında her zaman olumsuz bir tavır takınmaz. Aksine; “tüm isteklerini hakikate, her türlü hakikate düz, haşin, çirkin, itici, Hristiyan olmayan, ahlak dışı hakikatlere bile feda etmek için kendilerini eğitmişlerdir, çünkü böylesi hakikatler vardır” diyerek hakikati gerçek anlamda olumladığı durumlar da vardır (Nietzsche, 1974, s. 15). Nietzsche, yukarıda da değinildiği üzere tüm değerlerin ve ahlaksal öğretilerin inşa ettiği hakikate karşı çıkarken; güç istencine dayalı, devingen ve kusurlu hakikati muteber görmektedir. Çünkü bireyin zihin dünyası sürekli bir devinim halinde değişkenlik gösteren akışkan bir süreci kapsamaktadır. Bu

nedenledir ki durağan hiçbir hakikat öğretisi bireyi güçlü kılamaz. Dünya üzerinde yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan insan sayısı kadar hakikat var olmuş ve var olacaktır. Nietzsche bireyin doğduğu ilk günden erişkinliğe ve oradan yaşlılığına kadar edindiği ve maruz kaldığı her olay ve olgunun perspektifsel bir yanının olduğunu ifade etmiştir. Her birey olası bir durum karşısında kendisine ait perspektiften dünyayı algılamakta ve kendi hakikatini yine bu öznel bakış açısı ile inşa etmektedir. Bu bağlamda bir durum, olay veya kavram asla gerçek anlamıyla tarif ve tasvir edilemez (Selvi, 2017, s. 47). Ancak İlahi bir göz ya da Horos'un gözleri herhangi bir durum ve olay karşısında tam olarak tanımlama yapabilir.

Bundan böyle, sevgili filozofların, -saf akıl, -mutlak tinsellik, -kendi başına bilgi gibi çelişkili kavramların tuzağına karşı koruyalım – onlar hep tümüyle düşünülemez bir göz düşünmemizi beklerler bizden, belli bir yöne yönelmemiş, etken ve yorumlayıcı kuvvetlere engel olan bir göz, görmenin bir şeyi görmek olduğunu fark etmemiş, saçma ve kavranamaz bir göz beklerler. Oysa, yalnızca belli bir açıdan görme vardır, yalnızca belli bir açıdan -bilme; bir şeyin üzerinde ne denli etkili konuşmamıza izin verilirse, o denli çok gözlere, farklı gözlere gerek vardır; o denli araştırdığımız nesnenin içine girip, -kavramamızı, -nesnel kılız (Nietzsche, 2015, s. 142).

Nietzsche'nin perspektivizm nosyonu diğer kavramlarından tanım ve anlamlandırma noktasında farklı bir konumda yer almaktadır. Nietzsche güç istenci, üstüninsan, amor fati ve nihilizm mefhumları için açık ve net bir tasvir yoluna giderken perspektivist hakikat hakkında yalın ve anlaşılır bir tanım yapmaktan geri durmuştur. Fakat perspektivist hakikat esasında geleneksel epistemolojiye yeni bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır şeklinde iddiada bulunmak hatalı bir yaklaşıma neden olmayacaktır. Geleneksel epistemolojinin fenomen ve numen, özne ve nesne, mantık ve nedensellik gibi konularda öne sürdüğü savları, Nietzsche perspektivist hakikat bağlamında ele alarak çok farklı bir bakış açısının doğmasına vesile olmuştur. Nietzsche perspektivist hakikat bağlamında her insanın kendi iktidarı adına gücü isteyeceğini ve bu erke hasıl olacak şekilde eylem ve söylem ürettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda perspektivist hakikat için en önemli konuların başında gelen olay şüphesiz dil ve dilin kullanımınıdır.

Kısacası, dilin gelişimi ile bilincin gelişimi el ele gider... Bizim bilincimizde duyu verilerinin ortaya çıkması, onları sabitleyebilme, onları dışsalmışçasına sergileme gücümüz, bunları imler aracılığı ile başkalarına aktarma ihtiyacımızla birlikte artar. İmler bulan insan aynı zamanda kendini her zamankinden daha fazla bilen insandır. İnsan kendi bilincini ancak sosyal bir hayvan olarak kazandı, - hala da bunu yapıyor, giderek daha fazla yapıyor (Nietzsche, 2003, s. 226).

Nietzsche perspektivist hakikat yaklaşımı ile Platon'dan günümüze kadar uzanan ideler dünyasının aslında özünden kopartılmış, gerçek olmayan vaatler sunan, yalancı bir dünya olduğunu ifade eder. Çünkü hiçbir olgu, olay veya kavram birbirleriyle aynı değildir ve olgular hakikate ilişkin gerçek bilgiyi vermekten uzaktır. Nietzsche için yorumun ve perspektifin olmadığı bir dünyanın varlığından söz edilemez. Fenomenlerin gerçekte oldukları durumun bilgisi, her zaman yüksek bir tutku ile arzulanan fakat asla ulaşılamayan ütöpik bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Hakikat ve ona ait gerçeklik ulaşılamayan bilgidir. Bu nedenle hakikat gibi zuhur eden geçici gerçeklik, bireyin olayları kendi perspektifinden yani iktidara olan istencinden vuku bulmaktadır. Hakikat kişiden kişiye değişen, iyi bir retorik sahibi tarafından yorumlanan ve yeniden inşa edilen ve uzun süre kullanıldıktan sonra herkesçe muteber sayılan insan ilişkilerinin yanılsamalı bir sonucudur (Megill, 2021, s. 93). Perspektivist hakikat anlayışına sahip olan birey, hakikati ve bilgiyi iktidar sahibi olmak adına bir araç olarak kullanmaktadır. Çünkü bilgi ve muteber kılınmış hakikat, başkaları üzerinde tahakküm kurmanın en kısa yoludur. Erk sahibi dilediği bilgiyi yaratırken kendi iktidarını şekillendirmekte ve yetersizliğinin üstünü örtmektedir (Foucault, 2006, s. 60-68). Dünyanın devir daim hali ve tahakküm sahibinin dönemselsel olarak değişmesi, hakikatin perspektifsel gerçekliği ve sürekli bir biçimde yeni ahlaki üst değerlerin yaratılma ve yeniden yok edilme istemi, bireyi dekadansa uğratmakta ve içini doldurmadığı bir hiçliğe kapılmasına neden olmaktadır.

Tanrı'nın ölümü ile muteberliğini yitiren tüm ahlaki değer ve üst öğretiler bireyin yüzyıllardır acizliğini dayandırdığı anlayışın ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda bireyin kanıksamış olduğu alışkanlıkları kaybederek büyük bir hiçliğin içine düşmesine neden olmuştur. Nietzsche bu durumu nihilizm mefhumuyla anlamlandırmaya çalışmıştır. O'nun için nihilizm; "insan varlığının şimdiye kadar ki değer yorumunun sonucu olarak" ifade bulurken, nihilizmin anlamı nedir sorusuna ise: "En üst değerlerin değersizleşmesi. Hedef yok: "Niçine bir yanıt verilebilmiş değil" şeklinde cevap vermiştir (Nietzsche, 2002a, s. 23). Nietzsche, belli bir dönem muteber sayılan herhangi bir değer zaman içerisinde mahiyetini kaybetmesini; değersizleşmenin, değer doğasında var olan bir olgu olarak tarif etmiştir (Guérin, 2006, s. 245). Bu bağlamda Nietzsche; değerlerin değersizleştiği, güvenilir olanın artık ehemmiyetsiz olduğu ve tarihsel bir artalanı dayanan bu olguyu nihilizm şeklinde ifade etmiştir. Hristiyan öğretilerinin değersizleşmesi toplumsal bir dekadansı başlatmış ve bu durumun nihayetinde mantıksal bir sonuç olarak nihilizm, bireyin zihinsel perspektifinde yerini almıştır. Her türlü ahlaksal değer ve üst öğreti artık şüphe

barındıran ve güvenilir olmayan kaynaklar haline gelmiştir. Tabii burada ahlaksal değer ve öğretileri şüphesiz Hristiyanlığın dayattığı normlar hiyerarşisi şeklinde anlamamız gerekmektedir. Uhrevi olan her şeyin manasını yitirdiği, ahiret inancının boş bir masal olarak algılandığı bu yeni dönemde büyük bir çöküntü içerisinde olan birey kendisini hıyanete uğramış şekilde hissetmektedir.

Nihilizm psikolojik ruh hali olarak ortaya çıkmak mecburiyetindedir, ilkin şayet bütün olayda onun içinde olmayan bir "anlamı" ararsak: Öyle ki arayıcı sonunda cesaretini yitirir. Nihilizm bu takdirde gücün uzun süre boşa harcanmasının bilincidir, "boşunaliğın" kahrıdır, güvensizliktir, insanın kendini herhangi bir şekilde dinlendirilmesi için kendini herhangi bir şeyle yatıştırmaya fırsat bulamamasıdır. Sanki insanın çok uzun süre kendini aldatmış gibi kendinden utanmasıdır (Nietzsche, 2002a, s. 26).

Bireyin içerisinde yer aldığı bu vaziyet, esasında bir olumsuzluk hali değil buhran durumu olarak tanımlanmaktadır. Var olan her türlü mevcut değerlerin çökmesi, buhranı tetiklerken, esas problem; aşağıya edilen değerlerin yerine yenisinin yaratılmaması durumunda vuku bulacaktır. Güç istenci nosyonu, kendisini nihilizm içerisinde de göstererek buhran halindeki bireyin bu boşluğu kendi değerleri ile mi donatacağı yoksa boşluk içerisinde savrulacağı mı hususunda da belirleyici bir rol oynamaktadır. Burada farkı yaratacak durum güçlünün iradesi ile zayıfın edilgen ve aciz tabiatıdır (Coşar, 2002, s. 10). Arada kalan ve zihinsel dünyası mariz bir yapıda bulunan birey; nihilizmi, yeni değerler sistemi yaratmak suretiyle aşabilecektir. O ana kadar var olan her türlü ahlak ve öğreti biçimi, onun yerine düşünmüş, onun yerine hayatı hangi kıstaslar altında nasıl idame ettireceğine karar vermiştir (Blackham, 2005, s. 39). Artık düşünme ve yaratma sırası kendisine gelen birey bu şiddetli özgürlüğün ve sorumluluğun altından yalnızca güç istencine duyduğu yüksek arzu ile kalkabilecektir. Bu durum bireyin kendisini yeniden anlamlandırmak adına aşmak zorunda olduğu bir engel olmakla beraber kendi değerlerini yaratabilmesi adına sahip olacağı tek şanstır. Fakat burada Nietzsche nihilizmin iki farklı anlayış biçiminden inşa olduğunu ifade etmiştir. Hiçbir ahlaksal değere bağlı olmayan ve kendi gücünün farkına varan bireyin içerisinde bulunduğu durumu etkin nihilizm olarak tanımlarken; üst öğretilerin artık gündelik hayatını ve inanç dünyasını şekillendirememesinden kaynaklanan boşluğa hapsolan bireyin halini edilgen nihilizm olarak tasvir edilmiştir (Blackham, 2005, s. 31). Nietzsche edilgen nihilizmi bireyin içerisine düştüğü büyük boşluğu doldurmak için herhangi bir girişimde bulunmayarak, yeni değer ve öğretilerin yaratılmaması hali olarak tasvir ederken aynı zamanda bu durumu olumsuzlamaktadır. Nietzsche için önemli olan, bireyin yaratıcılığının ön planda olduğu, güç isteminin son derece etkin bir halde teşekkül ettiği etkin nihilizmdir. Çünkü birey içine düştüğü boşluğu

kendi iktidarı adına bir fırsat olarak görmektedir. Etkin nihilizmin çerçevesi altında yer alan birey, cesareti yüksek, edilgen bir ruh halinden kudretli bir tîne geçiş yapmak için hevesli ve oluşan boşluğu kendi değerleri ile doldurma eğilimine sahip bir prototip çizmektedir. Etkin nihilizm, tüm ahlaki değer ve öğretilerin yeniden düşünülerek anlamlandırılması adına toplumsal bir yeniden inşanın da fırsatını sunmaktadır (Pearson, 1998, s. 66; Nietzsche, 2002, s. 50). Fakat insan sahip olduğu kudretin ve erkin farkında değildir. Alaşağı edilen tüm ahlaksal ve inançsal değerler sonrası dünyanın nasıl ve hangi şartlar altında yaşanabileceğine dair bir fikri bulunmamaktadır.

2. Sürü Ahlakına Karşı: Üstüninsan

İyi ve kötü ortadan kalkmış, ceza ve adalet yerini öznel hakikatin tahakkümüne bırakmıştır. Bireysel ve toplumsal açıdan dekadansın hâkim olduğu bu durumda Nietzsche için önemli olan husus Tanrı'nın ölmesi değil; Tanrı'nın varlığından söz edilmeyen yeni nizamda değerler sistemin nasıl ve kimler tarafından inşa edileceğidir. İşte burada Nietzsche'nin insanlık ideali açısından nihai ülküsünü oluşturan üstüninsan; kendi yazgısını yaratma, dönüştürme ve yok etme yetisiyle tarih sahnesinde yerini almalıdır. Artık sürü insanın ahlakı ve bu ahlakı benimsemiş insanın değer sistemi yok olmuş; Tanrı ölmüştür. Sonsuz bir hürriyet girdabının içerisinde olan insan, sadece ve sadece kendi yeni değerler sistemini yaratarak bu hiçliğin içerisinde anlamlı bir yaşam biçimine kavuşabilir (Camus, 1990, s. 69). Bu devrimi gerçekleştirebilecek güç istemine sahip ve her türlü iktidar biçimine şiddetle karşı çıkan tek varlık şüphesiz üstüninsandır.

Tanrı öldü artık! Ey yüksek insanlar, bu Tanrı sizlerin en büyük tehlikesizdi. Ancak o mezara gireli beri dirildiniz sizler yeniden. Ancak şimdi geliyor büyük öğle, şimdi ancak yüksek insan efendi olacak! Anladınız mı bu sözü ey kardeşlerim? Korkuyor musunuz yoksa: yürekleriniz mi sersemleşiyor? Uçurum mu açılıyor önünüzde? Cehennem köpeği mi havlıyor size? Haydi bakalım! Haydi! Ey yüksek insanlar! Şimdi ancak doğum sancıları içindedir insan geleceğinin dağı. Tanrı öldü: şimdi biz, üstüninsanın yaşamasını istiyoruz (Nietzsche, 2016, s. 289-299).

Tanrı'nın ölümü, Nietzsche tarafından Hristiyan değerlerinin ve öğretilerinin ölümü olarak ifade edilse de beraberinde sürü ahlakının ve kurallarının da alaşağı edilmesini ihtiva etmektedir. Sürü ahlakı zayıf ve edilgen nihilizmi benimsemiş bireylerin müşterek talep ve isteklerinden ortaya çıkarak güç istenci mefhumunun gerekliliklerinden uzak bir toplumsal davranış bütününe yansımaktadır. Bu bağlamda yeni bir ahlak ve değerler

bütünü yaratabilme amacıyla yıkıcı bir tutum yapısına sahip olan kişi; üstüninsandır. Üstüninsan, sürü ahlakının dayattığı toplumsal fayda görüşünü önemsemmez. Onun için önemli olan güçlü olmak, yaratmak ve bir daha yaratabilmek adına yıkıcı olmaktır. Nietzsche'nin üstüninsan tasviri, Dionysos'un dünya görüşü ile de büyük bir benzerlik göstermektedir. Üstüninsan, kaotik Dionysos tınıyla iç içe geçerek içerisinde yaşadığı toplumsal ve inançsal tüm değerleri geri planda bırakarak kendi yaratıcı ruhunu ortaya koyan güç istencinin somut bir göstergesidir (Eyüpoğlu, 1991, s. 60). Nietzsche üstüninsanın ortaya çıkışını Tanrı'nın ölümü ile ilan etmektedir. Fakat Tanrı'nın ölümüyle beraber boş kalan ahlak ve değerler sistemi alanını modernizmin rasyonelci tavrı ve bilimin mutlaklığı doldurmuştur. Kutsal öğretileri bireyin gündelik hayatına tatbikiyle meşgul olan din adamları ve onların değerlerinin yerine, pozitivizmin ve ussallığın tahakkümünü toplumsal tabana yaymaya çalışan bilim adamları almıştır. Yeni iktidarın tüm kural ve üst değerleri bir önceki anlayışa göre tamamen farklı hatta zıt kutuplardan oluşmuştur. Fakat toplumsal anlamda bir muteberliğe hasıl olmuş son iki iktidar biçimi de bireyin pasivize edilmesini farklı yollardan deneyerek tatbik etmeye çalışmıştır. İşte bu noktada Nietzsche'nin sesi eleştirel anlamda yükselmektedir. O üstüninsanı aynı zamanda modernizmin inşa etmek istediği sürü ahlakına sahip bireyin karşısına çıkarmaktadır.

Nietzsche'nin üstüninsanı iktidar tahakkümleri arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Nietzsche kendi felsefi düşünce sisteminde arkaik bireyle modern birey arasında bir bağlantı kurarak postmodern düşünce sisteminin temellerini atmıştır. Benzer şekilde güç istencine sahip üstüninsan yaratımıyla da şimdinin ve bu dünyanın iktidarını sonsuza kadar bireyin yani üstüninsanın kendisine vermeyi hedeflemektedir. Bu ülküye erişildiği zaman doğa ile insan arasındaki iktidar mücadelesi sona erecek ve uzlaşmalı bir bütünleşme hayat bulacaktır (Heidegger, 2001, s. 429). Bu felsefi yaklaşım geleceğin kusursuz toplumunu inşa etmek adına sancılı fakat yaratıcılığın ön planda olduğu bir geçiş aşamasından ibarettir. Çünkü dünya daimî bir devingenlik içerisinde oluş ve yok oluşlar halinde seyrini sürdürmektedir. Üstüninsan ise hayatın acılı, zahmetli, kederli, üzüntülü veya tam aksi duyguları barındıran ruh hallerinin hiçbirini ayırt etmeden kabul edendir. O, hayatı olduğu gibi kabul eden ve evetleyebilen bir karaktere sahiptir. Nietzsche, üstüninsanı tanımlarken “...en yüksek olumlama ilkesi, sınırlama bilmeyen bir evet deyiş, acının kendisine, suçun kendisine, varlığın sorunsal ve yabancı nesi varsa hepsine...” evet diyebilmeyi üstüninsanın vasıfları arasında göstermiştir (Nietzsche, 2003, s. 60). Ancak bu durum üstüninsanın çevresinde gerçekleşen olayların hakikatinden uzaklaşmasına veya bu olaylara yabancılaşmasına neden olacak bir etken değildir. Onun güç istencine

karşı şiddetli arzusu ve oluşların sonsuz bir biçimde yenilenecek olması, değişime karşı açık bir tutum sergilemesine neden olacaktır. Üstüninsanın nihai bir hedefi yoktur. Sadece oluşlar içerisinde kendisini güçlü kılarak tahakkümün bizatihi tarafından icra edilmesini istemektedir (Kuçuradi, 1967, s. 70-72). O herhangi bir nesne, varlık veya üst öğretinin esiri değil; daimî varoluş içerisinde teşekkül eden hayatı kabul etmiştir. Üstüninsan, güç istenci mefhumunu kendi varlığının kerteriz noktası olarak belirlediği gibi; oluş ve yok oluş biçiminde teşekkül eden hayatı da *amor fati* olarak ifade etmiş ve bu nosyonu da karakterinin en belirgin özelliği haline getirmiştir. *Amor fati*, üstüninsanın kendi hayatını olduğu gibi kabul etmesi anlamını ihtiva etmektedir. Yaşamda meydana gelen olumlu veya olumsuz her durumu evetleyebilen üstüninsan; şahsi iradesini kozmik istencin konfirmasyonuna teslim etmiştir (Dede, 1996, s. 91). Yaşamın bireye sunacağı her türlü acıyı ve elemi trajik şekilde evetleyen üstüninsan aynı zamanda bu olumsuz duygu durumların hiçbirinden korkmaz ve güce yani iktidara duyduğu sonsuz arzudan vazgeçmez. İstirabın ve üzüntünün en çok üstüninsanda bulunması elbette tesadüfi değildir. Hayatı anlamak ve anlamlandırmak adına insan ile verdiği mücadele sonucunda üstüninsan sıfatına erişen birey amacına ulaşır. O artık yaşamın ulaşılması gereken amaçlar veya hedefler olmadığını idrak etmiş ve bu nedenle büyük bir acının içerisinde hapsolmuştur. Fakat *amor fati* sayesinde bu acıya da göğüs gererek yapması ve olması gereken kişi olarak yoluna devam eder. Üstüninsan için hayatta her ne olursa olsun en büyük değer, gücü istemek, iktidara talip olmak ve sonsuz oluşun içerisinde yeni değerler üretmektir. O, modern sistem karşısında kendisini inşa ederken her daim içgüdülerini ön plana çıkarmaktadır. Sürü ahlakının bireye, toplumsal fayda adına içgüdülerini bastırması yönünde verdiği telkinleri ve bu durumu sözleşme ile zoraki olarak tasdik ettirmesini kabul etmez. Üstüninsan, güç istencine dayalı içgüdüsel kararları ile ancak hayatı kendisi gibi yaşama şansına sahip olacaktır. Çünkü o soylu bir yapıya sahiptir. Soyluluk herhangi sınıfsal ve ekonomik bir ayrıcalıktan gelmez. Onun soyluluğu geçmişe ait hiçbir ahlaki ve üst değeri tanımayarak ve alaşağı ederek geleceğe yönelik yeni değerler yaratma isteminden vuku bulmaktadır. Üstüninsan için iki temel ayrım bulunmaktadır. Gücü kendi hakikatini inşa etmek için arzu ile isteyenler ve kendi taleplerini çoğunluğun ihtiyaçlarıyla bütünleştiren güçsüzler (Kuçuradi, 1967, s. 76). Bu bağlamda üstüninsanın inşa edeceği yeni değerler sisteminin temelini yaratıcılık ve güç istenci oluşturmaktadır. Üstüninsan, iktidarını muteber kılabilmek adına insanın aşılması gerektiğini bilir ve bu durumu savunur. Üstüninsan, insanlığın erişebileceği nihai nokta olarak Nietzsche için kozmosun anlamını ihtiva eden tek gerçektir.

Sonuç

Nietzsche 19. yüzyılın en önemli ve patetik düşünürleri arasında yer almaktadır. Onun bu sivri ve muhalif sıfatlara hasıl olmasının en büyük nedenleri arasında şüphesiz çağının her türlü değerine karşı takındığı eleştirel tutum yatmaktadır. O, Avrupa kültürünün inşa ettiği tüm değerlerin alaşağı edilmesini isterken; şekillendirilecek yeni değerlerin herhangi iktidar eliyle değil bireyin bizatihi kendisi tarafından yaratılmasını istemektedir. Nietzsche için 19. yüzyıl Avrupa'sında esasında tamamen zıt gibi görünen fakat bireyi toplumsallaştırması ve üzerinde tahakküm kurması bakımından büyük benzerlik gösteren iki farklı hegemonya biçimi bulunmaktadır. Bunlar; Hristiyanlık ve modernizmdir. Hristiyanlık ahlakının inançsal öğretilerinde Tanrı'ya, O'nun buyruklarına ve bu buyrukları yeryüzünde tatbik etmekle görevli din adamlarına karşı koşulsuz bir itaat ve biat anlayışı bulunmaktadır. Modernizmde ise rasyonalizm ve pozitivizm mutlak itaatin beklendiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nietzsche iktidarların güzergahlarına ve sığındığı kavramların meşruiyetine önem vermemektedir. İktidarın, okul, hastane veya cezaevleri gibi denetim ve gözetim aygıtlarını kullanması, baskı aygıtı olarak kolluk kuvvetlerini kullanması ya da ideolojik aygıtları kullanması Nietzsche için esas problemi teşkil etmemektedir. Onun için iktidarların hangi aygıtları kullandığı değil; bu aygıtlarla bireylerin toplum olgusuna dahil edilerek sürü ahlakını benimsemeleri önem taşımaktadır.

Nietzsche'nin iktidar temelli felsefesinde sürü ahlakı hiçbir zaman kabul görmemiş, muteber kılınmamış aksine izale edilmesi gereken hususlar olarak yorumlanmıştır. Sürü ahlakı, insanın zayıf ve edilgen tutumlarının toplumsal bir yansıması olarak ifade edilmiştir. İnsan hayatta kalabilmek için toplumun diğer bireyleriyle bir araya gelerek içgüdüsel bir şekilde güçlü olmayı talep etmektedir. Fakat Hristiyan öğretileri uhrevi anlayışın kutsallığını ön plana çıkartarak insanın nefsi ile yani içgüdüleri ile hareket etmesini engellemiştir. Benzer şekilde modernizmde de toplum sözleşmesiyle bireyin içgüdüsel tavırlarına yasalar aracılığıyla mâni olunmuştur. Nietzsche ise tüm bu tahakkümcü tavırların karşısında güç istencine karşı duyulan yüksek tutkuyu benimsemiş ve felsefesinin kerteriz noktasına bu mefhumu dahil etmiştir. Nietzsche için güç istenci bireyin gündelik hayat pratiklerinden ikili ilişkilerine kadar her alanda zorunlu bir şekilde teşekkül etmektedir. Yaşam güç istenci etrafına şekillenmekte ve özünü iktidar talebiyle inşa etmektedir. Bu talebi gerçekleştirecek kişi ise güç istencini karakterinin olmazsa olmazı kılan, tüm değerleri ve ahlaki öğretileri yıkan ve yeniden yaratabilen, yaşamın oluş ve yok oluşlar içerisinde sonsuz bir döngüde olduğunu bilen ve hayatın kendisine sunacağı olumlu ya da olumsuz her durumu evetleme yetisine sahip olan üstüninsandan başkası değildir. Nietzsche'nin iktidar mefhumunu güç

istenci olarak tarif ve tasvir etmesi onun mülahazalarının siyasi ideolojiler bağlamında değerlendirilmesine engel olamamıştır. Fakat Nietzsche için mutlak ve muteber bir ideoloji veya siyasi düşünce biçimi bulunmamaktadır. Onun için arkaik bir inançsal sistem ile demokrasi arasında veya faşizm ile sosyalizm arasında bir fark yoktur. Bu durum *homo religiosus'luktan, politicus'a* terfi eden insanlık adına nihilizm ve bengi dönüş kavramları çerçevesinde okunması gereken geçici akımlardır. Nietzsche'nin fikir ve mefhumlarıyla günümüzde hala varlığını sürdürmesinin en büyük sebebi; önermeye çalıştığı çözümlerin basit bir kuramsallaştırmayla değil, her türlü ahlak ve değer iktidarlığına isyan eden bir filozof olmasından kaynaklanmaktadır. Onun iktidar algısı kozmosun kaosu içerisinde varlığını her daim sürdürmektedir.

Kaynakça

- Atbakan, Utkan B. (2018), "Nietzsche'nin Perspektifinden Özne'nin Reddi", Uluslararası İstanbul Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, (İstanbul: Mantık Derneği Yayınları), s. 1-11.
- Baykan, Fehmi (2022), Nietzsche'nin Felsefesi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları).
- Blackham, H. J. (2005), Altı Varoluşçu Düşünür, (Çev. E. Uşaklı), (Ankara: Dost Kitabevi).
- Camus, Albert (1990), Başkaldıran İnsan, (Çev. P. D. Yücel), (Ankara: V Yayınları).
- Coşar, Metin (2002), Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol, (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık).
- Çelebi, Vedat (2013), "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5 (1), s. 512-523.
- Dede, Münir (1996), F.W.Nietzsche ve H. Bergson'un Ahlak Anlayışları, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Deleuze, Gilles (2021), Nietzsche ve Felsefe, (İstanbul: Norgunk Yayıncılık).
- Eyüpoğlu, İsmet Zeki (1991), Nietzsche: Eylem Ödevi, (İstanbul: Boray Yayınları).
- Foucault, Michel (2006), Hapishanenin Doğuşu, (Çev. M. A. Kılıçbay), (Ankara: İmge Kitabevi).
- Gerhardt, Volker (1996), Vom Willen zur Macht, (Berlin: de Gruyter).

- Guérin, Michel (2006), Kahraman Sokrates Nietzsche, (Çev. K. Sarıalioğlu), (İstanbul: Dharma Yayınları).
- Heidegger, Martin (2001), Nietzsche'nin Tanrı Oldü Sözü ve Dünya Resimler Çağı, (Çev. L. Özşar), (Bursa: Asa Kitabevi).
- Kuçuradi, İonna (1967), Nietzsche ve İnsan, (İstanbul: Yankı Yayınları).
- MacIntyre, Alasdair (2019), Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi, (Çev. M. Özcan), (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları).
- Megill, Allan (2021), Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida, (Çev. T. Birkan), (İstanbul: Metis).
- Nietzsche, Friedrich (1968), The Will to Power, (Çev. W. K. Hollingdale), (New York: Vintage Books).
- Nietzsche, Friedrich (1974), The Gay Science, (Çev. W. Kaufmann), (New York: Vintage Books).
- Nietzsche, Friedrich (2002a), Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştirir Denemesi, (İstanbul: Birey Yayıncılık).
- Nietzsche, Friedrich (2002b), Putların Alacakaranlığı, (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık).
- Nietzsche, Friedrich (2003), Ecce Homo (Çev. C. Alkor), (İstanbul: İthaki).
- Nietzsche, Friedrich (2003), Şen Bilim, (Bursa: Asa Kitabevi).
- Nietzsche, Friedrich (2011), Ahlakın Soykütüğü, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi).
- Nietzsche, Friedrich (2015), İyinin ve Kötünün Ötesinde, (Çev. A. İnam), (İstanbul: Say Yayınları).
- Nietzsche, Friedrich (2016), Böyle Söyledi Zerdüş, (Çev. M. Tüzel), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları).
- Öner, Ebru ve Sebahattin Çevikbaş (2018), "Nietzsche'nin Platon Eleştirisi: Platoncu Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi", Kaygı, (109), s. 109-127.
- Pearson, Keith Ansell (1998), Kusursuz Nihilist, (Çev. C. Soydemir), (İstanbul: Ayrıntı).
- Selvi, Selvihan (2017), Nietzsche'nin Hakikat Kavrayışı ve Perspektivizm, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

I. Derginin Amacı

Literatüre bakıldığında siyaset ve yönetim olgusuna ilişkin çalışmaların başlıca sorunu, kuram ile uygulama arasındaki ilişkisizliktir. Genel akademik yaklaşım kuramsal çalışmayı, yazındaki -ve daha çok da İngilizce yazındaki- çalışmaları okuyup özetlemekle sınırlı kalmaktadır. Bir dizi makale, araştırma ya da kitabı gözden geçirip özetlemek işi kuramsal etkinlik olunca, ülkenin siyasi ve idari gerçekliğini araştırma işi, memlekete ait olguları hâlihazırda ortaya atılmış kuramların/modellerin cılız ışığında anlamlandırma çabasına eşitlenir. Bu, heyecansız ve renksiz bir test etme işidir; daha genel bir deyişle aktarma işlemidir. Oysa kuram ile uygulama bir bütündür. Araştırma soyuttan somuta yükselir; somut soyutlanır ve gerçeklik açıklanır. Heyecanlı iş, gerçekliği açıklama ve bu sayede yaşamı yeniden kurma gücü verecek genellemelere ulaşma işidir; daha genel bir deyişle yaratma işlemidir. Bu, üretilmiş kuram cümlelerini “alıp kullanmak”la değil, kuram cümlelerini “kurmak”la başarılabilir bir iştir. Başka modeller, kuramlar, okullar, ister güneyde ister kuzeyde üretilmiş olsun, ister antik ister çağdaş zamanlara ait olsun, kuramsal açıklama yeteneğimizin vazgeçilmez girdileri olarak çok değerlidirler. Bunları açıklama gücümüzün sınırlayıcılarına dönüştürmek, değerlerini teslim etmemek olur. MEMLEKET Siyaset Yönetim, araştırmacıların kuram-aktarıcı değil kuramcı olarak bir arada çalışabilecekleri bir alan yaratmayı amaçlamaktadır. Memleket Siyaset Yönetim hangi zamanda ve nerede olursa olsun, idari ve siyasi gerçekliğe ilişkin özgün sorular soran ve bu soruları derinlemesine araştıran çalışmaları yayımlamaktadır.

II. Etik Kurallar

MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi, Dergi’de yayımlanacak yazıların yayın sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden **Committee on Publication Ethics (COPE)**, **Açık Erişim Dergiler Dizini (Directory of Open Access Journals, DOAJ)** gibi kuruluşlar tarafından belirlenmiş **Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık İlkeleri ile En İyi Uygulamalar**'a bağlı kalmaları ve **Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma**

ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler"de bulunmamalarını beklemektedir.

a) Açık Erişim: MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi, açık ve bedelsiz akademik yayıncılık ilkesine bağlıdır. Yazarlardan makale işleme, gönderme ve yayımlanma sürecinde bir ödeme talep edilmez. Her makaleye yayımlanma tarihinden itibaren derginin internet sayfası üzerinden hiçbir kısıtlama ve gecikme olmaksızın tam metin olarak erişilebilir.

b) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

c) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

d) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

e) Tekrar yayım: Bir araştırmanın sonuçlarını ya da bir yazının özgün fikirlerini aynen ya da büyük oranda içeren ve daha önce yayınlanmış bir yazının benzerini sunmak.

f) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla yazıda sunmak.

g) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek, tez çalışmalarından üretilen makalelerde tez danışmanının ismine yazarlar arasında yer vermek,

h) Diğer etik ihlal türleri: 1) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek, 2) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak, 3) Yayınlarında hasta haklarına riayet etmemek, 4) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayınında kullanmak, 5) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak, 6) Araştırmalarda, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak, mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırmaya dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, 7) Araştırmacılar veya yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlülüğüne uymamak, 8) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği lde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak, 9) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar kapsamında Etik Kurul izni almamak.

YAZIM İLKELERİ

MEMLEKET Siyaset Yönetim (MSY) 2006 yılında yayın hayatına başlayan ulusal hakemli statüde bir dergidir. 2011 yılından itibaren yılda iki sayı çıkan Dergi, ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı ve IBSS'de yer almaktadır.

MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi yazarlardan, hakemlerden ve editörlerden yukarıda belirtilen etik ilkelere ek olarak aşağıda yer verilen sorumluluklara da uymasını beklemektedir.

I. Genel Kurallar ve Makale Değerlendirme Süreci

1. Yayın Kurulu makalenin derginin amaç ve yayın alanına uygun olmaması, etik ilkeler ya da yazar sorumluluklarına uyulmaması gibi durumlarda makaleyi hakemlere göndermeden ret kararı verebilir. Yayın Kurulu'nun makalenin kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

2. Yazılar, yayımlanmak üzere kabul edildiğinde MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve internet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarına sahip olacaktır. Bununla birlikte yazar(lar)ın patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü referans vermek kaydıyla ücret ödemeksizin kullanma hakkı, makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.

3. Dergiye gönderilen yazı, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

4. Dergiye gönderilen yazılardan yayımlanmayanlar yazara geri gönderilmeyecektir.

5. Dergiye gelen yazıların, yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar

Yayın Kurulu'nca hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

6. Gelen yazılar, Ithenticate, Turnitin, intihal.net vb. programlara yüklenerek hem içerik hem de biçim kapsamında etik incelemesine tabi tutulacaktır. Etik kurallara uygun olmayan yazılar Yayın Kurulu'nca hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

7. Yazı önerileri, kör hakem değerlendirme sistemine göre değerlendirmeye alınacaktır. Asgari iki hakem incelemesi sonucunda yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu karar verecektir. Yazılar Yayın Kurulu'na ulaştıktan sonra en geç üç ay içinde yazara olumlu ya da olumsuz yanıt verilecektir.

8. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç iki ay içinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

9. Yazıların uzunluğu 8.000 sözcüğü geçmemelidir. Bu sınırı aşan yazılar Yayın Kurulu ve editör tarafından değerlendirilir.

10. Yazıların ilk sayfasında yazının başlığının Türkçe ve İngilizcesi ile birlikte 150 sözcüğü geçmeyen Türkçe ve İngilizce özeti ve yine Türkçe ve İngilizce 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

11. Yazarlar makalelerini gönderirken ayrı bir Word sayfasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

12. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

13. Yazılar, Dergipark üzerinden MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi'ne gönderilmelidir.

14. Sayılar için temalar belirlenebilir ve temalı sayının editörlüğünü Yayın Kurulu içinden biri üstlenebileceği gibi dışardan uzman bir kişi de üstlenebilir.

15. Tema konusu olan sayılarda tema konusu olan makalelere öncelik verilir. Tema dışı makale gönderen yazar(lar) yazılarının daha sonraki sayılarda yayınlanabileceğini kabul ederler.

16. MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi'nde bilimsel makalelerin yanı sıra "kitap incelemeleri"ne, sayı konuları ile ilişkili "belge çevirilerine" yer verilmektedir.

1. Yazarların Sorumlulukları

Yazarlar;

a) Sunulan makalenin yazar(lar)a ait özgün bir çalışma olduğunu,

b) Tüm yazarların bu çalışmaya fiilen katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,

c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,

d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,

e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini,

f) Makalenin yayımlanması durumunda telif haklarını ücretsiz vermeyi,

g) Kör hakemlik kuralı çerçevesinde gizli kalması gereken hakemin kimliğinin tahmin edilmesi ya da öğrenilmesi durumunda vakit kaybetmeden editöre haber vermeyi taahhüt eder.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Hakemler;

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması ya da uyuşması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidir.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, makale değerlendirme sürecinde editör dışında makalenin yazarı(lar) ya da hakemleri olabileceğini tahmin ettiği kişilerle ya da konu ile ilgisi olduğunu düşündüğü üçüncü kişilerle makalenin kendisini ya da raporu paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kendi çalışmalarında kullanmamalıdır.

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler;

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumluluğu Yayın Kurulu ile paylaşır.
- b) Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, özgün nitelikte bilimsel araştırmaların, derlemelerin, kitap incelemelerinin ya da belgelerin usulüne uygun olup olmadığını, etik kurallar, genel kurallar ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol etmelidir.

c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidir.

d) Gizliliği ihlal etmemeli, ilgili yazar(lar), diğer editör(ler), Yayın Kurulu ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle yazıyı paylaşmamalıdır.

e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.

f) Editör ve Yayın Kurulu tarafından belirlenen hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır. Dergi editörünün ya da editörlerinin editörlük yaptığı sayıya gönderdiği makalenin hakemlik süreci Yayın Kurulu tarafından yürütülür. Yayın Kurulu üyelerinden birinin gönderdiği makalenin hakemlik süreci editör ile birlikte diğer Yayın Kurulu üyeleri tarafından yürütülür.

II. Yazım Kuralları

1. Yazı, Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo, şekil gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2. Giriş ve sonuç bölümleri dışında birincil düzey başlıklar (1, 2, 3,...) ikincil düzey başlıklar (1.1., 1.2, 1.3.), üçüncül düzey başlıklar (1.1.1., 1.1.2, 1.1.3) biçiminde gösterilmelidir.

3. Yazıda, genel olarak kısaltmaları ile kullanılan kurum adları ilk kullanımda açık olarak yazılırken yanında parantez içinde kısaltması verilmeli, tekrar kullanımlarda ise sadece kısaltması kullanılmalıdır. Örneğin: Dünya Bankası (DB) 1994 tarihli raporuyla da yönetim kavramını geliştirmeye devam etmiştir. DB bu raporda daha çok...

4. Yazı içinde yer verilen kitap, kitapçık, dergi, rapor, film, belgesel adları, her bir sözcüğünün ilk harfi büyük olacak

şekilde italik olarak, makale adları ise tırnak içinde ve her bir sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde normal yazılmalıdır.

5. Yazı içinde yer verilen tablo ve şekillerin her birine numara ve başlık verilme ve bu numaralı başlıklar 10 punto büyüklük ve bold olacak biçimde tablo ya da şeklin alt kısmına yazılmalıdır. Yazı içinde ilgili tablo ve şekillerden bahsedilirken de “Tablo-1’de görüldüğü üzere” ya da “Şekil-1’de gösterildiği gibi” şeklinde yazılmalıdır.

6. Yazı içinde yapılacak alıntılar birkaç cümleyi geçmiyorsa, eklenen ilgili paragrafın içine tırnak işareti içine alınarak eklenmelidir. Yapılan alıntı birkaç cümleyi geçen uzun bir alıntı ise bu durumda alıntı yine tırnak içinde olmak kaydıyla ayrı bir paragraf olarak yazılmalıdır. Böyle kullanıldığı durumlarda uzun alıntının büyüklüğü 10 punto yapılmalı ve bir tab tuşu girintisi içeriden yazılmalıdır.

7. Yazı içinde yapılacak yollamalar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu yollama sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki yollamalarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Güler, 2016: 18).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda:

(Güler, 2016a: 18); (Güler, 2016b: 110).

Kaynakçada:

Güler, Birgöl Ayman (2016), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi – Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, (Ankara: İmge Yayınları).

Metin içindeki yollamada (makale):

(Alada, 2012: 15).

Kaynakçada:

Alada, Adalet Bayramoğlu (2012), “Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Deneyimi: ‘Belediye’ ‘Mahalle’yi İkame Edebildi mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21 (1), s. 1-15.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Keleş ve Mengi, 2015: 34).

Kaynakçada:

Keleş, Ruşen ve Ayşegül Mengi (2015), *İmar Hukukuna Giriş*, (Ankara: İmge Yayınları).

Metin içindeki yollamada (makale):

(Sezen ve Karasu, 1999: 28).

Kaynakçada:

Sezen, Seriy ve Koray Karasu (1999), “Belediyelerde Kadro ve İstihdam Yapısı”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8 (3), s. 20-55.

c) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Akdoğan vd., 2013: 19).

Kaynakçada:

Akdoğan, Akif Argun, Aslı Akay, Mustafa Tamer ve Necla Kılınç (2013), *Türkiye’de Ulusal ve Yerel Planlama İlişkileri: Mersin İli Örneği*, (Ankara: TODAİE).

İkiden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve yollamalar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Boratav, 2015: 56).

Kaynakçada:

Boratav, Korkut (2015), “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, Oral, Necdet (Der.), *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği: 1923-2013*, (Ankara: NoraBene Yayınları ve Bursa ZMO): 53-69.

e) Çeviri yayınlar:

Metin içindeki yollamada:

(Buharin, 2005: 37).

Kaynakçada:

Buharin, Nikolay, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, (Çev. Uğur S. Akalın), (İstanbul: Bağlam Yayınları).

f) Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1990-1994), (Ankara).

g) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Özgentürk, 2009).

Kaynakçada:

Özgentürk, Işıl (2017), “Yeniden Köy Enstitüleri”, https://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/696793/Yeniden_Koy_Enstituleri.html (14.03.2017).

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

h) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda, kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi için ÜKBAYEY, Devlet Memurları Kanunu için DMK gibi.

ı) Kaynakçada biçim, ilk satır normal satır başlangıcı, ikinci satırdan itibaren bir tab tuşu girinti verilecek şekilde olmalıdır.

j) Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.